

gu šte. 5. 1793 1

Cost
Index
Pro

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Janez Cvirn

VSEGA JE BIL KRIV BUFFALO BILL

1

K zgodovini boemskega življenja v Ljubljani pred prvo svetovno vojno

Schuld an allem war Buffalo Bill

Zur Geschichte des Lebens der Bohème in Ljubljana vor dem Ersten Weltkrieg

Bojan Cvefkar

"NO, ZDAJ PA ČE IMAŠ DENAR, DAJ GA SEM, POTEM SE PA HITRO Z MENOJ SPOLSKO ZDRUŽI"

11

K zgodovini tajne prostitucije v Ljubljani na začetku stoletja

"Na, haste Kohle, denn rück' se schon 'rüber, un' mach' man fix Liebe mit mir"

Zur Geschichte der verdeckten Prostitution in Ljubljana zur Zeit der Jahrhundertwende

Peter Vodopivec

KAKO SO ŽENSKE NA SLOVENSKEM V 19. STOLETJU STOPALE V JAVNO ŽIVLJENJE

30

Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848-1900)

Wie die Frau im 19. Jahrhundert ins öffentliche Leben eintrat

Ein Beitrag zur Geschichte der Frau im slowenischen Raum von 1848-1900

Marjan Drnovšek

"S CUGOM DO BREMNA IN Z BARKO DO NOVIGA JORKA"

45

Izseljenčev doživljanje poti v Ameriko

"Mit'n Zuch nach Breem' un' mit'n Dampfa nach Nu Jook"

Wie Auswanderer die Reise nach Amerika erlebten

Dušan Kos

ŽIVLJENJE, KOT GA JE PISALA DOTA

58

Vloga poročnih prejemkov v življenju kranjskega in slovenještajerskega plemstva v 14. stoletju

Das Leben im Lichte der Heiratsgaben

Die Rolle der Heiratsgaben im Leben des krainischen und untersteirischen Adels im 14. Jahrhundert

Peter Burke

ZGODOVINA DOGODKOV IN POVRATEK K PRIPOVEDNIŠTVU

70

History of Events and the Revival of Narrative

Igor Grdina

BRIŽINSKI SPOMENIKI KOT DIALOŠKI TEKST

79

Die Freisinger Denkmäler als dialogischer Text

S knjižne police

88

"Če bi bila zgodovina eksaktna znanost, potem bi morali biti zgodovinarji sposobni napovedovati prihodnost držav."

Heinrich von Treitschke

Janez Cvirn

VSEGA JE BIL KRIV

BUFFALO BILL

K zgodovini boemskega življenja v Ljubljani pred prvo svetovno vojno

Meščani, meščani, meščanke! Dogodek je tu, dogodek imate v mestu! Pristen, povsem spoštljiv dogodek, kakršnega si niti drugod ne morejo privoščiti vsak delavnik.

(Slavko Grum, Dogodek v mestu Gogi)

Okoli sveta v dveh urah in pol

Od 4. maja 1906, ko se je v časopisju pojavila kratka vest, da se bo na svoji poslovilni evropski turneji v Ljubljani zaustavil znameniti Buffalo Bill s

svojim Wild West Showom¹, pa vse do srede, 16. maja, ko sta bili na travniku ob Lattermanovem drevoredu dve predstavi tega "največjega cirkusa sveta", je temperatura - kljub aprilsko spremenljivemu vremenu - v deželnem stolnem mestu bliskovito naraščala. Časopisje je dnevno poročalo o senzacionalnih predstavah Codyjevega cirkusa na zadnji evropski turneji in o navdušenju občinstva po evropskih prestolnicah. Trdilo je, da Wild West Show "ne razočara nikogar, ker izpolni vse obljube in je vzvišen nad vsako kritiko", in da se na predstavah gledalci "ne samo zabavajo in razveseljujejo, marveč se spominjajo pri vsaki točki dolgega programa na zgodovinske dogodke"².

Časopisni poročevalci so kar tekmovali, kdo bo bolje utemeljil potrebo po obisku cirkusa Buffalo Billa, ki da ni zgolj cirkus, temveč mnogo več. Vsi so v en glas poudarjali, da grc za zadnjo Codyjevo turnejo po Evropi, nakar da se bo slavní Buffalo Bill vrnil v Ameriko "na svoje posestvo, kjer je ustvaril mesto, železnico, vodna dela"³. Bralce so navdušeno opozarjali, da takšne priložnosti zlepa ne bo več, torej je nikakor ne gre zamuditi. Še pomembnejši razlog za obisk predstave pa so mnogi videli v tem, da so v cirkusu zbrani predstavniki "toliko različnih plemen", da bi lahko Wild West poimenovali kar potujoča etnografska razstava v živo. Bili so prepričani, da se Ljubljančanom ponuja zadnja priložnost, da si v živo ogledajo eksotična ljudstva z raznih celin, zlasti Indijance, ki da jih kmalu ne bo več mogoče videti. "Indijanci, pristanovniki Amerike, izginejo kmalu. Za malo let ne bo več rdečekožcev, a oni, katere vodi s seboj polkovnik Cody - Buffalo Bill, so zadnji Mohikanci"⁴.

Le kdo si ne bi želel ogledati te prave male armade "Indijancev, Meksikancev, Cowboyev, Japoncev, kozakov, Arabcev, amerikanske kavalarije, angleških lancirjev, Canchos iz Amerike"⁵ in drugih eksotov? Le kdo se ne bi hotel na lastne oči prepričati o spretnosti meksikanskih "Vaqueros" v metanju lasa, le kdo bi želel zamuditi senzacionalno predstavo ruskih kozakov ali čete beduinskih Arabcev? In končno, le kdo se ne bi želel podati na "pot okoli sveta v dveh urah in pol", kot je - povzemajoč pariški Le Petit

¹ Slovenski narod, 4. 5. 1906.

² Ibidem.

³ Slovenski narod, 14. 5. 1906.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

Journal - produkeijo Buffalo Billovega Wild West Showa označil Slovenski narod⁶.

V pričakovanju Buffalo Billa je napetost v Ljubljani naraščala. Že teden pred prihodom so Ljubljano polepili z velikimi plakati, ki so Ljubljance vabili na travnik ob Lattermanovem drevoredu. Bolj ko se je cirkus bližal Ljubljani, bolj nestrno je bilo pričakovanje. Še preden se je njegova ekipa z vlakom pripeljala v Ljubljano, si je Buffalo Bill pridobil veliko naklonjenost Slovencev, saj je v Trstu na ogled predstav vabil ob italijanskih tudi s slovenskimi plakati, na zahtevo tržaškega magistrata pa slovenskih ni hotel odstraniti⁷. Napeto pričakovanje žive legende pa so spretno izkoristili tudi nekateri ljubljanski poslovneži. Tako se je v Slovenskem narodu pojavil reklamni oglas, ki se je glasil⁸:

Dan pred prihodom Wild West Showa v Ljubljano je Slovenski narod še enkrat poudarjal, da so Buffalo Billove predstave "šola, katere človek ne pozabi nikdar"⁹ in pozval Ljubljance, naj se na predstavo odpravijo dovolj zgodaj, da bodo tako "navzoči ob prihodu vseh jezdecev". Kajti, "krasna, nepopisna je ta živa slika...Jezdec jaha naprej in nazaj, se

družijo v skupine, delajo vrste in izginejo tja, od koder so prišli"¹⁰.

In ko je 16. maja 1906 cirkus zjutraj prispel v Ljubljano (s tremi vlaki iz Trsta, ob 6., 7. in 8. uri), je napetost poskočila do vrelišča. "V Lattermanovem drevoredu je bilo ves dan kar črno občinstva, ki je ogledovalo, kako so eksotični gostje pripravljali šotore, kuhali in delali priprave na predstavo..."¹¹ V Ljubljani se je gneča na ulicah neprestano večala. S podeželja je prišlo v deželno glavno mesto več tisoč ljudi. "Vsi vlaki so bili prenapolnjeni", ljubljanski gostilničarji pa so si zadovoljno meli roke¹².

Čeprav vreme predstavam, ki so se odvijale "v velikanski areni pod milim nebom", ni bilo naklonjeno, si prireditelji in občinstvo zaradi občasnega deževja niso delali sivih las. Kot je napovedovalo časopisje, sinovi prerij nastopajo v vsakem vremenu; tudi tako da kažejo svojo neustrašnost, obiskovalci pa da so pred slabim vremenom zaščiteni pod velikimi šotori.

Velikanska reklama je v Lattermanov drevored privabila množico Ljubljancev in okoličanov. Obe predstavi si je ogledalo več kot 11.000 ljudi, in napoved Slovenskega naroda, da zna Buffalo Bill navkljub neugodnemu vremenu iz Ljubljane odnesti lepe vsote denarja, se je uresničila. Večina obiskovalcev (tudi ljubljanski tatiči, ki so uspešno operirali med nepazljivimi gosti) je bila zadovoljnih, da so v živo videli množico eksotičnih "divjakov" z vseh koncev sveta. Zlasti obiskovalci popoldanske predstave, ki je veliko bolje uspela kot večerna, so bili navdušeni. Kljub lastnemu agregatu, s katerim je cirkus razsvetljeval prizorišče, je bila namreč zvečer "razsvetljava preslaba", tako da tisti v zadnjih vrstah niso veliko videli. Zaradi katastrofalne javne razsvetljave v Lattermanovem drevoredu pa se je po koncu predstave množica proti mestu vračala skoraj v popolni temi¹³.

Ne le zaradi razsvetljave, tudi zaradi slabega varieteja, so bili nekateri nad predstavo razočarani. A tolažili so se z dejstvom, da niso zamudili enkratne priložnosti. Vedeli so, da Buffalo Billa v Ljubljano ne bo nikoli več.

⁶ Ibidem.

⁷ Slovenski narod, 7. 5. 1906.

⁸ Slovenski narod, 8. 5. 1906.

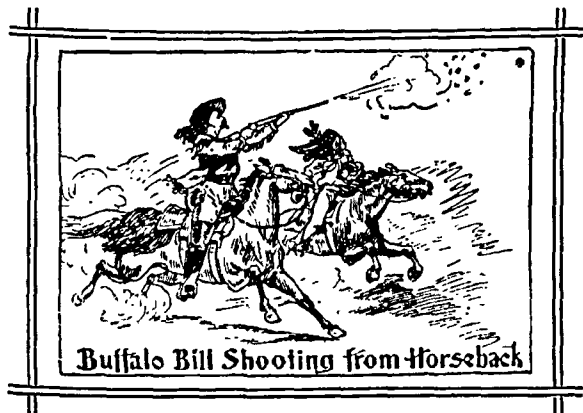
⁹ Slovenski narod, 15. 5. 1906.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Slovenski narod, 16. 5. 1906.

¹² Ibidem.

¹³ Slovenski narod, 17. 5. 1906.

Ta dan je bil ominozen

Vendar vseh Ljubljancev majska vročica ni zajela. Nekateri se za velik dogodek niso hoteli zmeniti. Raje so odšli po svojih vsakodnevnih opravilih. Tudi znani slovenski umetniki, slikarja Hinko Smrekar in Fran Tratnik ter pisatelj Vladimir Levstik, so se v družbi svojega prijatelja, absolventa prava Vladimirja Svetka, to popoldne raje odpravili na izlet v ljubljansko okolico. In ko so se proti večeru vrnili, so se odločili, da si po naporni hoji zmočijo grlo v eni ljubljanskih gostiln.

Pozno popoldne so se tako napotili v gostilno Narodnega doma, ki je bila bolj prazna kot običajno. V veselem razpoloženju (tudi na popoldanskem izletu niso abstinerili) so po stari študentski navadi spili vsak po nekaj vrčkov piva. Ko so se naveličali dolgočasne scene v gostilni Narodnega doma, so se odpravili še na kozarček v gostilno Pod skaleo. Namesto piva so si raje naročili vino. A spili so ga "le" dva štefana. "Le" zato, ker so se morali vrniti v gostilno Narodnega doma. Tam so bili namreč ob 9. zvečer dogovorjeni z nekim prijateljem.

Na poti proti Narodnemu domu je alkohol začel delovati. Po pričevanju očitveev so bili tako nadelani, da so videli koralde matere božje. Razgrajali so, pri vojaškem oskrbovališču na Cesti Franeja Jožefa¹⁴ pa sta se Svetek in Smrekar začela dvobojevati. Namesto z meči sta bila oborožena s palico in dežnikom. Vladimir Svetek je bil v dvobojevanju očitno uspešnejši, saj je s palico skoraj popolnoma uničil Smrekarjev dežnik. Ko ga je nameraval vreči preko ograje vojaškega oskrbovališča, ga je zaustavil Vladimir Levstik. Njemu se dežnik še ni zdel dovolj zdelan, zato ga je z nekaj močnimi udarci razlomil in vrgel preko ograje. Tudi

ostali so vpili in tolkli po drevju, Svetek pa je iz žepa izvlekel samokres, ga uperil v Smrekarja in mu zagrozil: "Jaz te ustrelim".

Gromozanski hrup in vedno večja množica ljudi, ki se je začela zbirati okoli "razposajenih" mladeničev, sta na prizorišče kmalu privedla magistratnega stražnika, ki je upirajočemu in psujočemu Svetku iz roke na silo izvlekel revolver. Svetka je aretiral, ostale pa le opozoril. Toda Smrekar, Levstik in Tratnik svojega prijatelja niso hoteli samega pustiti v nesreči. Skupaj z aretiranim so odšli do magistratnih zaporov in se dali skupaj z njim zapreti. Naslednje jutro pa so s hudim mačkom zapustili prostore ljubljanskih zaporov.

Seveda so bili slabe volje, saj so jih na ljubljanskem magistratu obsodili "na petdnevni zapor ter povračilo kazensko pravnih in izvršilnih stroškov" (Vladimirju Svetku pa so zaplenili tudi samokres), kar je bila neobičajno visoka kazen za navadno kršitev javnega reda in miru. Še zlasti, ker so bili kršileci izobraženi in v Ljubljani vsem znani mladi ljudje, ne pa kakšni potepuhi.

Nekaj ur po prihodu iz ljubljanskega zavora so ogorčeni mladeniči na magistratu vložili priziv z zahtevo, naj jim izročijo pismeno razsodbo. Ko so leto 5. junija 1906 tudi prejeli, so v odvetniški pisarni dr. Josipa Furlana spisali dolgo in "nadvse utemeljeno" pritožbo (njen avtor je po vsej verjetnosti absolvent prava Vladimir Svetek) naslovljeno na kranjsko deželno vlado, v kateri so krivdo za eksees v popolni pijanosti zvalili na Buffalo Billa in njegov dolgo pričakovani Wild West Show, zraven pa so se še malce ponorčevali iz oblasti¹⁵.

"Splošno moramo pred vsem pripomniti", so v uvodu zapisali obtoženi, "da je bil dan 16. maja t. l. ominozen za Ljubljano. Že dolgo in dolgo popreje se je trobilo po Ljubljani in po vsej Kranjski, da pride Buffalo-Bill s svojim Wild-Westom kazat Indijance in druge divjake ter hrabre vojake iz vseh strani sveta.

Prišel je ta od Ljubljancev željno pričakovani dan, katerega je smatral vsakdo za praznik svoje vrste, tako, da je posebno popoldne v Ljubljani vse počivalo in ni dosti manjkalo, da bi bila vladala še celo po pisarnah c. kr. uradov popolna norma.

Tudi na naše mlade in podjetne duše je cirkus Buffalo-Bill uplival. Mi smo se čutili seveda zvišene nad radovednost drugih Ljubljancev. Zato pa smo

¹⁴ Današnja Cankarjeva cesta.

¹⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Reg. I., fasc. 1321, ff. 59-65.

ta 'praznik' po stari dijaški navadi porabili za to, da smo napravili popoldne izlet, zvečer smo pa obhajali to našo radovednostno abstinenco v 'Narodnem domu'. Tam smo izpili precej vrčkov piva, seosebno jaz Vladimir Levstik sem kar na dušek ali kakor se pravi po dijaško 'ex' izpil 6 vrčkov piva zapored...Ko se je zmračilo smo šli iz 'Narodnega doma' naprej pit v gostilno, ki se je prej imenovala 'pod skalco' in tam izpili vsi štirje zopet dva štefana vina...Ker nam je obljubil neki naš prijatelj že popreje, da nas pride čakati po 9 uri v restavracijo 'Narodnega doma' smo se okoli 9 ure podali iz gostilne 'pod skalco' vsi skupaj v 'Narodni dom'.

Hudomušni slovenski boemi so v nadaljevanju pritožbe poskušali dokazati, da je imelo popoldansko posedanje po ljubljanskih gostilnah in vzvišenost nad "indijansko mrzlico" ostalih Ljubljančanov resne posledice.

"Verjetno je, da že v gostilni 'pod skalco' nismo bili trezni. Kakor je naravno, nas je sveži zrak zunaj na cesti tako prevzel, da lahko rečemo, da smo bili na poti proti 'Narodnemu domu' vsi popolnoma pijani. Težko nam je kot akademikom, da se moramo z absolutno pijanostjo zagovarjati, toda resnica je. Gotovo bi tudi ne bilo prišlo do tiste

tega cestnega izgreda, katerega sem v prvi vrsti povzročil jaz, Vladimir Svetek, ako bi ne bili naši možgani tako spojeni z alkoholom, kakor so bili baš takrat, ko smo bili aretirani".

Svetek je v pritožbi še posebej poudaril, da je z revolverjem mahal zgolj v šali. "Jaz Vladimir Svetek imam orožni list. In v mladostni svoji razposajenosti in buršikoznosti sem izvelkel žalibog revolver in pričel ž njim mahati, ko sem videl, da se gnete toliko ljudi okrog nas. Vse pa je bilo očitno sama šala oziroma dijaška razposajenost. Jaz sem res vpil, da bom streljal, vendar mi zdaleka ni moglo priti na misel, da bi te šaljive pretnje zares izvršil.

Sem sicer precej samosvoj človek, vendar dosedaj nisem učinil prestopka, ki bi bil res naperjen naravnost proti telesni varnosti svojega bližnjega ali proti tujemu imetju, dosedaj namreč nalašč in iz hudobnega namena še nisem nikogar telesno

poškodoval, oziroma še nikoli poškodoval tujo lastnino".

Sicer pa so dvoboj in razgrajanje obtoženci opisali nadvse prepričljivo.

"Da smo bili vsi štirje na svoji poti iz gostilne 'pod skalco' v 'Narodni dom' seveda v najživahnejšem razgovoru in da smo se pogovarjali posebno o dijaških razmerah in o borenju, je čisto jasno. Izhaja pa tudi iz tega, da sva se jaz Vladimir Svetek in jaz Hinko Smrekar začela z dežnikom in palico boriti. Pri tem sem jaz Vladimir Svetek razbil Hinko Smrekarju dežnik. Vreči sem ga hotel čez zid vojaškega oskrbovališča, pa se je menda mojemu tovarišu soobdolžencu Vladimirju Levstiku zdel še premalo razbit, vsled česar ga je ta prijel, še bolj raztolkel in ga potem vrgel čez zid.

Da jaz Vladimir Svetek nisem imel namena nikomur napraviti kake škode izhaja že iz tega, da sem

takoj rekel prijatelju Smrekarju, da mu kupim nov dežnik, česar bi gotovo ne bi storil. Vsled tega smo prišli v stanje še večje bojevitosti ter smo začeli v svoji pijanosti razbijati tudi po drevju, ne, da bi bili napravili kako poškodbo takrat, ko nas je zadela aretacija.

Mogoče je, da sem pri tem jaz Vladimir Svetek z gospodom stražni-

kom, ki me je aretoval, postopal na način, ki ne odgovarja tonu olikanega človeka, zapisati pa je to na vsak način na rovaš absolutne pijanosti, v kateri sem se tedaj nahajal.

Mi drugi soobdolženci smo potem spremili aretiranega Vladimirja Svetka na magistrat, se dali ž njim zapreti in smo drugi dan svojo pijanost in razbijanje prostodušno priznali.

Ko so tako podrobno opisali vzroke za eksces in dogodke same (Svetek je še posebej poudaril, da zaklopnica njegovega revolverja ni bila odprta, "sicer bi se bil pri rovanju s stražnikom moral vendar sprožiti kak strel"), so se v dokaz resničnosti svojih navedb sklicali tudi na priče.

"G. Anton Bučar, c. kr. poštni oficijal, torej oseba, ki gotovo zasluži v vsakem oziru popolno verdostojnost, je opisala dogodek, ko se je izvršila naša

Ljubljana! Travnik ob Latermanovem drevoredu. Ljubljana!

Samo en dan!!

V sredo, 16. maja 1906.

Večerna predstava se ne razlikuje od popoldanske.

BUFFALO BILL'S WILD WEST

Congress of Rough Riders of the World. — (Najdrzejši jahači sveta).

Pod osebnim vodstvom obersta **W. F. CODY (Buffalo Bill)**.

BUFFALO BILL je izvajalec mojstrskih strelnih vaj na dirajočem konju.

100 Indijancev iz Severne Amerike.

Velika slika v večjih podobah: **Boj pri „Little Big Hornu“ ali Najskrajnejša obramba tabora.** 1624 I

Dve predstavi ob vsakem vremenu.

Popoldne ob 1,3. — Zvečer ob 8. — Slaganje se odpre ob 1,2. in ob 7.

Cene prostorov v **Buffalo Bill**: 1. prostor 2 K, numeriran sedež 4 K, rezerviran sedež 3 K, sedež v loži 3 K, loža (6 sedežev) 48 K. — Otroci pod 10 leti plačajo polovico.

Predprodaja sedežev 3 K 5.— in 2 K 5.— od 9. ure dopoldne na dan, ko bo predstava pri Otonu Fischerju, knjigarnarju v Ljubljani, „Tonhalle“.

V Trstu od 13. do 15. maja. V Zagrebu od 17. do 18. maja.

aretacija na tak način, da se že iz tega opisa razvidim, da ni moglo biti drugače, kakor, da smo bili mi *docela pijani*. Ta priča pravi izrečno, da sem jaz Vladimir Svetek držal samokres v roki in očitno v šali nameril na svojega tovariša, rekoč: 'jaz te ustrelim'.

Da sem jaz rogovilil s svojim revolverjem in svojemu tovarišu v šali grozil ž njim in, da se je pričel le bati, (da) bi se revolver v šali sprožil, in da je opetovano povdarjal, da smo bili mi očitno pijani, da smo se začeli medseboj s palico in dežnikom pretepati oziroma, kakor pravijo, da smo drug drugega topli po dežniku in palici, kakor, da bi imeli menzuro, da smo začeli potem s palico in dežnikom razbijati ob neko drevo in pri tem polomili nekaj svojih rečij in potem vse zlomljeno metali čez zid vojaškega oskrbovališča...."

"Iz tega torej izhaja", so zapisali ob koneu pritožbe, "da mi nismo bili več odgovorni za svoja dejanja, temveč, da nas je alkohol popolnoma prevzel v svojo oblast in nam narekoval čine, katerih bi drugače ne bili nikdar storili, - da nam torej prestopkov zoper kazenski zakon oz. policijski red ni prištevali".

In so se še milo pokesali: "Mi vsi to svoje obnašanje iskreno obžalujemo in slovesno izjavljamo, da se ne bomo dali nikdar več alkoholu premotiti tako daleč, da bi vsled tega prišli spet v konflikt z kazenskim zakonikom ali policijskim redom".

Na koneu pa so deželno vlado poučili še o načelih kazenske politike: "Nadejamo pa se, da se nas tudi sedaj ne bo delalo odgovorne za naše ravnanje in, da bi se nas bilo moralo vpričo naše *popolne pijanosti* oprostiti! Saj se mora še celo pred kazenskim sodiščem oprostiti zločinca - hudodelca, ki je napravil vse kaj drugega, kar smo mi storili, ako le more z uspehom kazati na svojo popolno pijanost in ako se mu ne dokaže, da se je le za to napil, da bi bil dotični zločin izvršil. Gotovo pa je, da se mi nismo napili v ta namen, da bi bili po ljubljanskih ulicah kalili nočni mir, oziroma, delali napotje someščanom, temveč da nas je premotil samo preobilo zavžiti alkohol".

Tratnik, Levstik in Smrekar so v pritožbi navedli, naj jim pri izreku kazni upoštevajo dejstvo, da še nikoli niso bili kaznovani, "in da bi se nas ne smelo obsoditi takoj prvič v tako hudo in občutno zaporno kazen". Pri tem so še posebej poudarili: "Petdnevna zaporna kazen pa zadeva nas vse štiri prizivatelje naravnost kruto. Mi smo olikani ljudje, akademiki, torej mladeniči, katerim je odprta še vsa cvetoča bodočnost, ktero ponuja naša domovina inteligentnim ljudem.

Res je, da politična kazen ne difamira tako, kakor kazen kazenskih sodišč, vendar pa bi trpel naš ugled neprimerno, ako bi morali naloženo kazen pet-

dnevnega zapora odsedeti. Gotovo bi to vplivalo na naše poznejše pridobitne razmere in bi se nam utegnili v tem popolnoma ali vsaj deloma skvariti naša bodočnost.

Kajti mlademu človeku se odpusti vse, pijančevanje, razposajenost, razgrajanje, prepiranje s stražniki itd., odium pa, ki pade na dotičnika, ki je sedel kar pet dni v policijskem zaporu pa ne odpuste z lepa someščanje. Naravno je, da se nas bodo pozneje kolikor mogoče ogibali. Takega učinka pa nobena kazen in najmanj policijski red ne namerava in baš radi tega bi se morala kazen izvršiti sicer občutno a pravično, nikakor pa ne v preveliki, nepravilni in nezasluženi meri".

Na koncu so združno predlagali, "naj slavni mestni magistrat ta naš priziv z vsemi kazenskimi spisi predloži visoki c. kr. deželni vladi za Kranjsko, katera naj blagovoli razsodbo od 17. 5. 1906 glede vseh štirih tako spremeniti, da se nas vse popolnoma oprosti, ozir. da se mene Vladimirja Svetka oprosti tudi zaplenitve samokresa¹⁶. Ako bi pa visoka c. kr. deželna vlada spoznala, da smo krivi, potem prosimo, naj se nam naložena pet-dnevna zaporna kazen izpremeni v našim premoženjskim razmeram primerno denarno globo, torej v kazen, katera nas ne bo difamirala na tako občuten način, kakor pet-dnevni zapor".

Stari grehi

Preden je magistratni tajnik in policijski načelnik dr. Miljutin Zarnik pritožbo posredoval e. kr. deželni vladi v Ljubljani, ji je dodal kratko, a jedrnato poročilo. V njem je utemeljil razloge za neobičajno visoko kazen, ki jo je izrekel imenovanim. "Da se je kazen ne samo Svetku, ampak tudi drugim trem odmerila tako visoko, so dale povod razne druge afere teh ljudi iz poslednje dobe, ki so razvidne iz priloženih predaktov"¹⁷.

In kakšni so bili "predakti", ki jih je neusmiljeni dr. Zarnik predložil deželni vladi?

Akadska slikarja Hinko Smrekar in Fran Tratnik sta se poveselila že v noči od 12. na 13. maj 1906. Kot je v ovadbi zapisal ljubljanski stražnik Frane Možina, sta ob pol treh zjutraj prišla iz hotela Union precej nadelana ter "vriskala na ves glas". Ko ju je opozoril "na kalenje nočnega miru se je Tratnik

¹⁶ Svetek se je posebej pritožil zoper obsodbo "radi prestopka" po paragrafih 36 in 39 orožnega patenta. Navedel je, da ima za revolver, ki ga nosi s seboj, orožni list, da ga pa po orožnem listu stražnik ni vprašal. Zato je prosil, naj se mu orožje vrne "proti plačilu v paragrafu 39 določene primerne globe".

¹⁷ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 55.

izrazil no kaj pa imaš več če me bodeš naznanil en golaš imaš zato"¹⁸.

A tudi 14. maja 1906 Smrekar in Tratnik nista mirovala. Kako bi tudi, ko pa sta se znašla v izbrani družbi slovenskih umetnikov Vladimirja Levstika, Maksima Gasparija in Cvetka Golarja ter študenta prava Vladimirja Svetka, ki so bili v tistih majskih dneh (a tudi sicer) očitno izredno pivsko razpoloženi. Ob 7. zvečer so bili že tako pijani, da so s svojimi vragolijami na frančiškanski breg privabili skoraj 200 ljudi, ki so se nadvse zabavali nad njihovim početjem. In ni bilo druge, kot da jih ljubljanska policija aretira.

V policijskem poročilu so nagajivi mladeniči naslikani kot nepoboljšljivi pijanci in boemi¹⁹.

Fran Tratnik: Vladimir Levstik, 1906

Fran Tratnik naj bi bil po mnenju ljubljanske policije sicer "zelo talentiran slikar", vendar pa "tak pijanec...da vsak krajcar s prijatelji sproti zapije". "Pred nekaj dnevi je dobil za neko sliko od N. Zbašnika 60 K, in po noči že niso imeli, da bi v 'Unionu' zadnje izpite litre vina plačali. Ozmerjali pa so zato mlajšega Kamposcha"²⁰.

Tudi pisatelj Vladimir Levstik, po mnenju policijskega stražnika "vseskozi nadarjen mlad mož", ki "piše ozira vredne literarne proizvode", naj bi bil nepoboljšljivi pijanec. Sicer da je to (po mnenju stražnika) verjetno posledica dejstva, da je zašel v kvarno družbo Vladimirja Svetka. Kajti Levstik, Svetek in pesnik Cvetko Golar da so že pred nekaj dnevi naredili v Zalaznikovi kavarni velik eksces. V pijanosti da so se stepili, "mizo prevrnili, Zalaznika zmerjali. Drugo jutro je prišel Levstik, a mu pri Zalazniku niso hoteli postreči. Zato je dvignil suknjo in mojstru Zalazniku ponudil zadnjico, nazivajoč ga 'osran pek' in 'Drekfink'.

"Hinko Smrekar", je poročilo nadaljeval ljubljanski policaj, "slikar, tudi ne brez talenta", je doslej igral bolj pasivno vlogo v tej družbi. "Sinoči popoldne pa je v pijanosti na frančiškanskem mostu prijel neko damo iz Šiške za podbradek. Spremljevalec dame je pritekel na stražnico".

Po mnenju policijskega stražnika je v celi družbi še najbolj umirjen slikar Maksim Gaspari, saj postane "vočigled policije vselej takoj miren in pametno odide". Vse drugačen pa je slikar Fran Tratnik, ki v pijanosti vedno počenja različne ekscese. "Tratnik je včeraj popoldne ko so ostali navedenci bili na frančiškanskem bregu, blizu Mačkove gostilne zgolj iz alkoholizma skočil v Ljubljano. To in Smrekarjev nastop napram dami in sploh pijano obnašanje teh mladih ljudi je privabilo par stotin ljudi, seveda tudi g. Štefeta, ki so se nad vsem tem zabavali".

Epilog ekscesa ob Ljubljani je policijski stražnik opisal takole: "Gaspari, ki je bil miren, se je izpustil takoj. Tratniku se je z doma oskrbela suha obleka in je pri nas prav dobro v koce zavil prenočeval. Levstika in Smrekarja bi bil ad hoc rad izpustil in sem jima rekel, naj gresta domov. Ker sta pa na ulici takoj začela s stražnikom zopet disput in so se ljudje - okrog 200 - smejali, sem ju poklical nazaj, da pri nas prenočita. Ker sta začela v arestu zelo razgrajati, jih je ječar djal do 2h zjutraj v 'špehovko'.

"Danes dopoldne sem vse 3 resno posvaril in jih opozarjal, kako žalostno da je to, da svoje talente in svoje zdravje ter čas tako grdo z alkoholom uničujejo in so v posmeh celi Ljubljani, nato sem jih izpustil".

Predakti so bili res zgovorni, zato je dr. Miljutin Zarnik v poročilu deželno vlado še posebej opozoril, naj v svoji razsodbi ne bo premila z obtoženci.

¹⁸ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 50.

¹⁹ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, ff. 51-52.

²⁰ Nekaj dni po opisanem ekscesu je Tratnik v Giontinjevi izložbi na Mestnem trgu razstavljal svojo novo sliko z

naslovom Tolažba žalostnih. Slovenski narod je 23. 5. 1906 zapisal, da je slika izvršena "s smelo, široko tehniko, v ostrih konturah". In dodal: "Slika je originalno umetniško delo, in mladi slikar zasluži, da se najde kak za umetnost navdušeni rodoljub in kupi lepi umotvor".

Tratnika, Smrekarja in Levstika bi po njegovem še lahko milostno obravnavali, nikakor pa ne Vladimirja Svetka, ki je nepoboljšljiv pijanec in ga nobena kazen ne izuči. Deželni vladar je predlagal, da se *"Levstiku, Smrekarju in Tratniku, ki so le bolj lahkomišelnih mladi ljudi, a ne hudobni"* kazen spremeni v globo in obenem zniža na 10 K ali 24 ur zapor. *"Vladimir Svetek pa ima tako, vsemu mestu znano preteklost, da se ga kakšni milosti priporočati ne more, zlasti pa ne v to, da bi se mu zaporna kazen izpremenila v globo. Kajti zato mu ni nič, če kaj plača, le z zaporom bo morda možno tega človeka spraviti do gotove pameti"*²¹.

Največji ljubljanski postopač Vladimir Svetek

Slovenski umetniki so imeli veliko srečo, da so napravili eksees v "kvarni družbi" absolventa prava Vladimirja Svetka, saj je bila to zanje prvovrstna olajševalna okoliščina. Večni študent Svetek je bil namreč v letih pred prvo svetovno vojno gotovo najbolj razvpiti ljubljanski "pijanec" in "postopač", nepoboljšljivi razgrajatelj, znan po tem, da *"zapeljuje druge dijake"* in izkoristi vsako priložnost, da jo zagode ljubljanskim policajem²².

Spisi v debelem policijskem fasciklu²³, ki ga je s svojimi podvigi uspel napolniti v letih 1903-1913, jasno pričajo, zakaj ga je imela ljubljanska policija tako na piki.

Prvi izgredi, zaradi katerih se je znašel v policijskih spisih, so bili bolj ali manj nedolžni. V glavnem je šlo za neprimerno obnašanje v pijanem stanju. Kot večina študentov se je tudi Svetek v družbi s sotrpini rad poveselel ob kozarčku rujnega, mladostna razposajenost in preobilne količine alkohola pa sta ga včasih privedla do tega, da je sredi noči prepeval po ljubljanskih ulicah, napravil v tej ali oni gostilni manjši eksees, zmerjal ljubljanske policaje, potem pa se ponavadi zagovarjal, da je bil v

trenutku aretacije tako vinjen, *"da se ne more spominjati kaj je počel"*.

Svetkovi zgodnji ekseesi so ponavadi minili z blagohotnim opominom ljubljanskih policajev, naj svoje mladosti in inteligence ne zapravlja po ljubljanskih gostilnah. Tudi ko je 8. avgusta 1903 s prijateljem, študentom prava Franom Kandarijem, v pijanosti povzročil eksees na veselici v gostilni pri Hafnerju na Sv. Petra cesti 47, ga je mestna policija obsodila le na 1 K globe²⁴.

Ko je 14. 9. 1904 skupaj s prijateljskima Emilom Vodebom in Ernstom Chamom na južnem kolodvoru, kjer so slovenski visokošolci čakali na nemške "karnijolee" (le-ti so se ob pol štirih zjutraj z gorenjskim vlakom pripeljali s korporativnega izleta v Belo peč)²⁵, pretepel kadeta Raoula Mallitscha in bil skupaj z njima ter še tremi drugimi Slovenci odpeljan v preiskovalni zapor, ga je ljubljanska policija (spet iz nacionalnih razlogov) vzela celo v bran. Na zahtevano poročilo deželne vlade o *"zadržanju, družbinskih in imovinskih razmerah"* omenjenih oseb, je ljubljanski magistrat namreč odgovoril, da so vsi trije *"prav dobrega slovesa"*, za Svetka pa je izrečno zagotovil: *"Ker je pri mnogih ljudeh v Ljubljani razširjeno mnenje, da je Vladimir Svetek 'pokvarjen študent', se oznanja, da je Vladimir Svetek prvi državni izpit z dobrim uspehom dovršil in se sedaj pripravlja na drugi izpit"*²⁶.

A Svetkovi ekseesi so se začeli množiti. Vedno pogostejše je bil popolnoma pijan, vedno pogostejše je razgrajal po ljubljanskih ulicah ter po gostilnah napadal in žalil goste. Še posebej aroganten pa je bil do ljudi iz nižjih slojev.

Ko je leta 1905 v družbi s svojim bratraneem Franom Svetkom in Jožefom Beiffusom razgrajal v

²¹ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 55.
²² Iz zajetnega policijskega dosjeja o Vladimirju Svetku lahko povzamemo, da se je rodil 22. 1. 1880 v Ljubljani, v družini železničarskega uradnika. Vse do leta 1911 je stanoval pri družini v Novem Vodmatu št. 73, potem pa je bil brez stalnega bivališča. Na Dunaju je študiral pravo, vendar študija ni nikoli dokončal. (Od leta 1904 ga policijska poročila označujejo za absolventa prava). Bil je zaveden Slovenec in večkrat sodeloval v protinemških izgredih. Zanimivo je, da je bil (ob Vinku Zorcu, Francu in Vladimirju Fabjančiču ter Avgustu Jenku) tudi član petičlanskega konzorcija, ki je izdajal list *Preporod*. (Prim. Franc Rozman, *Prepoved izdajanja "Preporoda"*, Zgodovinski časopis, 1968, 1-2, str. 106). Od leta 1913 se v policijskih spisih, ki sem jih pregledal, ne omenja več.
²³ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 1-160.

²⁴ Kot so povedale priče, sta Svetek in Kandari brez vsakega razloga pristopila k veseli družbi, ki se je pogovarjala nemško, in vprašala poštnega oficijala Josipa Korenta za imena poleg njega sedečih gostov. Ker jima Korent ni hotel ustreči, sta mu Kandari in Svetek zaporedoma primazala vsak po eno zaušnico, potem pa sta se silovito upirala aretaciji. Zlasti Svetek, ki je na poti do magistratnega zaporu nenehno vpil, *"da bo prišel nazaj ter oficijala ustrelil, saj ima doma samokres"*, stražnikoma pa grozil, da ju bo ustrelil in pometal v Ljubljano. Ker ni šlo za povsem navaden pijanski eksces, temveč za *"protinemški"* izgred mladega slovenskega visokošolca, ga je ljubljanska policija izredno milo kaznovala. (ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 4).

²⁵ O demonstracijah zoper ljubljanske "karnijolce" 13. 9. 1904 je podrobno poročalo slovensko časopisje. Prim. Slovenski narod, 14. 9. 1904; 15. 9. 1906; 16. 9. 1904; 17. 9. 1904

²⁶ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, ff. 12-13.

gostilni Štrukelj in se sporekel z gosti²⁷, je kleparja Lenčka ozmerjal za navadnega klanfarja, s katerim se on, akademik, ne misli pogovarjati. Mesarju Černetu je zabrusil, da je tudi on - kot Lenček - podobna eksistenca²⁸. Oficirju 17. pešpolka Josefu Tauberju pa je zagrozil: *"Le počakajte, pred menoj boste še mirno stali!"*²⁹

Še zlasti pa je bil gorak ljubljanskim policajem, ki so jim seveda Svetkove pustolovščine začele vedno bolj presedati. Svetek je namreč izkoristil vsako priložnost, da jih je zmerjal in žalil. Že 10. 9. 1903, ko je v veseli študentski družbi razgrajal po Karlovski cesti, je v besednem spopadu s stražnikom, ki je razgrajal poskušal pomiriti, pokazal svoj odpor do policije. Policaju je namreč rekel: *"Kaj boste vi revni stražnik z nami, mi smo učeni, zagotovimo vam pod časno besedo, da boste jutri ob službo in pa v narod vas bomo dali"*³⁰. V pijanem stanju jih je redno zmerjal s *"polipi"*³¹ in jim grozil, da jih bo vse pobil, saj da ima doma revolver, včasih pa se z njimi sploh ni hotel pogovarjati, kajti, kot je rad poudarjal, se pogovarja le z ljudmi, *"ki imajo zvezde pod vratom in ne s takimi, ki imajo 'kifeljce'..."*³² Medtem ko je bil do policajev izredno nesramen, je od policije vedno *"zahteval"* korektno obnašanje. Nenehno jo je podučeval, da so javni organi *"radi državljanov tu in ne narobe, mi jih izdržujemo s svojimi davki, zato ima biti vsaka uradna oseba z nami kolikor najbolj prijazna in uljudna..."*³³

V pritožbah, ki jih je skoraj redno pisal zoper izrečene kazni, pa je bil do ljubljanske policije in oblasti sploh ne le nesramen, temveč tudi ciničen. Vsem je hotel dati vedeti, da se nikogar ne boji. Še zlasti pa nekaterim ljubljanskim policajem, ki jih je - kot stražnika Gerloviča - načrtno provociral.

Ko ga je Gerlovič prijavil, da je na Dunajski cesti s prstom kazal nanj in svojemu prijatelju Franu Sitarju, s katerim sta nekaj tednov prej v Slonu napravila velik eksces, glasno govoril: *"Vidiš, to je tisti"*, je bil zaradi te Gerlovičeve prijave kaznovan s 50 K globc. V pritožbi je cinično zapisal, da je omcnjeni ljubljanski policist po vsej verjetnosti neuravnovečen. *"Gospoda moja. Tale Gerlovič se mi zdi jako nezanesljiv človek. In zakaj? Mož je silno nervozen. No pa saj je lahko. Ravno takrat, ko smo imeli mi recontre z njim je, kakor sem zvedel, iskal po Ljubljani vsoto 500 (petsto) kron. S svojimi 30-40 goldinarji mesečne plače si je namreč nakopal hišo v Rožni dolini na vrat, ženo in družino. Umevno je torej, ako je nervozen. Slišali pa smo pri nekih obravnava, da je še pred leti, ko je bil še vaški redar v Jesenicah mučil deželno sodišče s pretiranimi ovadbami...Kdor pretirava je patologičen. Tudi sicer je jako nervozen, kadar me vidi se očitno razburja, posebno, ako ga slučajno pogledam. Kakor rečeno mož se mi zdi patologičen...oseba, ki ji ni slepo verjeti....Predlagam, da deželna vlada, ako me ne oprosti, pusti na podlagi omenjenih dejstev preiskati živčevje omenjenega Gerloviča. Ako se pokaže, da je mož nervozen, zahtevali bomo še vrhu vsega, da se ga odpusti iz službe"*³⁴.

Na piki je imel tudi državnega pravdnika dr. Pajniča, s katerim je na okrajnem sodišču pogosto prihajal v stik. Poleti 1912 ga je na Dunajski cesti namenoma izzval (približal se mu je tako, da je le-ta začutil njegovo sapo), v pritožbi zoper denarno globo, na katero ga je ponovno obsodila ljubljanska policija, pa je cinično zapisal: *"Po mojem mnenju nikakor ni kaznjivo približati se komu in najsibo tudi državni pravdnik tako blizu, da čuti sapo dotičnega, posebno ako ima kdo tako močna pljuča kakor jaz"*³⁵.

Svetkovi podvigi so se hitro množili in že novembra 1904 mu je magistratni tajnik dr. Miljutin Zarnik - *"ker se ekscesi, ki jih...povzroča (n. pr. zadnjič je pri Zalazniku vse steklo pobil, a ga tudi plačal; nekoč je šel 'Črnemu orlu' v Gosposke ulice, nedolžnim trgovskim uslužbencem surovo zabavljal, češ, da gre 'komisarje štenkat' i. t. d.), zadnje čase čudno ponavljajo -, zagrozil, da bo v prvem prihodnjem slučaju iz njegovega ponočnega obnašanja izvajal vse zakonite konsekvence"*³⁶. In ker ta grožnja ni zalegla, je ljubljanska policija Svetkove ekscese začela obravnavati vedno bolj strogo. Pri tem pa je postajala vedno bolj pristranska. Pri vseh ekscesih namreč ni bil vedno glavni krivec, jo je pa redno odnesel z najvišjo kaznijo.

²⁷ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, ff. 30-49. Po navedbah natakarič v gostilni Štrukelj Ivane Golob so ob šestih zvečer v gostilno prišli jurist Vladimir Svetek in še dva druga, po imenu neznana mladeniča. Naročili so si liter vina, potem pa začeli brez vsakega povoda *"razgrajati, gostom zabavljati in jih nadlegovati, posedali so po mizah, upili da je to en 'pajsel' ne hotel, jemali so kruh raz mize in ga metali ob peč in sobno steno, tudi so grozili da bodo vse razbili"*. Njene navedbe so potrdili klepar Alojz Lenček, oficir Josef Tauber, zasebnik Fran Orešek ter mesar Ivan Černe.

²⁸ Fran Orešek je policiji povedal, da je Svetek dejal: *"Kdo pa je to? To je vendar en klanfar! (Mislil je Lenčka). In proti Černetu obrnjen je dejal: 'Tega pa sploh ne poznam! Bo že tudi kakšna taka eksistenca."*

²⁹ Ibidem, f. 33.

³⁰ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 5.

³¹ Npr. ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 67.

³² ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 84.

³³ Ibidem.

³⁴ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 85.

³⁵ ZAL, Reg. I., fasc. 1321, f. 145.

Tudi ob izgredu ob obisku Buffalo Billa, ko je dr. Zarnik deželni vladi direktno predlagal, naj ob milostnem obravnavanju Tratnika, Smrekarja in Levstika nepoboljšljivemu Svetku raje odredi zaporno kazen, so ga oblasti obravnavale strožje kot ostale udeležence, čeprav njihova "krivda" očitno ni bila nič manjša od Svetkove. Tudi Tratnik, Smrekar in Levstik so namreč v tistem času živeli prav po boemsko in brez zavor kršili ustaljene meščanske norme³⁷. Večkrat so se radi "odlepili" (inspiracija priplava, kadar pije modra glava) in to ne le s pomočjo alkohola, temveč tudi z drugimi sredstvi³⁸. A za ljubljansko polieijo je bilo pomembno, da niso imeli tako "črne" preteklosti kot Svetek, ki je že v tistem času veljal za "največjega postopača" v Ljubljani. Zaradi tega jih je deželna vlada obravnavala bistveno bolj milo kot Svetka. Levstika in Smrekarja je obsodila na denarno kazen 10 K (oz. 24 ur zavora), Tratnik pa le na 2 K ali 6 ur zavora³⁹. Vladimir Svetek je bil spet žrtveno jagnje. Zaplenitve samokresa in zavora se je tokrat sicer obvaroval⁴⁰, a mestni blagajnici ljubljanski je moral odšteti 50 K globe. To pa je bila vsota, s katero bi lahko vsaj en večer debelo popival po Ljubljani.

Zusammenfassung

Schuld an allem war Buffalo Bill

Zur Geschichte des Lebens der Bohème in Ljubljana vor dem Ersten Weltkrieg

In der Zeit vom 4. Mai 1906, als in der Presse die kurze Nachricht erschien, auf seiner Abschiedstournee durch Europa werde der berühmte Buffalo Bill mit seiner Wildwestshow in Ljubljana Station machen, bis zum Mittwoch, den 16. Mai, als auf der Wiese bei der

Lachmannsehen Allee zwei Vorstellungen dieses "größten Zirkus der Welt" gegeben wurden, stieg die Temperatur - trotz des wechselhaften Aprilwetters - in der Landeshauptstadt mit blitzartiger Geschwindigkeit. Die Presse berichtete täglich über die sensationellen Vorstellungen von Codys Zirkus auf seiner letzten Europatournee und die Begeisterung der Öffentlichkeit in den europäischen Hauptstädten.

Als der Zirkus am 16. Mai 1906 in Ljubljana ankam, erreichte die Temperatur den Siedepunkt. Eine riesige Reklame in der Lachmannsehen Allee richtete ihre Einladung an die Menge der Ljubljanaer und der Bewohner aus der Umgebung. Beide Vorstellungen (die Nachmittags- wie die Abendvorstellung) besuchten mehr als 11.000 Menschen, und die Voraussage des *Slovenski narod*, daß Buffalo Bill trotz der ungünstigen Witterung einen schönen Batzen Geld aus Ljubljana mitnehmen werde, hatte sich erfüllt.

Doeh nicht alle Ljubljanaer wurden vom Maifieber ergriffen. Einige seherten sich nicht um das große Ereignis. Lieber gingen sie ihren täglichen Geschäften nach. Auch bekannte slowenische Künstler, die Maler Hinko Smrekar und Fran Tratnik sowie der Schriftsteller Vladimir Levstik machten mit ihrem Freund, dem Absolventen des Rechts Vladimir Svetek, an diesem Nachmittag lieber einen Ausflug in die Umgebung von Ljubljana. Und als sie gegen Abend zurückkehrten, beschlossen sie, den anstrengenden Fußmarsch in einer der Ljubljanaer Gaststätten zu begießen.

Nach den Unmengen von Bier und Wein, die sie konsumierten (der Schriftsteller Vladimir Levstik gab bei der Anklage offenherzig zu, allein im *Narodni Dom* 6 Krüge Bier auf "Ex" geleert zu haben), begann der Alkohol langsam seine Wirkung zu zeigen. Als sie sich am Abend zum Restaurant des *Narodni Dom* aufmachten (dort hatten sie sich zuerst aufgehalten, waren dann in eine andere Gaststätte gegangen und schließlich ins *Narodni Dom* zurückgekommen), waren sie nach der Aussage von Augenzeugen bereits völlig betrunken. Sie sangen und lärmten, und bei der militärischen Versorgungsanstalt begannen sich Vladimir Svetek und Hinko Smrekar - nach altem Studentenbrauch - zu duellieren. Da es ihnen an Schwertern fehlte, griffen sie einander mit Stock und Regenschirm an. Zum Schluß zog Svetek seinen Revolver aus der Tasche und drohte dem Freund: "Ich erschieß dich."

³⁶ ZAL, Reg. 1., fasc. 1321, f. 27.

³⁷ Boemstvo je igralo pomembno vlogo v reguliranju napetosti med umetnostjo in meščansko družbo. Bilo je prostor, preko katerega je potekal prehod od umetnosti k umetnosti življenja, nekakšen regulativ meščanskemu toku življenja. Za veliko večino boemov je bilo boemstvo le postaja v njihovem življenju, začasen prostor poskusnega življenja in oddaljevanja od obstoječih družbenih norm. Trajni boemi pa so bili sila redki. Prim. Peter Sloterdijk, *Kritika ciničkoga uma*, Zagreb 1992, str. 125.

³⁸ Vladimir Levstik je npr. v svoj pariški dnevnik 3. 1. 1907 zapisal: "Zdaj pa spat in etra na blazino, da bo lepih sanj". Prim. *Dnevnik Vladimirja Levstika*, Osrednja knjižnica Celje, Ms 180.

³⁹ V času izreka razsodbe (februarja 1907) so se Levstik, Tratnik in Smrekar nahajali v tujini, tako da je globo plačal le Svetek. Mestni magistrat pa se je 31. 7. 1909 odločil zoper Svetka "od sedaj naprej posluževati se zapornih kazni in to tem več, ker je sicer prav za prav rodbina, katera mora globo plačati, kaznovana".

Der ohrenbetäubende Lärm und die immer größer werdende Menschenmenge, die sich um die "aufgedrehten" Jünglinge scharte, führten bald den Magistratswachmann an den Ort des Geschehens, der die Unruhestifter flugs verhaftete und zur Ausnüchterung ins städtische Gefängnis steckte. Am Morgen setzte der Ljubljanaer Polizeichef eine saftige Strafe für sie fest: Sie wurden zu fünf Tagen Gefängnis sowie zur Rückerstattung aller anfallenden Prozeß und Vollstreckungskosten verurteilt, was eine ungewöhnlich hohe Strafe für eine gewöhnliche Verletzung der öffentlichen Ruhe und Ordnung darstellt. Insbesondere, da es sich bei den Tätern um gebildete und in ganz Ljubljana bekannte junge Leute und nicht um irgendwelche Raufbolde handelte.

Einige Stunden nach der Entlassung aus dem Ljubljanaer Gefängnis legten die erbosten Jünglinge beim Magistrat Berufung ein mit der Forderung, ihnen ein schriftliches Urteil auszuhändigen. Als sie dasselbe am 5. Juni 1906 auch erhielten, verfaßten sie in Dr. Josip Furlans Anwaltskanzlei eine lange und "überaus begründete" Beschwerde, adressiert an die Krainer Landesregierung, in der die Schuld für den Exzess im Zustand völliger Trunkenheit auf Buffalo Bill und seine lange erwartete Wildwestshow abgewälzt wurde.

Die slowenischen Künstler hatten das große Glück daß der Exzess in der "schlechten Gesellschaft" des

Rechtsabsolventen Vladimir Svetek stattfand, war dies doch für sie ein erstklassiger mildernder Umstand. Der ewige Student Svetek war nämlich in den Jahren vor dem Ersten Weltkrieg der sicher berüchtigtste Ljubljanaer Bohémien, den die Polizeibehörden seiner "leichtsinnigen" Lebensführung wegen mächtig auf der Pieke hatten. Auch Tratnik, Smrekar und Levstik lebten zwar in dieser Zeit genauso à la Bohème, und verletzten die festgefügtten bürgerlichen Normen hemmungslos. (Die Bohème spielte bei der Regulierung der Spannung zwischen Kunst und bürgerlicher Gesellschaft eine bedeutende Rolle. Sie war der Raum, durch den der Übergang von Kunst zu Lebenskunst geschah, ein gewisses Regulativ für die bürgerliche Lebensart). Und für die Ljubljanaer Polizei war es von Bedeutung, daß sie keine gar so "schwarze" Vergangenheit hatten wie Svetek, der schon zu dieser Zeit als der "größte Tagedieb" in Ljubljana galt.

Auch bei der Ausbreitung beim Besuch Buffalo Bills, als der Ljubljanaer Polizeichef der Landesregierung direkt vorschlug, bei gnädiger Behandlung Tratniks, Smrekars und Levstiks den unverbesserlichen Svetek lieber mit einer Gefängnisstrafe zu belegen, behandelten ihn die Behörden strenger als die übrigen Beteiligten, obwohl deren "Schuld" offensichtlich um nichts geringer war als die Sveteks. Selbstverständlich war das allen miteinander ganz einerlei.

Bojan Cvelfar

**''NO, ZDAJ
PA ČE IMAŠ
DENAR, DAJ
GA SEM,
POTEM SE
PA HITRO Z
MENOJ
SPOLSKO
ZDRUŽI''**

stražnika. Le-ta je že čez nekaj minut obe lahkoživki aretirali na Cesti Marije Terezije³, v svojem poročilu pa zapisal, "da so bile aretovane že večkrat videne po omenjeni cesti hoditi, kar lovijo moške, da se pustijo spolsko združiti za vsak denar".⁴

Na prelomu stoletja se je tudi deželno stolno mesto Ljubljana otepal s problemom prostitucije. Mestne oblasti so ga poskušale reševati podobno kot v ostalih mestih Habsburške monarhije in v skladu s tedanjo zakonodajo. Medtem ko je bila v avstrijskem Kazenskem zakoniku iz leta 1852 prostitucija opredeljena kot "obrtiško nečistovanje" (člen 509) in razglašena za kaznivo dejanje⁵, je zakon o prisilnih delavnicah z dne 24. maja 1885 v členu 5 varnostna oblastva pooblašal, da lahko dovolijo "nečisto obrt" pod pogoji, ki jih določijo sama⁶. S tem zakonom je avstrijska zakonodaja prešla od represivnega obravnavanja prostitucije k sistemu reglementacije, katerega bistvo je postavitve prostitutk pod "navrstveno-policijski" nadzor.

Čeprav je bila po novem ureditev prostitucije prepuščena lokalnim oblastem, so si v mnogih mestih pred tem problemom dolgo časa raje zatiskali oči. Tako je bilo tudi v Ljubljani, kjer so po predhodnih povpraševanjih v nekatera bližnja mesta, ki so že imela urejen sistem reglementacije, uredili problem prostitucije šele leta 1905 (torej bistveno kasneje kot v nekaterih drugih mestih na

K zgodovini tajne prostitucije v Ljubljani na začetku stoletja

Nekega mrzlega decembrskega večera leta 1910 se je e. kr. policijski agent Martin Gerlovič odpravil na običajen obhod po ljubljanski promenadi. Na križišču Ceste Franca Jožefa in Bleiweisove eeste¹ sta ga dohiteli Ivana Sehliek in Frančiška Jesenšek. "Schlickova je začela Gerloviča ogovarjati ter mu rekla, da naj nikar ne gre tako hitro, nato speljala ga je na Dovožno cesto, tam, ki je zelo temno, tam se je ustavila ter rekla 'no, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menoj spolsko združi'".²

Premeteni policijski agent se ni dal zmešati. Prijazno se je nasmehnil in ji odgovoril, da pri sebi nima drobiža. Poprosil jo je, naj ga počaka, da bo v bližnji kavarni zamenjal denar. Medtem ko ga je naivna Ivana Sehliek potrpežljivo čakala, je Gerlovič hitro stekel do najbližjega mestnega policijskega

³ Marije Terezije cesta je današnja Gosposvetska cesta
⁴ ZAL: REG I/fasc. 1329, fol. 354.

⁵ Janez Cvirn. Iz zgodovine prostitucije v Celju ob koncu prejšnjega stoletja, Kronika, letnik 33, št. 2-3, str. 142.

⁶ Zbirka avstrijskih zakonov. I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889, str. 233

"Varnostnemu oblastvu je prepuščeno kaznovati ženske, katere s svojim telesom nečisti obrt vršijo. Ako take ženske 1. navzlic policijske pokaznitvi svoj nečisti obrt nadaljujejo, ali

2. pri tem, kolikor so dana neka policijska ukazila delajo, ali 3. svoj nečisti obrt vršijo, da si so vedele, da imajo sramno bolezen (venerijo), ali

4. z očitno nečistostjo veliko pohujšanje dajo, ali

5. mladostne ljudi zavedo (zapeljejo), gre jih kaznovati z ostrim zaporom, namreč v slučajih omenjenih pod 1 in 2 od osmih dni do treh mesecev, a v slučajih navedenih pod 3, 4 in 5 od enega do šestih mesecev. Osebe bodi moškega bodi ženskega spola, katere razven slučajev paragrafa 512 kazenskega zakona z dne 27. maja 1852 - iz obrtovne nečistosti drugih sebi preživlja iščejo, naj bodo kaznovane z ostrim zaporom od osmih dni do treh mesecev. V slučaju številke 1 in 3 nastopa kazensko-sodni pregon na zahtevo varnostnega oblastva."

¹ Franca Jožefa cesta je današnja Cankarjeva, Bleiweisova pa današnja Prešernova cesta.

² Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL): REG I/fasc. 1329, fol. 354.

Slovenskem), ko je mestna občina sprejela Navod, kako nadzorovati prostitutke⁷. Z njim so mestne oblasti prevzele zdravstveni in policijski nadzor tako nad kasarnirano kot tudi individualno prostitucijo, hkrati pa so si prizadevale, da bi zatrle tajno, nelegalno prostitucijo. Seveda pa pri tem niso bile prevčé uspešne.

Poulična ponudba

Tajna prostitucija⁸ je bila namreč razširjena po vseh, praviloma malo bolj zakotnih delih stolnega mesta dežele Kranjske. Arhivski viri nam poročajo, da je bilo največ aretacij izvršenih na glavnih, torej najbolj obljudenih ulicah, vendar je to predvsem posledica dejstva, da je bil tu nadzor mestnih policijskih stražnikov bolj pogost, medtem ko so v zakotne ulice le malokdaj zahajali.

Med ovadbami imamo le en konkreten primer omembe natančno določenega kraja, kjer so se tajne prostitutke zbirale in opravljale svoj posel. Dne 15. maja 1909 je, glede na to, da so uničevale videz njegovega skrbno opravljenega dela, mestni vrtnar Heirle omenil, *"da so v poslednem času opetovano po nasadih v Tivolskem parku razne vlačuge izvrševale svojo nečedno obrt"*.⁹ Po tej omembi so mestni očetje zelo hitro reagirali ter naročili mestni policiji, *"da nasade strožje nadzoruje in vlačug strebi"*.¹⁰ Tako je takrat mestna policija za nadzor tivolskega parka uvedla kar dve patrulji.

Poleg Tivolija pa so najbolj priljubljena shajališča pocestnih prodajalk telesnih užikov bile še samotne, temne ulice, največkrat pa so svoj posel opravljale po raznih šupah¹¹, barakah¹², hlevih¹³ in kozolcih¹⁴. Seveda pa so na takšnih mestih, lahko rečemo pod milim nebom, uradovale tiste najslabše, najbednejše, brez stanovanja, velikokrat pa tudi umazane, pijane in nič kaj prijetnega vonja. Takšni ponudbi pa so

ustrezali odjemalci s podobnimi značilnostmi. Večkrat pa je bila v ponudbo, katere usluge so bile zelo poceni (ponavadi kakšno krono¹⁵), vključena tudi kakšna spolna bolezen. Prav zaradi tega pa je bilo vredno plačati še kakšno krono več in se sprehoditi do Zvonarske ter si v tamkajšnji javni hiši privoščiti zdravniško pregledano prostitutko, ki ti je, če si zahteval, bila dolžna pokazati svojo zdravniško knjižico.¹⁶

Kljub legalizaciji prostitucije in strogem kaznovanju v primerih kršitve predpisov se pocestne ponudbe ni dalo kar tako izkoreniniti, saj je (res v nekoliko manjši meri) predstavljala stalen in hudo nadležen problem mestnih oblasti.

*"Večerni metulji ali ponočne cipe"*¹⁷ kakor je v svojih Ljubljanskih slikah prostitutke poimenoval Jakob Alešovec, so razveseljevale spolno nezadovoljene moške, predvsem pa vojake, ki jih v Ljubljani ni bilo malo. Gotovo niso bile v sloves nobenemu, še posebej ne deželnemu stolncemu mestu. Tudi ni bilo razveseljivo dejstvo, da so te "nesramnice" zaradi pogostega okuževanja poštenega, seveda moškega dela takratnega ljubljanskega odjemalstva, z različnimi "nesramnimi" boleznimi stalno polnile deželno bolnišnico.

Iskanje in označevanje pocestnih prostitutk, ki jih najdemo v arhivskih dokumentih, je zelo težavno. Zagotovo lahko označimo za prostitutko tisto osebo, o kateri obstaja kakšno širše poročilo o aretaciji. Nesporno dejstvo je, da so takšne ptičke bile kar v solidnem številu zastopane med takratnim ljubljanskim prebivalstvom. Ker pa je bila to prikrita dejavnost, je bilo seveda tako ali tako zanjo najboljše, da se je o njej nič ali pa čim manj vedelo. Zato je skrivne prostitutke zelo težko najti, tako da ne moremo določiti niti njihovega približnega števila.

V policijskih poročilih je bilo kot vzrok njihove aretacije največkrat označeno postopanje ali pa vlačuganje. Vendar če poleg takega poročila ni obstajala še kakšna ovadba ali pa podroben opis aretacije, takšne ženske ne moremo kar označiti za

⁷ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 571-576.

⁸ Med mnogimi izrazi za označevanje te vrste prostitucije (skrivna, prikrita, ilegalna, neprijavljena, zakotna...) sem se odločil za "tajna", ker je ta v uporabljenem arhivskem gradivu tudi največkrat zapisan.

⁹ ZAL: REG I/fasc. 1325, fol. 504.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 188, 200; fasc. 1273, fol. 197, 487, 490; fasc. 1275, fol. 75.

¹² ZAL: REG I/fasc. 1325, fol. 644, 645.

¹³ ZAL: REG I/fasc. 1268, fol. 29, 227; fasc. 1271, fol. 200, 226, 245, 411; fasc. 1273, fol. 397; fasc. 1274, fol. 128; fasc. 1275, fol. 50; fasc. 1320, fol. 63; fasc. 1322, fol. 417, 505; fasc. 1325, fol. 609; fasc. 1327, fol. 497, 498.

¹⁴ ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 185; fasc. 1275, fol. 59; fasc. 1322, fol. 564.

¹⁵ V pregledanih poročilih je bilo najti podatek, da je februarja leta 1906 v gostilni stalo pivo 40 vinarjev, kar primerjalno pomeni, da si lahko takšno dekle dobil že za dve pivi in pol.

¹⁶ O tem Marjana Kavčič: Prostitucija v Ljubljani ob koncu prejšnjega stoletja, Kronika, letnik 35, št. 3, 1987.

¹⁷ Jakob Alešovec: Ljubljanske slike, Ljubljana 1911, str. 261. Poleg sočne označitve v slovenskem jeziku, pa nam Alešovec postrže še z latinsko:

"Vespertilio vulgaris vel Venus vulgivaga"

prostitutko. Popolnoma drugače pa je, če je bil že vzrok aretacije natančno določen, kot na primer "pijanost in vlačuganje z vojaki, ki so jo spolsko rabili"¹⁸ ali pa "spolskega druženja z vojakom 17. polka"¹⁹. Na žalost pa so bili takšni primeri le maloštevilni.

ohranjenih novičk, poskušal sestaviti zgodbo o tajni prostituciji v Ljubljani na začetku stoletja.

Prigodbe nekaterih najbolj znanih ljubljanskih počestnic

Na podlagi izbranih policijskih poročil, izmed katerih se jih nekaj odlično povezuje v zanimive prigodbe, lahko prepoznamo značilnosti zakotne prostitucije v Ljubljani. Gre za tedaj najbolj vztrajne in največkrat kaznovane nečistnice iz bogate poulične ponudbe.

Ena najbolj nadležnih je bila Amalija Dolene, ki je ob prvi aretaciji že zakorakala v tretje desetletje svojega, gotovo zelo pestrega življenja. Njeno domovinstvo je bilo v takratni občini Oselica, ki je spadala v okraj Kranj.

Prvič so jo prijeli 25. junija 1903 zaradi postopanja v Tivolskem drevo-redu. Glede na to, da je zaradi tatvine že preživela pet mesecev v ječi, je bila "tujemu imetju skrajno nevarna, ker nima toliko denarja, da bi zmogla brez dela živeti, a v službo ne more iti, ker se je brezposelnemu življenju in prostituciji preveč udala"²¹. Tako na magistratu niso imeli več upanja, da se bo poboljšala in so jo zato za nedoločen čas izgnali iz mestne občine.

Dolenčeva pa se je na to razsodbo pritožila. Trdila je, da sedaj živi pri očetu, ki da je imovit posestnik in da v Ljubljano prihaja le zaradi zdravniške pomoči. Ker pa v bolnišnici "ni mogla opraviti v enem dnevu", je morala v Ljubljani tudi prenočevati. Priznala pa je

VII 13521
7 118

Poročilo o zaporu.

Krsto in rodbinsko ime *Stefanija Parinšek,*
 Pukla *služkinja*
 Stan *samica*
 Starost (datum rojstva) *1890 f.*
 Verougovorjanje *rim. kat.*
 Rojstni kraj *Gričevce.*
 Domovinska občina in okraj *Gričevce okraj Maribor.*
 Zadržje bivalisce *proiz. stalnega.*
 Arstoval ga (po) je *Miha Pitag, nadstranišč.*
 Kje (ulica, trg) *na Dunajski cesti.*
 Kdaj (dan in ura) *3/5. ob 10^h dopoldne.*
 Povod aretiranja *postopanje na vlačuganje po različnih hotelih
in mošteru.*
 Kaj se mu (ji) je pri ječanju odvzelo
 denarja — k — li
 drugih stvari

V Ljubljani dne *5. maja* 1903

Veliko poročil se je do danes tudi izgubilo. V dokaz, da se v Zgodovinskem arhivu Ljubljana niso ohranila vsa poročila o prijetih prostitutkah, naj navedem Letno poročilo o aretovanjih za leto 1905, ki nam poroča, da je bilo 1546 aretacij. Med njimi je bilo zaradi "spolskega združenja" prijetih devet oseb, med ohranjenimi arhivskimi dokumenti pa najdemo danes samo še tri poročila²⁰. Tako bom na podlagi drobnih,

170, tatvine 162, prepovedanega vračenja 81, beračevanje 90, goljufije 49, tepeža 79, vlačuganje 39, pregreška čl. 45. 31, policijski list in dopis 23, poneverbe 22, protenje 16, vlomi 12, teško telesne poškodbe 9, spolsko združene 9, rop 8, javno nasilstvo 6, oskrumbe 6, cigani 3, napad 2, uboj 2, voznega reda 2, umor 1, poskus umora 1, bogokletstvo 1, železniškega reda 1, žaljenje njega veličanstva 1, skupaj 1546. Oddanih aretovancev je bilo: k dež. sod. 180, k okr. sod. 241, oddanih prisiljenecv 116, umobolnih v blaznico 9. Različnih ovadb 3442, med njimi telesnih poškodb 315. Skozi celo leto je bilo požarov 21 med njimi tri veliki požari. Bilo je tudi med letom 15 težkih nezgod, med temi 7. mrtvih (bila sta umora ali uboja 2), en detemor in 15 samomorov, 5. poskušenih umorov, 8 toplencev, in eden najden mrtvec. Ljubljana dne 2. januarja 1906 Jos. Hercog"

21 ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 637.

¹⁸ ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 175.

¹⁹ ZAL: REG I/fasc. 1271, fol. 218.

²⁰ ZAL: REG I/fasc. 1323, fol. 322.

"Podpisanec poroča v aretovanjih katerih je bilo pretečeno leto aretovanjih 1546 zaradi različnih vzrokov, na primer: razgrajanje 251, pijanosti 236, postopanje 223, brez sredstva

tudi, da je *"sicer res, da so me moški zasledovali, toda jaz nisem hotela nikoga uslišati in se nikomu udati"*.²²

Seveda pa mestne oblasti tem navedbam niso kar tako nasedle. Poizvedeli so pri županstvu v Oselici in odgovor je bil pričakovan. Marjana, kot so jo na vasi klicali, je bila že v domačem kraju na zelo slabem glasu.²³ Poleg tega pa tudi v bolnišnici niso nič vedeli o njenih obiskih.

Iz poročila c. kr. deželni vladi, sestavljenega zaradi pritožbe, ki ga je podpisal županski namestnik 1. oktobra 1903, dobimo o njej še bolj celovito podobo.

Tako je, kadar je prišla v Ljubljano, ponavadi stanovala v hotelu Stadt Wien ali pa Pri avstrijskem cesarju, kjer je bila vratarjem že znana kot vlačuga, zato so nanjo posebno pazili: *"Ko je stanovala pri avstrijskem cesarju, je pripeljala enkrat dva moška seboj, pa vratar tema ni pustil iti žnjo v sobo."* V Ljubljano je zahajala že dalj časa in čeprav je hodila ponoči po ulicah in nagovarjala moške, ni bila kar tako neka navadna vlačuga, na kar nas opozarja notica, da *"se je prvotno nosila po knečko - v zadnjem času pa po gosposki"*. Večkrat so jo tudi opazili v družbi žensk, ki so bile na slabem glasu. Tako ali drugače pa je že tedaj veljala za *"splošno znano vlačugo"*.²⁴ C. kr. deželna vlada je na podlagi teh spoznanj njeno pritožbo seveda gladko zavrnila.

Ampak kaj ko to Marjane ni nič prizadelo ali oviralo pri nadaljevanju nečistega početja po Ljubljani. Decembra istega leta jo je zalotil eden od mestnih policijskih stražnikov in jo pripeljal na magistrat, kjer so jo izročili sodišču. Iz poročila sodišču izvemo, da se je sicer izgovarjala, da je prišla v Ljubljano le k zdravniku. Je pa s seboj imela eno stvar, po kateri se je natančno vedelo, po kaj je prišla v Ljubljano. *"Ker je imela kondilome, oddala se je v deželno bolnišnico, od koder je bila sedaj semkaj povernjena kot zdrava."*²⁵ Da je bila zdrava, je bila verjetno zasluga "kondilomov". Ker je prosila in obljubljala, da se v mesto ne bo več vračala, so jo izpustili ter ji še enkrat prepovedali povratek. Njene obljube pa seveda niti malenkostno niso obveljale, kajti že čez par dni so jo spet aretirali ter izročili sodišču. Iz poročila sodišču pa je razvidno, da se je na

lastno prošnjo kot prostitutka postavila pod npravstveno-policijsko nadzorstvo. *"11. novembra letos pa, ko so bile prostitutke vnovič kasarnirane, se temu ni marala pokoriti in je rajši zapustila Ljubljano."*²⁶

Marjano nato znova srečamo 8. julija 1904. Tokrat se v dokumentih omenja zavoljo spolne bolezni (šanker). Napotili so jo v deželno bolnišnico.

Večino leta 1905 je nato preživela kot kasarnirana²⁷ prostitutka. To je namreč razvidno iz zapisnikov o plačilu za zdravstvene knjižice prostitutk. Zdravstveno knjižico je vplačala 21. januarja, 17. marea ter 7. avgusta.²⁸

V policijskih poročilih pa jo je spet mogoče zaslediti 14. marea 1906, ko se je povrnila na stara pota. Nekaj časa pred tem je prišla na magistrat moledovat, če bi vsaj podnevi lahko kdaj prišla v Ljubljano. To so ji tudi dovolili, a le za nekaj dni. Prav zanimiv dogodek pa se je pripetil 9. marca istega leta, ko jo je ob devetih zvečer srečal magistratni tajnik Miljutin Zarnik na Bleiweisovi cesti, *"ko je ob vrtu narodnega doma počasi promenovala. Vprašana od imenovanega uradnika, kako se podstopi priti v mesto, se je izgovorila, da je morala iti v lekarno po neke koreninice za svojo bolno gospodinjjo. Obenem je res privlekla iz žepa neke razrezane koreninice, ki so bile v že čisto razdrapani papirni vrečici, torej nikako tako zavite, kot to delajo v lekarnah."*²⁹ Kot lahko vidimo, se je izkušena Marjana posluževala tudi najrazličnejših zvijač, da bi preslepila mestne oblasti, kar pa ji v tem primeru ni uspelo. Verjeti pa je, da ji je kdaj prej.

Avgusta 1906 je Amalija Dolene prestavila svoje delovanje v Celovec. Tudi tam se je takoj znašla na sodišču. Ljubljanski magistrat je namreč tja poslal njen dosje, s pripombo: *"Sploh pa bo sodišče iz debelega predakta lahko samo spoznalo, s kako osebo ima opraviti"*.³⁰

Največkrat, kar 22-krat je bila prijeta Helena Resnik, drugače sicer pristojna v okraj Kamnik. Štela je komaj 18 pomladi. Prvič je bila aretirana zaradi postopanja in vlačuganja 9. oktobra 1904; da pa ni šlo za povsem nedolžno stvar, čeprav je po opravljeni zdravniški preiskavi bila spoznana za zdravo, nam

²² Ibidem, fol. 645.

²³ Ibidem, fol. 650. Odgovor iz Oselice je bil kratek in jednat: *"Amalija, pravzaprav Marjana je tu prav na slabem glasu. Doma ni hotela delati, zdaj se potepa po slabih samotnih potih."*

²⁴ ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 636.

²⁵ Ibidem, fol. 656.

²⁶ Ibidem, fol. 657.

²⁷ "Kasarnacija" prostitucije je pomenila koncentracijo zdravniško in policijsko nadzorovanih prostitutk na enem mestu.

²⁸ ZAL: REG I/fasc. 1277, fol. 66, 132, 217.

²⁹ ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 659.

³⁰ Ibidem, fol. 660.

priča zapisan kraj prijetja: *... "sprehajala se je sinoči pred vojaško bolnišnico. Bila je s posvarilom izpuščena."* Čez slab teden se je nesrečnica zopet znašla na magistratu, tokrat zaradi nočnega postopanja pri Sv. Petra vojašnici, in to ob pol petih zjutraj. Poleg tega še izvemo, *"da je ista tudi zasledovana zaradi prestopka čl. 459 kz. z. v polic. listu za Kranjsko"*. Zaradi tega so jo na magistratu *"oddali v postopanje sodišču"*, kljub temu pa se ncpopravljiva Helena že čez pičlih šest dni zopet pojavi na magistratu, tokrat zaradi postopanja na ljubljanskem polju. Odnana je bila v domovinsko občino. Toda odgon ji ni nič spremenil namer, saj se v Ljubljani spet pojavi že čez mesec dni, ko so jo na magistrat *"privlekli"* zaradi *"vlačuganja z vojaki v cukrarni"*. Za to je dobila kar 14 dni zavora, nato pa so jo še odgnali. A tudi to je ni nič omehčalo, saj se je že čez približno tri tedne spet vrnila, na magistratu pa so ponovno reagirali z dokaj neučinkovitim sredstvom, namreč z odgonom. Ob ponovni aretaciji pa zgornjo ugotovitev potrdijo tudi na magistratu, saj odredijo naslednje: *"Notri imenovana se je prevzela ter se je z naročilom izpustila, da odide k svojim starišem v Litijo, ker odgon v njeno domovno občino Mekine pri Kamniku, prav nič ne koristi, ker se že istega dne povrne v Ljubljano."*

To pa je veljalo tudi še za naprej. Že 29. januarja 1905 (dobrih 14 dni po zadnji aretaciji) jo je mestni policijski stražnik spet privedel na magistrat, tokrat zaradi *"vlačuganja v Trumlarjevem hlevu"*, za kar je morala presedeti 4 dni v zaporu, po prestani kazni pa so jo spet odgnali iz mestne občine.³¹ 15. februarja 1905 pa jo je končno zadela še prepoved vračanja v mesto: *"Helena Resnik bila je radi vlačugarstva uže večkrat kaznovana in tudi odgnana. Ker je ista znana vlačuga, je njeno bivanje v tukajšni mestni občini z ozirom na javni red in nramnost pohujšljivo in škodljivo in se je ista v smislu zakonitih določil za nedoločen čas iz mesta*

*izgnala in se bo njena vrnitev v smislu 324 k. z.³² kaznovala."*³³

Do 15. aprila je bila aretirana še štirikrat, in sicer zaradi *"vlačuganja (spet) v Trumlarjevem hlevu z hlapci"*, za kar je dobila 7 dni zavora, nato zaradi *"postopanja pri Sv. Petra vojašnici"* in *"prepovedanega vračanja"* (za oba prestopka so jo prepustili sodišču), in še zaradi *"postopanja na Poljanskem nasipu"*, zaradi katerega je morala v zaporu prebiti še 5 dni. V poročilu c. kr. okrajnemu sodišču v Ljubljani z dne 15. aprila 1905 pa lahko zasledimo, da je mladenka zaprosila, *"da bi se ji izdala zdravstvena knjižica, češ, da se itak vedno v Ljubljano vrača in da bi raje bila prostitutka pod javno kontrolo"*. Na magistratu so v to privolili, *"ker*

bi bila to res najboljša rešitev, kajti Resnikova se po Ljubljani poteplje klub prepovedi, in je nepoboljšljiva zakotna prostitutka". Tako so jo poslali v preiskavo k policijskemu zdravniku, *"mesto pa da bi to storila, je pobegnila in se je zopet okrog vlačila v bližini Ljubljane"*. Na magistratu niso več vedeli, kaj z njo, zato so sodišču predlagali zadnjo možnost, namreč poslati jo v prisilno delavnico. Iz ovadbe z dne 28. aprila 1905 izvemo, da je *"imenovana bila v teku jednega leta 13 krat zaradi vlačuganja in nazadnje*

dvakrat tudi zaradi reverzije kaznovana", v nadaljevanju iste ovadbe pa še, da *"je Resnikova delomržna vlačuga in je bila vedno na osamljenih prostorih prijeta kjer se navadno sprehajajo tajne prostitutke"*. Sredi avgusta istega leta se je ta *"zakotna*

³² Zbirka avstrijskih zakonov, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889, str. 125.

Zgoraj omenjeni člen 324 se glasi: *"Tisti, katerega je iz ene kronovine ali iz tega ali onega kraja kazenska sodnija, ali iz kakoršnih koli vzrokov kaka državna ali občinska oblastnija za vselej ali na določen čas odpravila, stori, če v prvem primeru kdaj, v drugem pa, preden postavljena doba preteče, nazaj pride, prestopke, in naj se kazni z zaporom od enega do treh mesecev, pri ponovljenem zasačenju pa z ravno tako dolгим hudim zaporom."*

³³ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 448.

³¹ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 434-446.

prostitutka" spet znašla na magistratu, ko pa je slišala, da mora iti spet na sodišče, je tudi policijskemu načelniku dala vedeti: "No, saj pri sodnji bom še bolj 'frej' kot pa na rotovžu."³⁴ Ob takšni izjavi nam najbrž najprej pade na misel, da se Helena sodišča ni niti najmanj bala, še celo manj kot pa magistrata. To samo še potrjuje že prej zapisano ugotovitev o nemoči policijskih in tudi sodnijskih organov v tako vztrajnih primerih, kot je bil ta.

Kot še mnoge druge, tudi Helena ni znala biti nič kaj prijazna z mestnimi policijskimi stražniki. Kako pa naj bi sploh bila, ko pa so jo tako pogosto in vztrajno vodili na magistrat! Sicer pa so stražniki bili velikokrat deležni grdih pridevkov in besed.³⁵ Tudi v ovadbi mestnega policijskega stražnika Josipa Jezovška se lahko o tem prepričamo: "Dne 29. t. m. (septembra, op. a.) ob 1/2 dvanajstih opoldan aretoval sem iz mesta izgnano vlačugo Heleno Resnik, katero sem zalotil pri vojaški bolnici. Medtem ko sem jo spremljal na magistrat, me je psovala z raznimi priimki kakor Raubar kurbir, prokleti pes zdaj si sit ko bodeš dobil 20 krajcerjev itd". V policijskem poročilu istega datuma pa je zapisana še kazen za ta pregrčšek, namreč da "se je oddala v bolnišnico ker je spolzko bolna, po ozdravljenju se bo odgnala". Prav zaradi takšnih primerov je bila ureditev prostitucije pod javno kontrolo nujna zadeva, katero je, kljub nasprotovanju nekaterih krogov, Ljubljana na začetku stoletja že imela lepo urejeno. A povrnimo se k naši Heleni, ki je bila do konca leta 1905 še dvakrat aretirana, obakrat pa so jo napotili na sodišče. Prav tako so na magistratu ravnali ob prvi privedbi v letu 1906. V tej ovadbi pa so še pripomnili, "da je pred kakim tednom od des. štacijskega poveljstva došla semkaj ovadba, da je s Heleno Resnik, tedaj baje stanujočo v Zeleni jami, spolsko občeval sanitetni enoletni prostovoljec Ernst Pitter, stanujoč v garnizijski bolnišnici in je, spolsko zbolel. Izvoli naj se torej to pričo z Resnikovo konfrontirati, kajti Resnikova trdi, da to ni res in da tudi ni nič denarja dobila od kakega prostovoljca."³⁶

Samo mislimo si lahko, kdo je "znani vlačugi" verjel.

Zadnji dve poročili o tej, res nepoboljšljivi ženski, pa sta iz srede leta 1906. Zanju je značilen nekoliko

zmernejši ton in celo napoved poboljšanja: "Ker je nekoliko solidnejša in ker je tudi noseča, in ima 1 stalnega ljubimca, se je pognala čez mestno mejo z naročilom, naj dela."³⁷ Verjamemo lahko, da je do njencga poboljšanja res prišlo, saj o njej ni več zaslediti nobenc omembe.

Se pa gospodična Resnikova omenja še enkrat prej, namreč v zvezi s svojo prijateljico, sicer prav tako hudo, če ne celo hujšo nadlogo ljubljanskih čuvarjev postave. Grc za Amalijo Potokar, staro 20 let, pristojno v Ljubljano, kar je predstavljalo še dodatno težavo, saj je niso mogli odgnati. Gre za žensko, ki se v policijskih poročilih neprestano pojavlja od junija 1903 pa vse do junija 1908, torej polnih pet let. Podroben opis kaznivega dejanja z dne 16. oktobra 1904 nam slikovito sporoča, kje in kako sta ti dve kolegici sodclovali:

"Potokarjeva je bila, kakor običajno, v noči od 14. na 15. t. m. v Št. Peterski vojašnici, kjer je z vojaki spolsko občevala. Z njo je bila tudi Helena Resnikova, vlačuga, ki je bila prijeta in izročena c. kr. okr. sodišču, ker je iskana tudi v polic. listu."³⁸ Kakor je razvidno iz nadaljevanja ovadbe, je Potokarjeva sicer takrat ušla, a jo je že naslednji večer na Miklošičevi cesti srečal kdo drug kot dr. Zarnik, takratni "magistratni tajnik", ki je o tem takoj obvestil najbližjega mestnega policijskega stražnika. Le-ta jo je nato privedel na magistrat, kjer so jo izročili sodišču s priloženimi spisi o njeni bolezni s pripombo, "da je to osebo uradni zdravnik dr. Ilner včeraj vnovič preiskal ter našel, da je spolsko popolnoma zdrava. Ker tudi njena bolezen na očeh ne zahteva posebnega lečenja, bilo bi želeti, če je le mogoče, sedaj uresničiti oddajo Potokarjeve v prisilno delavnico."³⁹

Da pa si je neka oseba prislužila "čast" dobiti bivališčec v prisilni delavnici, je morala imeti že kar črno preteklost. In naša junakinja jo je imela..

Amalija Potokar je bila prvič aretirana 10. junija 1903, in sicer zaradi "nočnega vlačuganja v bolnici za silo". V nekaj daljšem spisu, naslovljenem na c. kr. sodišče, v katerem magistrat sporoča naslovniku o značaju in preteklosti navedene pregrešnice, izvmemo, da "je bila že mnogokrat radi vlačuganja policijsko in kasneje tudi sodnijsko kaznovana." Na žalost pa pred tem ni ostalo ohranjeno nobeno poročilo, tako da ne moremo dognati vsaj približnega števila aretacij Amalije Potokar. Nadalje isto poročilo ugotavlja, da je

³⁴ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 450-458.

³⁵ ZAL: REG I/fasc. 1271, fol. 110. V tem primeru se pa aretirana ni zadovoljila le z zmerjanjem in pljuvanjem stražnika, ampak se je spravila celo na cesarja:

"Policaj, ti si baraba, nič vreden, delaj pojdi, delaj lump, Cesar je lump, ker je tebi službo dal."

³⁶ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 459-465.

³⁷ Ibidem, fol. 466.

³⁸ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 516

³⁹ Ibidem, fol. 517.

"Potokarjeva v tem pogledu absolutno nepopoljšljiva; če pride popoldne iz policijskega zapora, najti jo je zvečer gotovo pred ali celo v kaki vojašnici. V sedanjem slučaju bila je aretovana v takozvani bolnici za silo, kjer je nastanjen vojaški pionirski oddelek, in sicer je bila aretovana na naravnostno povelje nadzorujočega častnika. Policija našla jo je skrito v sami srajci pod vojaško posteljo. Zadnji čas bi bil, da se ta oseba, ki je sifilitična, odda v prisilno delavnico, ker ima mestna policija vsaki tolko parkrat opraviti z njo radi vlačuganja." Poleg vsega tega pa isto poročilo tudi navaja, da je iz e. kr. garnizijske bolnišnice prišla še ovadba, "da je bil nek infanterist (infanterist, op. a.) okužen po neki Mariji Potokel. Ker pa osebe tega imeni ni tukaj je skoro gotovo, da je bila to Amalija Potokarjeva, ki se drži zlasti vojakov".⁴⁰ Ker se je večina Potokarjevi podobnih pocestnic najraje pečala z vojaki, so seveda slednji imeli tudi največje težave s spolnimi boleznimi, zato takšne ovadbe iz kasarne niso bile nobena redkost. V letu 1903 je bila Potokarjeva še dvakrat aretirana, in sicer prvič zaradi "ponočnega postopanja"⁴¹, drugič pa zaradi vlačuganja. Bila je verjetno tudi bolna, saj so jo napotili v deželno bolnico⁴². Poročilo o Potokarjevi pa se ponovno pojavi 29. maja 1904: "Mestna policija aretovala je danes ponoči znano vlačugo Amalijo Potokarjevo, ki je bila komaj izpuščena iz sodnijskega zapora. Dasi jo je prevzela njena mati in bi bila Amalija Potokarjeva lahko pravočasno zvečer prišla domu, se je vendar ob pol dvanajstih po noči zopet vlačila po mestu z namenom, da izvršuje nečisti obrt. C. kr. sodišče se opozarja, da se je omenjenka pri zaslišanju tukaj vedla popolnoma cinično ter se celi čas smejala. Želeti bi bilo, da se jo vendar že spravi v prisilno delavnico."⁴³ Spet lahko vidimo, da kazni, še tako stroge niso nič zalegle. To pa nam potrjuje že naslednje poročilo o zaporu, ko se je Potokarjeva pojavila na magistratu že čez slaba dva meseca, in sicer zaradi postopanja, kje drugje kot pred Sv. Petra vojašnico,⁴⁴ za kar je po 5. členu⁴⁵ vlačugarskega zakona dobila kazen petih dni zapora. Kot pa je razvidno iz kazenskega zakona, je bila za tako kršitev predvidena celo višja kazen, tako da lahko rečemo, da so na magistratu, kot tolikokrat prej, ponovno milostno ukrepali. Seveda pa je takšna nizka kazen še toliko manj pozitivno vplivala na našo junakinjo, ki se

je konec avgusta istega leta spet znašla na magistratu, tokrat zaradi "postopanja v Tivolskem gojzdu". Na to ponovno prijetje pa je sodišče končno reagiralo bolj ostro, saj ji je izreklo kazen napotitve v prisilno delavnico. Toda kaj, ko pa se je pojavil popolnoma drug problem, ki je magistratu onemogočal uresničitev te razzodbe. Sodnijski zdravniki so namreč izjavili, da je njeno zdravje za to preslabo. Ker je bila pristojna v Ljubljano, je ni bilo možno izgnati in na magistratu so ugotovili, "da ona zlorablja svoje zdravstveno položenje v to, da se delomržno vlači okrog in išče ljubavne sestanke, češ saj me še v prisilno delavnico ne morejo dati". Tako so jo namesto v prisilno delavnico morali najprej poslati v Deželne dodrodelne zavode na okrevanje. Toda od tu je na magistrat prišla še ena slaba vest, namreč, da je "pri c. kr. deželni vladi poslujoča komisija razzodila, da se Potokarjeve ne more dati v prisilno delavnico. Ta odlok se je opiral na zadevno mnenje, ki so ga izrekli sodnijski zdravniki... ker ima Potokarjeva že od nekdanj lahko vnetljive oči, si jih, če je aretovana, nekoliko z rokama podrgne in takoj je zopet bolna... odgovor načelnika oftalmološkega oddelka potrjuje tukajšnje mnenje, da z bolnostjo Potokarjeve ni take sile, saj se, če je še tako "bolna" vendar okrog vlači. Morda bi kazalo, da jo g. sodniki zdravniki vnovič preiščejo ter se o njej izrazijo. Pripominja se, da tuuradni zdravnik Potokarjeve dasi je znana kot sifilitična, kot spolsko bolne v kliničnem smislu v novjšem času ni mogel izpoznati".⁴⁶ Magistrat in sodišče sta tako bila popolnoma nemočna.

To svojo nemoč pa sta še enkrat potrdila ob ponovni aretaciji Potokarjeve 28. oktobra 1904, zopet zaradi postopanja v "Tivolskem gojzdu": "Proti tej osebi je vse zama. Zadnjič je bila zopet oddana sodišču, ker je bila celo noč v vojašnici na spolskih sestankih. Pa joje sodišče, najbrže svetnik g. Potrata oprostil. Tudi jaz sem za danes za izprembo odločil z dobroto in sem jo izpusil, ker obljubuje, da si bo službo poiskala."⁴⁷ Ampak s tako trdoglavo žensko, kot je bila "Malka"⁴⁸ ni šlo tako zlahka, še posebno pa ne na lep način. Z obljubami, da si bo poiskala službo seveda ni bilo nič. Pomagala ni nobena dobrota, ne na sodišču, ne na magistratu. Že naslednji dan pa se je spet pregrešila, na magistratu pa so jo obravnavali šele čez šest dni, ko so jo ujeli na delu in jo zaradi

⁴⁰ ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 73.

⁴¹ Ibidem, fol. 74. Namesto stroge kazni, so jo sklenili izročiti materi. Potokarjeva pa je v tem zapisniku navedla tudi zelo zanimiv posel, namreč bivša korespondentija.

⁴² ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 75.

⁴³ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 511.

⁴⁴ Ibidem, fol. 512.

⁴⁵ Glej opombo 6.

⁴⁶ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 514-515.

⁴⁷ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 519.

⁴⁸ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 516. V tej ovadbi se v rubriki priimek omenjata kar dve ljubkovalni imeni Amalije Potokar - poleg "Malka" še "Malči".

prestopka po členu 516. kazenskega zakona⁴⁹ spet poslali na sodišče. In zakaj je šlo?

Takrat najbolj znana vlačuga si je privoščila spolnih užitkov tako rekoč kar na eesti. Podrobni opis dejanja nam poroča, da je "dne 29. oktobra ob tričetrti na 9. zvečer bilo v Bleiweisovem parku pred Narodnim domom slišati neko žensko vpitje in ječanje. Ko se je podpisani in priča šel prepričati kaj da je, je našel ovadeno z nekim prostakom domobranskega pešpolka spolsko združeno. V neposredni bližini nahajajoče se občinstvo se je zgledovalo nad tem nenravnim dejanjem posebno radi tega, ker so se čule besede 'daj hitro da ne bom mokra, saj ti pomagam', pred spolskim združenjem so se čule besede 'le sam ga noter deni, jaz ga ne bom'. Ko jo je podpisani hotel aretovati se je na Franca Josipa cesti vrgla na tla in je ni bilo mogoče spraviti naprej, ob enem je začela upiti, da je občinstvo od vseh strani skupaj hitelo, naposled da jo je pustil iti domu, da se je izognil kakemu še večjemu izgredu."⁵⁰

Torej zaradi tega, da ni prišlo še do večjega izgreda, je mestni policijski stražnik ni mogel pripeljati na magistrat, kar spet dovolj zgovorno priča o neučinkovitosti mestnih oblasti v takšnih primerih. Tako so jo zaradi tega prestopka obravnavali šele čez šest dni, ko so jo spet zalotili pred Sv. Petra vojašnico in jo še dodatno kaznovali z 48-urnim zaporom, po prestani kazni pa napotili na sodnijo, kamor pa verjetno sploh ni prišla. Na to nas navaja poročilo o zaporu z dne 23. novembra 1904, ko so jo prijeli v Kolodvorski ulici zaradi postopanja, kot kazen pa je bilo navedeno: "...oddana okrajnemu sodišču, ki jo išče".⁵¹ Poleg tega pa se je med policijskimi poročili znašel še edinstven primer razsodbe c. kr. okrajne sodnije v Ljubljani, ki jo je "v imenu Njegovega Veličanstva Cesarja" med drugim spoznala za krivo, "da je dne 30. 10. 1904 v kljub policijski kaznitvi svoj nečisti obrt nadaljevala ter istega v Bleiweisovem parku v Ljubljani vršila, in da je vsled javnosti provzročila očitno pohujšanje" ter jo tako obsodila "v dva mesca hudega zavora poostrenega s dvema postoma na teden", poleg tega pa "se izreče tudi za dopustno oddati jo po prestani kazni v prisilno

Loose
~~1904~~ 1904. 1907 str. 14955,
 in sločungarjor z vojaki
 na Linbouslaem polju
 pri belom dnevu in na
 solnem hrupu, da so ga
 dali oborožiti in odrasli
 ljudje, kar je bilo v
 javno pohujšanje.
 Pri aretaciji je podpisani
 nega posovala: "prekleti
 hudič!" Le takaj! tudi baje
 par harko hudo takaj
 preganjali; kar, "Kriš"ti
 bom razbrgala, tudi
 Kriantov je nagovarjala
 čes tiz ga primi vol ene
 strani, jaz pa od druge.
 Sploh se je zelo silovito
 vedla.

*Navedena se vladi je iz
 dve leti stali baje vracajo
 sata in plujbe ter se prepovla
 rano oaf poje nečiste*

*obuti, nasen. Čeno je bila
 jo večkrat policijsko
 Razpovsoma ter očitno
 prepovedi svetla ter
 ne hromaga pri nji*

delavnico v smislu člena 7 vlač. zakona".⁵² Da pa se sodišče tokrat ni šalilo in da se je obsodba resnično izvršila, nam potrjuje več dokumentov, ki nedvoumno potrjujejo, da so Amalijo Potokar dne 28. 1. 1905 odgnali v prisilno delavnico v Laukowitz na Moravskem.⁵³

⁴⁹ Zbirka avstrijskih zakonov v. 1. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889, str. 185:

"Kdor v podobah ali z nečistimi dejanji nramnost ali sramožljivost hudo in tako žali, da se očitno pohujšanje daje, je kriv prestopka, in naj se obsodi v hud zapor od osmih dni do šestih mesecev. Če se tako žaljenje storilo po tiskovinah, naj se kakor pregrešek s hudim zaporom od šestih mesecev do enega leta kaznuje."

⁵⁰ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 520.

⁵¹ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 523.

⁵² ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 524. Člen 7. vlač. zakona predvideva, da lahko sodišče dosodi oddajo v prisilno delavnico za prestopke členov od 1 do 6 istega zakona, glej Zbirka avstrijskih zakonov, 1. zvezek, Kazenski zakon, str. 232-234.

⁵³ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 530, glej še fol. 529 in 531 (odgonski potni list).

Verjetno ste že pomislili, da je bil s tem dejanjem primer zloglasne lahkoživke zaključen. Pa ni bilo tako. 24. januarja 1908 se namreč stara zgodba znova začne ponavljati. Tega dne, ob dveh ponoči, je bila Potokarjeva spet aretirana zaradi vlačuganja. Tri dni prej je namreč na magistrat prispela ovadba, da se "vedno vlačí po mestu in izveršuje prostitucijo, hodi na tako zvani "štrih" in ko dobi gosta, ga pelje v hotel, ona se samo s tem preživlja". Po prijetu pa je še priznala, "da je bila zopet z nekim stotnikom na sobi, za kar ji je dal 4K."⁵⁴

14. aprila istega leta pa je Potokarjeva ponovno "ob pol dveh ponoč bila prijeta v Gospodskih ulicah zaradi nočnega vlačuganja". Po svoji stari navadi pa se je na magistratu znašla že spet v zelo kratkem času, namreč že čez deset dni so jo aretirali "na Dunajski cesti v topničarski vojašnici ob pol enih ponoč zaradi nočnega vlačuganja". Poleg tega suhoparnega poročila pa imamo na srečo še malo daljšo ovadbo, ki so jo na magistratu sestavili za e. kr. okrajno sodnijo in iz katere izvemo, da je bila v topničarski vojašnici tega dne z njo prijeta tudi brezposelna služkinja Rozalija Galetova, ki pa so jo kaznovali le s 24-urnim zaporom. Magistrat pa še naknadno sporoča sodišču, da sta obe "z nekim po imenu neznanim jemiškim paznikom v noči od 22. na 23. t. m. v eni in isti sobi ponočevali v hotelu Južni kolodvor, ne da bi se bili zglasili".⁵⁵ Toda, tudi hotelskim uslugam se je Potokarjeva težko odrekla, saj je v poliejskem poročilu z dne 17. avgusta 1908 zabeleženo tudi to, "da je prišla ob četrty na štiri zjutraj v hotel Pri Maliču in tam uprašala nočniga vratarja, kje in v kateri sobi spi Franc Kopp, hotelski hlapec pri Maliču. Ko ji je šel vratar pokazat sobo, je pri omenjenemu ostala v postelji. Zjutraj pa ni hotela vstasti s pojstelje, da bi odšla je bil podpisani poklican, kateri jo je aretoval. Opomniti je, da se omenjena vedno vse noči vlačí po mestu z možkimi ter noče nič delati pravi da ne bode več delala, ker lažje tako živi".⁵⁶ To zadnje ji prav gotovo lahko verjamemo. Zaradi tega so jo zopet poslali na sodišče s primerno dolgo ovadbo.⁵⁷ S tem

pa se (vsaj za nas) zgodba o Amaliji Potokar konča. Po tej ovadbi je poliejska poročila ne omenjajo več, kar pa seveda še ne pomeni, da se je poboljšala. Po njenem burnem življenju bi se prej dalo sklepati nasprotno.

Tako nam primer Amalije Potokar odlično prezentira (ne)učinkovitost boja mestnih oblasti proti zakotni prostituciji, ki seveda kljub ureditvi kasarnirane, ni kar izginila. Daleč od tega, kajti "spolska združevanja" so se izvajala na zelo različnih krajih, tudi pod milim nebom, če je bila sila. Takšen kraj je bila npr. tudi zloglasna "kurbirska steza", ki jo zasledimo v poliejskem poročilu o tridesetletni lahkoživki Ivani Germek iz Taena, stari znanki ljubljanskih policajev.

Že junija 1903 so jo kar dvakrat prijeli in jo odgnali iz mesta. A nepoboljšljiva Germekova se je že kmalu vrnila v Ljubljano. 19. julija 1904 jo je namreč mestni poliejski stražnik spet aretiral zaradi postopanja po Goloveu in prislužila si je sedemdnevno bivanje v zaporih.⁵⁸ Enaka čast jo je doletela tudi 1. avgusta istega leta, "ker je v očigled dokazilnemu materialu priznala, da se je dala proti plačilu 2k spolsko rabiti".⁵⁹ 30. avgusta so jo spet aretirali, tokrat v "Tivolskem gojzdu", a ne moremo zvedeti, kako je bila kaznovana, "ker je tukajšnji zdravnik dognal, da ima Germekova šanker, oddana je bila v dež. bolnišnico".⁶⁰ Po naslednji aretaciji, 23. novembra 1905, so jo spet odgnali v občino Šmartno pri Ljubljani. Ob naslednjem prijetu pa so ji še prepovedali povratek. A Ivana se za to ni prav nič zmenila, saj nam poročilo z dne 13. decembra 1905 opisuje njeno novo dogodivščino takole: "Danes zjutraj je bila aretovana, ker se je vrnila v mesto in ker je v vojašnici bila ponoči pri vojakihi. Kakor pravi Mautiner Gaše, jo je imelo 6 vojakov."⁶¹

spoznana nesposobnim za prisilno delavnico. Tuuradni zdravnik dr. Ilner - je paže takrat izrekel, da je sposobna za prisilno delavnico in vzdržuje tozadevno svoje mnenje tudi v priloženem spričevalu. Navedenka je bila potem še parkrat aretovana radi vlačuganja in se ji je vselej v smislu člena 3. vl. z. naročilo, naj si preskrbi dela, česar pa ni storila in je, kljub temu, da je konštatoval dr. Schuster pri njej syphilis, nadaljevala svojo nečisto obrt. Navedenka zapeljuje po izpovedi Josifine Dobrinove, sedaj v Laukovicah in Viole Justinove tudi druge dekleta k vlačuganju in bi bilo nujno potrebno, da se navedenko še enkrat nacijaonuje za prisilno delavnico, ker ni upanja, da bi se s policijskimi in sodnijskimi kaznimi dosegli pri njej kaki uspehi."

58 ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 149.

59 ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 246. Plačilo dveh kron za "spolski sestanek" se omenja največkrat.

60 Ibidem.

61 ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 154.

54 ZAL: REG I/fasc. 1322, fol. 96, 104

55 ZAL: REG I/fasc. 1322, fol. 287-290.

56 ZAL: REG I/fasc. 1322, fol. 101.

57 Ibidem. Ker je ovadba sodišču dolga, a hkrati zelo zanimiva, jo navajam na tem mestu v celoti:

"Notri imenovana je bila že v prisilni delavnici v Laukovicah, a se vrnivši od tam, še sedaj ni poprijela resnega dela. Le zdaj pa zdaj vstopi za par dni v kako službo - pesek v oči policiji in sodniji - ktero jo pa pod to ali ono pretvezo kmalu izpusti. Pri c. kr. okrajnemu sodišču v Ljubljani je bila obsojena z dne 28. IV. 1908 na sedem tednov strogega zapora, ter se je objednem izreklo dovoljenje za oddajo v prisilno delavnico, a je bila z izrekom sodnijskega zdravnika dr. Schusterja z dne 3/5 1. l. radi syphilis in očesne bolezni

Od vseh njenih dogodivščin pa so najbolj zanimive tiste, ki so se dogajale v zloglasnem "Tivolskem gozdu" in ki nam prikažejo vso bedo zakotne prostitucije. Opisuje nam jih poročilo z dne 27. 5. 1906: *"Kot je sama povedala, živi že delj časa, baje več mescov, v Tivolskem gozdu pod milim nebom in se ondi vdaja moškim. Šla je sama pokazat zelo košato smreko pod "Razgledom ob grapi", ki nekako tvori mejo med Ljubljano in Šiško, in ki jo ljudstvo prav karakteristično nazivlja "Kurbirska steza". Za ljubimca je imela zlasti nekega Ratnerja ali Letnarja, ki je zdaj pobegnil. Pritožbe so bile že dolgo časa, da neka ženska v gozdu kar čaka na moške. Ko je detektiv Lovro Demšar Germekovo peljal v gozd, da je pokazala svoje letovišče, so razni hlapci pri takozvanem "Pratru" v Tivoliju videvši jo, začeli kar klicati: "Lej, lej, Johanca!", in neka v gozdu sedeča gospodična je Demšarja opozorila, da ta vlačuga vedno v gozdu na moške čaka. Germekove sestra Franca, omožena Ogrinčeva, pravi, da je Ivana umobolna, in to je tudi verjetno."*⁶²

Zaradi vsega tega so Germekovo izročili sodišču, ki pa v tokratnem primeru ni reagiralo nič kaj milostno, kajti razsodba se je glasila: *"V imenu Njegovega Veličanstva Cesarja obsoja se na dva meseca hudega zapor z jedkim postom in jedkim trdim ležiščem vsak teden... po prestani kazni pošlje se v prisilno delavnico."*⁶³ Tako se je Ivana sredi avgusta znašla v prisilni delavnici in mestna oblast ljubljanska je imela vsaj pred njo mir.

A ne za dolgo, saj se je čez slabi dve leti spet vrnila na stara pota, namreč 7. aprila 1908 so jo ponovno aretirali, *"ker se je vlačila v Tivolskem gozdu z šestimi mladeniči in baje tudi spolno združenje z istimi započela"*. Magistrat pa v ovadbi sodišču ugotavlja, *"da je imenovana malo slaboumna in bi bilo umestno nacijonovati jo za prisilno delavnico, kjer je že enkrat bila, da bi imela vsaj tam primerno oskrbo, katere ji občina noče preskrbeti, sama pa nima toliko moralčne sile, da bi vzdržala pri delu v poštenih službi."*⁶⁴ Tako se zgodba o Johanci tudi konča, saj ni o njej zaslediti nobenega poročila več.

Podobna ptička kot Johanea je bila Ivana Kolenc, v letu 1904 gotovo ena najhujših vlačug v Ljubljani. Pozornost vzbuja že njena starost, da ne rečem kar mladost, saj je štela komaj 14 pomladi. Kot vse druge njej podobne, se tudi ona ni kaj preveč zmenila za zakone in mestne oblasti, pa tudi zaporne kazni je niso mogle poboljšati. 3. decembra 1904 jo je tako mestni

poliejski nadstražnik zasačil *"v hlevu hiše št. 12 na Radeckega cesti,"⁶⁵ kjer je iskala spolskega sestanka z ondot prenočujočimi hlapci."* V nadaljevanju iste ovadbe lahko ugotovimo, da njeni starši živijo na Glincah, medtem ko se ona potepa naokoli, najraje pa da prenočuje v kakšni vojašnici pri vojaki. Za pridobivanje takšnih prenočišč pa je imela tudi izdelan sistem, saj je v takih primerih *"običajno hodila okrog vojašnic ter opozarjala vojake na se z igranjem orgljic."* Trditvi, *"da se je spolskemu občevarju baje vdala že, ko je bila stara šele 7 let"*⁶⁶, pa bi le težko lahko verjeli. Še posebno pa so ji na magistratu zamerili, da je v svoje nečedne posle zapeljevala še mlajša dekleta od sebe: *"Tako je imela sedaj saboj na svojih potih 10 letno (!) Ano Kličkovo, ki je sicer radi beračenja na slabem glasu, a morda vendar še ni popolnoma pokvarjena. Kličkova je bila tudi v tistem hlevu aretovana, in je bila tukaj v smislu člena 273. k. z."⁶⁷ ker se mati za njo skoro nič ne briga, obsojena na tridneven zapor, mejtem ko je bila doslej še vedno z opominom domov poslana. Kličkova je povedala tudi, da jo je Kolenčeva učila raznih nesramnih pesmi."⁶⁸ Tako so Ivano Kolenc spravili na sodišče (o kazni na žalost ni podatkov), Ano Kliček pa v "poboljševalnico za mladostnike", kajti tudi Kolenčeva ni imela o njej kaj lepega za povedati, saj je trdila, *"da se je Kličkova letos poleti v neki noči na ljubljanskem polju vpričo nje z vojaki spolsko zvezovala, kar pa Kličkova odločno zanikava."*⁶⁹ Dotičnih vojakov se seveda ni dalo izslediti, najverjetneje pa je, da sta druga drugo hotele čim bolj očrniti.*

Ta primer pa nam lepo pokaže, da so se z nečistimi posli pečale tudi še nedorasle deklice. Poglavitni vzrok temu pa je bila gotovo zelo pomanjkljiva ali pa celo nikakršna vzgoja. In prav mati Ane Kliček, Marija, samska strežnica, je bila 8. aprila 1907 ovadena, *"da pušča vedno svoje otroke Štefanijo, 9 let staro, Vilkota 6 let starega beračiti po Ljubljani in tudi večkrat pusti same ponoč po mestu jokati. Kličkova je slaba vzgojiteljica svojih otrok, vsled tega, ker imajo slab vzgled, ker se ona sama vlačijo pričo svojih otrok in stem daje pohujšanje otrokom."*

⁶⁵ Radeckega cesta, današnja Vidovdanska cesta.

⁶⁶ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 276.

⁶⁷ Zbirka avstrijskih zakonov, I. zvezek, Kazenski zakonik, Ljubljana 1889, str. 106. Člen 273. se glasi:

"Druge vrste kaznjiva dejanja, ki jih store nedorasli, se prepuščajo sploh domačemu strahovanju, če pa le-tega ni, ali če se pri tem posebne okoliščine kažejo, pokorjenju in naredbi oblasnije za varnost".

⁶⁸ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 276.

⁶⁹ Ibidem.

⁶² ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 156.

⁶³ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 161.

⁶⁴ Ibidem.

Prva hčerka Ana, 1895. leta rojena, je že tretje leto v prisiljeni delavnici vsled slabe vzgoje.⁷⁰

Novembra 1909 je bila Ana Kliček spet prijeta ter "tuuradno radi tajne prostitucije obsojena v 24 urni zapor".⁷¹ Po prestani kazni so jo odgnali v pristojno občino Kozje, kajti tam je bila v rejci, prav tako kot njena štiri leta mlajša sestra Štefanija. In prav ti dve sta se čez dva tedna spet pojavili v Ljubljani, kjer sta se največ potikali po žganjarnah. Ana je končala na sodišču, mlajšo sestro pa so oddali v zavetišče Angela varuha, kajti mati se je nahajala v Trstu.

Je majhna, debela, črnikaste kože

Kakšen je bil zunanji videz ljubljanskih poccstnic, je zelo težko ugotoviti, saj so opisi le-teh zelo redki. Teh opisov v poročilih o zaporu tako ali tako niso vpisovali, zato nam ostanejo še kakšne pritožbe ali ovadbe, poslane na magistrat v obliki piscm. Poleg navedb o raznoraznih pregreških, lahko v nekaterih od teh najdemo tudi kakšno grobo oznako zunanjih značilnosti osebe, na katero naj bi bili stražniki nekoliko bolj pozorni. Eno takih piscm nam posreduje tak opis: "*Prosim vas in vam naznamim, da eno dekle, 19 let stara, iz cela doma, je od petka 6 tega mesca ulubljano prišla kliče se Marija Kolarič. Maihna debela črnikaste kože, oči črne, sedaj je brez službe, ulublani opazite, da se nebo polublani zgubela čas brez delat kaj je nje navada... klobuk ima slamnast črn, v obleki belo zrihani.*"⁷²

Ker so po večini bile po zunanjem videzu dokaj neurejene, da ne rečem umazane in razcapane, tudi cena za njihove usluge ni bila visoka. S pomočjo svojih uslug so pa le dobile dovolj sredstev za preživljanje, in sicer v denarni ali pa tudi v materialni obliki. Značilen tak primer je bila Ana Šarce, ženska v zreli mladosti (27 let), sicer doma iz Kamnika. 7. novembra 1910 je prišla v gostilno Marije Gratzcrjeve v Metelkovi ulici ter tam jedla in pila. Ko bi Ana morala plačati, se je izkazalo, da ni imela dovolj denarja. Očitno pa se Ani to ni zdelo nič problematičnega, saj je izjavila: "*Nič ne stri, bom kmalu dobila.*"⁷³ In res se je naslednjič pojavila z denarjem in plačala, kako je do denarja prišla nam pa podrobno pojasni policijsko poročilo: "*Ona se peča z nečistjo obertjo. 7. na 8. t.m. je prenočila na hlevu Franca Rojca, špediterja, pri hlapcih in tudi izjavila, da so jo rabili, eden jo je še celo ogoljufal, stem da ji*

je mesto krone dal komad za 20v."⁷⁴ Da pa njeni sestanki niso bili slučajni, temveč vnaprej dogovorjeni, nam potrjuje njena reakcija ob aretaciji: "*Tudi ko je bila aretovana, je tarnala, da ima z nekim gospodom dogovorjen sestanek na Sv. Martina cesti, in kaj bo rekel, ko je ne bo.*"⁷⁵ Gospod je bil, kakor tudi Ana, gotovo razočaran.

"Naj se ta nesnaga iz ulic spravi"

Ni bilo malo različnih pritožb, ki so prispele na magistrat, v katerih je najti zahteve po bolj učinkovitem delovanju mestnih stražnikov, "*da bi se ta nesnaga iz ulic spravla*"⁷⁶. Izmed obilice podobnih pritožb je bilo zelo težko izbrati najbolj značilno. Na tem mestu bi rad poudaril, da so bile vse pritožbe po večini anonimne, stopnja resničnosti njihove vsebine pa je lahko razvidna šele iz podatkov, kako so mestne oblasti nanjo reagirale. Namreč, ni malo primerov, ko so bile takšne anonimne pritožbe napisane le iz sovraštva in škodoželjnosti.

Tukaj predstavljena pritožba je tako skrivnostno podpisana z "*en opazovalec*", ki pa je znal dogodke, ki so ga očitno zelo motili, zelo slikovito opisati: "*Že čes dva mesca brez dela se klatijo tu na Karlovski cesti od vahtnice pri baraki zraven mostu ena Olga in Illa Šurm. včeraj ob 6. uri je Šurm peljala leutnanta Koniga od belgiera iz Prulj pod Golovc. Tam pri Johanisbirt so balinal in žvižgal za to kurbo Šurm in leutnantom, da je blo veselje slišati in viditi. Ena ali druga more biti kužna, ali imajo pravico? Vsak teden enkrat ali dvakrat k zdravniku - pa to je pre mlado.*"⁷⁷

Da pa so bile te navedbe vsaj blizu resnice, nam pove to, da je bila Šurmova zaradi tega kaznovana, sicer z nizko kaznijo dvanajsturnega zavora, medtem ko je njeno kolegico poleg nekoliko daljšega zavora (18 ur) doletel še odgon.

Po drugi strani pa so se ljudem smilile družine poštenih moških, ki so jim poccstnice izvajljale denar, otroci in žena pa so zaradi tega trpeli pomanjkanje.⁷⁸

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ ZAL: REG I/fasc. 1320, fol. 31.

⁷⁷ ZAL: REG I/fasc. 1325, fol. 718. Kot zanimivost pa bi dodal še opazko o očetu Šurmova, ki je našega opazovalca tudi motil: "*Oče Šurm, socialdemokrat prve verste - vsak dan pijan, to Dalmatinc ve, ker v gostilno več ne sme.*"

⁷⁸ Takšen primer je bila čevljarjeva hči Angela Malič, ki je služila pri Dragotinu Hribarju. Poleg svoje službe pa naj bi opravljala tudi nečiste posle. Kakor nam "več opazovalcev" sporoča v pismu, poslanem na magistrat, naj bi ta "že mnogo dijakov spravila radi svoje nesramnosti iz šole ter jim izsiljevala denar. Sedaj se je pa spravila na stare. Izžema namreč oženjenca z majhno plačo, a nad pol ducata otrok.

⁷⁰ ZAL: REG I/fasc. 1320, fol. 412.

⁷¹ ZAL: REG I/fasc. 1326, fol. 419.

⁷² ZAL: REG I/fasc. 1323, fol. 393.

⁷³ ZAL: REG I/fasc. 1329, fol. 121.

Nekatere pa so denar od moških dobivale še na drugačen način, kot na primer Marija Hernko, ki je nekemu naredniku *"izvabila s pretvezo, da ga bode vzela za moža, 500 K. Od česa sedaj živi, se ni dalo dognati, pripoveduje se pa, da je razuzdanka."*⁷⁹

Nekatera dekleta so bila res prebrisana, ni kaj!

Največkrat so šle z vojaki

Tako navadni vojaki kot tudi častniki so si zelo radi iskali žensko družbo po Ljubljani. Nekateri so si privoščili obisk v bordelu na Zvonarski, drugi hotelsko ali gostilniško sobo, ni pa jih bilo malo, ki so svoje spolne potrebe potešili kar pod milim nebom, v kakšnem parku ali pa v kakšni zakotni ulici. Nekaj je bilo celo tako drznih, da so si spolnih užitkov privoščili kar v vojašnici, kamor so nekatere skrivne prostitutke zelo rade zahajale.

Policijsko poročilo o Ani Potočnik, ki je bila brez posla, nam prikaže vso bedo takšnega življenja. Nekoč je sicer bila delavka v tobačni tovarni, a so jo zaradi tatvine odpustili. *"Sedaj ulači se vedno z moškimi in kakor splošno govorijo stanovalci vojašnice, da ima nesramno bolezen, ker so se ji znaki iste na obrazu okrog nosu pojavili. Opomni se, da ona nima nikakega stalnega stanovanja, sedaj spi na stopnicah, ki peljajo v podstrešje v vojašnici."*⁸⁰ Če se izrazim v malo zlobnem tonu, bi lahko rekli, da je imela zelo priročno bivališče, saj stranke niso bile daleč.

Niso pa bile vse tako stalno prisotne v vojašnici. Večinoma so tam le prenočile. Tudi takih poročil se nam je nekaj ohranilo, pri čemer moramo upoštevati, da večine pri takih pustolovščinah sploh niso ujeli. Ena takih, ki pa so jo, je bila Marija Zakotnik iz Spodnjega Kašlja pri Ljubljani, stara 28 let, ki *"je šla v novo domobransko vojašnico z nekim vojakom v sobo spat ob 2. uri. S posredovanjem službojočih vojakov je bila aretovana, in je podpisancu izpovedala napačno ime Marija Bezlaj."*⁸¹ Marija pač ni imela sreče, na magistratu pa so jo predali v sodno postopanje, saj je bila že njihova stara znanka.

Veliko več sumljivih žensk v vojaški družbi pa so aretirali kar na ljubljanskih ulicah.⁸² Pogosto se je pri takšnih aretacijah tudi zataknilo, še posebej, če je

osebe, ki bi morale biti aretirane hrabil njihov dober prijatelj alkohol. To se je zgodilo v primeru Julijane Gerše, za katero je stražnik pripomnil, da je bila sicer pijana, a ne tako hudo, da ne bi vedela, kaj dela ali kaj govori. Takšna pripomba je bila potrebna zato, ker se je Julijana res grdo znesla nad stražnikom: *"V noči 25. na 26. t.m. ob dveh je podpisani v bližini mestne policijske stražnice na Radeckega cesti, videl neko žensko z nekim vojakom topničarjem...ker je bila zgoraj navedena ženska zelo omazana, in se mi je videla poznana, da je bila radi nočnega ulačuganja večkrat aretovana, šel sem in jo vprašal, kaj in od kje da pride. Na vsako vprašanje odgovarjala mi je, da pride od Vodmata. Podpisani zahteval je v imenu zakona, da naj gre v stražnico ter tam izpove njeno ime, nato začne razgrajati ter podpisanega zmerjati z besedami prokleta svinja, kurbir, ali misliš da bodeš dobil zeksar, prokleti hlapec, ste vsi svinje in hlapci..."* (medtem jo je stražnik miril, ker so se ljudje zbujali in odpirali okna, a brez uspeha)... *prokleta svinja, ne boš me spraval nikamor, ne, se ti raje na tla vležim."*⁸³ S pomočjo še enega stražnika jo je le ukrotil in odpeljal na stražnico, kjer so istih "pohval" bili deležni še ostali takrat službujoči stražniki.

Podobne težave je pri aretaciji delala tudi Marija Jekovec, stara 27 let, ki se je že dve leti vlačila po Ljubljani ter se preživljala le od "nečiste obrti". Zaradi tega so ji že nekajkrat prepovedali vstop v mesto, a ni nič pomagalo, saj se je kljub temu vztrajno vračala. Nekoč so jo prijeli zaradi prepovedanega vračanja in *"vlačuganja z vojaki na ljubljanskem polju pri belem dnevu in na takem kraju, da so gledali otroci in odrasli ljudje, kar je bilo v javno pohujšanje Pri aretaciji je podpisanega psovala "prokleti kurc", le čakaj tvoje pankarte bodo tako preganjali, kar "kfris" ti bom raztrgala."*⁸⁴ Kot lahko iz teh dveh poročil sklepamo, so stražniki imeli velikokrat velike težave, da so ukrotili takšne primerke.

Poročilo o uspešno izvedeni kraji, v kateri so bile glavne akterke komaj trinajstletna sirota Ana Vrhovec (njena je tudi izpoved), devetnajstletna Ivana Rozman in še leto starejša Marija Grabelšek, nam izda še neko drugo, za nas bolj zanimivo dogodivščino. Ana, ki je bila sirota iz Zaklanca pri Horjulu, *"je najprvo dejala, da je stala na straži, ko sta onidve kradli, drugič je pa pravila, da je bila sama pri tatvini"*. Zaradi tako nasprotujočih si izjav so na magistratu domnevali, da *"je morda od defloracije"*⁸⁵ tako na duhu zmedena." Iz nadaljevanja njene izpovedi je razvidno, kako je do

Dočim žive žena in otroci v strašni bedi, ga ona do skrajnosti izžema." (ZAL: REG I/fasc. 1327, fol. 455.)

⁷⁹ ZAL: REG I/fasc. 1323, fol. 24.

⁸⁰ ZAL: REG I/fasc. 1271, fol. 240.

⁸¹ ZAL: REG I/fasc. 1321, fol. 213. Glej tudi podobni poročili. fasc. 1319, fol. 624 in fasc. 1326, fol. 307.

⁸² ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 81, fasc. 1322, fol. 100 in 665, fasc. 1327, fol. 454.

⁸³ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 342.

⁸⁴ ZAL: REG I/fasc. 1323, fol. 264.

⁸⁵ Razdevičenje, odvzem devištva.

razdevičenja prišlo. Ta tri dekleta se namreč niso ukvarjale le s tatvinami, pač pa "so vse tri po skednjih in šupah prenočevale. Na Gradu bile so tri dni. Tja gori prišli so tudi trije vojaki, menda 17. pehotnega polka, s kojimi so se vse tri dekleta spolsko združile. Vrhovčeva je bila popreje baje še devica. Vrhovčeva pripoveduje, da sta oni dekleti tudi vojakom denar dajali."⁸⁶ Res presenetljiva trditev, ki pa ji vseeno lahko mirne duše verjamemo, čeprav ostaja odprto vprašanje, ali je bil dani denar mišljen kot povračilo za spolne užitke.

Nekatere so na stranke čakale kar doma

Tudi domače stanovanje je bilo zelo ugoden prostor za izvajanje prikrite prostitucije. Toda takšne nesramnosti so le redkokdaj ušle radovednim očem bližnjih sosedov, ki so največkrat videle še kaj več, kot je bilo res. V njihovih glavah so se namreč nato napletle tudi najbolj neverjetne zgodbe, ki so včasih lahko izvirale tudi iz sovraštva in prezira do neke osebe. Prav taka ovadba se je na magistratu znašla 18. marca 1906, ko se je Franjo Štauf namenil očrtni hišno Marijo Pirnatovo, ker bi on rad postal hišnik: "Marija Pirnat obnaša se, sploh proti strankam tako surovo, kakor da bi bile stranke od nje odvisne. Ako pride kateri od stranke domu, kadar so vežna vrata zaprta, ter prosi proti plačilu, da se mu vežna vrata odpreo, ozmirja ga s prašičem ali s prasico. Obnaša se tako tudi nedostojno, da je v pohujšljivost otrokom in krojaškim učencem in sploh celi hiši. Ona vlači moške v stanovanje in vojake, kar vejo in razgovarjajo že otroci v hiši. Krojaški učenec Jakob Čepon je videl, da je peljala vojaka v stanovanje. Matija Hafner, stanujoč pri gospodu Štaufu izpričuje, da ga je Marija Pirnat sama silila, da bi šel žnjo v stanovanje. Dalje ima tudi eno žensko pod streho v stanovanju, od katere dobi vsak mesec 2 K najemnine..."⁸⁷ Štauf je v podkrepitev svojih trditev navedel tudi številne priče (sostanovalci v "Florjanskih ulicah"⁸⁸), vendar te o Pintarjevi niso vedele povedati nič slabega.

Popolno nasprotje pa je bil primer "hiše številka šest Na Prulah". Več stanovalcev omenjene hiše, pa tudi bližnje okolice, je trdilo, da tam "stanuje neka brezposelna pevka imenoma Zdenka Vešec, k njej hodijo zvečer osobito oficirji, kateri ostanejo navadno celo noč pri njej, in se vračajo šele zjutraj, ko gredo otroci v šolo, od dotične ženske. Ker se pa na ta način ne godi samo pohujševanje nad nedolžno mladino, katera že dobro ve, kaj se dobi pri tej ženski, marveč trpi na ugledu cela hiša. Radi tega uljudno prosimo,

da se temu pohujševanju prej ko prej odpomore, ker bi sicer ta okraj na glasu, kar se itak že širi po mestu, zgubil ves ogled. Odkrito rečeno, tu se godi grše nego na št. 13."⁸⁹ Po tej pritožbi so na magistratu resno reagirali, saj so detektivu Ljubiču naročili opazovati to žensko, poleg nje pa tudi njeni prijateljici, ki sta igrali in peli po gostilnah. Ko pa so vse tri opozorili na obstoječe predpise zaradi vlačuganja in jim v tej smeri tudi zagrozili, so vse tri nenadoma izginile neznano kam.

Največ pa je nekoliko krajših ovadb in poročil, ki v nekaj stavkih naznanjajo izvajanje nedovoljene prostitucije: "Marija Ribič, delavka, stanujoča Reber št. 2, je že dva meseca tam in kakor je ovadena od Franciške Bolh, hišne oskerbnice, in Cecilije Koren, zasebnice, da se omenjena Ribič živi samo s tem, da hodijo knje moški v stanovanje in izveršuje nečisti obert."⁹⁰ Kot je pokazal zdravniški pregled, je imela Ribičeva "chronično vnetje notranjih spolovil, kar ji povzroča hude bolečine, vsled katerih za delo ni sposobna."⁹¹

"Hotelska" prostitucija

Različni ljubljanski hoteli so neprijavljenim prostitutkam ponujali predvsem prijetnejše delovno okolje, čeprav je pomenilo izvajati skrivno prostitucijo

⁸⁹ ZAL: REG I/fasc. 1327, fol. 60. Pod "št. 13." je tu mišljena javna hiša na Zvonarski 13.

⁹⁰ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 405. Podobna kratka poročila glej še: fasc. 1268, fol. 785; fasc. 1273, fol. 553; fasc. 1277, fol. 137, 553; fasc. 1325, fol. 608.

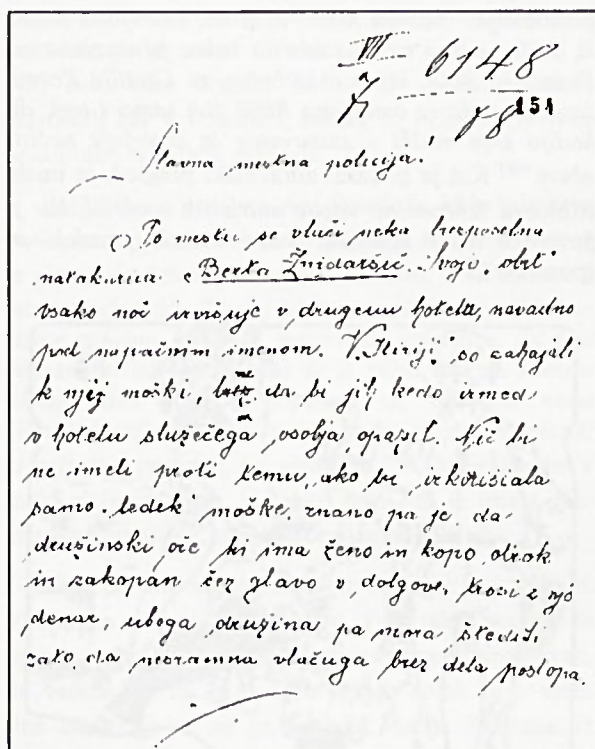
⁹¹ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 405.

⁸⁶ ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 160.

⁸⁷ ZAL: REG I/fasc. 1318, fol. 616.

⁸⁸ Florjanske ulice, oz. Sv. Florjana ulica je današnji Gornji trg.

v hotelskih sobah dosti bolj drzno dejanje kot pa po temnih in skritih ulicah. Kot danes se je tudi takrat za najetje sobe seveda bilo potrebno vpisati v evidenčno knjigo - kar pa ni predstavljalo večjega problema, saj so se "nečistnice" ponavadi vpisovale z napačnim imenom.⁹² Večjo težavo je lahko predstavljal receptor, ki je ponavadi ob najmanjšem sumu, da gre za prostitucijo, o tem obvestil "slavno mestno policijo". Med poročili mestnih policijskih stražnikov najdemo kar nekaj primerov prostitucije po hotelskih sobah, med njimi pa je tudi nekaj izpovedi prijetih prostitutk ter anonimnih pritožb "poštenih" meščanov.

Tipičen tak primer je bila Štefanija Planinšek, ki je štela šele devetnajst let. Kot poklic je navedla, da je služkinja in da je pristojna v Maribor. Sicer pa naj bi že dalj časa postopala po Ljubljani, 5. maja 1909 so jo prijeli na Dunajski cesti zaradi "postopanja in vlačuganja po različnih hotelih z moškimi". Kakor je sama priznala, (kar je za nas posebej zanimivo, saj izvemo, v katerih hotelih je izvrševala svojo obrt) "je hodila prenočevat z moškimi po različnih prenočiščih, kakor v hotel Bavarski dvor, v hotel pri Južnem kolodvoru in pri Avstrijskem cesarju. V noči od 3. na 4. t. m. spala je z nekim poročnikom v hotelu pri Maliču, kjer se je napačno zglasila za sestro poročnika Karola Planinška." Je pa tudi ena redkih, ki je povedala, kakšno ceno je bilo treba plačati za njene

storitve. Zanimivo je, da cene ni izrazila v denarju, pač pa, kot je sama priznala, "da gre z moškim spat, če ji plača večerjo in pijačo".⁹³

Pritožbe, poslane na magistrat v obliki pisem, so bile nekoliko bolj ostro napisane. To pa zato, ker so bile ponavadi anonimne. Ena takšnih je tudi ta, ki ovaja brezposelno natakario Berto Žnidaršič, ki da "svojo obrt vsako noč izvršuje v drugem hotelu, navadno pod napačnim imenom, V Iliriji so zahajali k nji moški, brez da bi jih kedo izmed v hotelu služkega osobja opazil. Nič bi ne imeli proti temu, ako bi izkoriščala samo ledek moške, znano pa je, da družinski oče, ki ima ženo in kopo otrok in zakopan čez glavo v dolgove, trosi z njo denar, družina pa mora štediti za to, da nesramna vlačuga brez dela postopa. Ime tega poštenjakoviča zamolčimo iz usmiljenja do prizadete rodbine. Slavna mestna policija pomore s tem družini, da odstrani to nevarno pijavko iz mesta."⁹⁴

Vsceno so bile, kot v večini takih ovadb, te navedbe nekoliko pretirane. Nekaj od tega pa je le moralo biti res. Na magistratu so Žnidaršičevo sicer obravnavali, vendar je niso odgnali, pač pa le posvarili in ji naročili, da si priskrbi službo.

Sumljive natakariice

Med najbolj priljubljenimi shajališči, ki so velikokrat bila hkrati tudi prebivališča neprijavljenih prostitutk, in so zaradi tega bila še posebej priročna, so bile gostilne, in sicer le tiste, za katere se je med ljudstvom govorilo, da so "na slabem glasu". V takih gostilnah ponavadi tudi ponoči ni bilo miru, zato so nam pri spoznavanju teh dogodkov v pomoč spet najbližji sosede, ki so pač bili prikrajšani za spanec, tako da so take orgije pridno zapisali in jih v obliki pisma poslali na magistrat s prošnjo, da se stvari uredijo.

Ena takih "lukenj" je po pritožbi neznanega sestavljalca bila gostilna Pri solncu v Komenskega ulici, last Ane Jeglič. Anonimnež, o katerem vemo le to, da je stanoval v isti hiši, je prosil mestni magistrat, da bi tej gostilni posvetil malo več pozornosti ter nadaljeval: "Tam stanuje neka oseba, ki se imenuje Marjeta Bammer, katera je bila že v tukajšni slabaglašni hiši št. 11. Sedaj, ko je ta oseba tu v hiši, so pa take razmere nastale, da je naravnost škandalozno. Cele noči ni miru, vedno gonja in

⁹² ZAL: REG I/fasc. 1268, fol. 258; fasc. 1269, fol. 463.

⁹³ ZAL: REG I/fasc. 1325, fol. 418, 419.

⁹⁴ ZAL: REG I/fasc. 1322, fol. 154.

nemoralnosti. Prosili bi vas, še enkrat, da to osebo prej ko mogoče odstranite, ker to ni več zdržati.⁹⁵

Po tej ovadbi so na magistratu zadevo začeli raziskovati. Dognali so le to, da je bila Bammerjeva pri Jegličevi v službi kot natakaria in da je stanovala pri njej že prej, ko je še imela zdravstveno knjižico, torej ko je bila še pod "navrstveno-policijskim nadzorstvom". Ostale poizvedbe so se končale dokaj neuspešno, saj so se ostali stanovaleci hiše sprenevedali in se niso bili nič kaj pripravljeni pogovarjati o tem: "Kuharica v isti hiši nič noče vedeti. Prejšna stranka je rekla, da je že nekaj čula o tem, a ne ve kdo je pravil."⁹⁶

Na koncu pa se je zadeva razpletla tako, da magistratu sploh ni bilo treba posredovati, saj se je izkušena prostitutka, ki se je izdajala za natakario, že odpeljala iz mesta.

Primer popolnoma neizkušene mladenke v takem "dvojnem" poslu nam prikazuje izpoved Ane Lenartove iz Trbovelj: "Vstopila sem za računsko natakario pri gostilničarki Mariji Mekičevi na Bregu št. 20. Ona mi je takoj pri vstopu rekla, da lahko 'dajem' (to je, da lahko imam spolske sestanke), samo gledam naj, da pri tem kaj zaslužim in da česa ne staknem...Mene so gostje zelo nagovarjali, naj grem z njimi in mi pominjali večje denarne zneske kakor 4, 5, 10 kron. Jaz pa se temu nisem vdala."⁹⁷

Morda ta natakaria, nakljub ugodnim denarnim ponudbam, res ni hotela "dajati". Zato pa so druge prav rade in celo sama gostilničarka je včasih kaj postrani zaslužila. Zgornja ovadba o nečistih dogajanjih v tej gostilni namreč ni bila edina. Tako je tudi Ernst Vegunt, sicer po poklicu dimnikarski pomočnik, ovadil, da je nekega dne šel z natakario v tej gostilni v njeno sobo, in to ob enih ponoči. Toda Ernst ni imel sreče, saj se mu je natakaria skrila. Ko jo je iskal, "pa je videl pri drugi natakariji Franci Lavričevi v postelji ležati nekega finančnega stražnika, in v drugi sobi pri Mekičevki ravnotam nekega civilno opravljenega človeka, kateri da je bil tudi v postelji pri nje." Toda, kljub obem ovadbam in splošnemu prepričanju o izvajanju najstarejše obrti v gostilni Marije Mekičeve, se proti njej ni moglo postopati, "dokler se ne dokaže, da to niso zgolj ljubimci, ampak da se vrši stvar proti plačilu"⁹⁸. Sicer pa se je opazovanje gostilne in zbiranje gradiva o njej

nadaljevalo, toda o kakšnem postopanju zoper gostilničarko ni bilo najti podatkov.

Podobne postranske nočne službe so se dogajale še v nekaterih drugih, manj uglednih gostilnah, kot na primer v gostilni Ivane Šegetove na Emonski cesti 11⁹⁹, v Fergolinovi krčmi na isti cesti¹⁰⁰, v gostilni Andreja in Katarine Doktorič na Židovski stezi št. 4¹⁰¹, v gostilni Franje Meze na Radekega cesti št. 16¹⁰² ter v gostilni v Zatiški ulici št. 1¹⁰³.

"Sovodstvo ali rofijanstvo"

Tako so namreč na začetku stoletja rekli zvodništvo, ki je najbolj črna stran prostitucije. Zato je že avstrijska zakonodaja za take primere predvidevala zelo stroge kazni¹⁰⁴, kljub temu pa je bilo tudi v Ljubljani na začetku našega stoletja najti ljudi, ki so se okoriščali na račun prostitutk.

Najbolj značilen tak primer sta bila zakonca Železnik, ki sta bila po Ljubljani zelo znana po tem, da sta rada dajala zatočišče raznim nečistnicam in seveda na njihov račun tudi kaj zaslužila. Skupni interes, namreč dober zaslužek para Železnik in rešitev stanovanjskega problema za pocestnice, je pomenil odlično sodelovanje. Vmes pa je tičal drug problem, namreč, vse skupaj je bilo nezakonito. In na magistratu so takšne prekrške resno obravnavali.

Prvi namig na zvodništvo zakoncev Železnik najdemo že v poročilu z dne 27. julija 1901, ko so aretirali Marijo Baloh, ki je bila že celo leto brez

99 ZAL: REG I/fasc.1326, fol. 226 in 227. V tem poročilu z 27. avgusta 1909 zasledimo zanimiv podatek, da naj bi nek možak natakariji "ponujal 20 K, da bi se z njim spolsko združila, kar pa ni storila", druga natakaria pa je sicer priznala, "da se je pečala z raznimi moškimi, a le iz pohotnosti, nikdar pa za denar".

100 ZAL: REG I/fasc. 1326, fol. 135 in 136.

101 ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 332-336.

102 ZAL: REG I/fasc. 1329, fo' 100. V tej ovadbi je tam stanujoča Helena Hofer zatrjevala, "da ima Mezetova sobo za prenočevanje ptujcev, ako gre možki s žensko spat, mora plačati 2k, ako pa sam mož ali ženska, mora plačati 1,20K. In to prenočišče je namenjeno le za zaljubljene, kateri se tam skupaj shajajo". Glede na to, da se ji ni moglo ničesar dokazati, so gostilničarko le posvarili.

103 ZAL: REG I/fasc. 1277, fol. 172-173, 392.

104 Zbirka avstrijskih zakonov, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889, str. 184.

Člen 512 o sovodstvu ali rofijanstvu se glasi:

"S prestopkom sovodstva (rofijanstva) se zakrvice tisti:

a) kateri nečistnicam za njih nedopuščeno obrtovanje pri sebi redno prebivališče ali sicer potuho dajejo;

b) kateri se z dopeljevanjem takih oseb redoma pečajo;

c) kateri sicer v takih nedopuščenih dogovorih mešetarijo." Kazen za to predvideva člen 13: "Kazen tega prestopka je hud zapor od treh do šestih mesecev; poostriji jo je pa, če so krivci to obrtnijo že dalj časa uganjali."

95 ZAL: REG I/fasc. 1321, fol. 406.

96 Ibidem.

97 ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 133.

98 Ibidem, fol. 134.

službe in je prenočevala v hotelu Bavarski dvor pod izmišljenim imenom Marija Oman. Vse skupaj pa ne bi bilo nič nenavadnega, če ne bi Marija Baloh stanovala pri Frančiški Železnik v Strelških ulicah 31, "katera je bila že ovadena zaradi sovodstva"¹⁰⁵. Kakor lahko sklepamo po tem poročilu, je bila Železnikova stara znanka policijskih uradnikov.

26. novembra istega leta pa je na Mestnem trgu zaradi postopanja bila prijeta ta prava Marija Oman, ki je po privedbi na magistrat povedala, da že tri mesece živi pri Železnikovih, katera sta trdila, da je njuna postrežnica in da ji plačujeta za to osem kron na mesec, medtem ko je Omanova navedla vsoto šestih kron. Seveda na magistratu tega niso kar tako verjeli. "Zagovor aretovanke, da je Železnikova postrežkinja ni verjetno že zaradi tega, ker njena napovedba o plači nasprotuje napovedbi Železnikovih in ker je dvomno, da bi navedena zakonca, ko sta brez otrok in imata le majhen obrt, imela postrežnico. Ignac in Frančiška Železnik sta bila že zaradi sovodstva naznanjena, in je iz dotičnih in tuuradnih spisov dvom upravičen, da se pečata s sovodstvom." Toda, kljub vsem sumom in opozorilom se Železnikova nista dala kar tako prestrašiti. Namreč, ko je bila njuna domnevna postrežnica prijeta, sta celo prišla na magistrat ter obtožila mestnega policijskega stražnika Karola Pintarja, da jo je zato aretirjal, "ker jo je pred časom silil, da bi se mu udala in ker tega ni storila je pa sedaj jezen na njo".¹⁰⁶

Seveda je stražnik vse to zanikal, na magistratu pa so že vedeli, komu verjeti. Zaenkrat pa Železnikovih še niso kaznovali, pač pa jo je skupila le Omanova, ki so jo poslali na sodišče.

22. junija 1903 pa je na magistrat prispela anonimna pritožba, da se pri Železnikovih shajata znani vlačugi M. Perne in "Engela z Germanea".¹⁰⁷ Kljub temu pa za navedbe v tej pritožbi na policijskem oddelku niso pokazali zanimanja.

Zakonea Železnik zasledimo v policijskih poročilih spet šele decembra 1905, ko je bil Ignacij

Železnik "primerno poučen ter da je isti dobro vedel, da se bo trpelo prebivanje nekterih prostitutk v njegovem stanovanju le toliko časa, dokler se sploh ne vredi kasernacija prostitutk"¹⁰⁸.

Iz te notice lahko sklepamo, da so do tega časa mestne oblasti dovolile paru Železnik, da so pri njiju prebivale prostitutke, ker v Ljubljani še ni bil dokončno urejen nadzor nad prostitucijo, po tem pa ne več.

Že januarja naslednjega leta pa je bilo napisano policijsko poročilo, iz katerega je razvidno, da se Železnikova nista odrekla donosnega posla. Sedaj sta stanovala na Žabjeku 3, v isti hiši pa je bila tudi Perkotova gostilna, kjer so njune varovanke iskale strank. Do tega spoznanja so stražniki prišli naključno, ko je eno izmed njih, Ano Zupanovo, nek postopač obtožil, da mu je ukradla zlato iglo. Za to iglo se je sieer izkazalo, da sploh ni bila zlata in da jo je postopač Zupanovi dal. Za nas pa je večjega pomena pripis:

"Ana Zupanova je 'dekla' pri Železnikovki, vlačuga, ki vedno v gostilni preži na moške in je bila tudi že pri nas zaprta".¹⁰⁹ Res je bila Zupanova že stara znanka mestne policije, saj je bila za 24 ur zaprta že 22. decembra 1903, in to zaradi "nočnega vlačuganja"¹¹⁰.

Ponovno pa se je Zupanova, ki je bila še vedno povezana z Železnikovima, znašla na magistratu 5., 14. in 23. avgusta 1906. Vsakokrat so se je hoteli znebiti z odgonom, a se je stalno vračala. Ob zadnji aretaciji je prišel ponjo celo njen oče, kar pa tudi ni kaj prida zaleglo, kajti "na kolodvoru mu je ušla in na stanovanju na Žabjeku potem napravila hud kraval in je bila vnovič aretovana ter bo zdaj vseeno odgnana"¹¹¹. Iz tega je razvidno, da se je Zupanova vračala k Železnikovi, ki ji je še vedno nudila stanovanje. Iz razsodbe o odgonu Zupanove z dne 15. avgusta 1906 lahko ugotovimo, da je že več mesecev stanovala pri čevljarju Naectu Železniku in njegovi ženi, "ki sta se pečala v resnici ne z obrtom, ampak le s sovodstvom. Železnikova sta bila nedavno radi prestopka člena 512. k. z. pravnomočno obsojena, ona že drugič. Glede Zupanove sta vedno trdila, da pri njih služi, dasi se je le z moškimi pečala in je notorična vlačuga."¹¹² Vse te ugotovitve pa nam še

¹⁰⁵ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 56.

¹⁰⁶ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 399.

¹⁰⁷ ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 588. Kljub zelo slabemu jeziku, bom zaradi izredne stikovitosti navedel del te pritožbe:

"Častiti gospod sveinik !

Oprostite, ker Vas nadlegujem, in naznanjam kako malo se briga Mestna straža za stvar, ki se godijo po mestu Okrog. Kakšno pošteno dekle bodejo predali pod ključ ali take pa ne vidijo, ker se ulačijo po Noči in po dnev Od gase do gase in v Nesrečo ljudi spravljajo in v bolezen. Dolgo časa smo že terpeli in Molčali ali kar je pre več se ne da po ter peti. Celi Udmat je že po koncu in prosijo da se naredi in konec tako važne stvari zmerej se že Čuje da je eden in drugi bolan..."

¹⁰⁸ ZAL: REG I/fasc. 1276, fol. 263.

¹⁰⁹ ZAL: REG I/fasc. 1318, fol. 420.

¹¹⁰ ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 535.

¹¹¹ ZAL: REG I/fasc. 1318, fol. 422.

¹¹² ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 186.

dodatno potrjuje ovadba Marije Zamanove, stanujoče v isti hiši, ki je na lastne oči videla, da je Zupanova vodila moške v svojo sobo. *"Da bi se bili z njo telesno združevali, ovaditeljica ni mogla naravnost videti, pač pa je dne 14. t. m. (14. avgusta 1906) opazila, da je bila Zupanova kmalu potem, ko je pripeljala saboj nekega moškega, v sami srajci in da si je v sobi umivala spolovilo, iz česar sklepa, da se je preje iz njim spolsko združila."*¹¹³

Zgleda pa, da se Železnikova nista dala kar tako ugnati. Nekaj let o njiju sicer ni mogoče zaslediti nobenih poročil, vendar je težko verjeti, da sta z zvodništvom prenehala. Na to nam kaže poročilo z dne 6. decembra 1909, ko je brivski pomočnik Jurij Bižič ovadil, da je šel z Julči Zalokarjevo, stanujočo pri Ignacu Železnikarju, tedaj že na Tržaški cesti 9, *"v hotel Malič spat, z namenom, da jo spolsko rabi, nakar se je ovaditelj pri spolskem združenju nalezil od Zalokarjeve bolezni."*¹¹⁴

Zgodba se je torej ponovila, le domnevne dekline in služkinje so se zamenjale, saj se poročilo nadaljuje še z opombo, *"da pri Železnikarju stanuje tudi Fani Papeš, sluškinja brez posla in ena gotova Mici, neznana po imenu, ter se obej pečata z nečistemo obertam, in sicer pod vednostjo Ignacija Železnikarja in negove žene, ker zahajajo moški v stanovanje Železnikarja."*¹¹⁵ Pri vsem tem pa je nerazumljivo to, da so Železnikovo stanovanje nadzorovali in niso opazili nič kaznivega, kar je pomenilo, da so vse, v poročilu navedene osebe, ostale nekažnovane.

Seveda pa zakonca Železnik nista bila edina, ki sta pod krinko čevljarske opravljala mnogo bolj donosno obrt.

Sklep

Poecstna prostitucija je predstavljala stalen problem ljubljanskega mestnega magistrata. Tega pojava se seveda ni dalo izkoreniniti, pač pa le omiliti. Kot smo videli, so bili na magistratu do pregrešne največkrat kar najbolj usmiljeni, tako da jih je večina odnesla le s posvarilom, da naj si "poštene službe najdejo". Takšna praksa je ponavadi veljala, ko je dotična bila aretirana prvič. Za milo kazen je veljal tudi odgon, ki je prišel v poštev le, če aretiranka ni bila pristojna v ljubljansko mestno občino. Odgon je lahko bil realiziran takoj ali pa šele po prestani kazni. Odgnanka je za popotnice dobila odgonski potni list,

v primeru, da ni imela denarja, pa ji je magistrat plačal tudi vožnjo do njene občine. Kljub temu pa so se nekatere vztrajno in redno vračale, saj na deželi, od koder so večinoma prihajale v ljubljansko mesto, za njih ni bilo strank. V takšnih primerih je ponavadi sledil ukrep "prepovedanega vračanja", na podlagi katerega so lahko tako označene osebe aretirali, ne da bi prekršile kakšno drugo postavbo. Nekateri primerki pa so bili zelo vztrajni in so se stalno vračali ter nadaljevali s svojim lahkoživim življenjem. Temu je velikokrat pripomoglo tudi sodišče, ki je prevečkrat pokazalo veliko mero milosti. Med pogostejše kazni je sodil tudi 24 urni zapor, medtem, ko so strožje kazni sledile šele po večkratnih aretacijah, zato so bile tudi nekoliko bolj redke.¹¹⁶ Podatek, da je najmlajše, zaradi skrivne prostitucije kaznovano dekle (za katero bi lahko mirne duše rekli, da je bilo še otrok) štel komaj štirinajst let, je osupljiv le na prvi pogled. Namreč, ni jih bilo malo, ki so bile stare petnajst ali šestnajst let, in tudi ni bilo malo na magistrat naslovljenih prošelj obupanih staršev, v katerih so prosili "odpomoči", ker se njihova mladoletna hči *"vlači z vojaki, ter da po noči izostaja zunaj"*¹¹⁷. Sploh pa je bila velika večina na ulicah prijetih prodajalk telesnih užikov mlajših od petindvajset let. Starejših je bilo nekoliko manj, kljub temu pa je najstarejša štela okroglih pčdeset let.¹¹⁸ Kljub Abrahamu je torej ženska očitno bila še v dobri formi.

Tudi iz podatkov o pristojnosti ali domovinstvu lahko pridemo do zanimivih ugotovitev. Glede na to, da je bil odgon zelo pogost ukrep ljubljanske mestne oblasti, sledi logičen sklep, da velika večina pregrešne ni bila pristojnih v ljubljansko občino. Je pa bila velika večina prijetih pristojna v občino na Kranjskem, medtem ko druge dežele že močno zaostajajo. Torej so se s tajno prostitucijo v Ljubljani ukvarjale večinoma Kranjce, medtem ko je pri kasarnirani prostituciji popolnoma drugačna situacija. To je seveda razumljivo, saj se v domačem okolju ni bilo všečno razglašati za "javno dekle", pač pa se je doma sramotna obrt lažje opravljala naskrivaj. Javno pa so ljubljanske dekline to obrt opravljale v drugih središčih monarhije.

¹¹⁶ Zaporne kazni, ki so jih za take prekrške izrekli na magistratu so bile kratkotrajne, namreč od šest ur pa do štirinajst dni. Višje kazni pa je izrekalo sodišče.

¹¹⁷ ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 630. Primerjaj še: fasc. 1268, fol. 754, fasc. 1271, fol. 180 in fasc. 1273, fol. 9.

¹¹⁸ ZAL: REG I/fasc. 126, fol. 415.

¹¹³ ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 225.

¹¹⁴ ZAL: REG I/fasc. 1326, fol. 634

¹¹⁵ Ibidem.

Policijski uradniki so v rubriko poslali (ali poklic) največkrat vpisali termin "vlačuga", mnogo manj pa je bilo vpisov, ki so lahkoživke označevali kot služkinjo, delavko, brez posla, natakario, kuharico...¹¹⁹ Iz teh podatkov je razvidno, da so nesramno obrt opravljale ženske, ki so izvirale iz revnejših slojev družbe. Nekaterim je bil to edini vir preživljanja, druge pa so si s prodajo svojega telesa iskale dodatnega zaslužka.

Zusammenfassung

"Na, haste Kohle, denn rück' se schon 'rüber, un' mach' man fix Liebe mit mir"

Zur Geschichte der verdeckten Prostitution in Ljubljana zur Zeit der Jahrhundertwende

Um die Jahrhundertwende mußte sich auch die Landeshauptstadt Ljubljana mit dem Problem der Prostitution herumschlagen. Die städtischen Behörden versuchten es auf ähnliche Weise wie in den übrigen Städten der Habsburger Monarchie zu lösen, in Übereinstimmung mit der damaligen Gesetzgebung. Obwohl die Regelung der Prostitution mit dem Gesetz über Arbeitshäuser aus dem Jahre 1885 den lokalen Behörden überlassen worden war, verschloß man in vielen Städten lange Zeit lieber die Augen davor; so auch in Ljubljana, wo man dieses Problem erst 1905 "löste" (also wesentlich später als in etlichen anderen slowenischen Städten), als der Gemeinderat Leitlinien über die Kontrolle der Prostitution verabschiedete. Mit ihnen übernahmen die städtischen Behörden die ärztliche und polizeiliche Aufsicht sowohl über die kasernierte wie auch über die individuelle Prostitution und waren zugleich bemüht, auch der verdeckten, illegalen Prostitution zu Leibe zu rücken, eine Bemühung, die natürlich nicht sonderlich von Erfolg gekrönt war.

Die verdeckte Prostitution in Ljubljana war nämlich in allen, vor allem in den verwinkelten Stadtteilen, verbreitet. Trotz der Bemühungen der städtischen Polizei, diese unliebsame Erscheinung mit Stumpf und Stiel auszurotten, zogen jeden Tag, vor allem abends, zahlreiche Straßenmädchen durch Ljubljanas Gassen, die ihr Gewerbe wohl verstanden. Aus Polizeiberichten wird nämlich ersichtlich, daß die meisten von ihnen mehrmals festgenommen wurden, doch auch diejenigen, die die Strafe der Ausweisung aus der

Stadt creilte, kehrten beharrlich immer wieder nach Ljubljana zurück. Auch die schlimmste Strafe, die Einweisung ins Arbeitshaus, zeigte in den allermeisten Fällen keinerlei Wirkung.

Die Abenteuer der vier hartnäckigsten Ljubljanaer Prostituierten, die in den Jahren vor dem Ersten Weltkrieg am häufigsten in den Polizeiakten auftauchen, sind ein schöner Beweis dafür, wie wirkungslos alle Versuche seitens der städtischen Polizei blieben, dieser Erscheinung zu Leibe zu rücken.

Die Ljubljanaer Freudenmädchen ignorierten nämlich jede Strafe in der festen Überzeugung, es könne ihnen ohnehin keiner etwas anhaben.

Amalija Dolenc ging ihrem unsauberen Gewerbe sehr gern in verschiedensten Hotels nach. In der Zwischenzeit zeigte es sich bei einer ärztlichen Untersuchung, daß sie eine Geschlechtskrankheit hatte. Für eine gewisse Zeit fügte sie sich sogar dem Gesetz und unterstellte sich "sittenpolizeilicher Kontrolle", fuhr danach aber weiterhin fort, ihre sexuellen Dienstleistungen "schwarz" zu verkaufen, bis sie sich nach Klagenfurt absetzte. Helena Resnik wurde am häufigsten von allen verhaftet. Am liebsten geschloß sie sich zu den Soldaten, auch Knechte kamen ihr manchmal recht. Auch bei ihr entdeckte man eine Geschlechtskrankheit, ihretwegen beschwerte sich das Militärkommando beim Magistrat. Am meisten Kopfschmerzen bereitete der Ljubljanaer Polizist Amalija Potokar, die gleich fünf Jahre lang unaufhörlich in den Polizeiakten erscheint. Auch sie war Überträgerin von Geschlechtskrankheiten, und auch sie hatte eine Vorliebe für die Soldatenuniform, während sie Polizistenuniformen natürlich nicht mochte. Den städtischen Behörden gegenüber hatte sie eine zynische Einstellung. Ihre unsaubere Arbeit verrichtete sie auch am helllichten Tage, im am meisten frequentierten Teil Ljubljanas, an der Promenade. Sie war eine der wenigen, die ins Arbeitshaus gesteckt wurde, doch auch das hatte bei ihr keine Wirkung. Die letzte, Ivana Germek, war ein ähnlicher Fall. Nur mit dem Unterschied, daß sie ihren "Betrieb" gleich unter einer ausladenden Fichte im Tivolier Wald hatte, am sogenannten "Hurenpfad". Auch sie landete im Arbeitshaus. Doch nur für kurze Zeit. Als sie zurückkam, betrieb sie ihr Gewerbe weiter am alten Ort.

Ljubljana war auch Militärstadt, deshalb überrascht es nicht, daß die Armee am meisten Gebrauch von derartigen Dienstleistungen machte. Einige Ljubljanaer Prostituierten blieben sogar, natürlich

¹¹⁹ Med zapisanimi poklici je tudi nekaj zelo zanimivih, ki jih ne kaže kar tako spregledati, naprimer kupčevka ženskih las, vzgojiteljca, blagajničarka, ločena žena, ciganka, umobolna...

heimlich, über Nacht in den Kasernen, andere angelten sich die Soldaten in der Stadt. In der Gesellschaft von Soldaten waren sie mutiger als gewöhnlich. Bei Verhaftungen leisteten sie mehr Widerstand als sonst, in der Erwartung, die Soldaten würden ihnen beistehen. Auf jeden Fall wurde der Polizeiwachmann mit einer ganzen Litanei kerniger Flüche überschüttet.

Der beliebteste Tummelplatz der Ljubljanaer Straßenmädchen waren außer dem Tivoli einsame, dunkle Straßen, verschiedene Schuppen, Baracken und Kozolci. Die geschätztesten verkauften ihren Körper um 1 bis 2 Kronen. Etwas mehr, oder auch nicht, verlangten diejenigen, die ihr Gewerbe in Wohnungen, Hotels und Gaststätten ausübten. Die verdeckte Prostitution war in den städtischen Straßen und Märkten am verbreitesten. Dabei wurde auf unterschiedlichste Art und Weise "geworben": Eine von ihnen machte beispielsweise auf sich aufmerksam, indem sie einfach auf der Mundharmonika spielte.

Daß das Angebot der Straße umfangreich war, davon zeugen zahlreiche anonyme Beschwerden und Forderungen, "diesen Unflat" von der Straße zu ent-

fernen, obwohl sich unter ihnen auch solche befanden, die aus Haß und um jemandem zu schaden geschrieben worden waren. Die verdeckte Prostitution fand auch in Wohnungen statt, was natürlich den Luehsaugen neugieriger Nachbarn nicht entgehen konnte, die solche unerlaubten Vorgänge brav den städtischen Behörden anzeigten. Weit verbreitet war auch die Prostitution in den Hotels. Hier galt die alte Regel, sich im Gästebuch unter falsehem Namen einzutragen. Der ideale Ort für die Tätigkeit verdeckter Prostituierten waren auch Gaststätten, besonders solche, von denen man im Volksmund sagte, sie stünden "in einem schlechten Ruf". In solchen Gaststätten gingen die Kellnerinnen dem "unsauberen Gewerbe" nach, selbstverständlich mit der Erlaubnis, wenn nicht gar auf Verlangen des Wirts oder der Wirtin.

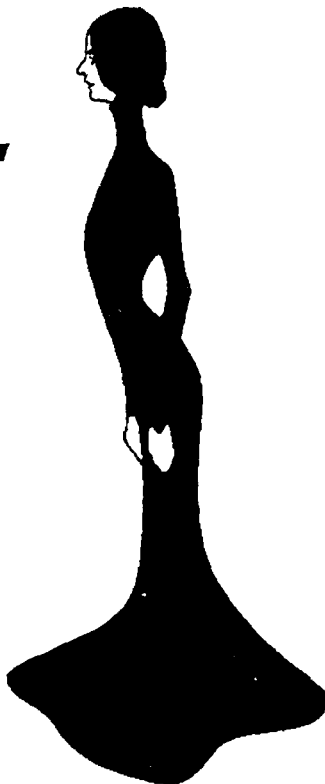
Natürlich ist Prostitution ohne Zuhälterei nicht denkbar. Auch die war in Ljubljana stark verbreitet. Das Ehepaar Železnik betrieb diese schmutzige Tätigkeit sogar unter dem Deckmantel einer Schuhmacherwerkstatt.

Peter Vodopivec

KAKO SO ŽENSKÉ NA SLOVENSKEM V 19. STOLETJU STOPALE V JAVNO ŽIVLJENJE

Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru
(1848-1900)

Zgodovina Slovencev je zgodovina moških. V obsežni Zgodovini Slovencev, ki je kot delo kolektiva avtorjev izšla leta 1979 in obravnava celotno obdobje slovenske zgodovine od prvih sledov predzgodovinskega človeka na današnjih slovenskih tleh do sedemdesetih let 20. stoletja, "nastopajo" poimensko samo tri ženske. To so: grofica Hemma von Friesach-Zeltsehaach, slovensko imenovana tudi Ema Krška ali Pilštajnska, sicer pa v obeh jezikih znana predvsem kot sv. Hema; Marija Terezija, ki se med tremi pojavlja največkrat in je tako po številu omemb svojevrstna "osrednja dama" slovenske zgodovine; in končno kot edina prestavnica slovenske komunistične stvarnosti po letu 1945 dolgoletna komunistična političarka in aktivistka Vida Tomšič. Poleg teh treh "junakinj" pozna Zgodovina Slovencev po stvarnem kazalu sodeč le še tri teme z izrazito žensko vsebino: ena zadeva matriarhat in "predzakonsko spolno svobodo žensk" med ilirskimi Liburni v rimskem času, drugi dve opozarjata na politično organiziranje žensk po drugi svetovni vojni in njihovo glasilo¹. V ostalem so ženske bolj ali manj anonimni in samo po sebi razumljiv del Zgodovine Slovencev: o tem, da so, sicer ni dvoma, toda "gibalo zgodovine" so "aktivni moški" in ženske so tihi in "nevidni" drugi pol

človeške množice, ki celo v zgodovinske preglednice ne nastopa sam zase in posebej, čeprav predstavlja vsaj od konca 19. stoletja, po vsej verjetnosti pa tudi že prej, večino slovenskega prebivalstva. Žensk je bilo pač na slovenskih tleh ob koncu 19. stoletja - kot drugod v Evropi - kar nekaj odstotkov več kot moških².

To seveda ne pomeni, da so se ženske na Slovenskem povsem izgubile iz zgodovinskega spomina ali še slabše: da se vanj še nikoli niso zapisale. V

obsežni publikaciji, posvečeni "slovenski ženi", ki jo je leta 1926 - ob svoji petindvajseti letnici - izdalo Splošno žensko društvo v Ljubljani, so avtorji in avtorice našli dolgo vrsto žensk, ki so v slovenski zgodovini zapustile vidnejše sledi ali si tako ali drugače pridobile pomembno mesto v "naši civilizaciji in kulturi" - kot je to imenoval tedaj že upokojeni ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani Josip Mantuani³. Pri tem verjetno ni napačen vtis, da so pripadniki starejših generacij slovenskih političnih, socialnih in književnih zgodovinarjev odličnejšim damam slovenske zgodovine privoščili več pozornosti kot njihovi mlajši nasledniki, ki so začeli z delom tik pred drugo svetovno vojno in nato oblikovali podobo slovenske preteklosti po njej. Hkrati se je spomin na izjemne in vplivnejše "slovenske žene" močnejše in vztrajneje ohranjal v ustnem izročilu, v slovstveni tradiciji in književni ustvarjalnosti kot v zgodovinske pisju. Ženske so se v tem smislu, kar zadeva slovensko zgodovino, vtisnile v slovenski zgodovinski spomin bolj kot literarne in manj kot zgodovinske junakinje, čeprav so bile nekatere med njimi, celo tiste

¹ Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, *Imensko in stvarno kazalo*, str. 952-960.

² Sabina Ž. Žnidaršič, *Demografija kranjskih žensk na prelomu zadnjega stoletja*, *Anthropos* 25/1993, št. 3-4, str. 219.

³ Slovenska žena, Zbrala in uredila Minka Govekarjeva, izdalo Splošno žensko društvo, Ljubljana 1926; J. Mantuani, *Slovenska žena v zgodovinski kulturi*, prav tam, str. 5-7.

najbolj imenitne - kot Celjanke, Ana, žena Ladislava Jagielonskega, Barbara, žena Sigismunda Luksemburškega in nesrečna Veronika Deseniška, žena Friderika Celjskega - resnične zgodovinske osebnosti. Toda tudi te si, kljub nedvoumni in "nenavadni polnokrvnosti", poti v slovensko zgodovinsko zavest - kot duhovito ugotavlja Igor Grdina - niso "utrle" zaradi "*nad vsakdanjost vzvišenih podvigov*", temveč zaradi "*kuriozne zanimivosti in znamenitosti svojih usod*"⁴, z individualnimi človeškimi usodami pa so se na Slovenskem že tradicionalno raje ukvarjali pesniki in pisatelji kot poklicni raziskovalci preteklosti. Ženske so tako v slovenskih deželah tudi v 19. stoletju stopale v javnost predvsem kot bitja literature in manj kot stvarne in "polnokrvne" osebe družbenega in družabnega življenja. Konkretna imena so imele pesniške muze, ki so jih lahko kot Prečern svojo Julijo pesniki poiskali med živimi vzori "lcpotc in miline", svoja, širšemu občinstvu znana imena pa so nato z razvojem slovenske proze dobile tudi druge literarne junakinje, ki so kot simboli trpljenja in ljubezni ali kot nedosegljivi "idcal mladih slovenskih izobražencev" postale ena priljubljenih tem slovenskih pripovednikov⁵. Pri tem - kot ugotavlja Marija Milenković - nikakor ne kaže prezreti, da ženske že v slovenski prozi druge polovice 19. stoletja niso bile samo pozitivne junakinje, da so se ob "krepostnih Manicah, Katinkah in Metkah" naglo ali kar sočasno z njimi pojavile tudi "lahkoživke", "zapeljivke" in stremuške "spletkarke", ki so uničevale moške, ljubljenc ljudi iz svoje okolice in same sebe: med vzroki za njihov propad značilno niso bile le skušnjave mcščanskega okolja in številne prepreke, ki so ženskam iz nižjih socialnih slojev otcževalc vzpon v socialni lestvici, temveč tudi, če ne celo v prvi vrsti, njihove psihofizične slabosti, zlasti šibkost in nestanovitnost ženskega značaja⁶. Ženska, ki se je prepustila hrepenenju, ki je svojo pot k osebni sreči iskala mimo obstoječih družbenih norm ali pa je v težnji po boljšem in lcpšem življenju celo zapustila dom in družino, je bilo neizogibno obsojena na kazen in pogubo. Usodnost in tragičnost takšnega poskusa ženske osamosvojitve med drugim pooseblja eden "najpopularnejših" in "najbolj znanih likov" slovenske

ljudske in umetne književnosti, lik lepe Vide, nezadovoljne in nekonvecionalne matere in soproge, ki zapusti moža in odide v svet, vendar tam ne le najde sreče, temveč je za svoj beg in svoje iskanje tudi kaznovana z trajnimi občutki krivde, lastno nesrečo in nesrečo svoji bližnjih⁷.

Naravno mesto zrele in odrasle ženske je bilo po splošnem prepričanju in obče veljavnih vedenjskih pravilih pač v družini: zvestoba možu in skrb za otroke sta bili v isti sapi ženski odlični nalogi kot njcni dolžnost in obveza. Kmetski in meščanski družinski idcal se v tem pogledu v drugi polovici 19. stoletja podobno kot drugod v Avstriji in Evropi tudi na Slovenskem nista tako rekoč v ničcmr razlikovala: konzervativni in liberalni prosvetitelji so s podobno vncmo slikali vzor zakona in družine z možem/očetom-poglavarjem na čelu, ki je kot "produeent" in pravični varuh družinskega premoženja skrbel za materialno blagostanje družine, njeno varnost in njen ugled, in ženo/materjo (v drugem planu), ki je imela na skrbi vzgojo otrok in "uravnavanje (družinske) konsumeije", tako, da je "vsak po hiši" dobil svoj kos in se je vsak primerno pokrepčal za "daljni trud". Žena/mati - "umna gospodinja" je moža v njegovih nalogah lahko zamenjala le izjemoma, le v primeru, ko ta teh zares ni mogel sam opravljati⁸. O tem, da je bila žena-mati-soproga, s svojo skrbjo za vzgojo otrok in za kar se da pravično družinsko porazdelitev "pridelanega blaga" - kot je to lcta 1871 imenoval sicer liberalno usmerjeni mariborski odvetnik dr. Janko Sernee - "*v hiši bolj privezana kot mož*", seveda ni bilo dvoma⁹. A vendar: tudi nekoliko pozornejšega bralea, ki se zaveda, da je bilo družinsko življenje meščana še pred nedavnim bolj ali manj zasebna stvar in ne nekaj, o čemer bi se lahko javno in glasno govorilo in pisalo, po svoje preseneča, kako malo prostora so slavni možje slovenske politike in družabnega življenja 19. stoletja v svojih večinoma na starost napisanih spominih namenili svojim ženskam: hčeram in sprogam. Res, v tch spominih so v veliki večini govorili o svojem javnem udejstvovanju in narodnopolitičnem dclu, pri tem pa so njihove življenskc "družiee" in

⁴ Igor Grdina, *Fany Hausmann in problem slovenske ženske literature*, Celjski zbornik 1992, Celje 1992, str. 71.

⁵ Marija Milenković, *Odklonilno vedenje žensk in ženske kot žrtve v nekaterih delih slovenskih pisateljev*, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, letnik 43, Ljubljana 1992, str. 260.

⁶ Milenkovićeva to trditev posebej ponazarja s Kersnikovimi ženskimi liki. Nav delo, str. 261.

⁷ Gl. med drugim: M. Milenković, *Lepa Vida - mit ali deviantna osebnost*, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, letnik 42, Ljubljana 1991, str. 132-140.

⁸ Umno kmetovanje in gospodarstvo, Zložil Janez Zalokar, Na svetlo dala c.k. kranjska kmetijska družba v Ljubljani 1854, str. 321-23.

⁹ Nauk o gospodinjstvu, Slovenskim gospodinjam spisal Dr. Janko Sernee, odvetnik v Mariboru, Izdala in založila družba. sv. Mohorja v Celovcu, Ljubljana 1871, str. 1.

"spremljevalke" le delno ali pa redkeje sodelovale. Med ne posebno številnimi ženskimi osebami, ki nastopajo v spominskih pričevanjih slovenskih političnih veljakov, so tako v prvi vrsti - naj bo kratko, naj bo nekoliko obširneje - omenjene "narodne dame" in pobudnice različnih ženskih narodnih aktivnosti, hkrati pa tudi pevke, igralka in pisateljice/pesnice, ki so se udeleževale narodnih srečanj in prireditev. V precej manjši meri govore ta pričevanja o ženskah, s katerimi so bili njihovi pisei tesneje sorodstveno, čustveno ali zakonsko povezani. Kratki in ljubeznivi omembi matere morebiti sledi še popis prve, zgodnje ljubezni ali "srečnega spleta okoliščin", ki je pripeljal do poroke. Po poroki pa se soproge slovenskih političnih vodnikov 19. stoletja vidno umaknejo v ozadje in se v njihovih spominskih zapisih pojavijo le še, če se sploh, ob izjemnih dogodkih.

Ivan Hribar svoje prve žene v spominih tako nikjer ne omenja z imenom, piše pa o tem, da je ob potresu leta 1895 s "služkinjama" prestrašena planila v njegovo spalnico in je ženske nato, ko jim je razložil, da so pravkar preživele potres, opomnil, da hiše ne smejo zapustiti nedostojno oblečene¹⁰. Tisto, kar resda nima prva, ima druga žena: to je ime in zaneseno posvetilo. Toda v spominih ji zato, kljub zatrdilu, da mu je bila "*družica, ki ga je razumela*" in "*pomočnica, ki je (z njim naloge) delila*", ni namenil nič več pozornosti kot prvi, saj je v nadaljevanju ni več omenil¹¹. Josip Sernee, ki je v svojih spominih "zasebne doživljaje moške dobe" strnil v posebnem poglavju, je med drugim obširno popisal svoj junaški skok v blejsko jezcro, s katerim je rešil življenje utapljaljoči se vzgojiteljici iz Lyona, to, da je poročen in ima ženo in družino pa je "dal vedeti" le bežno in mimogrede, ko je popisoval nemški napad na svojo hišo v Žalcu¹². V spominih Josipa Vošnjaka se njegova žena ne pojavlja niti toliko kot Sernečeva v Sernečevih, čeprav je Vošnjak po prepričanju nečaka Bogumila prav z "*ženitvijo z brhko in lepo viničarsko hčerko*", "*pravo hčerko naroda*", pokazal, da je "*pravi demokrat*"¹³. To seveda zopet ne pomeni, da v njegovih spominih ženske sploh ne nastopajo. Nasprotno: svoji prvi veliki ljubezni Pavlini Seh.,

("lepoti, kakršne nisem videl ne prej ne poznej")¹⁴, je namenil kar kratko poglavje, večkrat se je z zanesenimi besedami spomnil Marije Murnikove, ki naj bi imela "*največjo zaslugo, da se je tudi v ljubljanskem ženstvu vzbudila in utrdila narodna zavest*"¹⁵, in se med drugim v spisu, v katerem je leta 1911 obujal spomine na svoja srečanja z Josipom Jurčičem več kot bežno ozrl na (ponesrečeni) Jurčičev poskus, da bi se oženil¹⁶. Sam se je očitno razmeroma dobro počutil neoženjen in "prost", saj mu je "prostost" - kot je omenjal - omogočala, da se je poleg poklienemu posvetil tudi drugemu (predvsem "narodno- političnemu") delu, kar se "ženstva tiče" pa je z njim "najbolje izhajal": "lepi spol", ki se ni "brigal za politiko", se je z naklonjenostjo oziral k "mlademu, neoženjenemu doktorju" in ta se je v "družbi gospa in gospodičen" dobro zabaval¹⁷. Kdaj je "prostost" končno izgubil in stopil v zakonski stan, pa bralecem svojih spominov tudi Vošnjak ni zaupal. Bili so seveda možje-slovenski politični veljaki, ki so ženam-soprogram v spominih namenili več prostora in celo priznali, da so sem in tja vplivale na njihove odločitve: odločitve, da se česa ne udeležijo, da kam odpotujejo ali kje ostanejo. Fran Šuklje je v primerjavi z Josipom Sernecem in Josipom Vošnjakom posvetil v svojih spominih ženi pravo množico ljubeznivih, laskavih besed. Šuklje se sicer res ni poročil s preprostim viničarskim dekletom kot Vošnjak, temveč s hčerjo uglednega in premožnega novomeškega odvetnika in narodnjaka Jožefa Rosine, ki je stal dolga leta na čelu slovenskega narodnega gibanja v Novem mestu in v tamkajšnji slovenski eliti užival vsesplošno spoštovanje in ugled¹⁸. Gospodična Rosinova, ki je kasnejšega kranjskega deželnega glavarja Šukljeta tako rekoč v trenutku, ob prvem srečanju, očarala s svojimi "milimi očmi", je bila morda tudi zato, zaradi svojega družinskega izvora, v soprogovih spominih deležna večje pozornosti kot mnoge njene vrstnice in sodobnice v očeh svojih mož, Šukljetovo pisanje pa daje hkrati slutiti, da v zakonu ni le mirno stala ob strani in je znala dovolj energično uveljavljati svojo voljo¹⁹. V nasprotju s Šukljetom se je socialnodemokratski prvak Henrik Tuma, ki je v

¹⁰ Ivan Hribar, *Moji spomini, I. del*, Ljubljana 1928, str. 257.

¹¹ Isti, *Moji spomini, II. del*, Ljubljana 1928, Mariji Hribarjevi, rojeni Goričanovi, str. 5-7.

¹² Josip Sernee, *Spomini*, v Ljubljani, 1927, podvig na Bledu na str. 82-83.

¹³ B. Vošnjak, *Socialni nauk dr. Jože Vošnjaka, rokopis v zapuščini dr. B. Vošnjaka, Arhiv Slovenije, Priv. A. LVIII, fasc. 29*.

¹⁴ Josip Vošnjak, *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1982, str. 146.

¹⁵ Prav tam, str. 389-91.

¹⁶ Prav tam, str. 585-588.

¹⁷ Prav tam, str. 319.

¹⁸ Slovenski biografski leksikon III, Deveti zvezek, Ljubljana 1960, str. 134-35.

¹⁹ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, I-III, Ljubljana 1926-9.

popisu svoje življenske poti zakonu in soprogi prav tako namenil razmeroma vidno mesto, z obžalovanjem in v isti sapi prostodušno pritoževal, da ga je žena, posebej navezana na mater in sestro, "nekako zanemarjala". Tudi na izlete v hribe je, navdušen hribolazec, moral hoditi sam, še več, žena mu je bila "skoraj hvaležna", ko je v nedeljo "odhajal na turo"²⁰ Po svoje izjemen zakonski par za čas in prostor pa sta bila zakonea Tavčar, saj je poleg moža pisatelja in kasnejšega ljubljanskega župana, že v devetdesetih letih v javno življenje aktivno posegla tudi njegova skoraj sedemnajst let mlajša žena Franja, ki je najprej prevzela v roke vodstvo ljubljanskega "ženstva" in nato postala predsednica leta 1901 ustanovljenega Splošnega slovenskega ženskega društva. Ivan Tavčar naj bi bil v odnosu do svoje žene "galanten in plah", čeprav je poskušal po pričevanju Frana Govekarja "svojo ljubezen" prikrivati "z dovtipi in roganjem", obenem pa je odkrito podpiral ženino javno in politično delo in leta 1902, ob glasnem zgražanju katoliških političnih nasprotnikov, v Splošnem ženskem društvu celo nastopil s predavanjem o Ženi in javnosti. V njem je med drugim napovedal ne le postopno kulturno in družabno, temveč tudi družbeno in politično emancipacijo žena²¹.

Vloga soproga, žena in mater v ožjem družinskem krogu in zakonu in njihov vpliv na moža in vzgojo otrok, sta bila seveda v resnici večja kot so to pripoznavala pisana in nepisana vedenjska pravila ali pa so bili pripravljeni priznati v svojih javnih izjavah moške sami. To naj bi posebej veljalo za oblikujoče se (slovenske in nemške) meščanske elite: v zabavni literaturi in raznih podlistkih, namenjenih razvedrilnemu branju, je v zadnjih desetletjih 19. stoletja nemalo namigovanj na "može, ki ne vladajo hiše", "ampak so pri vsem skup le peto kolo", njihove žene pa usmerjajo njihovo družabno življenje, njihove finance in vzgojo otrok²². Meščanski moški naj bi bil tako, bolj kot je bil bliže elitnemu vrhu, v svoji družini "samo finančni minster", medtem ko naj bi žena skrbela za vse ostale posle, med drugim za notranje družinsko gospodarstvo in družabni ugled družine. Tovrstno žensko prvenstvo v meščanski družini naj bi

imelo med drugim, po mnenju slovenskih moških "kritikov", resne negativne posledice za slovensko narodno gibanje, saj naj bi zlasti "dame v mestih" kazale bistveno manj narodne vneme in vztrajneje uporabljale nemščino v družabnem pogovoru kot njihovi možje, obenem pa s svojo narodno mlačnostjo vplivale na jezikovno izbiro in narodno opredelitev otrok. Razmere naj bi se začele v tem pogledu občutneje spreminjati šele proti koncu stoletja, z vse bolj živahnim vključevanjem žena v narodna društva in narodno-kulturno življenje, z dvigom njihove izobrazbe in širjenjem njihovega intelektualnega obzorja. Število slovenskih meščank, mater in žena, ki se niso zadovoljevale le s svojo materinsko in gospodinjsko vlogo in so na različne načine iskale stik z duhovnim in kulturnim utripom časa je stalno rastlo, z njimi pa se je vztrajno povečevalo tudi število mater, ki so svoje delno uresničene ali neuresničene interese in ambicije prenašale na svoje otroke, ne le na sinove, temveč tudi hčere²³.

Pol stoletja prej, leta 1848, ko so se Slovenci prvič oglasili s svojimi narodno-političnimi zahtevami, ni mogla velika večina žena in deklet na slovenskem ozemlju in širše v habsburškem cesarstvu seveda še niti pomisliti na to, da bi lahko samostojno stopila iz "družinskega kroga" ali celo več: nastopila v javnosti²⁴. Podatki o damskih, plemiških in meščanskih salonih v Notranji Avstriji in na slovenskih tleh pred letom 1848 so skromni. Med njimi po vsej verjetnosti ni bilo nobenega, ki bi po gostih in izbranem vzdušju mogel tekrovati s saloni nekaterih graških meščanskih dam predmarčne dobe kot je bila napr. Marie Paehler²⁵, hkrati pa med plemkinjami in meščankami, okoli katerih so se v predmarčni dobi občasno ali bolj redno zbirali lokalni in regionalni

²³ Kako pomembno nusto je imela lahko mati v osebnostnem in intelektualnem oblikovanju dekleta, lepo kažejo spomini slikarke Auguste Šantlove. Gl. Augusta Šantel, *Spomini na otroštvo*, TT - Tedenska tribuna, Leto XIV, št. 7, 21. februarja 1966 in naprej. Na spomine A. Šantlove me je ljubeznivo opozoril profesor Vasilij Melik.

²⁴ Leopold Lenard je v svojem delu *Slovenska ženska v dobi slovenskega narodnega preporoda*, Cirilova knjižnica 3, Maribor 1921, za razmeroma kasni vstop žensk v javno življenje v marsičem krivil Bleiweisa, ki naj bi ne imel nikakršnega posluha za socialni položaj ženstva. Toda hkrati je tudi sam ugotavljal, da je bilo stopanje žena v javnost na Slovenskem tesno povezano z nastankom in rastjo slovenskega narodnega gibanja. Gl. L. Lenard, nav. delo, str. 94 in naprej.

²⁵ Marlies Raffler, *Grazer Salons im Vormärz: Das Haus Pachler, Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit, Bürgertum in der Habsburgermonarchie II*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1992, str. 352-363.

²⁰ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Naša založba, Ljubljana 1937, str. 207

²¹ Ivan Tavčar, *Zbrano delo*, Osmi knjiga, DZS, Ljubljana 1959, *Žena in javnost*, str. 335-342; O Tavčarjevem odnosu do Franice, str. 500.

²² Ljubljanske slike, Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom, Spisal Jakob Alešovec, Katoliška Bukvarna, v Ljubljani 1911, str. 173 in naprej.

veljaki, vsaj po tem, kar vemo, ni bilo Slovenk. Slovenke so bile v višjih socialnih slojih, kot Slovenci sploh, slabo zastopane, medtem ko so imela dekleta iz kmetijskih in nižjih meščanskih vrst - kot drugod v monarhiji - izven domačega kroga in zakona - malo možnosti za zaslužek, uveljavitev in preživetje. Kruh so si lahko služile kot dekle, kuharice in služkinje v premožnejših, kmetijskih, meščanskih in plemiških hišah, postale so lahko redovnice in - sposobnejše, bolj izobražene in ambicioznejše - učiteljice in vzgojiteljice. Pri tem so bile posvetne učiteljice v slovenskem prostoru do srede 19. stoletja še redkost: vseeno jih je bilo med njimi kar nekaj, ki so si izposlovale dovoljenje za zasebno šolo²⁶. To, da morajo ženske znati brati in pisati, so bili pred letom 1848 pač prepričani tudi v krogu Bleiweisovih Novic. Toda širši razgled in zahtevnejšo izobrazbo so mladim meščankam ambicioznejših staršev lahko posredovali le privatni deklinški vzgojni zavodi in domači učitelji. Hčerka Prešernovega prijatelja Blaža Crobatha, kasnejša pesnica Luiza Pesjakova je - kot je znano - najprej obiskovala Frölichov deklinški zavod v Ljubljani, nato pa so jo poučevali domači učitelji; z bratom se je "gimnazijskih predmetov" učila vse do šestega gimnazijskega razreda²⁷. V očetovi družbi je prišla tudi v neposredni stik s Stankom Vrazom in Francetom Prešernom in v štiridesetih letih 19. stoletja spesnila svoje prve (nemško) pisane pesmi, ki so jih sicer prebirali v družinskem in ožjem Crobath-Prešernovem krogu, ki pa še niso bile namenjene javnosti.

Nastop prve slovenske pesnice Fany Hausmanove v slovenskem tisku leta 1848 je bil torej velik dogodek, česar so se do neke mere zavcdali tudi njeni moški sodobniki²⁸. Hausmanovo, ki je svoje pesmi objavila v Celskih novinah (1848, 1849) in v ljubljanski Sloveniji, je v Sloveniji z verzi navdušeno pozdravil mladi Lovro Toman, ki je Slovenkam sploh priporočal: "*Slovenske Ve drage, cveteče dekleta, vsaka Vas bode za dom naj uneta...*"²⁹ in tako tudi Hausmanovi predvsem z argumenti rodoljublja in narodnjaštva (kot to ugotavlja Igor Grdina) kazal pot na "slovenski Parnas"³⁰. Leta 1849 so izvirnim

ženskim slovenskim rimam za Celskimi Novinami in Slovenijo prvič odprle strani še Bleiweisovc Novice in njihov urednik je v kratki in literarno skromni pesmici Jele Tomšičevc videl znak, da se je v "persih naših dragih rojakinj" zbudil "narodni duh"³¹.

Toda pričakovanja, da bodo zgledu prvih književno navdahnjenih avtoric naglo sledile druge pesnice in pisateljice, so bila račun brez krčmarja: ženski pesniški prvenci in topel sprejem, ki so ga doživeli v delu slovenske (moškc) narodne elite, slovenskih deklet in žena še niso spodbudili k množičnejšemu posnemanju. Od leta 1849 do leta 1862, torej celih 13 let, se v osrednjem slovenskem časniku Novicah ni več oglasilo žensko pero in v petdesetih letih 19. stoletja je ob redkih in ncambicioznih verzifikatoricah, ki so si upale javno nastopiti s svojimi rimami, resnično zaslovela le hčerka "graščaka" iz Preddevora Josipina Urbančič, s pesniškim imenom Turnograjska, ki si je z romantičnimi, slovansko zancsenimi proznimi spisi, svojo lepoto in tragično, prezgodnjo smrtjo pridobila vsestransko naklonjenost bralcev in narodnih veljakov. "*Žene spoštovati Slovenci smo jeli,*" se je nekritičnemu navduševanju nad njenimi književnimi izdelki posmehoval zajedljivi Fran Levstik v svoji Ježi na Parnas³² in pri tem občutno pretiraval: Josipina Turnograjska sicer res ni tako naglo utonila v pozabo kot Fany Hausmanova, toda obenem tudi ne pomenila prelomnice v slovenskem (moškem) odnosu do žensk in še manj začetek novega časa, kar zadeva žensko pisanje in uveljavljanje v javnosti. Novo obdobje v tem pogledu se je lahko začelo šele z začetkom šestdesetih let, z ustavno dobo, vzponom slovenskega narodnega gibanja in rastjo slovenskega društvenega življenja.

Slovenski narodni vodniki so se že leta 1848 prav dobro zavcdali pomcna vključevanja žena v slovensko narodno gibanje, zato so na razne načine spodbujali njihovo narodno navdušenje in glasno pozdravljali njihovo sodelovanje pri narodnih veselicah, v Slovenskem društvu in pri drugih narodnih aktivnostih. V petdesetih letih, ko so z ncoabsolutističnimi ukrepi prenehale narodne prireditve in je ne le v političnem, temveč tudi v kulturnem življenju nastopilo zatišje, so postali spodbudni klici ženskemu rodoljubju in izrazi javne hvalc njihovi (izkazani)

26 Tatjana Hojan, *Žensko šolstvo in učiteljstvo na Slovenskem v preteklih stoletjih*, Zbornik za historiju školstva i prosvjete 4, Zagreb 1968, str. 73-75.

27 Po Slovenskem biografskem leksikonu II, Ljubljana 1933-1952, str. 316-318.

28 Igor Grdina, nav. delo, str. 78. Leopold Lenard, nav. delo, str. 122.

29 Leopold Lenard, nav. delo, str. 109.

30 Igor Grdina, nav. delo, str. 78.

31 Leopold Lenard, nav. delo, str. 112.

32 Fran Levstik, *Ježi na Parnas*, Zbrano delo, Tretja knjiga, DZS, Ljubljana 1953, str. 105, 334.

ljubezni do slovenstva in slovanstva - razumljivo - zopet redkejši. Toda najnadobudnejše med ženami so, kot je že pred več kot sedmimi desetletji ugotavljal Leopold Lenard, že same pogledovale v "narodni salon", prebirale knjige Mohorjeve družbe in naročale celo Janežičevo Slovensko Bčelo³³. O tem, da je treba po sprostitvi javnega življenja, ob začetku nove, ustavne dobe, ženske pritegniti v slovenske narodne vrste, torej skoraj ni moglo biti dvoma. To je bilo tudi mnenje tedaj že nespornega "očeta slovenskega naroda" dr. Janez Bleiweisa, ki je slovenske "gospe in gospodične", kljub dejstvu, da med prejemniki Novice ni bilo naročnic, v začetku šesetdesetih let med prvimi zaneseno povabil k delu obnovljenih slovenskih narodnih društev. Ženske se sicer po avstrijski zakonodaji niso smele včlanjevati v politična društva in ukvarjati s politiko³⁴, lahko pa so sodelovale pri nepolitičnih dejavnostih in prireditvah. Tako so jim, takoj, ko so jih začeli ustanavljati, široko odprle vrata čitalnice.

Bleiweis je svoje navdušenje nad "krasnim veneem gospa in gospodičen", ki se je "obdan od gospodov različnih stanov", udeležil čitalniške "besede", omenil že v poročilu o prvi prireditvi ljubljanske čitalnice novembra 1861, nato pa ta "krasni venee" in žensko sodelovanje na različnih narodnih prireditvah vztrajno in pozorno slavil in beležil tudi vsa naslednja leta³⁵. O tem, kakšni so bili njegovi pogledi na žensko mesto v življenju in družbi, ni sicer znanega nič določenega, po vsej verjetnosti pa se niso bistveno razlikovali od pogledov večine njegovih (moških) sodobnikov, saj je te sam razširjal v Novicah: *"Mož je glava, žena srce; v njem razum, v njej čustvo biva...Mož se trudi v zunanjem svetu...Ona (pa), kakor pravi prislovica, tri hišne vogale podpira..."*³⁶. Kljub stališču, da je mesto ženske v prvi vrsti doma in v družini, pa je videl Bleiweis v vključevanju "gospa in gospodičen" v slovenske narodne vrste eno pomembnih narodnih nalog: prav vloga, ki naj bi jo imela ženska v družinskem krogu, naj bi namreč zagotavljala njen vpliv na opredeljevanje otrok in mladine, če ne celo eele družine z družinskim poglavarjem na čelu, zaradi česar naj bi "narodno nezavedno" ženstvo pomenilo

resno nevarnost za slovensko prihodnost. To prepričanje so z Bleweisom večinoma delili drugi slovenski narodni "veljaki". Eden redkih, ki se ni strinjal z njim in je to tudi javno povedal, je bil Fran Levstik. Levstik bi sicer ženske rad sam v večjem številu videl na slovenskih prireditvah, vendar je v isti sapi menil, da je nevarnost večja, če moški - kot če ženske - *"nezvesto popuste svoj rod"*, saj *"ženska ne stoji v prvih vrstah"* in se ne *"peča s politiko"*, poleg tega pa lahko moški *"svojo žensko obrača, ako je razumen"*³⁷.

Vstop "dam in gospodičen" v "slovenski narodni salon" - kot je to duhovito imenoval Leonard Lenard - seveda sam zase še ni pomembneje spremenil ženskega družbenega položaja ali pomenil večje ženske samostojnosti in enakopravnosti. Bil pa je korak na njihovi poti iz ozkega družinskega kroga, zasebnosti in anonimnosti v javnost. Soproge slovenskih narodnjakov in njihove hčere se v čitalnice in narodna društva niso vključevale le kot pasivne opazovalke in neme poslušalke, temveč so aktivno sodelovale tudi pri oblikovanju in uresničitvi njihovega programa: z okraševanjem prireditvenih prostorov, pomočjo pri organizaciji predstav in veselje, s petjem, glasbenimi točkami, recitacijami in igranjem. Naj so bili njihovi nastopi še tako diletantski in naj je bila navdušena hvala, s katero so vsakega med njimi pospremile Novice, še tako pretirana, čitalnice in narodne prireditve so jim odprle pot na oder, pred občinstvo in omogočile aktivnejšo prisotnost v družabnem življenju. Na novo, ženskemu nastopu v javnosti bolj naklonjeno vzdušje, je kazalo tudi povečano število dopisnic in pesnic, ki so se oglašale v Bleiweisovih Novicah. Kot je znano je Bleiweis med njimi posebej cenil Luizo Pesjakovo, ki jo imajo slovenski književni zgodovinarji za neke vrste "ženskega Koseskega", ki pa je vendar svoje literarno delo kronala s prvovrstnim "umetniškim" podvigom, libretom za prvo slovensko opero, Foersterjevega Gorenjskega slavčka (1872).

Narodne dame in gospodične so tako postale v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja pomembna narodna ustanova in nepogrešljivi del slovenskega narodnega življenja. Za prenekatero med slovenskimi ženami in dekleti korak, ki ga je bilo treba storiti iz domače hiše v javnost in še bolj iz nemškega v slovenski prostor, ni bil povsem enostaven in samo po sebi razumljiv. Pobudniki in

³³ Leopold Lenard, nav. delo, str. 134-35

³⁴ Vasilij Melik, Razvoj slovenskega narodnega gibanja in društva, Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914, Razstava Gorenjskega muzeja Kranj 1980, Kranj 1980, str. 6-8.

³⁵ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Druga knjiga, DZS, Ljubljana 1956, str. 144.

³⁶ Novice, list 66, 17. avgusta 1853, str. 263-64.

³⁷ Ivan Prijatelj, nav. delo, str. 404.

organizatorji narodnih veselí in srečanj so se namreč vedno znova pritoževali nad prepočasnim prispotanjem žena in deklet v narodne vrste, omenjali njihovo narodno mlačnost in ugotavljali, da bistveno bolj opazno in odkrito kot moške "nemškutarijo" celo na narodnih prireditvah³⁸. V Ljubljani naj bi se začele razmere v tem pogledu počasi spreminjati šele v začetku sedemdesetih let, ko je - tedaj nekaj več kot petindvajsetletna hčerka češkega priseljencea - Marija Horak-Murnikova zbrala okoli sebe "četo slovenskih žena in deklet" in jih (brez posebne organizacije) začela spodbujati v spoštovanju in ljubezni do "maternega jezika", uvajati v dobrodelno delo in pripravljati za aktivno sodelovanje pri narodnih prireditvah. *"Pri narodnih slavnostih, pri vzprejemih gostov, Čehov, Hrvatov, Štajercev...so jih morale pričakovati na kolodvoru vse v enakih nošnjah, da so jih pozdravljale in jim delile šopke,"* se je spominjal Josip Vošnjak. *"To vam je bilo res lepo videti, ko je gospa Murnikova na peronu, kakor vojskovođa, urejala svojo četo deklet. Včasih jih je bilo trideset in več, sama mlada sveža bitja. In ko je pridrdral vlak, so vse mahale v pozdrav s svojimi robci in z drugimi vred klicale: 'Slava!' in 'Živeli!'"*³⁹. Marija Murnikova je bila skoraj vse do svoje smrti (1894) glavna organizatorica "narodnega ženstva" na Kranjskem in po prepričanju njenih življenjepisk je bila njena zasluga, da se *"meščansko ženstvo ni potopilo v tujem nacionalnem valu"*⁴⁰.

Opisana prizadevanja po vključitvi žena v narodne dejavnosti in narodno gibanje pa - kot rečeno - niso pomembneje vplivala na njihov položaj v družbi in na prevladujoče poglede na njihovo družbeno vlogo in življensko poslanstvo. Stališče, da ženske, kar zadeva šolanje in izobrazbo, potrebujejo le tisto, kar bodo *"pozneje potrebovale kot gospodinje in matere"*, ki so ga še vso drugo polovico 19. in deloma celo v začetku 20. stoletja zastopali ne le konzervativnejši učitelji in vzgojitelji, temveč tudi nekatere njihove ženske vrstnice, je bilo v šestdesetih in sedemdesetih letih še splošno razširjeno in so ga podpirali tako v slovenskih kot (tudi liberalnejših) nemških krogih. Pri tem so različna razmišljanja o ženskah in njihovih "karakteristikah" vzbujala vsesplošno pozornost in radovednost. Graška Tagespost je leta 1866 poročala

iz Gradca, da je predavanje na to temo zapolnilo dvorano do zadnjega kotička in so poslušaleci napeto sledili predavatelju, ki je trdil, da je *"domena žena narava in moških duh"*, opozarjal na to, da se moški *"žrtvujejo za ideje"*, ženske pa *"prepuščajo dobrobiti družine in ljubljenih"* in končno ugotovil, da je posebej humor ženska šibka točka, saj je za humor potrebna sposobnost stvarnega mišljenja in raziskovanja, ženska pa teh lastnosti nima in zato tudi ni usposobljena za *"plodnejše književne in kulturnozgodovinske študije"*⁴¹. Toda mnenja o takšnih gledanjih na ženske so bila že deljena in časopisno poročevalce sam je bil mnenja, da je predavatelj preveč "posploševal". V drugi polovici šestdesetih let so pač v notranjeavstrijski prostor že prodirala tudi drugačni pogledi, ki so ženskam priznavali pravico, da zlasti, če ostanejo samske ali postanejo vdove, samostojno poskrbe za svoje življenje, si pridobijo poklie in se izsolajo za opravljanje pokliea. Časopisje je v tej zvezi posebej opozarjalo na položaj žena v Združenih državah Amerike, ki se je po mnenju poročevalcev "med vsemi družbenimi" razmerami najbolj razlikoval od razmer v Nemčiji (in nemškem svetu)⁴². V začetku sedemdesetih let je postalo vprašanje o družbenem položaju ženske in "ženski samostojnosti" očitno tudi v slovenskem okolju že tako aktualno, da mu je prvič posvetila večer ljubljanska čitalnica. 2. aprila 1871 je pred zbranimi društveniki in društvnicami O samostalnosti ženskega spola predaval dr. Radoslav Razlag, ki je temo o tem *"nenavadnem predmetu"* po lastnih besedah sam predlagal čitalničnemu odboru - v spoznanju pač, da se *"časov kolo neprenehoma vrti in dovrta se je tudi pred naše prage"*⁴³.

Razlag je najprej ugotovil, da je *"ženski krasni spol velik faktor v narodnem življenju"*, saj se morajo *"delovanja za dušno in gmotno ali materialno srečo naroda...razumno, odločno in stanovitno poprijeti vsi deležniki"*, potem pa povedal, da so njegovi nazori o *"samostalnosti rodoljubnih Slavjank"* izraz *"zdrave pameti"* in *"zahtev značaja nepokvarjenega naroda"*, obenem pa tudi *"prihodnosti"* in *"popolnoma npravskega razvoja"*. *"Zgodovina zadnjih 600 let"* naj bi namreč nazorno razkrivala, da je *"človeška družba tem bolj bolana"*, *"čem bolj"* se ženske *"vrivajo"* v

³⁸ I. Hribar, v op. 10 citirano delo, str. 94. Tudi: Vasilij Melik, *Nekatere strani razvoja Ljubljane 1848-1941*, Zgodovina Ljubljane - Prispevki za monografijo, Kronika, Ljubljana 1984, str. 206.

³⁹ J. Vošnjak, nav. delo, str. 389.

⁴⁰ Alojzija Štebi, *Aktivnost slovenske žene, Slovenska žena*, v op. 3 nav. delo, str. 163-4.

⁴¹ (Grazer) Tagespost, N. 49, 1. März 1866, članek o predavanju Bogumila Golza.

⁴² Tagespost, N. 82, 11. April 1866, Mädchen und Frauen in Amerika.

⁴³ R. Razlag, *O samostalnosti ženskega spola*, Novice, list 15, 12. aprila 1871, str. 116-18.

javno življenje in zapuščajo "domače ognjišče". Na to naj bi kazal čas po križarskih vojnah, ko so se ženske "kaj rade pečale s klasičnim jezikoslovjem", to naj bi bilo značilno za 16. in 17. stoletje, ko so, da bi se maščevale "za prepoved sališke postave zastran zabranjenega jim nasledstva," posebno francoske "kraljeve prijateljice" v politiki "nosile zvonec", in to naj bi se pokazalo tudi drugod, kjer so se ženske v "preobilni meri pečale z umetnostmi, kakor je pesništvo, slikarstvo ali predvsem glumstvo ali gledališčne predstave". O tem ali velja vse povedano tudi za Marijo Terezijo in njeno vladno, ni Razlag rekel nobene: naj bo zavestno ali pa zato, ker jo je preprosto pozabil, je ni niti omenil. Seveda pa bi, če bi se ustavil tudi pri obdobju njenih reform, težko zatrdil, da je bilo nastopanje žensk v javnosti in politiki vedno znova znamenje prevlade "mehkušnosti" in propada "zdravega političnega razvoja" in se je "javno življenje na novo in močno na boljše popelo" šele, ko so se "žene vrnile k svojemu prvotnemu in pravemu, čeravno ne edinemu opravi: domačem ognjišču".

Toda: "vsaka ženska ni žena" in mati in narod ima tudi "samice in vdove". Če je naloga prvih predvsem, da skrbe za družino, otroke in "domače" ognjišče, morajo moški drugim, zlasti, ker njihovo število - zaradi številnih vojn in moškega strahu pred stroški, ki jih v "olikanih stanovah zapadne in srednje Evrope" povzročata "ženski lišp" in moda - stalno narašča, "nesebično" priznati pravico, da same poskrbe za svoje življenje. V najrazvitejših zahodnih državah s "praktično Ameriko" na čelu, pa tudi v Rusiji in na Češkem, omogočajo ženskam pridobitev izobrazbe in poklica, ki jim zagotavlja "samostalnost brez vse moške podpore", posebni "učilni zavodi". Razlag je v tej zvezi posebej opozoril, da se ženske uče celo medicinske in postanejo "doktorice te znanosti", kar naj bi bilo povsem "naravno", saj je "pri nekaterih boleznih" mogoče le ženske zdravnike poklicati, da "se ne žali prirojena sramožljivost". Še bolj naravno naj bi bilo seveda, da so ženske "učiteljice deklet" in želeti bi bilo, da se s to nalogo "primerno razvrstijo od jadranskega morja do Drave in Mure" v srečo "naše mladine". Med primernimi poklici za ženske pa naj bi bili končno še drugi, tako poštni in telegrafski, in ne nazadnje računovodski, saj "skušnija vseh narodov uči, da so se (ženske) v teh strokah izvrstno obnašale" in "da imajo tudi dušne možnosti za to". Skrb za žensko šolstvo in vzgojo naj bi bila torej po Razlagu "tudi v Sloveniji", čeprav se tu "ne moremo meriti z orlom, kateri visoko nadkriljuje oblake", ena pomembnih narodno-političnih nalog. Ženska mora biti pač

samostojna v "društvenem", "narodnem" in "političnem življenju" in za vse to jo je treba pripravljati in vzgajati.

A vendar: kot Razlag bežno in mimogrede pove ob koncu svojega, nedvomno tudi zabavi poslušalec namenjenega in zato z bolj ali manj šaljivimi vložki zabeljenega govora, zanj in organizatorje prvega, ženski "samostalnosti" posvečenega večera v ljubljanski čitalnici, premlačno narodno opredeljevanje sloveskih "gospa in gospodičen" v začetku sedemdesetih 19. stoletja ni več edini problem. Predavatelj in njegovi somišljeniki se, kot se zdi, že zavedajo, da ima "žensko vprašanje" ne le svojo narodno, temveč tudi svojo socialno razsežnost: "Naš narod bo srečen", če bodo slovenske žene "modrovladajoče kraljice domače hiše, dragoceni biseri rodovin in vsega naroda," povzema Razlag svojo misel. Za to srečo pa je potrebno tudi, da "naše slovenske vdove in sirote samice najdejo toliko samostalnosti v domovini, da ne zgrešijo tistih čednosti, ktere so na vse veke kinč ženskega spola". Pri tem jim je lahko v pomoč "slovstveni napredek našega naroda", ki naj navdušuje "gospodinje", le da "ne zanemarjajo svojega praktičnega poklica". Toda hkrati je dekleta treba usposobiti za druga opravila in poklice, ki so jih "v neki dobi možki kaj radi obdrževali za-se": Ljubljana v tem pogledu posebej potrebuje "po znanstvenih načelih" in "umno" osnovan "dekliški zavod za narodno izobraževanje", ki bo slovenskim "domorodkinjam" omogočil, da "nježno občutljivost" združijo "z ameriškansko praktičnostjo": šele tedaj bo rojena "srečna, zedinjena Slovenija".⁴⁴

Razlagovo razmišljanje "o ženski samostojnosti", ki so ga brez komentarja objavile Novice, je tako, kljub uvodnim, odklonilnim stališčem, kar zadeva žensko nastopanje v javnosti, v slovenskem prostoru izzvenelo presenetljivo nekonvencionalno in moderno. Njegovi pogledi na izobraževanje, poklieno usposabljanje in zaposlovanje deklet in žena, pa čeprav le tistih, ki se niso uspele poročiti ali pa so izgubile svoje može, si zato tudi niso mogli pridobiti širših in glasnejših simpatij in podpore. Novice, v številkah, ki so sledile objavi Razlagovega predavanja, problemu niso posvetile dodatne pozornosti, razmeroma maloštevilni prispevki, ki so v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja v slovenskem tisku spregovorili o "ženskem vprašanju",

⁴⁴ Prav tam, str. 117-18.

pa so le počasi uhajali iz okvirov tradicionalnih obrazcev in predstav. Misel, da mora šola dekletom v prvi vrsti posredovati znanja, ki jih bodo potrebovale kot matere in gospodinje, je še vnaprej zastopalo celo stanovsko glasilo slovenskega učiteljstva Učiteljski tovariš⁴⁵, pisatelji, ljudski prosvetljitelji in politiki, ki so se lotevali "ženskih tem", pa so podobno kot prej tudi vnaprej opozarjali predvsem na žensko materinsko in gospodinjstvo poslanstvo. "Požrtvovalna, krepostna in konservativna slovenska mati" je bila, kot je to imenoval Fran Levstik, pač po "milosti globokega in svetotajstvenega nagona spasiteljica našega (slovenskega) rodu." Da Slovenka ni bila le mati, temveč tudi gospodinja, je opozarjal Janko Sernec, ki se je teme - lotil z gospodinjkega vidika. "Ni dobro, da bi človek sam bil," je spoznaval v uvodu v svoj Nauk o gospodinjstvu in ugotavlja, da se je o tem mogoče prepričati "den na den": od zibelji do smertne postelje, v kateri nam blaga ženska roka obriše mrzel pot s čela". V vsakdanjem življenju naj bi bila namreč stvar jasna: "Den na den se trudimo moške, pridelovati živež in obleko, postavljati poslopja, braniti svoj dom z orožjem, množiti blago v hiši na vse strani... Ve žene pa imate večidel drugo nalogo, ve morate skrbeti za uživanje...Kako lepa naloga! trudnemu priskerbeti mir in pokrepčanje; gladne sititi, žejne napajati; (in) tako vsako čelo po hiši zvedriti, vsako serce zveseliti..."⁴⁶. In o tem, da je "spoštovanje žene" v bistvu "spoštovanje matere", ki "ti je dala življenje", sestre in "bitja", ki "bode nosilo sveto ime matere tvojih otrok," naj bi tudi v ostalem ne bilo dvoma. "Spoštovanje žene" naj bi bilo tako prav in predvsem zaradi njenega "materinskega poslanstva" ena izmed temeljnih človeških odlik in "dolžnosti"⁴⁷.

V osemdesetih letih so se v razpravo vključile tudi ženske. V članku, ki je bil leta 1884 objavljen v Ljubljanskem zvonu, je Franja Robidovčeva, sicer po lastnih besedah nasprotnica "ženščakov" in "slaboumnih", "laskavih širiteljev čisto smešnih in nepraktičnih nazorov" Johna Stuarta Milla o "ženski emancipaciji", opozarjala na številne prednosti ženske izobraženosti in dokazovala, da "še izobraženost in delo storita (žensko) resnejšo in samostojnejšo". Njene predstave o tem, kakšna naj bo vloga žene-soproge v zakonu so bile še močno tradicionalne, saj je pritrjevala domnevno Prešernovemu kliu: "Ženska povzdigaj svoj pogled k višku do moža" in popisovala

"idealno ženo" kot "najboljšo (moževo) prijateljico", ki moža spoštuje "kakor hči očeta" in "skrbi zanj po materino". Toda hkrati je menila, da ženska znanja in izobrazbe ne potrebuje le, da "preživi v sili", kadar ostane sama, temveč ju potrebuje tudi v zakonu, kjer ne zadostuje lepota in velja pravilo: "Lepota slepi, očara, duh pevladuje, veže"⁴⁸. Pesnica Pavlina Pajkova, ki je svoje misli o "ženskem vprašanju" predstavila istega leta 1884 v celovškem Kresu, je bila določnejša in odločnejša: po njenem mnenju bo mogoče o razlikah v "razumnosti, zmožnosti, vztrajnosti in volji" med moškim in žensko, o katerih so bile izrečene "najneumnejše trditve", sploh natančneje spregovoriti šele, ko bodo moški in ženske obiskovali iste šole, se bavili z "enakimi študijami" in "opravljali enake posle". Sama je o "različnosti moške in ženske razumnosti" dvomila, kar zadeva telesne razlike - kot so moška moč in ženska nežnost in lepota - pa je ugotavljala, da se vse "živeče in neživeče" stvari razlikujejo med seboj, da ima vsaka "določeni namen" in zato takšnih in drugačnih lastnosti nikakor ne kaže hierarhizirati. Če sta oba spola, moški in ženska v resnici "obdarjena z različnimi lastnostmi", se te lastnosti - kot je trdila Pajkova - "ujemajo" in dopolnjujejo, oba spola pa sta si drug drugemu "enako potrebna".

Toda takoj nato je morala Pajkova že priznati, da razlike med spoloma, hočeš-nočeš, vendarle so: posplošene sodbe o "ženskem značaju", ki so ženskam "kot glavni greh" pripisovale, "lahkomiselnost, gizdavost, razkošnost in nečimernost", je sicer zavračala, a v isti sapi iz "obrambe" krenila v "napad" in moške obtožila, da niso nič bolj "štedljivi" kot ženske, nasprotno "štedljivost" naj bi bila celo bolj ženskam "prirojena": hitreje kot moški so "z malim zadovoljne" in znajo sploh "bolje gospodariti". Obenem naj bi prav moški odnos do žensk razkrival dve njihovi glavni "prirojeni slabosti": "vladoželjnost in presamosvestnost". "Oni hočejo v vsem biti prvi in ne trpijo, da bi bitje, katero imenujejo slabotno, opravljalo njim enake opravke, da bi se ono povzdignilo do one stopinje izobraženosti, katero doseči je po njihovem napuhu in krivem mnenju samo moškim mogoče in dovoljeno," je zatrjevala in dodala, da se moški tudi "boje - in to po pravici - da bi jih ženska, kar zadeva točnost, vestnost in vztrajnost v izpolnjevanju

⁴⁵ Tatjana Hojan, v op. 26 nav. delo, str. 47-48.

⁴⁶ Janko Sernec, v op. 9 nav. delo, str. 1.

⁴⁷ Edinost, št. 16, 25. februarja 1888, Podlistek: O človeških dolžnostih.

⁴⁸ Franja Robidovčeva, Beseda o žensstvu, Ljubljanski zvon 1884, str. 232-36.

dolžnosti ne prekosila"⁴⁹. Kljub tovrstnim obtožbam na moški račun pa je Pajkova, kar zadeva potrebe po izobrazbi in šolanju, ženske - podobno kot Razlag - sama delila v dve skupini: v poročene in matere in samske. Za duhovno obzorje prvih naj bi zadostovalo, če bi si v šoli pridobile temeljna znanja, nato pa se še seznanile z osnovami gospodinjstva in družinske vzgoje, duhovno obzorje drugih pa bi moralo biti precej širše, zato bi jim bilo treba široko odpreti vrata v šolo, omogočiti dostop do poklica in jih usposobiti za samsko in samostojno življenje.

Pravi "namen" ženske naj bi namreč tudi po Pajkovi bil, da "postane žena in mati", in za to nalogo naj bi bilo povsem dovolj, če zna ženska napisati pismo "brez pogrška", če ve, "kje stoje glavna mesta našega cesarstva" in, če pozna "vsaj po imenu" "najimennitnejše in najbolj znane pisatelje evropske". Poleg tega bi morala poleg "materinskega" znati morda še kak "svetovni jezik", v Avstriji napr. nemščino in se seveda, če ne drugače, že pri materi in doma, seznaniti s poglobitnimi gospodinjskimi deli. "Ženska, ki je bedasta in nevedna je nekaj strašnega," je prostodušno izjavljala Pajkova, "a ravno tako strašna je tista, ki vedno govori o največjih pisateljih, umetnikih in drugih imenitnikih, kakor o svojih največjih prijateljih"⁵⁰. Naravno žensko mesto je pač v "rodbini", kjer je "njena moč brezmejna". Ni pa seveda "vsaki ženski usojeno imeti lastno rodbino" in ženskam, ki nimajo družine in premoženja, bi moralo "prihiteti na pomoč" "človeško društvo" in jim pomagati, da si najdejo službo in poklie. V tej zvezi se je Pajkova vrnila k svoji osnovni misli, da ženska v "dušnem pogledu" nikakor ne zaostaja za moškim, saj so "duševne lastnosti" pri moških in ženskah "sad odgoje, izobrazbe in razmer, v katerih dotični človek živi". Ženska je spo sobna opravljati številne poklice od zdravniškega prek urad- niškega do trgovskega in ne le vzgojitelskega in učiteljskega: treba ji je samo zagotoviti ustrezno izobrazbo. Svoj razmeroma obsežen spis o "ženskem vprašanju" je Pajkova tako zaključila precej militantno. Ugotovila je, da imajo ženske "jako malo pravic, uživajo malo zaupanja" in "trpijo krivico", vse to pa je pomembna ovira v "narodnem razvoju". Pri narodih, kjer "je ženska izključena iz društvenega življenja ni napredka", je

zapisala, še več: ti narodi so obsojeni k "sužnosti in poginu"⁵¹.

Za razliko od Razlagovih opisana stališča Pavline Pajkove niso nezapažena utonila v pozabo in Pajkova si je z njimi deloma že za življenja, deloma po smrti (1901) pridobila sloves ene prvih slo- venskih bork za žensko "emancipacijo". Njeni pogledi na mesto in vlogo ženske v družbi so bili - kot kažejo prikazani citati - še občutno razpeti med tradicionalna nazore, po katerih naj bi bila ženska po svoji naravi in poslanstvu v prvi vrsti žena, mati in gospodinja in modernejši, sodobnejši zahteve po šolanju, pokliem usposabljanju in zaposlovanju žena in deklet, toda po ostrini, kritičnosti, kar zadeva ženski položaj in prevladujoča gledanja na ženske spodobnosti, in spoznanju o globljih družbenih in zgodovinskih vzrokih ženske neenakopravnosti, so opazno odstopali od vrste drugih, istočasno v slovenskem tisku objavljenih in zlasti z žensko roko napisanih razmišljanj. V javnosti in časopisju so bili v tem smislu glasne pozornosti in pritrdjevanja tudi vnaprej deležni predvsem članki, ki so - kot prispevek Marice Bartolove (Nadliškove) v tržaški Edinosti leta 1888⁵² - govorili predvsem o narodno-vzgojnih nalogah "slovenske matere in žene", misel, da je pravo mesto žene - kot matere in soproge - v družinskem krogu in njen zgled nikakor ne more biti diplomantka z volilno pravico, ki nima pojma o gospodinjstvu, pa je bilo mogoče prebrati še v prvem slovenskem časniku "Slovenki", ki je od leta 1897 izhajal v Trstu⁵³.

Javna razmišljanja in razpravljala o "ženskem vprašanju" so seveda bolj odsevala življenske težnje in tokove kot resnično vplivala nanje. Število žena, ki so se tako ali drugače udeleževale javnega življenja, sodelovale na narodnih prireditvah, pisale, pele in igrale, se je od konca šestdesetih let dalje, kljub tožbam političnih veljakov, ki bi radi "gospe in gospodične" še hitreje pritegnili v narodne vrste, vztrajno povečevalo. Ustanovitev Dramatičnega društva leta 1867 je med njimi razkrila posebno navdušenje za petje in igro⁵⁴, po- časneje je rastlo število slovenskih pesnic, pisateljic in slikark - najpomembnejša med njimi, Ivana Kobilica, je imela

⁴⁹ Pavlina Pajkova, *Nekoliko besed o ženskem vprašanju*, Slovenska knjižnica, Iz spisov Pavline Pajkove, Gorica 1894, str. 47.

⁵⁰ Prav tam, str. 66.

⁵¹ Prav tam, str. 59.

⁵² Edinost, št. 24, 24. marca 1888, *Narodno ženstvo*.

⁵³ Slovenka II/1898, št. 22, str. 513: *Žensko vprašanje*.

⁵⁴ Ciril Debevec, *Slovenske igravke, Slovenska žena*, v op. 3 nav. delo, str. 129-31.

leta 1889 v Ljubljani svojo prvo samostojno razstavo⁵⁵.

Toda tudi najuspešneje in najodmevnejše nastopanje v javnosti ženskam ni moglo zagotoviti prave, to je materialne samostojnosti, ki je bila za kmečka in siromašnejša meščanska, pa tudi mnoga premožnejša dekleta predpogoj kakršnekoli osamosvojitve: slednjo je, čeprav sprva večinoma le v skromnem, najosnovnejšem obsegu, lahko omogočila šele pridobitev poklica in zaposlitve. Slovenci še nimamo podrobnejšega pregleda zaposlovanja žensk in njihove pokliene sestave v zadnjih štirih-/petih desetletjih habsburške monarhije⁵⁶, vendar je nekatere značilne razvojne poteze mogoče razbrati že iz obstoječe literature. Nagla rast števila učiteljic, ki so v javnih osnovnih šolah v nekaterih deželah - kot na Kranjskem - pred prvo svetovno vojno že številčno prevladale nad moškimi, se je začela po letu 1870 in uvedbi novega osnovnošolskega zakona, ki je ženskam poleg pouka ročnih del in poučevanja deklet, dovolil tudi poučevanje dečkov v prvih štirih osnovnošolskih razredih⁵⁷. Istega leta kot novi osnovnošolski zakon (1869) je bil v Avstriji izdan odlok, ki je članicam družin podeželskih poštnih uradnikov dovoljeval, da se "vežbajo" v poštni službi: tri leta kasneje so določila razširili na vse ženske in junija leta 1872 je Ljubljana dobila prvo poštno uradnico⁵⁸. Ženske so se poleg tega - od konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let 19. stoletja v večjem številu kot prej - zaposlovale v trgovini in obrti, zlasti pa v industrijskih podjetjih, ki so potrebovala žensko delovno silo. Če se za ilustracijo še enkrat ozremo po Ljubljani: med 24608 ljubljanskimi prebivalci je bilo leta 1880 po popisu prebivalstva kar 1068 nekvalificiranih delavk, ki so v pretežni večini delale v tobačni tovarni, razmeroma velik pa je bil tudi odsotek "obrtne", (čeprav so mnoge med njimi kot piše Jasna Fischer - svojo "obrtno" dejavnost omejevale le na ožji družinski krog)⁵⁹.

Skratka: število zaposlenih žensk je v slovenskih deželah po letu 1870 naglo naraščalo in že avstrijska statistična služba je opazila, da je bil odstotek zaposlenih žena na slovenskih tleh večji kot v drugih avstrijskih pokrajinah, (kar naj bi bila pred- vsem posledica izseljevanja)⁶⁰. Pri tem so - ob prevladujoči izobrazbeni in socialni sestavi slovenskega ženskega prebivalstva - ženske v veliki večini lahko opravljale le opravila in poklice, za katere ni bilo treba posebnih šol in znanj, zaposlitveni pogoji pa so bili pogosto trši in dohodek nižji kot pri zaposlovanju moških. Kot je znano so nižje plačilo za delo prejemale ne le nekvalificirane delavke, temveč tudi ženske - zaposlene v drugih poklikih, med drugim učiteljice, ki so jih obvezovale še razne druge omejitve - najhujša med njimi je bila prepoved poroke. Zaposlitev sama po sebi je tako res pomenila dohodek, lasten denar, kar vsekakor ni bilo brez pomena, ni pa pomenila dejanske enakopravnosti z moškimi in - vsaj večinoma in v času, o katerem govorimo - tudi ne socialnega vzpona in socialne uveljavitve. Najpomembnejša ustanova, ki je lahko zagotovila dvig v socialni lestvici, je bila pač - podobno kot za slovenske moške - tudi za slovenske ženske šola. Za razvoj ženskega šolstva v slovenskem prostoru je pri tem značilno, da so zlasti ženski učni zavodi, ki so gojenkam posredovali več kot osnovna znanja - učiteljišča, meščanske, razne pokliene in srednje dekliske šole - nastajali razmeroma pozno, večinoma v zadnjih dveh desetletjih 19. in deloma celo šele v začetku 20. stoletja, in so Slovenci posebej, kar zadeva dekliske srednje šole, zaostajali za nekaterimi drugimi slovanskimi narodi - kot Čehi, Poljaki in Hrvati⁶¹. Ustanovitev prve slovenske višje dekliske šole v Ljubljani leta 1896, za katero je imel največ zaslug ljubljanski župan Ivan Hribar, je bil zato velik dogodek, ki je napovedoval novo dobo v šolanju deklet. Manj kot desetletje kasneje so se prve Slovenke vpisale na dunajsko univerzo⁶². Toda o tem, koliko izobrazbe ženske "zares" potrebujejo, kakšna naj bo ta izobrazba in kako visoko lahko sploh zrejo v svoji želji po znanju in poklicu, so bila mnenja v slovenskem tisku in javnosti še vnaprej močno deljena, daleč od kakršnegakoli soglasja.

⁵⁵ Gl.: Ivana Kobilica, *Enciklopedija Slovenije*, 5 zvezek, *Mladinska knjiga*, Ljubljana 1991, str. 170-71.

⁵⁶ Z raziskavo teh vprašanj se ukvarja Sabina Ž. Žnidaršič, ki je prve rezultate svojega raziskovalnega dela že objavila v *Anthroposu*. Gl. cit. v op. 2.

⁵⁷ Mojca Peček, *Feminizacija učiteljevanja 1869-1941*, *Šolska kronika* 26, (Zbornik za zgodovino šolstva), *Šolski muzej v Ljubljani* 1993, str. 61-73.

⁵⁸ Alojzija Štebi, *Ženske v raznih poklicih*, *Slovenska žena*, v op. 3 nav. delo, str. 224-25.

⁵⁹ Jasna Fischer, *Čas vesolniga socialnega punta se bliža*, *Krt*, Ljubljana 1984, str. 43-47.

⁶⁰ Prav tam, str. 61-62.

⁶¹ Tatjana Hojan, v op. 26 nav. delo, str. 59.

⁶² Prve Slovenke so se vpisovale na avstrijske univerze šele v začetku 20. stoletja. Gl. P. Vodopivec, *Slovenski študentje in Dunaj pred prvo svetovno vojno* (in tam navedeno literaturo), *Zbornik: Dunaj in Slovenci*, Ljubljana 1994, str. 93-94.

V razpravi o "ženskem vprašanju" na Slovenskem je prišlo kljub temu prav v devetdesetih letih preteklega stoletja do pomembnih sprememb. Zagovorniki večje ženske enakopravnosti in ženskega šolanja so postali številčnejši in odločnejši, glasnejše in pogumnejše so postale tudi glasnice in govornice ženskega spola, leta 1897 je skupina somišljenic v Trstu končno uresničila zamišl o ženskem glasilu in začela izdajati prvi slovenski ženski časopis Slovenko, hkrati pa so se ob koncu stoletja začele priprave na ustanovitev prvega slovenskega ženskega društva, ki je bilo nato ustanovljeno leta 1901.

Razlogov za povečano zanimanje za položaj žena, njihovo izobraževanje in celo njihovo bolj organizirano povezovanje je bilo več. Z opisanimi procesi zaposlovanja, šolanja in uveljavljanja v javnosti, naj so bili še tako počasni, se je "žensko vprašanje" ob koncu stoletja spreminjalo v vse bolj občuten in občutljiv družbeni problem. Obenem se je s postopno širitvijo ženske izobrazbe in zaposlitvenih kot izobrazbenih možnosti krepila, sprva še zelo tanka plast meščank in izobraženek, posebno učiteljic, ki so se bile pripravljene javno oglasiti in spregovoriti v ženskem imenu. V svobodomiselnih študentskih in izobraženskih vrstah pa so spodbudila dodatne proteste in kritike tudi skrajno konzervativna gledanja na žensko naravo in človeško/družbeno vlogo, ki so jih zastopali v cerkvenih/katoliških krogih in jih je v prvi polovici devetdesetih let posebej brezkompromisno opredelil Anton Mahnič v svojem Rimskem katoliku. Mahnič, ki se je vprašanja lotil, da bi "dolgojezičnim ženskam prirezal jezike", je žensko "podrejenost" utemeljeval z dvema "odločilnima" dokazoma. Prvič: "Stvarnik sam je hotel ženo možu podrediti, kar je pokazal vže v načinu, kako jo je ustvaril". In drugič: Ta podrejenost se "ima smatrati tudi kot kazen za greh, kateri je po ženi prišel na svet". Sieer pa je Mahnič vztrajal pri starem obrazcu: "Moškega je Bog odličil z razumom, žensko s srcem". Med šestimi lastnostmi, ki označujejo moško in žensko duševnost, je po Mahniču pri moškem razum na prvem, strast na zadnjem mestu, pri ženski pa naj bi bilo ravno obratno. Ker človeka v Mahničevih očeh odlikuje predvsem razum, je v njegovem obzorju moški neizogibno bolj človeški od ženske: človek je razum minus čustvo, oziroma moški minus ženska, je zatrdil in vzpostavil svojevrstno enačbo, ki jo je v

slovenskih katoliških gledanjih na žensko mogoče slediti tudi kasneje - v prvih desetletjih 20. stoletja⁶³.

Mahničeve ocene moških in ženskih lastnosti in njegovo delitev človeške vrste na razumne moške in čustvene ženske so posebej burno zavrnili v krogu, zbranim ob književni reviji Vesna (1892-4), ki ga je Mahnič zaradi več člankov v podporo ustanovitvi dekliške srednje šole obtožil, da si je "prvi med Slovenci" zadal nalogo "ženstvo emancipirati" in "pribojevati mu popolno enakopravnost z moškim"⁶⁴. Pisee s psevdonimom "Gynaekophil", ki je sieer svoje "misli o ženstvu" obelodanjal tudi v "Slovanskem svetu", je Mahniča proglašal za "učenjaškega monstra" in, kar zadeva žensko vprašanje "največjega in najsmesnejšega lajika 19. stoletja"⁶⁵. Kljub posmehu pa Vesnjani Mahničevih obtožb na svoj račun niso vzeli le za šalo in so se povsem stvarno branili pred očitki, da je njihovo pisanje o ženskem vprašanju en sam, "nepretrgan slavospev ženskemu spolu". Dokazovali so, da so se v objavljenih člankih na to temo zavzemali predvsem za "višjo izobrazbo in narodno vzgojo slovenskega ženstva" in nikakor ne za žensko "politično ali celo socialno enakopravnost", ki je "dejanstvene razmere (še) ne dopuščajo". Posameznice, ki "po takem vzoru teže", so bile po mnenju Vesnjanov v manjšini, takšna "najširša emancipacija" pa naj bi tudi ne bila v "smotru večine moštva" in je ni (bilo) "ne možno, ne pametno zahtevati". Toda zato ni bilo, po mnenju Vesninih polemikov, "ono družbeno stanje, v katerem ženstvu ne pripada prav nikakih deležev pri obcih zadevah", nič manj enostransko. Ženskam je treba "dati prostosti", "narava in moralno čustvo najdeti gotovo ženstvu pravo mesto v družbi", kar naj bi nazorno razkrivala Anglija, so pisali. Dežele, kjer "družbeno sodelovanje prosvečenega ženstva" v ničemer ne vpliva razmere, pač kažejo vse znake politične nezadostnosti in "nerazvitosti". Pot iz nerazvitosti odpirata šola in izobrazba in tako se je tudi Vesna zavzela za "višje šole" za "naše ženstvo"⁶⁶.

V Vesni objavljeni članki, ki so govorili o ženskem šolstvu in izobrazbi in naj bi jih, če že ne v celoti, vsaj deloma spisal Janko Veneajz, v resnici niso vsebovali bistveno novih, na Slovenskem še

63 Srečo Dragoš, *Ženska narava v (slovenskem) katolicizmu, Naši razgledi*, 14. avgusta 1994, str. 486-47, 28. avgusta 1992, str. 526-27, 11. septembra 1992, str. 562-65.

64 Vesna, leto II/1893, št. 5, str. 72.

65 Prav tam, št. 11, str. 168-70.

66 Kot v op. 64.

neizrečenih pogledov. Z mislijo na "moderen" in "umno zasnovan" dekliški učni zavod se je - kot smo videli - že leta 1871 ukvarjal Radoslav Razlag, deset let kasneje, leta 1881 je k ustanovitvi "višje dekliške šole" pozival Pavel Turner⁶⁷ in že v drugi polovici osemdesetih let je o njej razmišljal Ivan Hribar. Tudi argumenti, s katerimi so dopisniki in sodelavci Vesne utemeljevali zahteve po "višjem dekliškem učilišču", so bili prilično tradicionalni, saj so v prvi vrsti opozarjali na narodno plat problema, na vlogo in pomen šole pri narodnem opredeljevanju žena in deklet in "žalostno resnico", da se "naše ženstvo odgaja večidel od tujcev"⁶⁸. Kar zadeva učne programe "ženskih učilišč", je Vesna povsem nedvoumno podpirala stališče, da ženske šole ne morejo "biti jednake onim za moško mladež" in je treba pri zasnovi učnih načrtov "misliti na razloček duhovnih in duševnih svojstev obeh spolov". "Priznamo pa," je le z inicialkami podpisani pisec odgovarjal Mahniču, da "so ženske navadno pridnejše od moških," medtem ko so "moški genijalnejši" - to naj bi bila končno "tudi sodba profesorskega kolegija dunajskega konservatorija"⁶⁹. Toda ženske ne morejo "toliko časa" v šolah "posedati...kakor naši mladeniči": slovenski narod ne potrebuje "učene", temveč predvsem "vzgojene" ženske, ki bodo "dobre žene boljšim in najboljšim slojevom narodovim"⁷⁰. V tem smislu naj bi slovenska dekleta tudi ne, vsaj zaenkrat ne, študirala na univerzi: Razlag je leta 1871 neprikrito pritrjeval ženskemu študiju na medicini, čeprav le, kar se tiče ženskih bolezni. Vesna je leta 1894 precej bolj medlo opozarjala na odpor najvišjega zdravstvenega sveta na Dunaju proti "študiji medicink", ki se je avtorju članka res zdel "absurden", ki pa ga Vesnini zagovorniki ženskega šolanja vendarle niso določneje komentirali⁷¹.

Bistveno odločnejši in za slovenske razmere pred sto leti v marsičem povsem nov ton je v razpravo o "ženskem vprašanju" vnesel Slovanski svet, ki ga je v letih 1888-99 izdajal Fran Podgornik. V Slovanskem svetu, ki je imel nekaj časa celo posebno rubriko "Ženstvo", v kateri so sodelovale najvidnejše predstavnice tedanjih slovenskih izobraženk, ni bilo več govora predvsem o tem, kako ženski s šolo in izobrazbo okrepiti njeno narodno zavest in jo

pritegniti v narodne vrste. To je bila sicer po prepričanju avtorjev in avtoric Podgornikovega časopisa res prepomembna narodna naloga, toda v isti sapi je bilo na njegovih straneh mogoče prebrati tudi precej ambicioznejše in, kar zadeva družbeno veljavo žena na Slovenskem, kritičnejše misli. "Iz nobenega naroda ne izhaja toliko služkinj nego iz našega," je leta 1895 v članku Slovenska žena trdila Zmagoslava (Marija Skrinjarjeva)⁷². "Istina je, da je ženstvo dokazalo za (vse- učiliški - univerzitetni - študij) svojo usposobljenost in zato zdi se mi krivično, ako bi se mu popolnoma ovirala in zavračala prilika za ta študij," je pisal Fr. G(ovekar?), ki je po lastnih besedah "povsod" pripoznaval "ženstvu" "jednako pravo z moškimi", čeprav je pri tem želel, da "bi ženstvo ne hlepelo preveč po teh navidezno sijajnih mestih" in "ne zanemarjalo svojega prvega in glavnega poklica"⁷³. Med najradikalnejšimi pa je bil tudi v Podgornikovemu časopisu "Gynaekophil" (morda Podgornik sam?), ki je ugotavljal, da "ideja ženske emancipacije prodira zmagovito v vseh državah; tu naglo, ondi počasno, povsod vztrajno". "Zaman so vse brošurice veleučenh profesorjev," je pisal. "Ženska politična enakopravnost je le še vprašanje časa, to pa naj pospešijo ženske z enotno, složno organizacijo ter z neumornim bojem vsake posamične..."⁷⁴.

Kako počasi so se v širši slovenski kulturni in politični javnosti uveljavljali takšni nazori, so razkrivala močno nasprotna in drugačna, celo v liberalnem tisku objavljena mnenja. Pisec feljtona, zasnovanega v več nadaljevanjih, v obliki pisem izobraženi in moškega občudovanja vredni slovenski "gospici", ki ga je leta 1896 objavil Slovenski narod pod naslovom Beseda o ženskem narodnem vrašjanju se je odkrito proglašal za nasprotnika splošne "emancipacije ženstva", saj bi bila takšna emancipacija "velika nevarnost človekoljubnosti in človeški sreči". Glavni dokaz: "Ženski spol daje mnogo manj zločincev, kakor moški," "od zločina ga čuva njegov socialni položaj in srce". Toda kadar se ženska "pokvari", je nesreča velika in z "elementarno silo drvi v svojo propast in upropaščanje" drugih. "Ženska, razpaljena od katerekoli strasti, hujša je od moškega," je trdil Narodov feljtonist, ko je vede-

67 Tajana Hojan, nav. delo, str. 59.

68 Vesna, leto II/1893, št. 5, str. 74.

69 Prav tam, str. 73.

70 Vesna, leto II/1893, št. 1, str. 10-11.

71 Vesna, leto III/1894, št. 3, str. 68.

72 Slovanski svet leto VIII/1895, št. 36, str. 340, Slovenska žena. Da je Zmagoslava psevdonim M. Skrinjarjeve, je razvidno iz članka Minke Govekarjeve, Naše žensko časnikarstvo, Slovenska žena, v op. 3 nav. delo, str. 202.

73 Slovanski svet VIII/1895, št. 29, str. 278-79, Fr. G., Nekaj misli o ženskem vseučiliškem študiju.

74 Prav tam, št. 50, str. 468, Politične pravice ženstva.

nevede ponavljal Mahničeve ocene, pokroviteljsko občudoval izobraženost svoje domnevne dopisnice in presenečen, da njegova "sogovornica" ni le "domorodkinja", temveč ji je "znano tudi pesništvo", izjavljal: "Vsak pogovor z Vami dal mi je priliko občudovati novo stran Vaše globoke duše in preblagega srca"⁷⁵. Ženske naj bodo učiteljice "ženske mladine", celo "izobražane zdravnice" za ženske bolezni, toda v "pisarnice" naj bi "se ženske ne jemale". Predvsem pa je treba preprečiti, da bi se "ženskega vprašanja" polastile stranke: "Raspalile bi se strasti, in narod bi le še bolj podivjal, mesto, da bi se približal plemenitemu mišljenju in delu". Narodov dopisnik je tako postopoma "razkril svoje karte". Tisto, kar ga je najbolj skrbelo, so bile razne pobude ženskam, naj ustanove svoje društvo. Sam ni bil proti takšni organizaciji, nasprotno, močno narobe pa bi po njegovem mnenju bilo, če bi jo prvi ustanovili politični in ideološki nasprotniki⁷⁶.

Misel, da Slovenke potrebujejo svoje narodno društvo, je od začetka devetdesetih let res dobivala vse glasnejšo in vse bolj odkrito podporo. Ženske so se sicer že v osemdesetih letih združevale v dobrodelna združenja⁷⁷, delovale v Družbi sv. Cirila in Metoda, ki je imela posebne ženske podružnice in aktivno sodelovale v učiteljski organizaciji, povsem svojega društva, ki bi se v prvi vrsti posvečal ženski vzgoji in ženskim vprašanjem, pa niso imele. Do pomembnega preobrata v tem pogledu - kot je pravilno zaslutil Narodov dopisnik še preden so se zvrstili za slovenske ženske pomembni dogodki - je prišlo v začetku druge polovice devetdesetih let. Najprej, leta 1897, so na pobudo Frana Podgornika in Marije Skrinjarjeve začele tržaške Slovenke izdajati slovensko žensko glasilo in s tem uresničile več kot tri desetletja staro zamisel o posebnem slovenskem ženskem listu⁷⁸. Časopis, ki je izhajal pod naslovom Slovenka in ga je urejala Marica Bartolova (Nadliškova), je sprva zastopal še razmeroma tradicionalna stališča, kar zadeva ženske vloge in naloge in se posvečal predvsem problemom ženske narodne vzgoje in izobrazbe, postopoma pa je bilo na njegovih straneh

mogoče prebrati tudi že radikalnejša in vse bolj polemična gledanja na žensko vključevanje v javno in družbeno življenje. Leto po ustanovitvi Slovenke so svoje društvo v Ljubljani ustanovile slovenske učiteljice, ki so med svoje programske točke uvrstile "obrambo svojih pravic" in zahtevo po izenačitvi plač učiteljic s plačami učiteljev⁷⁹. In leta 1901 je bilo končno ustanovljeno Splošno slovensko žensko društvo, ki je svoja vrata odprlo vsem pripadnicam ženskega spola in postalo osrednja slovenska ženska organizacija⁸⁰.

Na pragu dvajsetega stoletja se je tako, kar zadeva žensko poseganje v javnost in obravnavo "ženskega vprašanja", začelo na Slovenskem novo obdobje. Šele z nastankom ženskega glasila in ženskih društev so lahko prizadevanja za širšo emancipacijo "ženstva" resnično prešla iz moških v ženske roke, kar je postopoma omogočilo oblikovanje "pravega" ženskega gibanja. Novi in svobodomiselniji pogledi na žensko vzgojo, izobrazbo in žensko vlogo, so se seveda uveljavljali počasi, ob nemajhenm nerazumevanju in nezaupanju ne le pretežnega dela moškega, temveč tudi ženskega dela prebivalstva. Toda to, da žensk ni več mogoče zadržati le doma in pri ognjišču, je že pred prvo svetovno postalo jasno tudi konzervativnejšim, katoliškim misleem, ki so jim poročila o "sufragetkah" v Ameriki in Veliki Britaniji dvigovala lase na glavi. Leta 1914 je tako celo katoliški Čas objavil naslednje misli: "Dandanes je zastoj govoriti: Ženska naj ostane v domačem krogu, v družini, pri domačem ognjišču. Ženstvo je že zunaj, je že v političnem boju, deluje že v javnosti! Tega ne moremo premeniti kar čez noč. Razmere so se premenile, čeprav med slovenskim ljudstvom ne v toliki meri kot drugod. Zato pa je zastoj zabavljati proti ženskim organizacijam. Ako mi ne organiziramo ženstva, organizirali je bodo drugi proti nam..."⁸¹. Ženska je s svojim vstopom v javnost, pač naglo postala predmet strankarskega boja in dejavnik političnega življenja. Toda to je že druga tema, ki presega okvir tega zapisa.

⁷⁵ Beseda o ženskem narodnem vprašanju, Slovenski narod, št. 59, 11. marca 1896, št. 60, 12. marca 1896, št. 63, 16. marca 1896, št. 64, 17. marca 1896, št. 65, 18. marca 1896.

⁷⁶ Slovenski narod, nav. članek, št. 65, 18. marca 1896.

⁷⁷ Tako je bilo že leta 1882 v Ljubljani ustanovljeno "Gospojno društvo krščanske ljubezni". Gl. Alojzija Štebi, Aktivnost slovenske žene, v op. 3 nav. delo, str. 162.

⁷⁸ Anonimna dopisnica naj bi Luizo Pesijakovo prvič pozvala k ustanovitvi ženskega lista že leta 1864. Gl. članek Minke Govekarjeve, cit. v op. 72.

⁷⁹ A. Štebi, Aktivnost slovenske žene, v op. 3 nav. delo, str. 163.

⁸⁰ O splošnem ženskem društvu: D. Fortunat, Slovensko splošno žensko društvo v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik 40/1992, št. 2, str. 98-105.

⁸¹ Dr. A. Pavlica, O "sufragetkah" ter o ženski organizaciji, Čas 1914, str. 369.

Zusammenfassung

Wie die Frau im 19. Jahrhundert ins öffentliche Leben eintrat

Ein Beitrag zur Geschichte der Frau im slowenischen Raum von 1848-1900

Frauen finden in slowenischen historischen Übersichten für das 19. Jahrhundert so gut wie gar keine Erwähnung, obwohl sie - wie anderswo in Europa - auch in den slowenischen Ländern die Bevölkerungsmehrheit stellten. Dessenungeachtet waren Frauen in der slowenischen nationalen Bewegung schon ganz von Anfang an, seit 1848, aktiv gegenwärtig, zunächst als Dichterinnen und Schriftstellerinnen, nach 1861, seit Beginn des Verfassungslebens, aber auch als aktiv Mitwirkende an Veranstaltungen mit nationalem Charakter und als Mitglieder national ausgerichteter Vereine.

Dieser Beitrag will auf das schrittweise Eintreten der Frau in die Gesellschaft aufmerksam machen: auf ihre Einbindung in die nationale Bewegung, und für die Zeit nach 1870 auch auf die immer besser werdende Schulbildung und Beschäftigungsstruktur unter den Frauen. Seit Beginn der Siebziger Jahre, nach der Einführung des neuen Grundschulgesetzes, stieg die Zahl der Lehrerinnen sprunghaft an, und mit dem Aufkommen von Industriebetrieben, die weibliche Arbeitskräfte einstellten, auch die der Arbeiterinnen; zugleich wurden mit der veränderten Gesetzeslage auch verstärkt Frauen im Staatsdienst beschäftigt (besonders bei der Post).

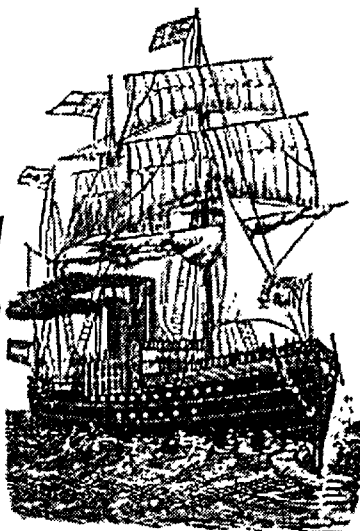
Im Zuge der geschilderten Prozesse wurde die "Frauenfrage" - als Frage nach den Grenzen der Selbständigkeit, (Aus)bildung und eventuellen beruflichen Tätigkeit einer Frau - seit Ende der Sechziger / Anfang der Siebziger Jahre auch zu einem Thema für die

slowenische Presse und die öffentliche Erörterung. Der Ljubljanaer Leserverein widmete diesem Problem erstmals im Jahre 1871 einen seiner Abende, und Standpunkte, wie sie der Referent Radoslav Razlag vertrat, beherrschten von da an bis zum Ende des Jahrhunderts die Ansichten und Erwägungen hinsichtlich beruflicher Qualifizierung, Schulbildung und Beschäftigung von Frauen und Mädchen. Razlag stellte nämlich einerseits fest, daß der "natürliche" Platz der Frau daheim in der Familie sei, trennte die Frauen dann aber in verheiratete und ledige und vertrat die Meinung, daß insbesondere letzteren eine gute Schulbildung ermöglicht sowie die Perspektive eröffnet werden sollte, einen Beruf zu ergreifen, mit dem sie in der Lage sein würden, ihren Lebensunterhalt zu bestreiten. Ähnliche, aber doch - was die Einschätzung der weiblichen Fähigkeiten betrifft - radikalere Ansichten als Razlag vertrat in den Achtziger Jahren auch die erste bedeutendere Kämpferin für die Gleichberechtigung der Frau, die Dichterin Pavlina Pajkova. Dem Gedanken, daß Frauen früher oder später überall, selbst in der Politik, gleiche Rechte wie Männer erhalten würden und daß die dahingehende Entwicklung vollkommen natürlich und folgerichtig sei, begegnet man in der slowenischen Presse erst in den Neunziger Jahren. Im gleichen Atemzug vertraten einige konservative katholische Kreise schon von vornherein extrem konservative Anschauungen, die die Frau als unverständiges, von Emotionen geleitetes und zu einem selbständigen Leben auf eigenen Beinen unfähiges Wesen abqualifizierten.

Gegen Ende der Neunziger Jahre erhielten die slowenischen Frauen ihr erstes Presseorgan, das Blatt "Slovenka" ("die Slowenin"), und im Jahre 1901 wurde der erste slowenische Frauenverein gegründet, womit die Frauenbewegung im slowenischen Raum nun in eine neue Phase eintreten konnte.

Marjan Drnovšek

''S CUGOM DO BREMNA IN Z BARKO DO NOVIGA JORKA''

Izseljenčevo doživljanje poti v Ameriko

"Go West, young man!"

"Na zahod!" je bilo znano geslo v Združenih državah od srede prve polovice 19. stoletja, ko so začeli priseljenci z vzhodnoatlantske obale ZDA prodirati proti ravninam ob reki Mississippi in še dalje proti zahodu¹. Nekoliko zanemarjenega popotnika ob kašipotu "To West!" je v Trunkovi knjigi Amerika in Amerikanci (1912)² hudomušno ovekovetil tudi Ivan Vavpotič. Le-ta je - mimogrede povedano - omenjeno knjigo opremil s številnimi inicijalkami in risbami, in to z veliko mero humorja, kar ji daje poseben čar, saj dokazuje, da je možno gledati na zgodovinska dogajanja tudi z manj "resnimi" očmi. In če imamo v mislih v naslovu zapisani klie Horaea Greeleya (izdajatelja New York Tribune po 1841, svobodoljubnega in ekscentričnega novinarja, ugledneža ameriške družbe iz sredine 19. stoletja), ko razmišljamo o izseljevanju Slovencev kot delu evropskih tokov v Ameriko, se nenadoma zavemo, da so bili valovi odhajajočih usmerjeni proti "zahodu", tj. iz "starega" (Evropa) v "novi" svet (Amerika), v njem pa ponovno v omenjeni smeri. In kdo je odhajal?

Mladi, največ v starosti od okoli 20 do 40 let, kar je druga vsesplošna značilnost tega valovanja evropskega prebivalstva v obljubljeni deželo ali vsaj za večjim kosom kruha in boljšim življenjem. Izrek "Go West, young man!" je bil večini odhajajočih nerazumljiv, saj so le redki znali angleščino, ki so se je - bolj ali manj dobro, nikoli pa odlično, če imamo v mislih nove priseljence - naučili šele v novem okolju.

Pogoji potovanja, njegova organizacija, nevarnosti na poti in še bi lahko naštevali so bili podobni za vse, doživljanje poti pa je bilo

odvisno od izobrazbenega, kulturnega oziroma splošno civilizacijskega nivoja izseljencev. Primer: slovenski izseljenci so se vključili v val množičnega izseljevanja konca 19. stoletja, ko govorimo o t.i. "slovanskem in židovskem" valu (poleg "sredozemskega"). Oba so mnogi ameriški pristaši omejevanja priseljevanja vrednotili kot nekaj manjvrednega, kot priseljevanje nepismenih, umazanih in bogve kakšnih še ljudi brez slehernih civilizacijskih norm.³ Potovanje izseljenskih vlakov skozi Evropo, zdravstveni in drugi pregledi na mejah, izoliranost odhajajočih v raznih izseljenskih hišah v izhodnih pristaniščih so že sodobnike navajali k trditvi o pravi trgovini z belim blagom, o toposti in vdanosti odhajajočih v usodo in v ravnanje organizatorjev potovanja. Vendar so migracijske službe, npr. v Hamburgu, na začetku stoletja Slovence obravnavale drugače kot poljske Žide ali galicijske kmete. Slovenceem ni bilo treba bivati v skupnih prostorih, ampak so lahko čakali na odhod ladje v mestnih prenočiščih, si ogledovali mestne znamenitosti in

¹ O Združenih državah je veliko del, zato omenjam le nekatera dostopnejša: Charles A. Beard in Mary R. Beard, Zgodovina Združenih držav Amerike, Ljubljana 1959; Henry B. Parkes, Istorija SAD, Beograd 1985; Howard Zinn, A People's History of the United States, Harper & Row Publishers, New York 1980; Oscar Handlin, The Americans. A New History of the People of the United States. An Atlantic Monthly Press Book. 1963.

² Jurij M. Trunk, Amerika in Amerikanci. Samozaložba. Celovec 1912.

³ Korncine takega gledanja so globoke, saj je s prihajajočim "vzhodnim" valom v ZDA (Židje, katoličani, izvirajoči iz civilizacijsko in kulturno zaostalih predelov Evrope itd.) med "Amerikanci", ki so prišli iz Evrope le nekaj desetletij pred njim, nastajal odpor do prišlekov, ki se je kazal v teoretičnih razmišljanjih (med njimi najdemo tudi rasistične poglede), v državni politiki (omejevanje priseljevanja, ki je doseglo vrh z zaprtjem "zlatih vrat" v ZDA z letom 1924) in nenazadnje v odnosih med ljudmi (npr. getizacija prihajajočih Italijanov). Slovenci so se razpršili in v ogromnem ameriškem prostoru predstavljali le drobno kapljico oziroma kapljice. Utrinke pozitivnega odnosa do njih najdemo v takratnem tisku, npr. v Novicah: "Sploh Kranjce in tudi druge Slovence tam [v Ameriki!] radi imajo, ker so pošteni, pridni in pri delu bolj vztrajni, kakor narodi drugih jezikov..." (Iz Amerike.- Novice, št. 44, 3. 11. 1880, str. 358).

hodili k verskim obredom v mestu. O tem se je na lastne oči prepričal tajnik Slovenske krščanske socialne zveze Miha Moškerc, ki si je ogledal "črte", tj. smeri potovanj in izhodna pristanišča, prek katerih so Slovenci najpogosteje odhajali v Ameriko. Rezultat teh opažanj lahko preberemo v Kažipotu za izseljence (1904)⁴. Zapiše tudi, zakaj: način obnašanja, znanje nemščine in denar v žepu so zagotavljali, da ti prišleki ne bodo povzročali težav. Avtor govori celo o boljši "kvaliteti" Slovencev v odnosu do ostalih slovanskih narodov in Židov, kar sicer zveni podcenjujoče. Resnici na ljubo pa moram poudariti, da so iz istih let ohranjena tudi čisto drugačna pričevanja. Govore namreč o drugačnem ravnanju s Slovenci in tudi o njihovem v usodo vdanem obnašanju, konkretno o toposti "Kranjcev" na poti v Le Havre (1903), ki so ob daljših postankih ždeli na kolodvorih, namesto da bi stopili na mestne ulice, si ogledali znamenitosti ali se odžejali v bližnji gostilni. O tem nam piše Albin Kunc⁵. Ob prihodu v Le Havre so izstopili iz vlaka na pomolu in se po nekaj metrih hoje po kamnitih tleh prek brvi vkrcali na ladjo. Nedvomno ne zaradi udobnosti prestopanja, ampak zaradi poenostavitve, da se kakšen del "tovora" ne bi izgubil⁶.

Ta izseljenski tok proti zahodu ni bil monoliten in tudi Slovenci v njem niso bili enotni. Bolj izobraženi so pisali o svojih doživetjih, ostali - ki so v času množičnega izseljevanja predstavljali večino - pa ne. Prav to dejstvo nam onemogoča trdnjše zaključke o njihovem doživljanju poti v času množičnega odhajanja. Hkrati pa je bila pomembna tudi posameznikova radovednost, tj. "hoja z odprtimi očmi po svetu". Ravno po zaslugi teh radovednežev in iskalcev so se nam ohranili zapisi, ki nam omogočajo razmišljanje o zastavljenem vprašanju. Šele primer-

I. Vavpotič, *Go West!*, 1912

java doživetij poti izseljencev različne narodne pripadnosti bi nam dala odgovore o podobnostih in različnostih tega pojava. Drugače rečeno: lažje bi doumeli proces tega doživljanja, saj je bila ta masa ljudi sestavljena iz posameznikov, ki so vsak na svoj način doživljali odhod zdoma, pot samo in stik z novim okoljem⁷.

⁴ Kažipot za izseljence. Izdal in založil škofijski odbor Avstrijske družbe sv. Rafaela v varstvo katoliških izseljencev v Ljubljani, Ljubljana 1904.

⁵ Albin Kunc (1881-1941). Po posredovanju izseljenske pisarne Edvarda Šmarde (Schmarda) iz Ljubljane je 1903 odšel v Basel v izseljensko agenturo Rommel & Co. (le s 30 kronami v žepu, s kovčkom, v katerem je imel dve ponošeni obleki in nekaj perila, in s popotnico). V tem pomembnem švicarskem železniškem križišču za izseljenski promet proti zahodu je pomagal pri ravnanju s slovanskimi in seveda s slovenskimi izseljenci, prevajal in kot transporter vodil izseljence proti Le Havru. Redki ohranjeni slovenski dopisi iz drugih izseljenskih centrov, npr. iz Bremna, nam potrjujejo misel, da so bili slovenščine vešči ljudje zaposleni tudi drugod po Evropi. Ohranjene tipkopisne spomine hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL, Rokopisni elaborati, Spomini Albina Kunca).

⁶ Marjan Drnovšek, *Slowenische Auswanderung vor 1914 über Hamburg, Bremen/Bremerhaven und Le Havre nach Ellis Island.- Hoffnung Amerika. Europäische Auswanderung in die Neue Welt. NWD-Verlag Bremerhaven. 1994, 103-118.*

⁷ Pričujoča razprava je sestavljena na podlagi objavljenih "misijonarskih" in "izseljenskih" pisem ter spominskega zapisa že omenjenega Albina Kunca. V znanstvenem tisku se pojma "misijonarska" in "izseljenska" pisma uporabljata kot dve kategoriji. Gre pač za ločevanje ekonomskega izseljenstva od ostalih oblik odhajanja v tujino, med drugim tudi v misijone. Vsebinsko so si ta pisma sredi 19. stoletja in nekaj desetletij čez zelo podobna (npr. opisi poti, življenja v novem okolju itd.), čeprav je v pismih ekonomskih izseljencev več laične vsebine. Oboja pa so pomembna za razumevanje izseljevanja v Ameriko, doživljanja poti, vključevanja v novo okolje in stikov s staro domovino. Tudi v pismih laičnih izseljencev je v omenjenem času zelo veliko govora o misijonarskem delu, verskem življenju ipd.

Od petdesetih do sedemdesetih let prejšnjega stoletja se je potopis na Slovenskem razširil kot redko katera druga književna zvrst - če povzamem po poznavalcu tega gradiva in problematike dr. Zmagu Šmitku - in zanimanje je bilo obojestransko, tako pri piscih kot tudi bralcih. To dokazujejo tudi izseljenski potopisi v obliki pisem in krajših poročil, objavljeni v časnikih in časopisih tistega časa. Kdor prelistaja, npr. *Zgodnjo danico* ali *Novice* za ta čas, se lahko o tem prepriča. (Zmagu Šmitek, *Slovenska doživetja prostranstev.- Poti do obzorja. Antologija slovenskega potopisa z*

"Ne v Ameriko!"

In kakšen je bil odnos javnosti (prek časopisja) do izseljenskih potovanj in do odhajanja zdoma? Odvisen je bil od namenov piscev, ki so - tako rekoč ves čas množičnega izseljevanja in tudi prej - svarili pred nevarnostmi odhoda in poti, in še bolj pred življenjem v tujih okoljih. Opisovali so samo nesrečne usode, že odločenim pa žugali: bodite ponižni, vzemite na pot rožni venec in molitvenik ali vsaj "dobro" knjigo (seveda v krščanskem duhu), ne družite se s tujei itd. "Ne v Ameriko!" je bilo jedro tega negativnega pogleda na odhajanje, ki ga je na svoj način zapisalo že uredništvo *Novice* leta 1845. Gre za opombo k objavi pisma v Ameriki sicer uspešnega trgovca Matija Premuta.⁸ Svarila Rafaelove družbe, ki jih zasledimo v tisku tik pred izbruhom prve svetovne vojne, dokazujejo, kako vztrajno in dolgotrajno je bilo nasprotovanje izseljenskim težnjam. "Ne v Ameriko!" je tudi naslov povesti Jakoba Alešovega (1883, 1912). Povest je polna svaril pred potjo in tujino, in lepo odslikava takraten splošen odpor do izseljevanja Slovencev, utemeljujoč to stališče z narodnimi, gospodarskimi in verskimi razlogi. Svarila pred nevarnostmi poti - zlasti za dekleta in ženski svet nasploh - so bila deloma upravičena, vendar le pretirana, predvsem v času skupinskega in vodenega potovanja vsaj do newyorškega pristanišča. Izseljenei so imeli v rokah številne "poduke", navodila o ravnanju na poti, za njih so skrbele razne organizacije na verski podlagi, npr. Rafaelova družba, iz primera Albina Kunea oziroma Rommel & Co. pa je razvidno, da je tudi izseljenska agencija skrbela za varno potovanje izseljencev. Da pa je bilo veliko goljufij, tatov v izhodnih pristaniščih, lažnih agentov ipd., pa je razumljivo, saj je - ko govorimo o potovanju izseljencev - v obravnavanem času šlo za posel

stoletja, z velikimi dobički za železniške in ladijske družbe, od katerih so pobirali drobtinice številni mali agenti in goljufi, ki so spretno izkoriščali naivnost ljudi, njihovo neznanje jezika in nepoznavanje krajev. Nevarnosti poti so radi posploševali, češ, tujina kot taka je nevarna. Ali še drugače, bolj prikrito: ne hodite od varnega doma, saj je svet pokvarjen, poln neznank in nevarnosti za posameznikovo materialno in duhovno življenje. Dejstvo pa je, da se je vodenje o svetu v 19. stoletju med ljudmi vedno bolj širilo in da ni ostajalo omejeno samo na ozke izobražene in višje družbene kroge. Poleg nemške literature in časopisja so se uveljavljale slovenske knjige in časopisje, pismenost je naraščala, v šolah so otroci več slišali o tujih krajih, zlasti o Ameriki, povratniki so opisovali svoja doživetja, pisma so obojestransko krožila med Evropo in Ameriko... Vendar moramo upoštevati, da je informacija ena stran podobe o svetu, osebna izkušnja pa druga, mnogokrat nasprotna stran te podobe. Večina Slovencev pač ni prestopila meja okolja, v katerem so živeli, zato so bile za mnoge, npr. Dolenjce, romarske Brezje že kar oddaljeni cilj potovanja. Še manj jih je imelo stik z morjem. To dejstvo moramo upoštevati, ko razmišljamo o njihovem obnašanju in doživljanju poti v Ameriko. Za ene je bila to mučna in neprijetna stran izseljevanja, za druge možnost, da kaj vidijo⁹.

Razvoj prometnih zvez v 19. stoletju je imel za posledico vse dostopnejši svet; svet se je dobesedno manjšal! Po Evropi in Ameriki se je železniško omrežje širilo kot pajkova mreža, vlaki so postajali vedno hitrejši in udobnejši. Podobno je bilo na morju: jadnice so vedno bolj nadomeščale kombinacije parnikov z jadrni in končno sami parniki; mnogi od njih so bili na prelomu v naše stoletje prave palače na morju. Hitrost, čim večje število potnikov in udobnost so bile maksime pri razvoju omenjenih prometnih sredstev. Omeniti moram tudi brzojav, ki je prispeval - če imam pred očmi le izseljenstvo - k hitrejšemu kroženju informacij in denarja. Brez obojega si ne moremo predstavljati dobro organiziranega potovanja proti Ameriki. Ko govorimo o vse dostopnejšem svetu, se nam postavi vprašanje, kako je takratni človek gledal na oddaljenost Amerike. Ivan Vrhovec to vprašanje povezuje ravno z razvojem prometa. Ko

neevropsko tematiko. Izbor in spremna beseda Zmago Šmitek. Založba Borec. Ljubljana 1988, 385. Glej tudi: Zmago Šmitek, *Klic daljnih svetov. Slovenci in neevropske kulture*. Založba Borec. Ljubljana 1986). Potopisi so bili v prejšnjem stoletju nasploh zelo priljubljeno branje Slovencev. Fran Levstik je v svoji oceni Ciglerjeve povesti *Sreča v nesreči* (1858) npr. zapisal, da ljudje zelo radi berejo o vožnjah po morju, o viharjih, potopih itd. (Fran Levstik, *Sreča v nesreči* (ocena). - Slovenski glasnik 1858, zv.2, 35-36).

⁸ Slovensko pismo iz Amerike. - *Novice*, št. 34, 20. 8. 1845, str. 136. Matija Premuta je bil belokranjski krošnjar (doma iz Semiča), ki se je leta 1839 odločil za pot v Ameriko. Na ladjo se je vkrcal v Bremnu, izkrca pa v New Yorku. Iz njegovega pisma (1845) veje zadovoljstvo zaradi uspešnega življenja, kar je zmotilo dr. Janeza Bleiweisa, da je zapisal misel: "Žalostne reči beremo od veliko tavžent ljudi, ki so se v Ameriko preselili: namesti bogastva so lakoto in revščino našli. Le malokdo je tako srečen ko naš Premuta."

⁹ Marjan Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda - Otoka solza v New Yorku 1880-1924. Založba Mladika. Ljubljana 1991; isti, Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890-1914. Doktorsko delo. Ljubljana 1993 (rokopis).*

tarna nad težavnostjo potovanja (1899), npr. z Dolenjske v Ljubljano, nadaljuje: *"Da ima izselnik le Ljubljano za hrbotom, potem se že izhaja, potem ni več daleč do Amerike. Nekaj časa se vozi po železnici, nekaj časa po parobrodu in zatem zopet po železnici - pa je tam: tri dni do Hamburga ali Bremena, devet ali deset dni do Novega Jorka, potem pa, kolikor je še do tistega kraja, kjer ga pričakujejo sorodniki, znanci, ki so ga spravili tjakaj. Ali je to kaka dalja?"*¹⁰

Ta misel je bila zapisana v času resnično visoke stopnje prometne povezanosti sveta, medtem ko je bil sredi 19. stoletja pojem Amerika ponavadi opremljen z oznako "oddaljena", "onstran širokega morja" ipd. Takrat je bila pač v zavesti ljudi to zelo oddaljena in nedostopna dežela, kjer živijo "divji" Indijanci in kjer se slovenski misijonarji, z Barago na čelu, trudijo za njihovo spreobrnjenje. Ta razlika je posledica komunikacijskega razvoja, zlasti časopisja (na obch straneh Atlantika), pisnih povezav izseljencev z domovino, osebnih obiskov ali vračanj za stalno in pripovedi t.i. Amerikancev. Amerika je bila slovenskemu človeku na prelomu v 20. stoletje zelo blizu, tako kot nikoli prej in tudi ne pozneje.

Pa pustimo ob strani vprašanja v zvezi z organizacijo poti, vzroki za odločitev za odhod ipd., vprašajmo se o ločitvi od doma. Kot prvo moramo vedeti, da imamo o tem ohraneno relativno malo zapisov in da tudi večina piscev potopisnih pism ne piše o tem. Več, čeprav ne toliko, imamo v zaključkih izseljenskih pism razmišljanj o domovini, o domačem kraju, o bližnjih in prijateljih, tj. bolj ali manj jasne izraze domotožja. Bodoči misijonarji so odhajali z zavestjo svojega poslanstva, brez prisile, da zapustijo domovino. Lažje so se za pot odločili tudi krošnjariji - v 40. in 50. letih prejšnjega stoletja jih najdemo kar lepo število v Ameriki - navajeni ločenosti od domačih in hkrati tujih krajev. Najtežje je bilo t.i. pionirjem tudi z vidika odhajanja, tj. izseljencem, ki so bolj ali manj odhajali v neznano. Nekoliko lažje je bilo gorenjskim kmetom v šestdesetih letih. Le-ti so iz Dovjega, Mojstrane, okolice Jezera in sploh tistega kota Gorenjske odhajali v Minnesoto, in to na vabila misijonarja Franca Pirca. Tam jih je čakal človek, ki jim je pomagal pri prvih korakih. Kasneje, ko se sproži množični val, je vsaj k temu vidiku odločitve za odhod veliko prispevalo dejstvo, da so onstran Atlantika že bili domači (oče, brat, mož) ali znanci iz vasi. Njihova odločitev je bila zato kajpak lažja.

Vse to je del tistega, kar imenujemo odhod od doma, manj pa nam je znano osebno doživljanje tega odhoda in njene posledice, tj. počasno odtujevanje in pretrganje stikov, odtrganost iz domačega okolja, ki je le nudilo določeno "varnost", obvladljivost, status ipd., kljub mogoče težkim materialnim pogojem življenja. Konkretno naj omenim opis odhoda z ljubljanske železniške postaje iz spominov Albina Kunca (1903). Kozarček za korajžo v kolodvorski restavraciji v krogu domačih je lajšal čakanje na odhod vlaka (2. marca ob polnoči so s tem vlakom odpotovali 104 izseljenci s Kranjskega, med njimi tudi Kunc kot transporter). In kot sam zapiše: ko se je vlak začel premikati in po zadnjih pozdravih z domačimi skozi okno, sta se jok in smeh mešala, mnogi so takoj po odhodu zaspali, drugi so začeli odvezovati culc s hrano in pijačo in po vagonu se je razširil vonj po šunki, klobasah ter "šnopsu" in vinu. Tudi sam je prigriznil in spil malo vermuta za "korajžo". Žalost in radoživost sta se mešali ves čas vožnje po Gorenjski¹¹.

Klic "Ne v Ameriko!" ni rodil sadov, saj je ta dežela vabila in od nje so odhajajoči - upravičeno ali pa tudi ne - pričakovali boljše življenje¹².

Antwerpen, Liverpool, Bremen, Le Havre...

To so imena nekaterih pristanišč, skozi katera so potovali slovenski izseljenci na poti v Ameriko. Ko prebiramo izseljenska pisma, nas preseneti enakovredni opis poti po Evropi in čez morje, pri mnogih še do kraja bivanja v Ameriki. Sama pot čez Atlantik je sestavni del tega opisovanja. V nadaljevanju bom na nekaj konkretnih primerih ilustriral pot do omenjenih zahodnoevropskih pristanišč.

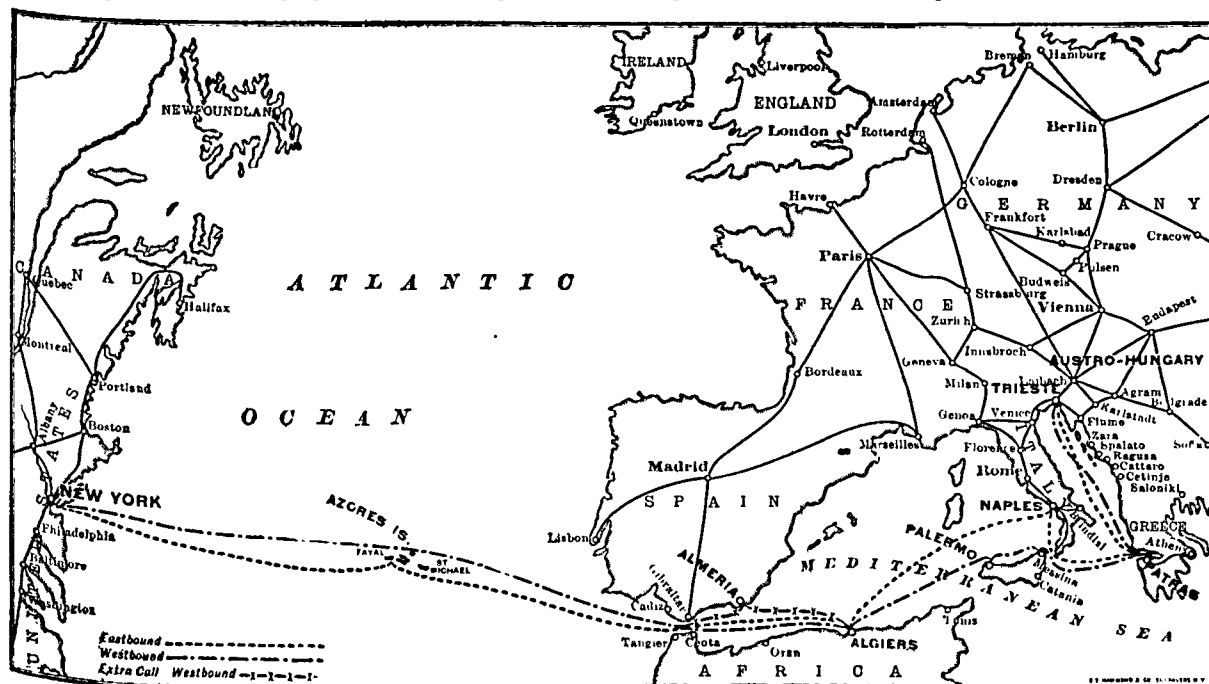
¹¹ Glej opombo 5.

¹² Ob temu samo misel: usihanje tega toka je bila posledica omejitvenih priseljenskih ukrepov v ZDA, ki so doživeli kulminacijo takoj po prvi svetovni vojni, ne pa pozivanje na zavest o potrebnosti, da ostanejo doma. Ko so se priprla ameriška "zlata" vrata, se je tok - seveda v manjšem obsegu - začel usmerjati v rudnike in tovarne zahodne Evrope (v Francijo, Belgijo, na Nizozemsko in drugam). To je bil tok, ki ga je ponovno omejila gospodarska kriza na začetku tridesetih let. Ko se je liberaliziralo gibanje čez mejo SFRJ v prvi polovici šestdesetih let, se je ta tok ponovno obudil in mnogi slovenski fantje in dekleta so našli delo v Nemčiji, Skandinaviji in drugod. Naftna kriza v sedemdesetih letih ga je ponovno omejila. Če bi bila danes možnost sprejemanja ekonomskega izseljenstva v evropskih ali drugih deželah, je vprašanje, kakšen bi bil obseg odhajanja Slovencev. Vendar pa je razlika v plačilu dela med npr. evropskimi državami in Slovenijo argument, ki je veljal tudi v 19. stoletju in na prelomu v dvajseto, argument, ki je po eni strani potiskal in po drugi zvabljal Slovence v svet.

¹⁰ Ivan Vrhovec, *Avstralija in nje otoki. Celovec 1899*, str. 210.

Preden se je krošnar Matija Premuta ob sedmi uri zvečer na petek pred Kristusovim vnebohodom maja 1839 v Bremnu vkreal na ladjo, je prehodil s krošnjo na rami večji del Evrope. "Kupčijsko popotvanje" - kot so zapisale Novice - je pač zahtevalo hojo in ne

Antwerpen, vloga Trsta pri izseljevanju Slovencev pa ni bila tako velika, kot bi pričakovali glede na njegovo bližino¹³. Če omenim še pot po t.i. "francoski črti" (Ljubljana-Le Havre); na začetku stoletja je trajala le nekaj dni, odvisno od postankov na vmesnih

Železniške povezave z zahodnoevropskimi pristanišči in morske poti iz Trsta do New Yorka

vožnje s kočijo. Hitro poštno kočijo pa je uporabljal Friderik Baraga devet let pred tem na svoji poti skozi nemirno Evropo do pristanišča Le Havre v Franciji. Potoval je po poti Ljubljana-Gradec-Dunaj-Linz-München-Augsburg-Ulm-Stuttgart preko Rena v Strasbourg-Nancy-Meaux-Pariz-Le Havre (Havre de Grâce). Na poti je bil mesec dni, preden se je 1. decembra 1830 vkreal na ladjo. Vendar je imel daljši postanek na Dunaju. Ko v izseljenskih pismih primerjamo navedbe o trajanju poti po kopnem, ugotovimo, da so te zelo različne, odvisne od smeri, intenzivnosti oziroma hitrosti potovanja in od želj potujočih. Andrej Bernard Smolnikar se je 1837. odločil za Trst, ki ga je priporočal - v primerjavi s potjo čez Francijo - ravno zaradi daljše vožnje po morju, ki je omogočala možnost študija in stika z angleško govorečimi sopotniki. Doživetja tistih, ki so potovali s kočijo, so bila bolj pestra kot - kasneje - doživetja tistih, ki so potovali z vlakom, brez katerega si množično izseljevanje Slovencev proti koncu 19. stoletja težko predstavljamo. Med zahodnoevropskimi pristanišči se ves čas največkrat omenjajo Bremen, Hamburg in Le Havre, manj Liverpool, holandski pristanišči Rotterdam in Amsterdam in belgijski

železniških postajah.

Zelo gostobeseden o svoji poti po Evropi je bil kaplan in učitelj Lovrene Lavtižar, Gorenjec po rodu, ki se je 1854 odločil slediti Baragovim stopinjam v Ameriki in je štiri leta kasneje, ko se je vračal z obiska pri nekem verniku, zmrznil na Rdečem jezeru v Minnesoti. Iz Ljubljane je že potoval z vlakom do Dunaja, od tod ga je vodila pot takole: Praga-Dresden-Leipzig-Halle-Frankfurt-Darmstadt-Kehl-Strasbourg v Franciji ("...ker po ti železnici se naj hitreje v Pariz pride...")¹⁴. Za pot je rabil 48 ur. Nadaljeval jo je prek Meauxa do Pariza, kjer se je za krajši čas ustavil, nato pa nadaljeval do Antwerpna v Belgiji. Kot pobožen človek v svojih pismih na široko piše o verskih razmerah v deželah, skozi katere je potoval (njegova hvala ali graja je bila odvisna od verske pripadnosti posamezne dežele); tudi glede Pariza ne najde druge tematike. Tudi Antwerpen ni bil izjema, zapisal je: "Desiravno nam v Antwerpnu ni nič pomankovalo, smo vendar le grozno težko odhoda čakali, ker smo

¹³ Aleksej Kalc, *Preko oceansko izseljevanje skozi Trst 1903-1914*. - *Zgodovinski časopis*, 46/4, 1992, str. 479-496.

¹⁴ Pismo gospoda misionarja Lavtižarja iz Pariza, 19. maja 1854. - *Zgodnja danica*, št. 22, l. 6. 1854, str. 93-96.

želeli berž ko berž v Ameriki biti"¹⁵. Če primerjamo pisma dijakov, bogoslovcev in duhovnikov, ki so odhajali v Združene države, najdemo največ življenjskih odzivov na pot pri dijakih, čeprav - kar dokazujejo kasnejša pisma - so tudi tu izjeme (npr. pisma Franca Pirca)¹⁶. Kljub temu pri vseh prevladujejo opisi cerkev, verskih obredov (iskanje podobnosti in različnosti s "kranjskimi"), stiki z

je ogledala galerijo in živalski vrt. Slednji je naredil nanjo velik vtis: "...tukaj smo vidili, menim, da skorej vse zverine, tice in druge živali, kar plemen jih je na svetu. Nar. strašnejši zver je lev, že njegov pogled je strašen, kaj bi bil še le naredil, ko bi bil do ljudi mogel! Slon se mi je pa naj bolj gerd zdel, - tako gerda pošast, kar ga nisem mogla gledati"¹⁷.

Devetnajstletni Ljubljčan Anton Obreza¹⁸ je

Železniška postaja v Le Havru

duhovniki in razmišljanja o njihovem misijonarskem poslanstvu.

Nekoliko več življenjskih drobcev o tej poti najdemo v pismih Marije Trobec, sestre misijonarja Jakoba Trobca. Marija je 1870. v skupini potovala v smeri Dunaj-München-Ulm-Mannheim-Köln-Antwerpen-Liverpool. Na svoji koži je doživljala prometne zagate zaradi francosko-pruske vojne; vžhičena je bila nad vožnjo po Renu od Mannheima do Kölna, kjer si

1880. odšel v Ameriko; v Slovincu je izhajal v tem in naslednjem letu relativno dolg podlistek ("Amerikansko pismo") z opisom poti. Le mimogrede: njegova sestra Marija je bila poročena z Jakobom Alešovcem, avtorjem že omenjene knjige *Ne v Ameriko!* Obreza je potoval z vlakom: Ljubljana-Dunaj-Praga-Leipzig-Bremen. Slednjemu je posvetil kar nekaj besed. Nastanil se je v hotelu "pri mestu Petrogradu", si ogledal kulturne znamenitosti mesta, odšel na vrček znamenitega bremenskega piva, se

¹⁵ Pismo gospoda misionarja Lavtižarja iz Noviga Jorka, 26. julija 1854.- Zgodnja danica, št. 34, 24. 8. 1854, str. 141-143.

¹⁶ Misijonar Franc Pirc (1785-1880) je bil poleg Barage najbolj znan Slovenec med ameriški Indijanci sredi 19. stoletja. Umni sadjar, homeopat, pesnik, opisovalec Indijancev in neverjetno trden človek (še v visoki starosti je večkrat obiskal domovino) je bil vztrajen v prizadevanju za pridobitev novih misijonarskih moči v Ameriki in njihovo denarno podporo. Bil pa je tudi prvi, ki je vabil kmete na plodna minnesotska polja; njegovim vabilom so se odzvali Gorenjci. Zato so tudi njegova pisma bolj "pestra" in zanimiva za proučevalca širših vprašanj in ne samo misijonarskega dela med Indijanci.

¹⁷ Pismo Marije Trobec uršulinkam v Ljubljani.- Zgodnja danica, št. 38, 23. 9. 1870, str. 305-306.

¹⁸ Anton Obreza, rojen 1861 v Ljubljani. Iz popisa prebivalstva mesta Ljubljane (1880) izvemo, da je bila njegova mati Ana vdova, sicer pa posestnica hiše v Ključavničarski ulici 3. Anton je znal brati in pisati in že v tem letu je bil označen kot "nepričujoč", in sicer "stanovitno", z opombo, da je v Ameriki. Torej: Anton Obreza se je ob odhodu odločil, da za stalno odide, saj je pri večini odhajajočih v popisih prebivalstva - vsaj na začetku - zapisana začasna ("časna") odsotnost.

udeležil maše "brane nalašč za srečno pot izseljivcem". Njegov gostobeseden opis poti in krajev ob njej je poln primerjav z domačimi in amerškimi razmerami. Primerjave nam osvetlijo njegove poglede in bogatijo tekst, ki je marsikdaj - pri drugih opisovalcih - preveč deskriptiven. Za primer navajam kratka odlomka: "Malo pred polnočjo sem zagledal prvo česko postajo. Povsod nemški napisi, misliš? O, kaj še! Povsod so česki prvi, za njimi še le nemški. Prav ima 'Wanderer' iz St. Paula v Minnesoti, kateri imenuje Čehe voditelje Slovanstva, da-si jim prijatelj ni. Nemci so vendar le čudne stvari. Vedó, da je slovanski življel močan, a hočejo ga zatreti. Omenjeni list miluje Nemce na Ogerskem, češ da so bili pregnani, da se jim je glavno nemško gledališče zaprlo in prepovedalo, da nemške koncerte ogerska policija še zdaj prepoveduje. Tako hudo ravno ni. Ta list - skoraj - svetuje Ogrom, naj se varujejo Slovanov, češ, ti so nevarni. Jaz, navajen, da nas stavijo na zadnje mesto, se temu nisem kaj čudil. - Pa vrtna se nazaj na mojo pot... Sit vožnje po suhem že do grla, oddalnil sem se kaj, stopivši iz voza na trdni tlak bremenskega kolodvora. Tu smo dobili kmalo gospodarja hotela, kateri nam je bil zavoljo gotovosti in dobre postrežbe priporočen. Peljal nas je v svojo gostilno 'pri mestu Petrogradu' (kteró vsakemu, kdor bi sem potoval, najgorkeje priporočam), kjer smo se s pošteno pijačo in jedjo kmalo okrepčali. Ker smo se imeli dva dni tu muditi in čakati odhoda ladije, bil sem zelo vesel - saj veš, prijatelj, tuji kraji, tuja mesta - to je záme. Koj prvi dan zagotovil sem si vsa pisma za ladijo, potem nas je pak peljal nek nič priljuden Čeli v Bremenski park. Jaz dosedaj videl sem le prekrasnega in čarovnega Miramarskega pri Trstu; se ve da ta ni tako krasen, a velikansk je. Mesto se ni strašilo nikakih stroškov, prebivalci podpirajoči mesto z denarjem, hočejo tudi pokazati tujcu, da kaj imajo, - vsaj 'delajo denar' v Bremitu pri izseljivancih. Park kinčajo zlahka drevesa, čemur se je čuditi, kajti peščen svet treba je bilo na čevlje debelo nasuti s prstjo. Sredi parka je majhno umetno jezero, na čegar površini sem videl snežno bele labude in velike rujave, povodne fazane iz Avstralije. Tudi kipov, lop, in družih vrtnih poslopij je veliko. Konec vrta videti je vodotok, v najlepših črtah tekoč memo prijazne gostilne, kjer smo se okrepčali, odtod se podali pod velikim železničnim mostom v mesto nazaj. Trudni zročili smo se varni postelji in trdnemu spancu"¹⁹.

V knjigi Pot slovenskih izseljencev na tuje sem opisal pot Albina Kunea do Basla; prikazal sem njegov transport 245 "Kranjcev" z vlakom od tega švicarskega mesta prek Pariza do Le Havra (1903). Opisa ne bi ponavljal, poudarim naj le, da tu ni sledu

o kakem zanimanju izseljencev, npr. za Pariz (razen pri Kuneu samem). V Le Havru jih je vlak pripeljal direktno na pomol, kjer so po nekaj metrih sprejemnega centra stopili na ladjo. Ko sem že omenil počutje ob odhodu: ko so se približevali Le Havru, je Kune opazil tesnobo pri izseljenceh. Še preden so prispeli do morja, jih je presenetila utripajoča svetloba svetilnika, v zraku so že čutili vonj po morju in izseljenec je navdala tesnoba. Mnoge ženske so vzele v roke roževence in potihoma molile. Zavedali so se, da bodo, ko zapustijo vlak in se vkreajo, pretrgali še zadnjo, rahlo vez z domovino, ki jo je v simbolnem pomenu predstavljala železniška proga. Pred njimi je bilo strahvzbujajoče neizmerno morje. Še enkrat moram poudariti razliko med individualnim potovanjem in potovanjem v manjših skupinah v primerjavi z množičnim izseljevanjem, ki je poznalo Transporte, kratke postanke na železniških postajah in čakanje na odhode z ladjo v izseljenskih hišah. Le redki so si privoščili tudi ogled mest ob poti in o tem tudi razmišljali oziroma si zapisali vtise. Kakšni so bili občutki in vtisi mnogoštevilnih, ki so skozi okno vagonov opazovali bežečo pokrajino in si le želeli, da bi čim prej prišli na cilj? O tem ne vemo mnogo. Kot sklepamo o potovanjih z velikimi parniki na prelomu v naše stoletje (da je bila pozornost potnikov bolj usmerjena v dogajanje na ladji), lahko za pot z vlakom trdim - če imam pred očmi Kunčev spominski zapis -, da je bila pozornost usmerjena v dogajanje v vagonu: na hrano in pijačo, na klepet in spanje, od časa do časa sta se zaslišala harmonika in slovenska pesem in zopet je nastala tišina z molitvijo ali razmišljanjem o ločitvi od doma in o bolj ali manj neznani prihodnosti.

"Ni nevarniš'ga na sveti, kakor sred morja vihar; kdor perpravljen ni umreti, naj ne hodi nanj nikar."

(Franc Pirc)

Misijonar Franc Pirc je že leta 1836 objavil pesem v 76 verzih o svojem potovanju čez Atlantik v Ameriko (1835), ki je ponovno izšla v zbirki Nektere pesmi (1874). Ker so bile njegove pesmi zelo priljubljene čtivo med ljudmi, sklepam, da je tudi njegov opis poti z dramatičnim nočnim viharjem pustil pri braleih strahvzbujajoče občutke. Ko si je Marija Trobec ogledovala slike v kölnski galeriji, je obstala pred podobo, ki je prikazovala potop ladje in o tem zapisala: "Eno tablo je bilo strašno pogledati, kjer je bilo namalano morje in barka, ki se je ravno potopovala; nekteri so bili že v vodi, drugi je še roke ven molil in za pomoč klical, eden se s sekiro za jadrilo deržal; bilo je tako vživo narejeno, da bi kmali

¹⁹ Amerikanska pisma, II., Wabasha, 5. 12. 1880.- Slovenec, št. 144, 30. 12. 1880.

solze me posilile.- Tako, so se mi smilili še zdaj ti nesrečni ljudje"²⁰.

Od okoli tisoč slik, ki jih je po lastni navedbi videla v Kölnu, sta se ji vtisnili v spomin le dve: že omenjena in slika, ki je prikazovala Marijo z Jezusom v naročju. Stello maris, morsko zvezdo z Marijino sliko z detetom v sredini, najdemo naslikano tudi na kapelici v Savinjski dolini, skupaj s parnikom²¹. Nedvomno jo je dal naslikati nekdo v zahvalo za srečno vožnjo v Ameriko ali za srečno vrnitev, saj je bila Marija priprošnjica na morju. Ravno morska pot je bila najbolj nepredvidljiv del potovanja, kjer so bili izseljenei v rokah narave, po mnenju večine pa tudi v božjih rokah. Trobčeva se morja ni bala, kar lahko sklepamo po stavku: *"Jest se nisem prav nič ustrašila morja"*²². Pri drugih takega odločnega mnenja nisem zasledil. Koliko izseljencev je izgubilo življenje na morju v času izseljevanja, ne vemo, vemo pa, da sta izgubila življenje vsaj dva Slovence v najbolj odmevni morski nesreči pred prvo svetovno vojno, tj. pri potopu Titanica (1912).

Kakšni so bili vtisi ob pogledu na izhodno pristanišče? Celo samozavestni Anton Obreza je zapisal (1880): *"Malo se mi je noga tresla, ko sem v bremenski luki stopil zadnjič na starem svetu iz železničnega voza. Kraj, kjer smo izstopili, bil je komaj par korakov od morja, kateri je bil ves napolnjen z večimi in manjšimi ladjami. Malo iznenaden gledal sem te povodne gradove, na vodi le orehove lupine, a vendar so videti tako veličastne, da se človek brez strahu izroči na njih nevarnemu elementu - morju"*²³.

Obreza se je najprej vkreal na manjšo ladjo, ki jih je pripeljala do parnika Hohenstauffen (zgrajenega 1874) z nosilnostjo 3.000 ton in širine "18 korakov" ter dolžine "80 korakov". Slovo od Evrope je bilo težko: *"Ko sem bil gotov (z namestitvijo na ladji!), podam se na krov, da bi videl odhod, a v moje začudenje bili smo že kaki dve morski milji od zemlje proč, ladja je šla še počasi in znotraj nisem prav nič*

zapazil, da gremo naprej. Kmalo se je začelo mračiti in videti so bile le še luči po obrežji. Skoraj solznega očesa gledal sem proti suhi zemlji, poslal jej v duhu svoj pozdrav - Bog ve, če bodem kedaj hodil še po 'starem' svetu, stari Evropi! Pozdravljal sem v duhu svoje predrage v ljubi slovenski domovini, 'na svidenje!' mislil sem si in tudi Tebe, predragi prijatelj, sem se spominjal"²⁴.

Velika je bila razlika med plovbo sredi 19. stoletja in na začetku našega stoletja. Jadrnica, s katero je npr. plul Andrej Smolnikar (1837), je bila bolj prepuščena naravnim pojavom in spretnosti kapitana in mornarjev. Veter ali brezvetrje, morski tokovi, vremenski pogoji in letni čas potovanja so vplivali na počutje potnikov in dolžino potovanja. Smolnikarjeva jadrnica je za pot od Trsta do Gibraltarja potrebovala 18 dni, za plovbo čez Atlantik pa 38 dni, skupaj torej 56 dni, kar je bilo po njegovem mnenju zelo hitro. Običajno je trajala pot - po takratnih zapisih - do

Gibraltarja 25 dni in čez Atlantik 80 in celo do 90 dni. Glede trajanja poti najdemo do prevlade parnikov zelo različne informacije, vendar bi bilo zmotno misliti, da je le doba velikih parnikov poznala kratkost plovbe čez Atlantik. Pirc je za pot s parnikom iz Le Havra do New Yorka leta 1864 potreboval le 10 dni in pol (ob prelomu stoletja je parnik premagal isto pot v sedmih dneh). Vendar je bilo potovanje s parnikom v Pirčevem času dražje kot z "jaderno barko", zlasti še, če si bil pripravljen na njej poprijeti tudi za delo, ko so ti zaračunali le polovično ceno. Vendar je bila vožnja z jadrnico bolj vznemirljiva, zlasti za mlade popotnike, ki so odhajali v Združene države na nadaljevanje bogoslovnih študijev ali v misijonarska središča v Minnesoto in njeno okolico. V tem je tudi odgovor na vprašanje: zakaj tako velika odzivnost pisev pri opisovanju te poti v času jadrnic in prvih

²⁰ Glej opombo 17.

²¹ Marjan Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev na tuje...*, str. 106.

²² Iz Vabaše, 18. oktobra.- Zgodnja danica, št. 46, 18. 11. 1870, str. 369-370.

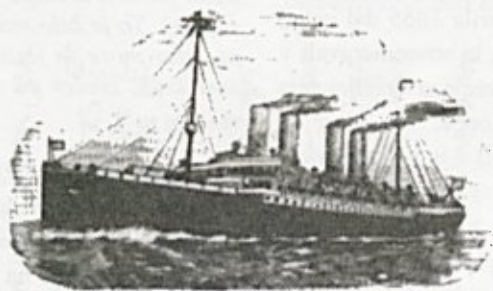
²³ Amerikanska pisma, IV., Wabasha, 1. 1. 1881.- Slovenec, št. 12, 29. 1. 1881.

²⁴ Ibidem.

Edvard Tavčar, Ljubljana

oblastveno potrjena glavna agentura
„Severonemškega Lloyd“ v Bremnu.

iz
Bremna
v
Ameriko
preko morja samo
6
dni trajajoča
vožnja.

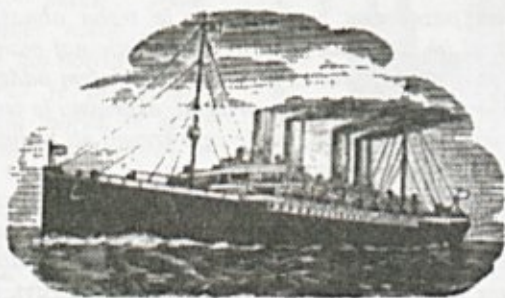

Naj-
hitrejša
vožnja, ki se je
doskela iz
Bremna
v
New-York
je trajala 5
dni in nekaj
ur.

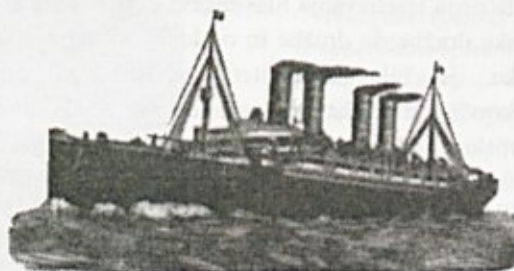
Brzoplovnik „Kaiser Wilhelm II.“ 216 metrov dolg, prevozi široko morje v 5 dneh in nekaj urah

EDVARD TAVČAR, LJUBLJANA
glavni zastopnik
„Severonemškega Lloyd“.
Pisarna agenture:
— Kolodvorske ulice št. 35 —
nasproti stari „Tišlerjevi“ gostilni.

Naslov brzojavom: „Nordlloyd“ Ljubljana.

Brzoplovnik „Kaiser Wilhelm der Grosse“ 198 metrov
dolg, prevozi široko morje v 6 dneh.

Brzoplovnik „Kronprinz Wilhelm“ 202 metra dolg,
vozi 5 do 6 dni in spada v red cesarskih parnikov

Naše že nad 50 let obstoječe svetovno znano parobrodno društvo je dalo v svrhu hitrejšega prevažanja
potnikov zgraditi

=== velikanske cesarske parnike ===
„Kaiser Wilhelm II.“, „Kronprinz Wilhelm“ in „Kaiser Wilhelm der Grosse“,
ki vozijo edinole iz Bremna v New-York v Severno Ameriko.

parnikov? Mladi popotniki so bili izobraženi in hkrati "obvezani" k pisanju, vsaj kot misijonarji, ki so morali pošiljati poročila predpostavljenim cerkvenim oblastem v Evropi in tudi v domovino, da bi pridobili denarno pomoč za svoje misijone. Drugi pa so bili bolj redkobesedni; kot Gorenjec Jože Košir (1866), ki je v pismu zapisal le: *"9 tednov smo ponoči in podnevi potovali; celih 42 dni smo bili na morji. Boga smo hvalili, da je bilo konec težavnega potovanja"*¹. Košir je odšel v Ameriko kot ekonomski izseljenec.

Jakob Trobec je v pismu 1. aprila 1865 dal nekaj nasvetov bralcem Zgodnje danice, ki so nameravali v Ameriko. To je bil čas prvega večjega izseljevanja Gorenjcev z gornjesavskega konca, in sicer v Minnesoto (med njimi je bil tudi omenjeni redkobesedni Jože Košir). To so verjetno tudi prva tovrstna navodila in ena redkih, ki niso izžarevala negativnega odnosa do odhajanja. Glede poti čez morje je primerjal vožnjo z jadrnico ("jadrovecem") in parnikom ("parobrodom"). Razlike je našel v dejstvu, da je vožnja s parnikom dražja, vendar hitrejša (14 dni ali manj, na jadnici od 30 do 60 dni, včasih celo dlje), na parniku pa tudi ni treba kuhati (kot sicer na jadnici). Na slednjo so potniki morali vzeti kuhinjsko posodo, živila (meso, krompir, grah, maslo) pa so lahko kupili na ladji. Kljub temu je priporočal, da vsakdo vzame s seboj suh kruh, suho sadje, dobro prekajeno meso, slanino, čebulo - ki naj bi bila dobra za želodčne težave - in vino².

Tudi "akomodacija" na ladji ni bila primerljiva med časom odhajanja misijonarjev in časom množičnega izseljevanja Slovencev. Čeprav je bila od ladijske družbe do družbe in od ladje do ladje velika razlika, je bila komoditeta odvisna od cene. Medkrovje (izraz izhaja iz časa, ko so se potniki vozili v prostoru med palubo in tovorom v ladijskem trebuhu) in kasneje t.i. III. razred in njegove različice so bili prostori, v katerih so najbolj pogosto potovali izseljenci, tudi Slovenci. Vendar se je s tehnološkim razvojem v obdobju parnikov višal tudi "prevozni standard", ne samo zaradi ugleda ladijskih družb, ampak tudi vedno ostrejših sanitarnih zahtev migracijskih oblasti. Skupne spalnice, sanitarije in tuši, ločenost jedilnice od bivalnih prostorov, sprehajalna paluba in še kaj za potnike III. razreda (in celo 2-4 posteljne kajute na boljših ladjah) v času

množičnega izseljevanja niso primerljive s pogoji, v katerih se je vozila npr. Marija Trobec (1870). Ta je potovala na "barki", ki je bila le malo manjša od uršulinskega samostana v Ljubljani in je sprejela čez 1000 potnikov. Ženske so bile ločene od moških. Marija je spala na pogradu (*"kakor pri Vas [v samostanu!] odri za jabelka"*) s posebno pregrado, za katero so se poprijeli ob gibanju ladje. Glede hrane je zapisala: *"Zjutraj černo kavo, prav nič vredno, in belega kruha za kake 4. kr.; o poldne pa juho in frišno meso pa celi krompir, zvečer pa čaj ali te in cvihak (suhor). To je bilo vsak dan. Dajo že toliko, da lačen ni, kdor more to jesti; mi smo opoldan jedli, zjutraj sam kruh, zvečer pa nič. Pa to se že prestopi, da le viharja ni"*³.

Zgodb o slabi hrani, pokvarjeni vodi, skupnem kuhanju na ognju v času mirnega morja, o "suhorju", ki je bil za nekatere edina užitna hrana ipd., najdemo veliko. Vse kažejo na obupne razmere, ki so jih dolge vožnje zaradi znanih razlogov še poglobljale. Zato lahko tudi razumemo Trobčeva navodila glede hrane.

Jakob Trobec je svetoval tudi glede obnašanja na "barki": *"Bolj imenitno pa, kakor ta skrb [tj. glede hrane!] je pripravljanje na duši za dolgo nevarno pot; že v gostivnicah [verjetno v izhodnih pristaniščih!] bereš na priernem kraju svarjenje, da zraven telesnih skerbi, ne pozabiš tudi za dušo priernega živeža preskerbeti, pripravi se tedaj z dobro spovedjo in vrednim obhajilom na težavno pot. Tako pripravljen na duši in na telesu se pa nestrahljivo podaj v barko, ne boj se, Bog svojih ne zapusti, priporoči se Marii prečisti Devici in svojemu angelju varhu, ki so močnejši ko vse morske nevarnosti. V barko stopivši preberi pazno postave, kako se je treba obnašati, dobro si jih zapomni, zakaj tu se kaznuje naj manjša reč prav terdo; posebno se varuj v srednjem oddelku kako svečo ali kaj družega prižgati, akoravno je tema, to je naj bolj prepovedano, še celo kresati ali kaditi ne smeš; kdor ga le prerad puha, mu je dovoljeno na verhu, samo varno mora z ognjem delati, ker, ako bi se barka vnela, bi bilo težko pogasiti, ker je vse s smolo zamazano. Pred posteljo moraš sam snažiti in prostor vedno čeden imeti; vstajaj zgodaj, opravi, kar imaš spodej, in urno na verh na bistri zrak! Ako moreš še pred solnčnim vzhodom, boš vidil kako veličastno se pripelje iz vode; derži se celi dan bolj na verhu in le redko pojdi v srednji oddelek, kjer je neizrečeno nezdrav zrak in mora človek že od tega zboleti. Jaz sem bil skoraj noč in dan na verhu, vselej sem že prav pozno v noč šel v posteljo, zatoraj me tudi ni mogla tista navadna huda bolezen vjeti, ki nekatere grozno potolče, vendar nevarna ni in človek v enem tednu ali*

¹ Pismo iz Amerike. - Novice, št. 12, 21. 3. 1866, str. 96.

² Iz Amerike. Iz št. Vincencija. Zastran preselitive v Ameriko piše g. Trobec. - Zgodnja danica, št. 10, 1. 4. 1865, str. 79-80.

³ Glej opombo 22.

v 14 dneh zopet okreva. Kratek čas si lahko delaš s primernimi pogovori, s prijatli ali z branjem; tedaj je svetovati, da si kako dobro knjigo seboj vzameš, tudi moleka in molitvenih bukvic ne smeš pozabiti, ter beri saj vsako nedeljo pazno mašne molitvice in premišljuje velike skrivnosti. Zgledov boš dosti najdel, celo protestantje so ob nedeljah prav pobožni in resni, vse je nekako tiho"⁴.

Seveda je Trobec posvetil pozornost tudi viharju. Ni pisma z opisom vožnje prek Atlantika, kjer ga ne bi omenili ali pa vsaj izrazili strah... Trobec ga je sam doživel in ga vključil v svoje "nasvete": "Prav prijetno se je voziti v lepem vremenu pri dobrem vetru, ali prijatelj! pripravljen moraš biti tudi na kaj hujšega; ko jame strašna nevihta bučati, valove kakor gore vzdigovati, barko premetavati, da škrinje in druga orodja od ene stene do druge romplajo, ko valovi s strašno močjo kakor bi s topovi streljal ob stene butajo ter Ti malo oknice zakrivajo itd., takrat je za novince terda, tu se mu serce trese. Vender nikar se ne boj, naj boljša luka za barko je pri viharji sreda morja, tu se ji ne more nič zgoditi, le na bregovih je o nevihti nevarnost, ker zna barka na kako skalo trešiti; na sredi morja pa ji ni nič, akoravno valovi igrajo ž njo, kakor z orehovo lupino. Strahu je tedaj več, kakor ga je treba biti. Vender popustiva zdaj morje, ker ni moj namen tu življenja v barki popisovati, temuč le nekatere opombe naznaniti, ki bi znale v prid biti"⁵.

Trobčev opis viharja je po eni strani grozljiv, po drugi pomirjajoč in v bistvu točen glede varnosti ladje na odprtem morju. Iz citatov in ostalega dela pisma je čutiti pedagoško noto na podlagi lastne izkušnje. Tako pisanje je bilo za bralce, zlasti za bodoče izseljence, prepričljivo tudi zato, ker so nasveti prihajali izpod peresa (v času pisanja še) bogoslovca v opatiji St. Vincent iz Pennsylvanije.

Če pustim ob strani zdravstvene tegobe, viharje, presenečenja nad morskimi pojavi in živalmi (delfini

so bili za mnoge pravo odkritje), je bila pot bolj ali manj dolgočasna. Krajšali so si jo na različne načine: nekateri so se učili jezika (angleščino), drugi so opazovali življenje na ladji, spoznavali nove ljudi, vsi pa so - bolj ali manj - čakali na konec vožnje.

Željno pričakovanje kopnega se je mešalo z radovednostjo: kakšna je Amerika, kakšen je New York? Če ponovim za že citiranim Trobcom: "Z velikim veseljem vgladaš lepe ameriške homce še daleč pred novim Jorkom"⁶. Kopno je razveselilo vse, hkrati pa se je večala tesnoba pred prihodnostjo. Zaključim naj z besedami Matije Šavsca, ki je svoj prihod v

newyorško luko konec prejšnjega stoletja opisal takole: "Zvečer že zapazimo luči z otoka Long Islanda. Pluli smo počasneje. Vedno je bilo treba paziti na postavljena znamenja, da se ladija ogne plitvin in skal. Z raketami in bengalskim ognjem se je pogovarjala s srečajočimi nas ladjami. Proti najsturi se ustavimo v Sandy Hook in počakamo drugega jutra, da je prišel zdravnik in se osebno prepričal o

⁴ Iz Amerike. Iz št. Vincencija. Zastran preseljevanja v Ameriko piše g. Trobec.- Zgodnja danica, št. 11, 10. 4. 1865, str. 88.

⁵ Glej opombo 26.

⁶ Ibidem.

zdravstvenem stanju medkrovnikov. Na naših jarbolih zavihrajo zastave Združenih držav in severno-nemškega Lloyda. Godba nas navduši z glasnimi marši in z amerikansko himno. Zavijemo jo v novojorško luko. Nebrojno čolničev, jadronic, malih parnikov in težkih kupčijskih ladij iz vseh delov sveta je švigalo semtertje ali usidrano mirovalo. Velikanski kip in svetilnik ob jednom, Svoboda, nas vabi k sebi: v Ameriki smo! Pozdravljena dežela Svobode! Ti mi bodeš druga domovina. Dal Bog, da bi se mi tako priljubila, kakor se mi je mila zemlja slovenska"⁷.

Zusammenfassung

"Mit'n Zuch nach Breem' un' mit'n Dampfa nach Nu Jook"

Wie Auswanderer die Reise nach Amerika erlebten

Die slowenische Auswanderungswelle in Richtung Amerika am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts war ein konstitutiver Bestandteil der sogenannten "slawischen und jüdischen" Welle. Schon in Europa rollte sie westwärts, und diese Richtung behielt sie auch auf ihrem Weg zum Atlantik und in den Vereinigten Staaten von Amerika bei. (Den Ausspruch Horace Greeleys "Go West, young man!", der sich auf die "Entdeckung" des amerikanischen Westens bezog, wird im Buch Jurij Trunks *Amerika in Amerikanci* (Amerika und die Amerikaner), Klagenfurt 1912/ auch von dem slowenischen Maler Ivan Vavpotič verewigt).

Die slowenischen Auswanderer erlebten die Reise selbst in recht ähnlicher Weise wie Auswanderer aus anderen europäischen Staaten. In den Quellen stößt man jedoch auf Angaben, die zeigen, daß sie hie und da anders behandelt wurden als diese. In Hamburg konnten sie beispielsweise (um 1900) in den städtischen Herbergen Quartier nehmen und mußten nicht im Sammellager für Auswanderer nächtigen. Der Verfasser des slowenischen Wegweisers für Auswanderer (1904) führte als Gründe für ein solches Verhältnis ihnen gegenüber die Tatsache an, daß sie sich auf europäische Art und Weise verhielten, die deutsche Sprache kannten (jeder Slowene beherrschte das Deutsche wenigstens teilweise) und nicht zuletzt, daß sie Geld in der Tasche hatten.

"Nicht nach Amerika!" lautete der Warnruf, auf den man während der Zeit der Auswanderung von Slowenen in die Vereinigten Staaten ständig stößt: Er erschallte in der Presse, der slowenische Schriftsteller

Jakob Alešovec veröffentlichte sogar eine Erzählung mit gleichnamigem Titel (*Ne v Ameriko* /Nicht nach Amerika/, 1883, 1912). Ihren Protest gegen die Emigration motivierten deren Widersacher mit nationalen, wirtschaftlichen und Glaubensgründen: Dieser Prozeß schwäche das slowenische Volk zahlenmäßig, entfremde ihm seinen produktivsten Bevölkerungsteil; kirehliche Kreise fürchteten dagegen den Einfluß der freidenkerischen amerikanischen Lebensphilosophie unter Auswanderern und Daheimgebliebenen.

Mit steigender Bildung (mit Hilfe von Zeitungen, den Erzählungen von Rückkehrern, Briefen von Auswanderern u.ä.) vertiefte sich das Wissen über Amerika auch in Slowenien. Um die Jahrhundertwende war der Informationsaustausch zwischen den Vereinigten Staaten und den Slowenen sehr rege, was Amerika als Land zu einem objektiveren Bild bei den Slowenen verhalf.

Schon die Reise zu den westeuropäischen Häfen war für die Auswanderer unterschiedlich und mehr oder weniger interessant. Der Hausierer Matija Premuta durchwanderte den größten Teil Europas, bevor er sich in Bremen einschiffte (1839). Der Missionar Friderik Baraga war einige Jahre vor ihm (1830) mit der Kutsche durch das unruhige Europa nach Le Havre in Frankreich gefahren. Die Mehrheit derer aber, die sich auf den Weg in die Fremde machten, reiste mit dem Zug.

Ljubljana erhielt bereits 1849 eine Zugverbindung mit Wien (und damit mit dem übrigen Europa), acht Jahre später auch mit Triest (1857). Die ganze Zeit über spielte die Hauptstadt des Landes Krain im Süden Österreichs die Rolle eines bedeutenden Eisenbahnknotenpunkts für Ankömmlinge aus dem Osten (aus Galizien, Ungarn und vom Balkan), die sich auf dem Weg zu den westeuropäischen Häfen befanden, insbesondere nach Le Havre und Triest. Unter den Häfen, in denen sich auswandernde Slowenen einschifften, werden am häufigsten Bremen (Bremerhaven), Hamburg und Le Havre genannt, seltener Liverpool, die holländischen Häfen Rotterdam und Amsterdam sowie das belgische Antwerpen. Die Rolle, die Triest für die Slowenen bei der Auswanderung spielte, war weniger bedeutend, als seine räumliche Nähe hätte erwarten lassen.

Erhaltene Briefe von Auswanderern informieren darüber, wie sie Europa kennenlernten und welche Gefühle sie auf der Reise überkamen. Zur Zeit der Massenauswanderung erlebte die Mehrheit der Aus-

⁷ Matija Šavs, *Življenje na ladiji. - Dom in svet*, 1897, str. 467.

wanderer die Reise so, wie es aus den Lebenserinnerungen Albin Kunes hervorgeht, der im Jahre 1903 245 "Krainer" (d.h. Slowenen) von Basel nach Le Havre führte: Sie waren eine Gruppe von Menschen, die auf den Bahnhöfen geduldig auf eine Fortsetzung der Reise warteten, sich in den Eisenbahnwaggons miteinander unterhielten, manchmal ein Lied anstimmten, aßen und tranken und oftmals in Schweigen, Sehlummer oder stilles Gebet verfielen. Wenn sie schon auf der Zugfahrt einen Leuchtturm an der Meeresküste aufflammen sahen, und den Geruch des Meeres in der Luft spürten, wurden sie von Beklommenheit und Unruhe ergriffen. Sie wußten dann, daß das Ende der Fahrt auf dem Festland näherkam und mit ihm die Notwendigkeit, die symbolischen Bande zur Heimat zu zerreißen, die die Bahngleise immer noch dargestellt hatten.

Die Reise übers Meer war ein eigenartiges Erlebnis, verbunden mit zahlreichen Unannehmlichkeiten. Die Fahrt mit Segelschiffen, mit denen man noch anfangs des 19. Jahrhunderts nach Amerika gereist war, kann natürlich in keiner Hinsicht mit der Fahrt mit einem der großen Dampfer an der Schwelle des 20. Jahrhunderts verglichen werden. Segelschiffe waren für Reisende nicht besonders attraktiv, alle

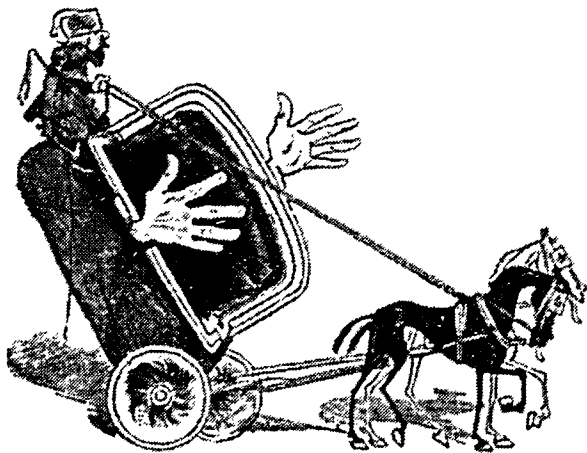
wünschten möglichst bald im New Yorker Hafen an Land zu gehen.

Der Missionar Jakob Trobee widmete in einem Brief (1865) der Vorbereitung auf die Reise übers Meer manch wohlgemeintes Wort. Es handelt sich hierbei um den bisher ersten wiederaufgefundenen Leitfaden für künftige slowenische Auswanderer, in dem außer Ratsehlagen über Nahrung, Verhalten auf dem Schiff, Erhaltung der Gesundheit, z.B. durch möglichst langen Aufenthalt auf Deck, auch Verhaltensratschläge geistiger (und geistlicher) Natur gegeben werden. Er appelliert an die Auswanderer, ein "gutes" Buch im christlichem Geist mitzunehmen, zu beten und sich den Mitreisenden gegenüber höflich zu betragen.

Die Mehrheit der Schiffsreisenden wartete natürlich bloß auf das Festland und Amerika. Und nach der Ankunft waren viele fasziniert. Auch Matija Šavs, der gegen Ende des vorigen Jahrhunderts bei der Begegnung mit dem New Yorker Hafen notierte: "A giant statue and lighthouse at the same time, 'Liberty', is inviting us: we are in America! Greetings, country of 'Liberty'! You'll be my second home. I hope to God I'll love you as much as I love my native soil."

Dušan Kos

ŽIVLJENJE, KOT GA JE PISALA DOTA

Vloga poročnih prejemkov v življenju kranjskega in slovenještajerskega plemstva v 14. stoletju

Po enem od splošnih stereotipov je bogastvo pri sklepanju življenjskih zvez povsem nepomembna postavka, po nekem drugem pa je denar sveta in žensk vladar. Kakorkoli že, vsekakor je bilo (in je še) v zadnjih nekaj tisočletjih običajno, da sta povsod oba mladoporočenea (ali koruznika!) "nekaj" prinesla ali vložila v novo skupno gospodinjstvo. Pri tem pa ni šlo za enostavno prinašanje blaga "na kup", marveč - tako kot še danes - za ritual, za natančno določen in pravno zavarovan sistem. In prav to vprašanje, namreč, kakšna pravila so prisiljevala ljudi v urejanje premoženjskih zadev med dvema partnerjema, ali so imela funkeijo preskrbovanja otrok in kako so se ta pravila odražala v socialnem statusu (premoženje, ugled itd.) posameznika, je rdeča nit naslednjih nekaj strani. Vse na primeru kranjskih in slovenještajerskih plemiških družin od konca 13. do začetka 15. stoletja. Časovna omejitev ne pomeni, da je bilo pred tem obdobjem ali po njem dogajanje bistveno drugačno,

marveč je posledica zadovoljivega števila (pisnih) virov, ki omogočajo nekatere zaključke. Po drugi strani pa geografska omejitev izključuje primere iz romanskega sveta na zahodu današnje Slovenije, ki je imel v primerjavi z osrednjim delom slovenskega ozemlja neprimerljive vire, pravni in kulturni sistem.

Poročne pogodbe so bile vsaj pri srednjem in višjem plemstvu praviloma zapisane. V njih pa so bili skoraj brez izjeme fiksirani poročni prejemki, pravne norme o razpolaganju z njimi in določene pravne poti, če kdo od partnerjev ne bi spoštoval sporazuma. Poleg čistih poročnih pogodb najdemo poročne prejemke v številnih pisnih obljubah moževe ali žnne strani glede višine in oblike izplačila dot, jutrn, zaženil, v razsodbah in poravnava v sporih glede izplačil.¹ Naša analiza zajema vse plemiške sloje, čeprav je največ vesti za nižje in srednje sloje, saj so bile grofovске in gosposke rodbine pri nas maloštevilne.

Poročni prejemki so se delili na one od ženine (dota) in one od moževe strani (jutrna, zaženilo, izboljšava). Izmeničnost prejemkov je osnova sistema poročnih prejemkov.² Vsi so bili namenjeni stanu

Kratice

ARS - Arhiv republike Slovenije, kronološka vrsta listin, ARS CE - ARS, listine grofov Celjskih (prej v HHStA), ARS DA - ARS, kopije listin kostanjeviškega samostana v arhivu gospostva Dol (Gr A 1 - graščina Dol pri Ljubljani - Reigersfeld VII, fasc. 179), ARS W - ARS, listine vrnjene iz HHStA iz nekdanjih repertorijev I, II, III, XIV (brez listin grofov Celjskih); Fra 35 - J. Zahn, Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis (Fontes rerum Austriacarum, II Abt., 35) Wien 1871, GZL - B. Otorepec, Gradivo za Zgodovino Ljubljane v srednjem veku, Ljubljana 1956-, GZM - J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora, Maribor 1972-, GZS - F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 5 knjiga (1201-1246), Ljubljana 1928, HHStA - Državni arhiv na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), kronološka zbirka listin; HRG - Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte; Komatar XVIII, XIX - F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, MMK XVIII/1905, XIX/1906, MDC - A. v. Jaksch in H. Wiessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae, MHK - Mitteilungen des Historischen Vereines für Krain URBKr - F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, Bd 1200-1269, Laibach 1884 u. 1887. Za prepise vseh neediranih listin se iskreno zahvaljujem prof. dr. Božu Otorepcu!

1 W. Brauner, Frau und Vermögen im spätmittelalterlichen Österreich, v: Frau und spätmittelalterlicher Alltag. Internationaler Kongress, Krems an der Donau, 2. bis 5. Oktober 1984, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, Nr. 9, Österreichische Akademie der Wissenschaft, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, 473. Bd., Wien 1986, 576-577; S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, 256

2 Terminologija za doto: "dos" (ARS DA, 28: 1301 januar 13., kopija), "haimstewr" (Fra 35, št. 494, str. 69-71), "haimstewr" (ARS CE, 1348 avgust 22.), "haimstewr"

primernemu skupnemu gospodinjstvu, ki ga je sicer pretežno podpiral mož³, nekatere pa so namenili tudi za starostno preskrbo vdov, katerih vzdrževanje ni bila več dolžnost njihovih družin. Jutrna, ki so jo prvotno (že po imenu) predali zjutraj po poročni noči, ko so se začela (fizično) zbirati darila, je imela tudi simbolni pomen pri spremembi žene iz konkubine v "hišno gospo". Proti koncu srednjega veka je značaj jutrne vedno bolj postajal antipod višini prejemkov z ženinine strani, in to brez omenjenega simbolnega pomena, saj je bilo potrebno utrditi ustrezno enako dvosmerno obdarovanje. Poznosrednjeveško zaženilo je bilo v bistvu nasledek germanske "dote", ki jo je dajal, v nasprotju z rimskimi pravnimi normami, ob poroki mož ženi. V poznem srednjem veku še vedno preko njenih sorodnikov, kot je razvidno iz naših virov, kasneje pa direktno njej. Tako je višina ženininih prejemkov lahko ustrezala moževim ali pa jih presejala, nikoli pa ni bila manjša (več spodaj). Prispevke sta načeloma dajala oče (dota) in mož (jutrna in zaženilo = "protidota", izboljšava = dodatek ali sama jutrna), pogosto pa tudi drugi sorodniki (mati, bratje, svaki), varuhi ali celo gospodje - predvsem, kadar je šlo za ljudi v njihovi službi, vazale in varovance. Gospodje so vsaj v starejšem obdobju (do 13. stoletja) pogosto prevzemali tudi garancijo za dote, ki so jih njihovi ministeriali predali ženam, tudi če niso bile njihove ministerialke (mešani ministerialski zakoni). Kot primer gospodove garancije navajam le obljubo oglejskega patriarha Bertolda iz leta 1225, da bo varoval doto žene svojega ministeriala Henrika iz Slovenj Gradca, ki je bila ministerialka krške škofije.⁴

Dote in zaženila ni bilo mogoče dedovati izven rodbine darovalca. To je pomenilo, da je ob smrti prejemnika brez potomeev ostal zakonskemu partnerju le dosmrtni preužitik ("leibgeding"), ki je nato spet pripadel obema rodbinama, ki sta ju dala, ali pa drugim posebno določenim dedičem. Uporaba preužitka je bila nevtralna glede spola vdovec. V razsodbi spora med Nikolajem Sommereckerjem in njegovo hčerko Anđel leta 1370, prvič poročeno z Ushalkom Gallom (sinom Henrika Galla), je njen drugi mož Fridel Harrer izjavil, da bo v primeru, če bi bila brez otrok in bi Anđel umrla pred njim, on vrnil denar Anđelinim otrokom iz prvega zakona z Gallom. Če pa bi umrli tudi ti otroci, naj gre denar njegovemu tustu Sommereckerju oz. njegovim sorodnikom in dedičem. Vdovi (vdovec) je navadno ostal vsaj del premičnin. Jutrna je ostala ženi in njenim najbližjim dedičem ali komurkoli po prosti izbiri v trajno last. Svojo doto je vdova lahko prodala tudi kognatskim sorodnikom po moževi strani, še posebej, če agnatskih

št. 39 (str. 141); ARS CE, 1327 april 9. Kranj; Komatar XVIII, št. 50 (str. 151); GZL 1/60, Komatar XIX, št. 192 (str. 103), št. 213 (str. 114), št. 229 (str. 120-122), št. 239 (str. 125-126); HHSIA, 1391 avgust 15. Gradec; ARS, 1406 april 25. Prim. U. M. Schwob, "Herrinnen" in *Tiroler Quellen. Zur rechtlichen und sozialen Stellung der adeligen Frau im Mittelalter*, v: *Literatur und Bildende Kunst im Tiroler Mittelalter Die Iwein-Fresken von Rodenegg und andere Zeugnisse der Wechselwirkung von Literatur und bildender Kunst, Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, Bd. 15, Innsbruck 1982, 163; Th. Mayer-Maly v HRG III (stolpec 678-679, 681-682; Mayer-Maly na osnovi dunajskega privatnega prava in dunajskih listin ugotavlja, da je bila jutrna tam pravzaprav edini možev izdelek. Poleg nje tam ni mogoče zaslediti samostojnega zaženila, beseda "widerlegen" pa naj bi pomenila le to, da naj bo njena dota povrnjena z jutrnjo. Celo ženina dota naj bi se lahko imenovala jutrna (Morgengabe, 386-388). Prim. še Brauner, n.d. 582. Pri tem moramo opozoriti, da se naše razmišljanje osredotoča le na plemstvo, deloma višje sloje meščanstva, katerih pravno življenje in s tem tudi poročni prejemki so temeljili na germanskih pravnih normah. Nasprotno je imela npr. slovanska jutrna širši pomen, saj je zajemala ne le moževa darila ženi, marveč tudi darila drugih sorodnikov. Pod vplivom germanskega in recipiranega rimskega prava, se je tudi pri nižjih slojih izraz jutrna kasneje razširil na vse poročne prejemke (Vilfan, Pravna zgodovina, 254-256).*

Podeljeno zastavljeno fevdno posest so fevdni gospodje v bistvu le potrdili, ne pa dali, kot govori tekst v listinah (npr. Komatar XVIII, št. 105, str. 178; HHSIA, 1377 junij 24. Dunaj; Komatar XIX, št. 259, str. 134-135). Sicer pa se fevdi kot poročni prejemki v 14. stoletju niso ravnali po kakšnih posebnih, od alodov razlikujočih se določilih (K.-H. Spiess, *Lehnsrecht, Lehnspolitik und Lehnverwaltung der Pfalzgrafen bei Rhein im Spätmittelalter, Geschichtliche Landeskunde, Veröffentlichungen des Instituts für geschichtliche Landeskunde an der Universität Mainz, Bd. XVIII, Wiesbaden 1978, 108-109*). Glede gospodovega varovanja dote za ministeriala prim. GZS 5, št. 432 (str. 216-217).

(IHSIA, 1349 junij 9.) itd. Za jutrnjo "morgengab" (ARS W, 1325 september 14. Gradec) itd. Za zaženilo: "widerlegung" (ARS W, 1325 september 14. Gradec) itd. Za izboljšavo: "pezzrung" (ARS CE, 1371 april 2. Celje), "pessierung" (ARS, 1392 avgust 10.) itd. Prim. še H. Bilowitzky, *Die Heiratgaben in der Steiermark während des späten Mittelalters unter stände- und wirtschaftsgeschichtlichem Aspekt*, Graz 1977 (tipkopisna disertacija), 25-27, 31, 35

3 Del premoženja je bil skupen, partnerja sta bila tedaj enakopravna. Znotraj te forme je bilo nekaj podvariant. V primeru smrti enega od partnerjev je drugi to premoženje obdržal kot pravo lastnino in ne le kot "leibgeding". V drugem primeru je imel preživeli le dosmrtno pravico užitka = "leibgeding" (več o tem spodaj). Popolna združitev premoženja zakoncev v "skupni roki" pri nas v 14. stoletju iz listin ni razvidna. V tem primeru so zakoncem ostale (kot ločena lastnina) le osebne stvari (Brauner, n.d. 577 st.; S. Vilfan, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien, Bd. 21, Graz 1968, 158*).

4 Npr. Fra 35, št. 447 (str. 16-17); MDC VIII, št. 397 (str. 120); IHSIA, 1320 avgust 22.; Komatar XVIII, št. 38 (str. 140) in

ni več imela. Takšen sistem dedovanja je vsaj deloma onemogočal lovce na dote.⁵ Ker dajaleu ni bilo v interesu odtujevanje posesti in s tem zmanjševanje preživetvenega potenciala rodbine, je bilo darilo večinoma določeno v denarju. Vendar pa zaradi pomanjkanja denarja največkrat ni prišlo do izplačila, marveč je prejemnik začasno dobil nepremičnine z določilom, da prejema dohodke do končnega izplačila denarja. Glede na to, da največkrat ni prišlo do poravnave dolga, denar ni pomenil zastave, marveč

merilo, koliko posesti se prepušča partnerju brez namena dokončnega izplačila v denarju. Včasih je bilo mogoče podeliti tudi osebe, celo viteškega porekla.⁶

V poznem srednjem veku je veljalo, da je gospodarsko breme zakona ležalo na možu. Z recipiranjem rimskega prava se je uveljavljal princip ločenih posesti (najprej pri plemstvu, nato meščanstvu), a je imel mož dolžnost upravljati in varovati premoženje žene. In sicer tako, da se je njegova substanca ohranila: ženine prejemke je moral kapitalsko zavarovati oz. naložiti v rento s približno 10 % donosom. Nekoliko drugače je bilo pri dajtvah z moževe strani, ki so bile pred poroko le določene, izplačane pa po smrti moža, kot je bilo običajno v avstrijsko-bavarski praksi. Vdove v drugem zakonu niso bile več upravičene do nove jutrne, temveč le do zaženila novega moža. Nasprotno pa je mož dobil v tem primeru "staro" doto in jutrnjo in se mu je sistem "staro za novo" vsekakor izplačal.⁷

Istočasno s prejemom dote, včasih celo pred poroko, se je nevesta odpovedala dediščini po starših. To je bilo potrebno regulirati zaradi nevarnosti ponovne odtujitve dela družinske posesti, zlasti v premožnejših družinah. Tako se je npr. leta 1353 Katarina Goriška odpovedala vsem zahtevam do

⁵ Izjava Fridla Harrerja: "...mein liebe wiertin Endel an leip erben mit mier abgieng...so sol ich...den gelt darauf ich darum geweist pin inhaben jar und tag und sol dan hin wider gefallen auf di vordren chint meiner lieben wiertin di si mit Wschalchen dem Gallen hat; ob di chind abgiengen und sturben, so schuellen...mark gelts...hin wider angefallen mein lieben sweher Nikelen den Sumereker und sein nasten erben und schuellen si der underwinden in ier geualt, wand ich fuerpaz nicht recht darczuo han..." (ARS W, 1370 avgust 24.) Še en primer: leta 1379 se je Gertruda Auerhanner poravnala z bratom Uleinom iz Širja glede dediščine po starših. V primeru Gertrudine smrti brez dedičev "...schullen die hundert march und die virczkch guldein mein heimstewr meines wirczs laibding sein und nach seinem tot wider geuallen..." (ARS, 1379 junij 21.). T. Mayer-Maly, *Die Morgengabe im Wiener Privatrecht des Spätmittelalters*, v: *Festschrift Hans Lentze zum 60. Geburtstag* (izd. N. Grass, W. Ogris), Innsbruck-München 1969, 392-393. Glede "lova na dote" Bilowitzky, n.d., 65-67.

Glede jutrne: leta 1314 je podarila Sofija s Kostanjevice samostanu v Kostanjevici neko posest, ki je bila sicer jutrna njenega prvega moža Henrika s Prežeka (ARS, 1314 junij 24.). Kunigunda iz Slovenj Gradca je prodala leta 1355 s privoljenjem drugega moža Viljema, sodnika v Vuzenici, grofu Frideriku I. Celjskemu jutrnjo svojega pokojnega moža Janža iz Kotelj (ARS CE, 1355 januar 21.). Katarina z Loža je leta 1380 zapustila sinovoma iz prvega zakona z Winterjem iz Hoffstettna svojo jutrnjo (ARS W, 1380 december 21.).

"Leibgeding" v pomenu "dosmrtnega preužitka" za zakonca pogosto ni nič drugega kot izraz za zaženilo: "leibding" leta 1365 (Komatar XIX, št. 156, str. 49), "laibding" leta 1379 (ARS, 1379 junij 21.). O "leibgeding" po severnjaškem pravu prim. Schwabenspiegel, Kurzform. I. Landrecht, II. Lehnrecht (izd. K. A. Eckhardt), MGH: *Fontes iuris germanici antiqui*, Nova series, Tomi IV pars I et II. Hannover 19742, Landrecht, čl. 22 in 200; F. Bischoff, *Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters*, Graz 1875, čl. 189, 190, 191; Mayer-Maly, n.d., 387; Brauneder, n.d., 581. Tak preužitek je bil včasih zelo velik. Oni od Katarine Celjske, vdove po zadnjem predstavniku istrske veje goriških grofov grofu Albertu IV., je bil leta 1386 naprodaj za kar 22000 dukatov. Obsegal je več mest in gospodstev na Dolenjskem in v Beli krajini (MHK XX/1866, 26). Prim. še geslo "Dos" W. Ogrisa v HRG I (stolpec 777).

O sistemu ženinega in (moževega) dedovanja poročnih prejemkov prim. Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 151; Vilfan, *Pravna zgodovina*, 256; Schwob, n.d., 163; Brauneder, n.d. 576. Nekoliko drugače v geslu "Morgengabe" Th. Mayer-Malya, ki pravi, da z nepremičninami vdova ni mogla prosto razpolagati in je imela le pravico do preužitka (HRG III, stolpec 678).

Glede prodaje dote: leta 1230 je grofica Sofija Višnjegorska prodala svojo doto višnjegorske provenience bratu pokojnega moža (grof Henrik Andeški), vojvodi Otonu Meranskemu (URBKr II, št. 68, str. 53-54).

⁶ Rudolf z Liechtensteina je leta 1358 namenil hčerki Katarini, poročeni Viltuški, 600 funtov dunajskih denaričev in namesto njih nakazal zetu Henriku 60 funtov imenja (ARS W, 1358 september 26). Nikolaj Posch je nakazal leta 1360 ženi Doroteji za 50 mark imenja dohodke od posesti okoli Begunj (ARS W, 1360 september 12.). Hans Pauer iz Guštanja je zastavil leta 1363 ženi Anel za 200 mark graških denaričev jutrne "all mein hab und alles mein güt" (ARS W, 1363 maj 31.). Prim. dajanja viteških oseb: HIIStA, 1309 maj 28. Ptuj ("rittermæziger leute"); ARS W, 1325 september 14. Gradec in ARS W, 1325 september 14. Gradec ("rittermæziger leute"). Prim. Schwob, n.d., 163; Mayer-Maly, n.d., 393-394.

⁷ H. Ebner, *Das freie Eigen. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Mittelalters* (Aus Forschung und Kunst, 2. Bd.), Klagenfurt 1969, 201; Vilfan, *Pravna zgodovina*, 256; Vilfan, *Rechtsgeschichte*, 158; Bilowitzky, n.d., 27-34, 36. Prim še op. 5 (ARS W, 1370 avgust 24.). Primeri kapitalizacije dote: 50 mark dohodkov za 500 mark šilingov leta 1321 (Fra 35, št. 542, str. 124), 20 mark dohodkov za 200 mark oglejskih denaričev leta 1324 (Komatar XVIII, št. 39, str. 141), 15 mark dohodkov za 150 mark oglejskih denaričev leta 1349 (HHStA, 1349 junij 9.). Leta 1332 je Peter z Lemberga obljubil svaku Hardegu s Ptuja, da bo prejetih 113 mark oglejskih denaričev za doto "an ze legen an gulde so ich schiriste mag" (ARS W, 1332 september 8. Ptuj). Enako tudi Gotfrid iz Maribora tastu Frideriku s Kunšperka leta 1312: "...ich di egenanten...phünt an legen schol an güeter in dem land ze Steyer..." (GZM III/20).

Glede izvršbe izplačila jutrne šele po smrti moža prim. geslo "Morgengabe" Th. Mayer-Malya v HRG III (stolpec 678, 679, 682). Glede drugega zakona in jutrne gl. Bischoff, n.d., čl. 190. Mayer-Maly, n.d., 395.

dediščine po očetu Frideriku I. in bratih Ulriku I. in Hermanu I. Celjskim, ker je prejela doto v višini 1600 mark oglejskih denaričev.⁸ Poročni prejemki v številčno povprečnih družinah so zaradi frekventnosti skozi celotno starševsko obdobje predstavljali izredno hude obremenitve proračuna, kar je primoralo tudi najvišje sloje, da so se zadolžili.⁹ Če ni bilo natančno določeno, je vsak zakonec obdržal svojo posest - tako tisto, ki jo je imel pred sklenitvijo zakona, kot ono, ki jo je pridobil v času zakonske zveze. Žena je prosto razpolagala s svojim premoženjem, o čemer pričajo številne listine o zahtevnejših pravnih poslih, ki so jih sklepale ženske. Še več, v primeru nuje se je mož celo zadolžil pri ženi.¹⁰ Vsaka finančna obremenitev ali odtujitev ženine posesti se je lahko zgodila le z njenim privoljenjem. Nenazadnje o tem pričajo tudi skoraj obvezne privolitve žena pri moževih odtujitvah posesti od 14. stoletja dalje. V sporih in poravnavaх glede poročnih prejemkov, se je ralsodba dejansko vedno glasila v korist žene, njene rodbine oz. otrok iz vsch zakonov. Tako se je leta 1376 Friderik iz Lipnice odpovedal doti, ki jo je dal pokojni hčerki Katarini (poročeni z Gotfridom iz Maribora), v korist vnukinje Margarete. Domnevati smemo, da ji je sprva to posest oporekal, saj so listine o poravnavaх ali odpovedih navadno posledica poprejšnih sporov.¹¹

Višino poročnih prejemkov so določali glede na rang in premoženjsko stanje obeh partnerjev. Kaj in koliko sme dobiti žena za jutno, je sieer teoretično določalo Švabsko zrealo, za katerega pa velja, da se je v naših deželah uveljavljalo šele po prihodu Habsburžanov (na Štajerskem že od 80. let 13. stoletja, na Kranjskem pa šele od 30. let 14. stoletja): knezi in drugi "svobodni" gospodje po 100 mark dohodkov, "srednji" svobodni 10 mark, knežji

ministeriali 5 mark dohodkov; ostali pa samo enega dobrega konja ali drugo vrsto živine itd. Za kralja višina ni bila predpisana. Pri omejitvah moramo upoštevati še nastanek Švabskega zrealo okoli leta 1275 in dejstvo, da njegove stanovske omejitve zaradi diferenciacije med plemstvom niso dolgo zdržale. V načelu je veljala enakovrednost dote in zaženila. Višina obeh se je potemtakem morala ravnati po spodnjem nivoju zmožnosti manj premožne strani v poročnem sporazumu. Ker je bila tendenea pri iskanju poročnih zvez, zagotoviti otroku stanovsko in premoženjsko enakovrednega partnerja, so prejemki v grobem ustrezali rangi obeh partnerjev. Razen seveda, če je bilo potrebno v posamezni družini zaradi večjega števila otrok zmanjšati delež na posameznika, kar pa iz virov ni najbolje razvidno. Izdatke je na najnižjo možno raven zniževal tudi strah pred razbitjem družinske (rodbinske) posesti. Navedene vsote so torej izražale spodnjo mejo poročnih prejemkov, ki je še zagotavljala stanu primerno življenje zakoneev (k temu tekst z opombami 6, 7, 8).¹²

Razmerje med ženinimi in moževimi prejemki je bilo dokaj pomembno, za nas pa zanimivo in poučno. Popolni viri so redki, zato je mogoče odnos le približno določiti, ne pa natančneje ovrednotiti. V 14. stoletju je bilo razmerje na večini slovenskega prostora v korist žene - prejemki moške strani so bili včasih celo več kot dvakrat višji od onih z ženine strani (gl. grafikon Razmerja med višinami ženinih in moževih prejemkov). Absolutno največje breme je pomenilo zaženilo (v naših virih gre za grofovskie rodbine Vovbrških, Celjskih in Goriških).¹³ Jutna je lahko dosegala višino dote (pri Vovbrških, gospodih Aufensteinih in viteziх Čreteških)¹⁴, ali pa jo celo presegala (vitezi Otoški, tirolski Villandersi, Šteberški

⁸ ARS CE, 1353 marec 29. Pazin: "...wir...verzeihen und verzeigen haben...aller der ansprach und vordrung...hincz allem unsern erb...daz unser lieber herre und vatter graf Fridreich...inne habent...und habent uns darumb ze haimstewer zu unserm wirt...geben...und suellen wir und unser erben fuerbaz daruber dehainer rechten noch vordrung...haben). Podobno so še pred poroko trije poroki obljubili, da se bo Ana s Polhovega gradca "wann...in Achaczen irs wirtes gewalt chumt, so schol si sich vertzeichen...allez des erbes" (ARS W, 1356 april 4.). Prim. Schwob, n.d., 163.

⁹ Leta 1318 si je izposodil grof Herman Vovbrški 100 mark srebra, ki jih je namenil nečakinji Žovneški za poroko. Za poroko je postavil Friderika Stubenberškega (MDC VIII, št. 397, str. 120).

¹⁰ Brauneder, n.d. 574-575.

¹¹ Bilowitzky, n.d., 37. ARS W, 1376 april 21. Maribor. O obveznem ženinem dovoljenju za prodajo, zastavo, sporih itd. prim. tudi Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 21. Prim. tudi Schwob, n.d., 164-165; Ebner, n.d., 202.

¹² Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 20. Bilowitzky, n.d., 67-69. Prim. Mayer-Maly, n.d., 385.

¹³ MDC VII, št. 148 (str. 57-58); ARS CE, 1371 marec 7. Celje; ARS CE, 1371 april 2. Celje; ARS CE, 1373 oktober 14. Beljak; ARS CE, 1373 oktober 14. Beljak (A); ARS CE, 1400 januar 31. Beljak. Bilowitzky, n.d., 73-75 (ugotavlja tako stanje za celo vojvodino Štajersko). Za Tirolsko ugotavlja Schwobova, da so bile jutrne enake, ali pa veliko manjše od dot. Žal ne navaja podatkov za zaženilo (n.d., 164). Th. Mayer-Maly še posebej poudarja razmerja 1:1, 1:2, 2:3, 1:3, 1:4, ki naj bi imela tradicijo v pozni antiki (HRG III, stolpec 679). Na drugem mestu navaja za Dunaj razmerja v korist jutrne, združene z zaženilom pod enotnim nazivom "jutna" (Morgengabe, 388-389).

¹⁴ MDC VII, št. 148 (str. 57-58); HHSIA, 1309 maj 28. Ptuj; Komatar XIX, št. 259 (str. 134-135).

in gospodje Turjaški).¹⁵ V teh primerih se je lahko skrivalo pod izrazom "jutrna" tudi zaženo, ki sicer ni bilo izrecno navedeno.¹⁶

Pomožno rangiranje plemstva s pomočjo poročnih prejemkov in obratno (na podlagi ranga plemiča pretehtati ustreznost njegovega poročnega darila) je relativno zanesljivo. Razjasniti pa je potrebno posamezne primere, ki odstopajo od pričakovanega ali z drugimi instrumenti drugače ugotovljenega. Glede na višino in pogostost posameznih vsot smemo razmejiti dote in jutrne (za zažena ni dovolj podatkov) v 7 skupin. Pojavi se mreža slojevitosti plemstva, čigar socialno mobilnost spremljamo skozi dobrih sto dvajset let in se dopolnjuje z ugotovitvami po drugih metodah.¹⁷ Infiltracije posameznih rodbin (družin) v različnih skupinah se ne da vedno razlagati z resnično spremembo ranga - često je bila pogojena s stanu neprimerno poroko (višjo ali nižjo), (pre)številnimi otroci, ki so nižali realni nivo rodbine, z niveliranjem prejemkov glede na manj premožnega partnerja in seveda z nepopolnimi podatki. Natančneje si kaže ogledati tabeli "Grupiranje plemstva na podlagi višine dote/jutrne"¹⁸ in določiti dinamiko

posameznih rodbin. Pri tem imejmo pred očmi načeloma nižji nivo jutrne kot dote, kar potemtakem lahko v tabeli o jutni spremeni 7. skupino v 6. glede na tabelo o dotah itd. Ker pa to ni pravilo, je bolje, da ohranimo enotno gradacijo (glej tabeli 1 in 2 na koncu razprave).

Obe tabeli odslikavata (pričakovano) piramidalno strukturiranost plemstva - množičnost na dnu, ozka konica na vrhu, vmes pa heterogen srednji sloj. Edino opazno dinamiko navzgor opazimo pri Lambergerjih (7. do 5. skupina), Turjačanih (od 7. do 4. skupine) in Celjanih (od 3. do 1. skupine). Od srede 14. stoletja so bili Celjski samo v začetnem obdobju svoje družbene in gospodarske ekspanzije v 3. in 2. (1348 in 1353), zatem pa izključno v 1. skupini.

V 7. skupini na prvi pogled moti prisotnost gospodov (prvotno vitezov) Turjaških, vitezov Čreteških, Lambergerjev, Črnomaljskih in Polhograjskih. Pri zadnjih ni zanesljivo, če gre v obravnavani listini resnično za celotno doto - značaj prodajne listine dopušča domnevo, da je šlo pri prodani posesti le za del dote. Vendar ženin nižji izvor (iz Vipave) ni dopuščal opaznega dviga na lestevici. O nižjem statusnem izvoru žene oz. o številnejših starejših bratih in sestrah, ki so objektivno zniževali poročne prejemke, smemo razmišljati tudi v primeru sicer številčne rodbine Turjaških (ni znano, od kod je bila žena). Sploh pa je bil domet Turjaških v 14. stoletju šele okoli 4. skupine. Gibanje Čreteških v 7. in 6. skupini konec 14. stoletja lahko pomeni le postopen padec družine, ki je sicer dossegla višek v prvi polovici 14. stoletja. Lambergerji in vitezi s Kamna so se začeli vzpenjati šele konec 14. stoletja,

¹⁵ Komatar XVIII, št. 124 (str. 186-187); ARS W, 1368 julij 4.; Komatar XIX, št. 229 (str. 120-122); ARS W, 1392 junij 28. Dunaj.

¹⁶ Mayer-Maly, Morgengabe, 389.

¹⁷ O tem D. Kos, Neagrarno gospodarstvo in služba v slovenskih deželah v 14. stoletju (disertacija na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani, 1993).

¹⁸ Tabeli temeljita na naslednjih listinah: Za doto: MDC VI, št. 95 (str. 64-65); MDC VII, št. 148 (str. 57-58); HHSIA, 1309 maj 28. Ptuj; Fra 35, št. 494 (str. 69-71); MDC VIII, št. 397 (str. 120); ARS W, 1325 september 14. Gradec; ARS, 1341 maj 12.; ARS CE, 1348 avgust 22.; ARS W, 1350 november 1.; ARS CE, 1353 marec 29. Pazin; Komatar XVIII, št. 103 (str. 177); ARS, 1355 marec 25.; ARS W, 1358 maj 23.; GZL IX/30; ARS, 1359 julij 16. (23.?), Komatar XVIII, št. 124 (str. 186-187); Komatar XIX, št. 135 (str. 40); ARS W, 1368 julij 4.; ARS W, 1370 avgust 24.; ARS CE, 1371 marec 7. Celje; ARS CE, 1371 april 2. Celje, Komatar XIX, št. 192 (str. 103); ARS CE, 1373 oktober 14. Beljak; ARS CE, 1373 oktober 14. Beljak (A); ARS, 1374 september 16. Celje (A); ARS CE, 1374 september 16. Celje (B); ARS W, 1375 maj 4.; HHSIA, 1377 junij 24. Dunaj; Komatar XIX, št. 207 (str. 109), št. 213 (str. 114); ARS, 1379 junij 21., ARS, 1382 maj 11.; ARS, 1384 marec 29.; Komatar XIX, št. 239 (str. 125-126); ARS W, 1391 januar 30.; ARS W, 1391 april 19.; HHSIA, 1391 avgust 15. Gradec; ARS W, 1391 september 18.; ARS, 1392 marec 12.; ARS W, 1392 junij 28. Dunaj; ARS, 1392 julij 22.; ARS, 1399 april 24.; ARS CE, 1400 januar 31. Beljak; ARS CE, 1405 avgust 1. "Soklos"; ARS, 1406 april 25.; GZM III/20, GZM IV/121, GZM V/23. Za jutno: ARS W, 1295 december 28. Waldenberg; MDC VII, št. 148 (str. 57-58); GZL X/16; ARS W, 1319 oktober 31.; Komatar XVIII, št. 38 (str. 140); ARS W, 1325 september 14. Gradec; ARS W, 1325 september 14. Gradec; ARS CE, 1327 april 9. Kranj, ARS W, 1333 februar 7.; MDC IX, št. 654 (str. 196); Komatar XVIII, št. 53 (str. 152-153), št. 59 (str. 158); ARS CE, 1342 april 30. Celje;

ARS CE, 1343 maj 1. Celje; ARS W, 1348 april 23. Kranj; ARS W, 1350 maj 25.; Komatar XVIII, št. 90 (str. 172); ARS W, 1352 junij 18.; Komatar XVIII, št. 96 (str. 174); ARS, 1353 marec 31. Kranj; ARS W, 1354 april 27. Kranj; Komatar XVIII, št. 103 (str. 177); ARS CE, 1355 januar 21.; ARS, 1355 marec 25.; Komatar XVIII, št. 105 (str. 178); ARS CE, 1358 oktober 9.; ARS W, 1359 marec 25.; ARS W, 1360 september 5., ARS W, 1360 september 12.; ARS W, 1363 maj 31.; ARS W, 1363 junij 3. Dunaj; Komatar XIX, št. 156 (str. 49); ARS CE, 1371 marec 7. Celje; Komatar XIX, št. 191 (str. 102-103); ARS W, 1372 april 18.; Komatar XIX, št. 193 (str. 103-104); ARS CE, 1373 oktober 14. Beljak; ARS CE, 1374 september 16. Celje (B); ARS W, 1374 november 11., ARS, 1380 april 24.; ARS, 1382 maj 25.; Komatar XIX, št. 229 (str. 120-122); ARS CE, 1383 maj 20. Bozen; ARS W, 1384 maj 31.; ARS W, 1385 april 23.; ARS W, 1386 marec 20.; ARS W, 1387 januar 21.; ARS W, 1388 marec 8. (B); Komatar XIX, št. 250 (str. 130), št. 256 (str. 132-134), št. 259 (str. 134-135); ARS, 1392 junij 13.; ARS W, 1392 junij 28. Dunaj; ARS, 1392 avgust 10.; ARS, 1392 avgust 10., ARS W, 1394 november 1.; ARS CE, 1400 januar 31. Beljak; ARS, 1405 maj 11. Kočevje; GZM III/85.

zato njihov položaj v spodnjih dveh skupinah še ustreza realnemu stanju, ni pa bil adekvaten njihovi poslovni aktivnosti. Enako velja za Črnomaljske, medtem ko je moč nekdanj mogočnih Kaenštajnov že dokončno upadla. Podobne subjektivne razloge uvrstitve v obeh najnižjih skupinah lahko slutimo še pri vitezi Gallih, Sommerekerjih, Šentpeterskih, Šteberških in Snežniških, realen ugled in moč pa sta umestila v 6. skupino še viteze Šumberške, Loške in Guštanske, medtem ko bi Kaenštajnski zaslužili višji razred. Nasploh se zdi, da sta bili 6. in 7. skupina pravzaprav ena enota, v kateri je nenehno prihajalo do neopazne horizontalne mobilnosti, redkim pa je uspelo odskočiti višje (Kamen). Izvor članov 7. in 6. skupine ne potrebuje komentarja: gre za bivše ministeriale in viteze nekdanjih gospodov Kranjske grofov Andehsov, vojvod Spanheimskih in grofov Tirolskih (Polhov Gradee, Ig, Gall, Turjak, Kokra, Kamnik) oz. klientelo najpomembnejših grofovskih rodbin 14. stoletja, grofov Celjskih (Poseneer, Širje, Winkler, Sehurr, Prežin, Guštanj, Kaenštajn, Kotlje), grofov Ortenburških (Laneovo, Pfeffel, Lamberger, "Podem", Strmol, Duplje, Poseh, Kamen, Brnik, Vernek, Snežnik, Kranshrott, Zgoša, Otok), grofov Goriških (Čretež, Metlika, Vrhkrka, Karteljevo, Šumberk, Šteberk) in kasneje še vitezov oz. gospodov Turjaških (Gradež, "Rigelppeh", Sajevee).

Tudi v 5. in 4. skupini so bili povzpnetniki iz vrst nekdanjih ministerialov in klientele grofov Goriških oz. Tirolskih (Turjak, Čretež, Sieherstein - ti so sredi 14. stoletja že propadali in izumirali) ter grofov Ortenburških (Čušperk, Kamen, Lamberger). V 4. skupini so se ustalili nekdanji mogočni vitezi Viltuški, Planinsko-Svibenski in Kunšperški (do srede stoletja). Svibenski so bili v prvi polovici 14. stoletja trdno vsaj v 4. skupini, kasneje pa zaradi prezadolženosti, ubobožanja in izgube ugleda skupaj z nižjim plemstvom v 6. V teh skupinah naletimo tudi na stabilnega viteza Gallenberga in nekoliko neupravičeno na nekega gospoda Ptujskega (1309), ki je hčeri ob poroki z enim najuglednejših koroških plemičev Aufensteinom, namenil kar preskromno doto glede na svoje bogastvo in ugled.

Blok 4. in 5. skupine loči od 2. in 1. vmesna (3.) skupina, kjer so se občasno, tako kot v vseh, znašli grofje Celjski in Goriški, kadar svojih bodočih sorodnie niso najbolje opremili. Tu so občasno našli mesto tudi ugledni, a maloštevilni vitezi (Maribor).

1. in 2. skupino tvori skupnost, kamor sodijo izključno grofovske oz. dinastične rodbine, tj. grofje Celjski in Goriški. Mirno jim smemo dodati tudi Ortenburške.

Vertikalno mobilnost, kot dovolj velik socialen premik iz enega v drug sloj, v nasprotju s horizontalno (gibanje znotraj istega sloja), potemtakem smemo domnevati le v prehajanjih med opisanimi tremi bloki (7. in 6.; 5. in 4. in 3.; 2. in 1. skupina) in to pri Turjaških (navzgor) in Svibenskih (navzdol). Načelna znaka spremembe socialne pozicije sta bila sprememba posesti in "rojstva".¹⁹ Gibanje višine poročnih prejemkov je bilo lahko zgolj posledica ali zunanji znak spremembe pozicije. Glede na obe tabeli bi morda smeli modrovati o vertikalni mobilnosti še pri vitezi s Kamna. Vendar subjektivni razlogi dopuščajo le spremembo velikosti posesti, ki ji ne moremo določiti obsega, ne pa tudi spremembe statusa rojstva. Člani teh družin so se poročali s pripadniki statusno enakih, menjala pa se je višina prejemkov, pač v skladu s trenutnim položajem rodbine. Zato stoodstotne vertikalne mobilnosti, čeprav gredo premiki preko več (pravilno izbranih?) skupin, ne moremo najti v nobenem primeru. Vsi prehodi sodijo bolj v mobilnost znotraj iste skupine, največkrat pogojene z manjšo zmožnostjo partnerja, različno stopnjo sorodstva dajalea in prejemnika dote (jutrne)²⁰, s starostnim zaporedjem znotraj svoje generacije in z večjim številom otrok (celo drugih sorodnikov), ki jih je bilo potrebno oskrbeti. Tako je moral dati okoli leta 1391 Viljem Lamberger doto hčeri in nečakinji. Hči Katarina je prejela 390 mark beneških šilingov, nečakinja Agnes pa seveda ustrezno manj - 100 mark beneških šilingov.²¹

Najbolj plastično je horizontalna mobilnost razvidna iz sestavljenih grafikonov Dota - grofje in gospodje, Dota - gospodje in vitezi in Jutna - gospodje in vitezi (grafikoni so dodani na koncu razprave). Stanovska razdelitev v grafikonih je predpostavka in ustreza delitvi plemstva v začetku 15. stoletja, ko je bilo stanovsko pregrupiranje praktično pri kraju in jo lahko uporabimo za nazaj le kot smer razslojevanja plemstva v 14. stoletju oz. tendenceo

¹⁹ Bilowitzky, n.d., 47-48.

²⁰ Leta 1384 je dal Viljem Lamberger za svojo teto ("mum") Kunigundo, ki se je poročila z Janžem Zeserijem iz Sušja (iz najnižjega plemiškega sloja) doto 7. skupine (ARS, 1384 marec 29.), za hčer Katarino pa Nikolaju s Kamna leta 1391 doto 6. skupine (ARS W, 1391 september 18.).

²¹ ARS W, 1391 januar 30.; ARS W, 1391 september 18.; ARS, 1392 marec 12.

posameznih rodbin, ki je kasneje pripeljala do trdnejše stanovske hierarhije. Vsi trije grafikoni prikazujejo večje število podskupin znotraj glavnih. Medtem ko gre porast višine prejemkov pri grofih predvsem na račun dviga ugleda in bogastva grofov Celjskih, po katerih so se morali ravnati tudi njihovi prav tako močni partnerji grofje Goriški in Modruško-Krški (s Hrvaške), pa so se dote pri gospodih in najuglednejših vitezi gibale sieer skokovito, vendar bolj ali manj v nekih okvirih. Velik skok sta pomenili doti za Diemut Ptujsko (1309), predvsem pa za ženo Eberharda Ptujskega, ki je prišla iz mogočne hrvaške banske rodbine.²² Večja diferenciacija se je pri kasnejših gospodih pokazala šele v drugi polovici 14. stoletja z večjimi dotami vitezov Čušperških (1363), gospodov Turjaških (1372) in Viltuških (1377).²³ V 60. letih 14. stoletja so se pokazale razlike tudi pri poročnih prejemkih v najnižjih slojih plemstva - pri bodočih "hlapeih" in vitezi, od katerih so imeli nekateri že dovolj finančnih možnosti, da so se približali gospodom. Ali drugače: stare gosposke rodbine so se v svojem propadu že približale povzpeticom.²⁴ Močna diferenciacija po letu 1350, ki se na grafikonih kaže kot sunkovito nihanje, je razvidna tudi pri jutrnah in dotah vitezov, pri gospodih pa sploh v celotnem obdobju.²⁵ Glede vitezov je s tem potrjena hipoteza o velikem številu podskupin, pri gospodih pa stagnacija in padee. Ker pa v viteških podskupinah praktično ni bilo razlik v rojstvu in je izpovedna moč višine poročnih prejemkov zaradi obvezne enakovrednosti prejemkov oslabiljena, jih pri analizi ne moremo izolirati ali natančneje razmejiti. Za primerjavo porazno nizkih viteških s tedanjimi dotami meščanov navajam le primer ljubljanskega meščana Primoža Watmangerja, ki je bil leta 1360 sposoben dati ženi Klari za jutro kar dve hiši v Ljubljani, en dvor in še drugo posest, vse v višini 400 zlatnikov (= 125 mark srebra), kar ga bi uvrstilo daleč nad nižje plemstvo (5. skupina).²⁶

V celoti gledano je prišlo v dobi po letu 1350 do realnega porasta poročnih prejemkov, zlasti pri grofih in povzpeticih iz viteškega sloja, pri gospodih pa je višina nihala. Brez dvoma je bila tudi to posledica

gospodarske in demografske katastrofe zaradi kuge in lakote, ko je po letu 1348 prišlo do hitrejšega kopičenja premoženja iz zapuščin pri manjšem številu oseb. V kolikšni meri, pa ni mogoče zanesljivo odgovoriti.

Končno se moramo še posvetiti vprašanju, kolikšen kapital je zares predstavljal neki poročni izdelek za prejemnika. Če je huba stala med 3 in 12 markami srebra, potem so si z doto najnižje 7. skupine lahko privoščili nakup 1 do 10 hub, z doto 4. največ 60 (20) oz. 130 (33) hub ali pa manjše gospodarstvo. Približno takšna razmerja so veljala tudi pri bolj slikovito zastavljenih prejemkih - od 9 hub za 50 mark beneških šilingov dote Katarine Amez leta 1382 (od očeta Zebirja z Iga), do gradu in trga Eibiswald na Štajerskem za 1000 funtov dunajskih denaričev leta 1377 Ane z Devina (od brata Rudolfa z Viltuša).²⁷

Prišli smo do konea predporočnih in poporočnih dogajanj. Odtlej je bilo, tako kot dandanes, gospodarjenje z darili predvsem odvisno od sposobnosti obeh zakoncev, njunega (razkošnega ali skromnega) načina življenja in slučajnih usodnih dogodkov. Vsekakor pa tudi od zavisti, vmešavanja sorodnikov, zlasti ob dedovanjskih zapletih, na kar kažejo številni spori prav zaradi dedovanja nekdanjih poročnih daril med sorodniki ženine in moževe strani ter zakončevimi otroci. A to je že druga, bolj umazana (in zato za javnost gotovo zanimiva) zgodba.

Zusammenfassung

Das Leben im Lichte der Heiratsgaben

Die Rolle der Heiratsgaben im Leben des krainischen und untersteirischen Adels im 14. Jahrhundert

Die Heiratsgaben teilen sich in jene seitens der Familie der Frau (Mitgift) bzw. jene seitens des Mannes (Morgengabe, Widerlage, Verbesserung) auf. Sie waren für den dem Stand angemessenen Haushalt gedacht, welchen zwar überwiegend der Mann unterstützte, aber auch für die Altersvorsorge der Witwen, deren Erhaltung nicht mehr die Pflicht ihrer Geschlechter war. Im 14. Jahrhundert vergaben die Beiträge prinzipiell der Vater (Mitgift) und der Mann (Morgengabe, Widerlage = "Gegenmitgift", Verbesserung = Zugabe oder nur die Morgengabe), oft aber auch andere Verwandte. Die Mitgift und Widerlage konnten außerhalb des Geschlechts des Spenders nicht

²² HHSIA, 1309 maj 28. Ptuj; ARS W, 1380 avgust 3. Ptuj.

²³ Komatar XIX, št. 135 (str. 40), št. 192 (str. 103); HHSIA, 1377 junij 24. Dunaj.

²⁴ ARS W, 1392 junij 28. Dunaj.

²⁵ Večji odklon je pomenila le jutrna Petra z Liemberga leta 1332 za ženo Ano s Svibnega (ARS W, 1331 oktober 1. Laško in ARS W, 1332 september 8. Ptuj).

²⁶ Prim. Bilowitzky, n.d., 76 (grafikon), 79, 84. GZL 1/62.

²⁷ ARS, 1382 maj 11. in HHSIA, 1377 junij 24. Dunaj.

geerbt werden. Die Morgengabe blieb oft im Besitz der Frau und ihrer engsten Erben. Die Heiratsgaben für die Frau mußte mit Kapital abgesichert bzw. mit einem Ertrag von ca. 10% angelegt werden. Gleichzeitig mit dem Empfang der Mitgift, aber auch schon vor der Heirat, verzichtete die Braut häufig auf die Erbschaft ihrer Eltern. Die Höhe der Heiratsgaben wurde in Hinblick auf den Rang und die Vermögenslage beider Partner bestimmt. Im Prinzip galt die Gleichwertigkeit der Mitgift und der Widerlage. Die Höhe beider mußte sich demnach nach dem unteren Möglicheniveau der schlechter stehenden Seite im Heiratsübereinkommen orientieren. Wichtig war auch das Verhältnis zwischen der Heiratsgabe für den Mann und jener für die Frau. Im 14. Jahrhundert stand das Verhältnis zugunsten der Frau - die Ausgaben seitens des Mannes waren manchmal sogar mehr als zweimal so hoch als jene von Seiten der Frau. Die absolut höchste Belastung war die Widerlage. Die behelfsmäßige Einstufung des Adels mit Hilfe der Heiratsgaben ist ziemlich verlässlich. In Hinsicht auf die Höhe und Häufigkeit der einzelnen Summen dürfen wir die Mitgiften und Morgengaben voneinander in sieben Klassen abgrenzen. Es zeigt sich eine Schichtung des Adels, dessen soziale Mobilität gut hundert Jahre hindurch verfolgt wird. Die wechselnde Einordnung der einzelnen Geschlechter in verschiedene Klassen darf nicht immer mit einer tatsächlichen

Veränderung des Ranges erklärt werden - oft war sie durch eine dem Stand unangemessene Heirat, die (zu) zahlreichen Kinder, die das reale Niveau des Geschlechtes hinunterdrückten, durch eine Nivellierung der Angaben des weniger vermögenden Partners und durch unvollständige Angaben bedingt. Die vertikale Mobilität kann nur im Übergang zwischen den beschriebenen drei Blöcken (7. und 6.; 5. und 4. und 3.; 2. und 1. Gruppe) angenommen werden. Die Verschiebungen der Höhe der Heiratsgaben kann nur eine Folge oder ein äußerliches Zeichen der veränderten Position sein. Jede der vier Graphiken zeigt eine größere Zahl an Untergruppen innerhalb der Hauptgruppen. Eine stärkere Differenzierung bei den späteren Herren trat erst in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts ein. In den 60er Jahren des 14. Jahrhunderts zeigten sich auch anhand der Heiratsgaben in den niedrigsten Schichten des Adels Unterschiede. Hinsichtlich der Ritter ist damit die Hypothese von der hohen Zahl an Untergruppen bestätigt, bei den Herren aber die Stagnation und ihr Verfall. Im absoluten Maß gesehen, kam es in der Epoche nach dem Jahre 1350 zu einem realen Anstieg der Heiratsgaben, besonders bei den Grafen und Emporkömmlingen aus dem Ritterstand und bürgerlichen Patriziat, während sie bei den Herren durchgehend im ungefähr gleichen Umfang blieben.

TABELA 1: GRUPIRANJE PLEMSTVA NA PODLAGI VIŠINE DOTE*

7. skupina	6. skupina	5. skupina	4. skupina	3. skupina	2. skupina	1. skupina
do 49 mark srebra	50-99 mark srebra	100-199 mark srebra	200-399 mark srebra	400-599 mark srebra	600-999 mark srebra	več kot 1000 mark srebra
Škofja Loka (1313)	Pfeffel (1350)	Gallenberg (1358)	Ptuj (1309)	Celjski (1348)	Celjski (1353, 1405)	Celjski (1371, 1374, 1400)
Metlika (1341)	Kacenštajn (1359)	Čušperk (1363)	Sieherstein (1330)			Goriški (1302, 1373)
Macerol (1358)	Turjak (1372)	Kranichberg (1370)	Maribor (1378)			
Vrhrka (1359, 1406)	Sommcrecker (1370)	Kunšperk (1391)	Kunšperk (1312)			
"Podem" (1368)	Schurr (1375)	Lamberger (1391)				
Strmol (1375)	Schucrbecken (1377)					

Širje (1379)	Šumberk (1378)					
Ig (1382)	Čretež (1385)					
Lamberger (1384, 1392)	Šteberk (1392)					
Črnomelj (1391)						
Karteljevo (1392)						
Freudenberg (pred 1395)						
Vernek (1399)						

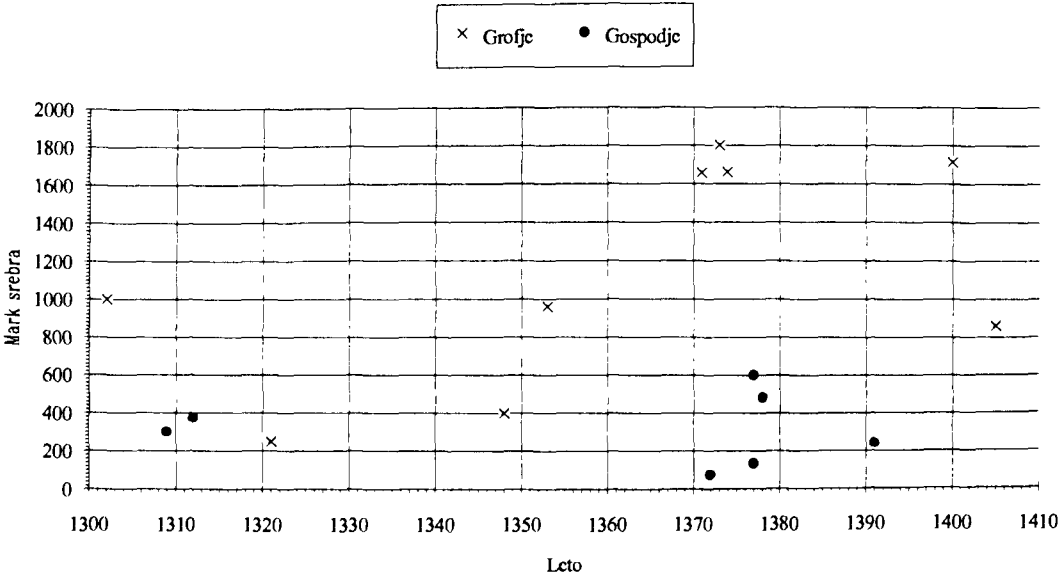
* Za cenitev ene hube, če njena vrednost v denarju ni znana, je vzeta nižja vrednost hube (ok. 6 mark oglejskih denaričev), čeprav je lahko znašala tudi do 15 mark oglejskih denaričev. Za eno marko dohodkov (Gült) je vzeta povprečna vrednost 5 mark srebra.

TABELA 2: GRUPIRANJE PLEMSTVA NA PODLAGI VIŠINE JUTRNE*

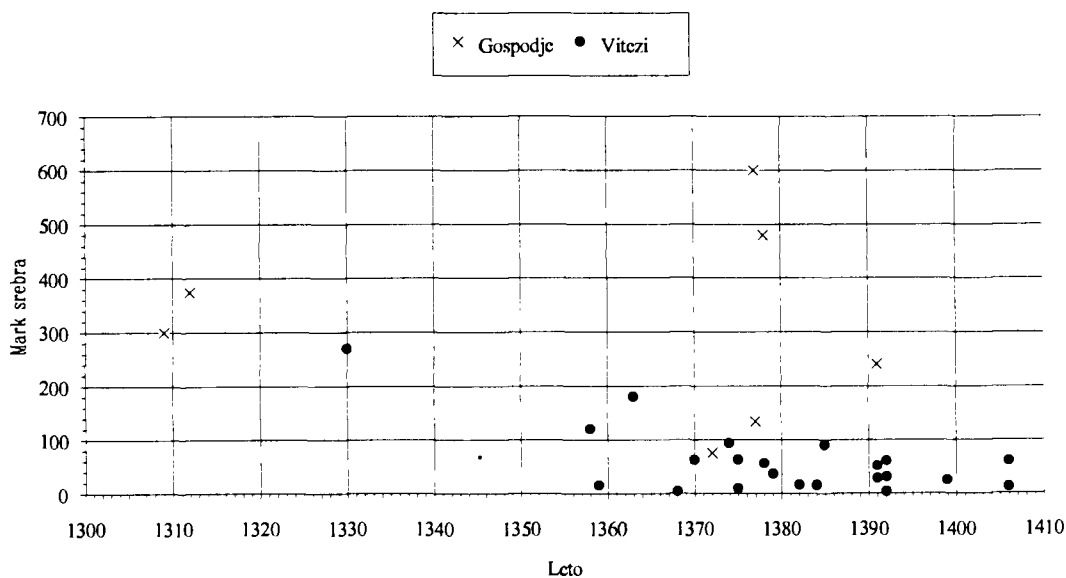
7. skupina	6. skupina	5. skupina	4. skupina	3. skupina	2. skupina	1. skupina
do 49 mark srebra	50-99 mark srebra	100-199 mark srebra	200-399 mark srebra	400-599 mark srebra	600-999 mark srebra	več kot 1000 mark srebra
Turjak (1295)	Turjak (1390)	Turjak (1324, 1383)	Turjak (1338)	Goriški (1400)		Celjski (1371, 1374, 1383)
Polhov Gradec (1315)	Gaber (1333)	Čretež (1354, 1355, 1392)	Viltuš (1325, 1325)			
Strmol (1319)	Prežin (1342)		Planina (1334)			
Winkler (1327)	Kamnik (1352)	Svibno (1328, 1343)				
Duplje (1348)	Kamen (1360, 1388)	Kamen (1360, 1385)				
Jablje (1350)	Posch (1360)					
Ig (1351)	Gall (1363)					
Gradež (1352, 1372)	Guštanj (1363)					
Lamberger (1353)	Šentpeter (1374)					
Kranschrott (1354)	Vrhkrka (1382)					
Vrhkrka (1355, 1372)	Lož (1392)					
Kotlje (1355)	Štemberk (1392)					

Snežnik (1359, 1392)						
Sl. Bistrica (1363)						
Otok (1368)						
Posenceer (1371)						
Lancovo (1372)						
Vernek (1380)						
Brnik (1384)						
Pfoffojčér (1387)						
"Rigelpeeh" (1389)						
Kokra (1392)						
Zgoša (1394)						
Awcr (1394)						
Sajevec (1405)						

Grafikon1: Dota - grofje in gospodje

Grafikon 2: Dota - gospodje in vitezi

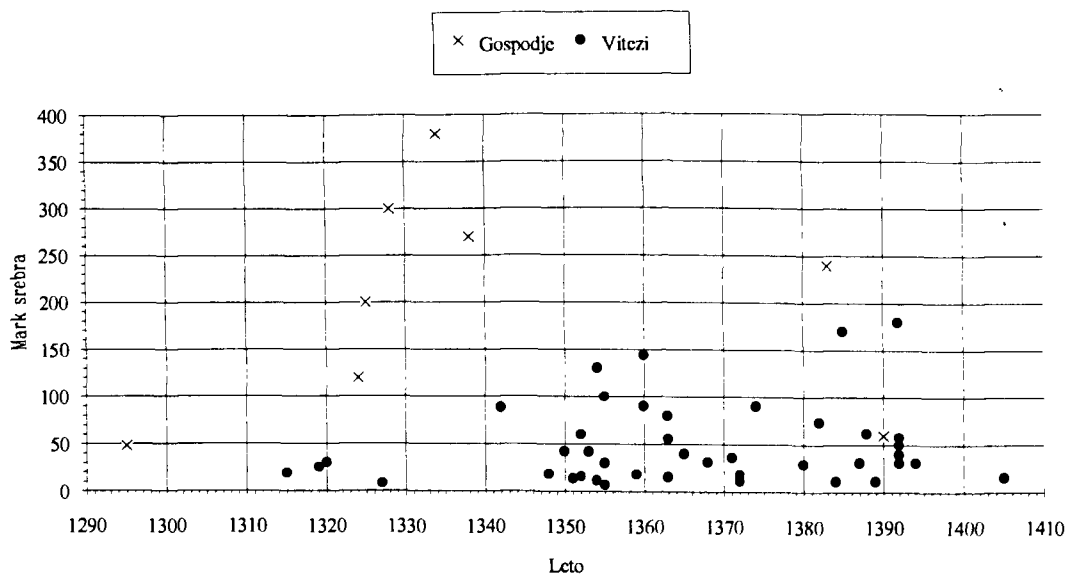

Grofcje: 1302 Goriški, 1321 Goriški, 1348 Celjski, 1353 Celjski, 1371 Celjski, 1373 Goriški, 1374 Celjski, 1400 Celjski, 1405 Celjski.

Gospodje: 1309 Ptuj, 1312 Kunšperk, 1372 Turjak, 1377 Viltuš, 1377 Scheuerbecken, 1378 Maribor, 1391 Viltuš.

Vitezi: 1330 Sicherstein, 1358 Gallenberg, 1359 Kacenštajn, 1363 Čušperk, 1368 "Podem", 1370 Sommerecker, 1374 Šentpeter, 1375 Schurr, 1375 Strmol, 1378 Šumberk, 1379 Širje, 1382 Ig, 1384 Lamberger, 1385 Čretež, 1391 Lamberger, 1391 Črnomelj, 1392 Lamberger, 1392 Šteberk, 1392 Karteljevo, 1399 Vernek, 1406 Vrhkrka, 1406 Lucgel.

Grafikon 3: Jutrna - gospodje in vitezi

Gospodje: 1295 Turjak, 1324 Turjak, 1325 Viltuš, 1325 Viltuš, 1328 Svibno, 1334 Planina, 1338 Turjak, 1383 Turjak, 1390 Turjak.

Vitezi: 1315 Polhov Gradec, 1319 Strmol, 1320 Gorje?, 1327 Winkler?, 1342 Prežin, 1348 Duplje, 1350 Jablje, 1351 Ig, 1352 Kamnik, 1352 Gradež, 1353 Lamberger, 1354 Kranschrott, 1354 Čretež, 1355 Kotlje, 1355 Vrhkrka, 1355 Čretež, 1359 Snežnik, 1360 Kamen, 1360 Kamen, 1363 Guštanj, 1363 Gall, 1363 Bistrica (pri Ilzu), 1365 Širje, 1368 Otok, 1371 Posence, 1372 Lancovo, 1372 Vrhkrka, 1374 Šentpeter, 1380 Vernek, 1382 Vrhkrka, 1384 Brnik, 1385 Kamen, 1387 Pfoffojčec, 1388 Kamen, 1389 "Rigelpceh", 1392 Lož, 1392 Čretež, 1392 Kokra, 1392 Šteberk, 1392 Snežnik, 1394 Zgoša, 1405 Sajevec.

Grafikon 4: Razmerja med višinami ženinih in moževih prejemkov

1302 Vovbrški, 1309 Ptuj, 1327 Winkler, 1354 Čretež, 1359 Kacenštajn, 1368 Otok, 1371 Poseneer, 1373 Goriški, 1374 Celjski, 1383 Čretež, 1389 Lamberger, 1392 Šteberk, 1400 Celjski, 1406 Luegel.

Peter Burke*

ZGODOVINA DOGODKOV IN POVRATEK K PRIPOVEDNIŠTVU

Pripoved proti strukturi

Videti je, da se historiografija, prav tako kot zgodovina, ponavlja - z variacijami seveda¹. Podmeno, da bi pisanje zgodovine moralo biti pripovedovanje dogodkov, so napadali že davno tega, v času razsvetljenstva. Med napadaleci sta bila Voltaire in škotski socialni teoretik John Millar, ki je pisal o "površinskosti dogodkov, s katero se ukvarjajo navadni zgodovinarji". Zato lahko štejemo tako imenovano "Kopernikovo revolucijo" v historiografiji, ki jo je v zgodnjem devetnajstem stoletju vodil Leopold von Ranke, bolj za proti-revolucijo, saj je dogodek spet postavila v središče pozornosti².

Drugi napad na zgodovino dogodkov se je zgodil v zgodnjem dvajsetem stoletju. Angleža Lewis Namier in R. H. Tawney, ki sta se strinjala v maločem drugem, sta približno ob istem času predlagala, da bi zgodovinar moral analizirati strukture, ne pa, da se ukvarja s pripovedovanjem dogodkov. V Franciji je bila glavna točka v programu tako imenovane "šole

Annalov" zavrnitev "dogodkovne zgodovine" (*histoire événementielle*) - kot so jo pejorativno označili - v korist zgodovine struktur. Od Luciena Febvra do Fernanda Braudela, ki je, prav tako kot Millar, dogodke imel za površino oeeana zgodovine, ki so pomembni le toliko, kolikor nam lahko razkrijejo globlje tokove³. Če je običajna zgodovina ostala zvesta tradiciji pripovedništva, pa se je akademska zgodovina vedno bolj ukvarjala s problemi in strukturami. Francoski filozof Paul Ricoeur zato povsem upravičeno govori o "mrku" zgodovinskega pripovedništva v našem času⁴.

Ricoeur sklepa še naprej in pravi, da mora vsako pisanje zgodovine, tudi tako imenovana "strukturalna" zgodovina, ki jo pooseblja Braudel, nujno privzeti neko obliko pripovedi. Na podoben način je Jean-François Lyotard opisoval določene interpretacije zgodovine, še posebej marksistično, kot "veliko pripoved"⁵. Mislim, da je problem takih označb, da do takšne mere razvođenijo samo zasnovo pripovedi, da je ne moremo več ločiti od opisa in analize.

Vendar se na tem mestu ne bom poglobil v to problematiko, ampak se bom ukvarjal z bolj konkretnim vprašanjem o razlikah med, kot bi to lahko imenovali, stopnjo pripovedništva v nekaterih sodobnih zgodovinskih delih. Že nekaj let lahko opazujemo, da se ponovno vrača zgodovinsko pripovedništvo v precej osnovnem pomenu. V tej smeri se gibljejo celo nekateri zgodovinarji, ki jih prištevamo k *Annalom* - na primer Georges Duby, ki je izdal študijo bitke pri Bouvinesu, in Emmanuel Le Roy, ki se v knjigi *Karneval* ukvarja z dogodki v mestecu v Romansi od 1579 do 1580⁶.

Nedvoumen odnos obeh zgodovinarjev do dogodkov ni daleč od Braudelovega. Duby in Le Roy Ladurie se ne osredotočata na določene dogodke

* Na predstavitvi slovenske izdaje knjige angleškega zgodovinarja Petra Burkea *Revolucija v francoskem zgodovinopisju* 18. marca 1994 v mali dvorani ZRC SAZU je imel Peter Burke tudi predavanje z naslovom *History of Events and the Revival of Narrative*. Svoje predavanje (gre za poglavje iz njegove knjige *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press, Cambridge 1991, str. 233-248), je za objavo ljubeznivo odstopil naši reviji, za kar se mu najiskrenejše zahvaljujemo.

¹ Pričujoča razprava je nastala kot predavanje; za njen nastanek se moram zahvaliti pripombam slušateljev z zelo različnih koncev sveta, od Cambridgea do Campinasa in od Tel Aviva do Tokia. Še posebej pa se zahvaljujem Carlu Ginzburgu, Michaelu Hollyu, Ianu Kershawu, Dominicku LaCapri in Marku Phillipsu.

² O tej tezi sem pisal bolj obširno v *Ranke the Reactionary*, *Syracuse Scholar* 9 (1988), str. 25-30.

³ F. Braudel, *The Mediterranean*, 2. revidirana izdaja, v angleščino prevedel S. Reynolds (London, 1972-3), predgovor.

⁴ P. Ricoeur, *Time and Narrative*; v angleščino prevedla K. McLaughlin in D. Dellauer (3. zvezki, Chicago, 1984-8) 1, od str. 138.

⁵ J. F. Lyotard, *La condition post-moderne* (Pariz, 1979); delo sta v angleščino prevedla C. Bennington in B. Macrumi in je izšlo pod naslovom *The Post-Modern Condition* (Manchester, 1984).

⁶ G. Duby, *The Legend of Bouvines*; v angleščino prevedel C. Tihanyi (Cambridge, 1990); E. Le Roy Ladurie, *Carnival*, prevedel M. Fenney (London, 1980).

zaradi njih samih, ampak zaradi tistega, kar nam lahko odkrijejo o kulturi, v katero so postavljeni. Vendar nam že dejstvo, da sta posvetila celo knjigo le določenemu dogodku, daje slutiti, da sta se nekoliko odmaknila od Braudelovega stališča. Poleg tega je Le Roy Ladurie na nekem drugem mestu razpravljal o pomembnosti tako imenovanega "kreativnega dogodka" (*événement matrice*), ki ruši tradicionalne strukture ter jih nadomešča z novimi⁷.

Z novim trendom, ki je začel vplivati na druge discipline, še posebej na socialno antropologijo, se je ukvarjal angleški zgodovinar Lawrence Stone v članku Povratak k pripovedništvu, ki je imel velik odmev⁸. Stone trdi, da ne daje toliko vrednostnih oen, ampak le "*poskuša odkriti pomembne spremembe v modi pisanja zgodovine*". Njegova opazovanja so potrdila nekatera najbolj znana zgodovinska dela iz osemdesetih let dvajsetega stoletja. Na primer *Državlani* Simona Sehama, študija o francoski revoluciji, ki je izšla leta 1989. Sehama je svojo knjigo opisal kot povratak "*k obliki kronike devetnajstega stoletja*"⁹.

Vendar le težko ne začutimo obžalovanja nad, kot to imenuje Stone, "*premikom ... od analitičnega k deskriptivnemu načinu*" pisanja zgodovine. Naslov in tudi trditve v njegovem članku so imeli širok odmev. Z njim je postalo zgodovinsko pripovedništvo predmet razprave¹⁰.

Če smo še bolj natančni, zgodovinsko pripovedništvo je postalo predmet najmanj dveh razprav, ki sta se, ne glede na njuno soodvisnost, odvijali ločeno. Glavni namen pričujočega članka je, da bi obe razpravi povezali¹¹. Znano in dolgoletno je nas-

protovanje med prvimi, ki trdijo, kot npr. Braudel, da bi zgodovinar moral jemati strukture bolj resno kot dogodke, in drugimi, ki mislijo, da mora zgodovinar pripovedovati zgodbe. Obe vojskujoči se strani sta se vkopali na svoji poziciji, vendar si je vsaka pridobila nekaj točk na račun druge¹².

Na eni strani so strukturalni zgodovinarji pokazali, da tradicionalna pripoved ne upošteva pomembnih vidikov preteklosti, ki jih v gospodarskem in družbenem okviru preprosto ni sposobna prilagoditi izkušnjam in načinom razmišljanja preprostih ljudi¹³. Drugače rečeno: pripoved ni prav nič bolj preprosta v historiografiji kot v leposlovju. Pri pripovedi političnih dogodkov, na primer, se le težko izognemo poudarjanju dejanj in odločitev voditeljev, ki oblikujejo jasno zgodbo, na račun dejavnikov, ki so se izmuznili njihovem nadzoru. Pri kolektivnih skupinah - npr. Nemčija, Cerkev, Konzervativna stranka, Narod itd. - je pripovedni zgodovinar prisiljen, da se jim popolnoma izogne ali jih personificira in kar strinjal bi se s Huizingo, da je personifikacija besedna igra, ki bi se je zgodovinar moral izogibati¹⁴. Personifikacija namreč zabriše razlike med voditelji in njihovimi privrženci ter opogumlja dobesedne bralce, da mislijo, da so skupine, ki so bile pogosto v konfliktu, soglasne.

Kot je poudaril John Keegan, se to najbolj jasno odraža v primeru vojaške zgodovine. Tradicionalna vojaška pripovedna zgodovina nas zaveja z "*močnim poudarjanjem voditeljstva*" in z "*redukcijo vojakov na šahovske figure*", zato jo moramo opustiti¹⁵. Kako težko je to storiti, lahko ponazorimo s primerom znane knjige Corneliusa Ryana o dnevu D¹⁶. Ryan je nameraval napisati knjigo o vojni vojakov in ne o vojni generalov. Njegova zgodovina je le podaljšek njegovega dela kot vojnega dopisnika: njegovi viri so večinoma ustni. Knjiga zelo dobro ponazarja "občutenje" bitke na obeh straneh. Živa in dramatična je - resnično, urejena je kot klasična drama okoli treh

⁷ E. Le Roy Ladurie, *Event and Long-Term in Social History*; v angleščino prevedla B. in S. Reynolds, razprava se nahaja v njegovem delu *Territory of the Historian* (Hassocks, 1979), str. 111-32.

⁸ L. Stone, *The Revival of Narrative, Past and Present* 85 (1979), str. 3-24; primerjaj E.J. Hobsbawm, *Some Comments, Past and Present* 86 (1980), str. 3-8. Primerjaj še J. Boon, *The Anthropological Romance of Bali* (Cambridge, 1977) in E. M. Bruner, *Ethnography as Narrative*, v: *The Anthropology of Experience*, ed. V. Turner in E. Bruner (Urbana and Chicago 1986), poglavje 6.

⁹ S. Sehama, *Citizens* (New York, 1989), str. XV.

¹⁰ Primerjaj B. Bailyn, *The Challenge of Modern Historiography*, *American Historical Review* 87 (1982), str. 1-24.

¹¹ Primerjaj Ricoeur; M. Phillips, *On Historiography and Narrative*, *University of Toronto Quarterly* 53 (1983-4), str. 149- 65; in H. Kellner, *Language and Historical Representation* (Madison, 1989), še posebej poglavje 12.

¹² Več o tej razpravi z različnih stališč glej Theoric und Erzählung in der Geschichte, ed. J. Kocka in T. Nipperdey (München, 1979).

¹³ Več o tem glej E. Auerbach, *Mimesis*; v angleščino prevedel W. R. Trask (Princeton, 1953), poglavji 2 in 3, ki se ukvarjata z Tacitom in Ammianusom Marcellinusom.

¹⁴ J. Huizinga, *Two Wrestlers with the Angel*, v njegovem delu *Men and Ideas*; v angleščino prevedla J.S. Holmes in H. van Marle (London, 1960). Primerjaj, kako personifikacijo zagovarja Kellner (še posebej v 5. poglavju o Micheletu).

¹⁵ J. Keegan, *The Face of Battle* (1976: Harmondsworth, 1978 ed.), od str. 61 dalje.

¹⁶ C. Ryan, *The Longest Day* (London, 1959).

"enot" kraja (Normandija), časa (6. junij 1944) in dejanja. Po drugi strani pa je knjiga razdeljena na ločene epizode. Izkušnje različnih udeležencev niso povezane. Zdi se, da bi jih lahko povezali le tako, da bi jim vsilili načrt od "zgoraj" in se tako vrnil k vojni generalov, ki se ji je avtor skušal izogniti. Ryanova knjiga kaže na problem bolj jasno kot katerakoli druga, vendar to ni le njegov problem. Mogoče je takšna usmeritev neločljivo povezana z ureditvijo pripovedi.

Na drugi strani so privrženci pripovedi, ki pravijo, da je analiza struktur statična in torej na nek način nezgodovinska. Če pogledamo le najznamenitejši sodobni primer strukturalne zgodovine, *Mediterran* (Mediterranean, 1949) - čeprav Braudel najde prostor tako za dogodke kot za strukture - opazimo, da avtor le malo pove o tem, kaj bi lahko povezovalo trojno časovnost - dolgoročno, srednjeročno in kratkoročno -, s katero se ukvarja. Vsekakor Braudelov *Mediterran* ni skrajni primer strukturalne zgodovine¹⁷. Kljub temu da je v predgovoru govoril o plitvosti dogodkov, jim je v tretjem delu svoje knjige namenil nekaj sto strani. Braudelovi nasledniki pa so skržili njegov projekt (ne le v zemljepisnem smislu), čeprav so ga posnemali. Sedaj je klasična oblika lokalne študije v stilu *Annalov* sestavljena iz dveh delov, *strukture* in *konjunktore* (oz. splošnih trendov), kjer je le malo prostora za dogodke v strogem pomenu besede.

Zgodovinarji iz obeh taborov, strukturalnega in pripovednega, se ne razlikujejo le po izbiri tistega, kar se jim zdi v preteklosti pomembno, ampak tudi po načinu zgodovinske razlage, ki so si jo izbrali. Tradicionalni pripovedni zgodovinarji se nagibajo - prav nič naključno - k temu, da svoje razlage izražajo glede na značaj in namen posameznika. Imajo razlage tipa "*ukazi so iz Madrida prispeli pozno, ker se Filip II. ni mogel odločiti, kaj naj stori*", ali kot bi dejali filozofi, "*okno se je razbilo, ker je Brown vanj vrgel kamen*". Po drugi strani imajo strukturalni zgodovinarji raje razlage tipa "*okno se je razbilo, ker je bilo steklo krhko*" ali (če eitiramo znameniti Braudelov primer) "*ukazi so iz Madrida prispeli pozno, ker so ladje v šestnajstem stoletju potrebovale nekaj tednov, da so preplule Mediteran*". Kot je poudaril Stone ima tako imenovani povratak k pripovedništvu veliko opraviti z naraščajočim nezaupanjem do drugega načina zgodovinske razlage,

ki ga pogosto kritizirajo, da je redukejski in determinističen. Ponovno, knjiga, ki jo je pred kratkim izdal Sehama, je odličen primer tega trenda. Avtor razloži, da se je "*odločil, da bo predstavil dokaze v obliki pripovedi*", ker je bila francoska revolucija "*bolj proizvod človeškega delovanja kot pa pogojev, ki jih postavljajo strukture*"¹⁸.

Vojskovanje, kjer so pripovedni in strukturalni zgodovinarji vkopani vsak v svoj jarek, traja že predolgo. Kolikšna je cena tega prepira, kolikšna je izguba glede razumevanja zgodovine, ki ga zavzema, lahko začutimo, če primerjamo dve študiji o Indiji devetnajstega stoletja, ki sta izšli leta 1978 in se ukvarjata s tistim, kar smo nekoč imenovali "indijski upor" in kar sedaj poznamo kot "državljsko vojno"¹⁹. Christopher Hibbert je napisal tradicionalno pripoved, skrbno načrtovano zgodovino v velikem slogu, v kateri so poglavja z naslovi *Upor pri Meerutu*, *Širitev upora*, *Obleganje Lucknowa*, *Napad* itd. Njegova knjiga je slikovita in pretresljiva, vendar površna, ker braleu ne pove dovolj jasno, zakaj so se dogodki zgodili (mogoče zato, ker je knjiga pisana s stališča Britancev, ki so bili tudi sami osupli). Po drugi strani pa nam je Erie Stokes ponudil skrbno zemljepisno in sociološko analizo upora, pokrajinska odstopanja in krajevne povezave, vendar se je izognil končni sintezi. Če preberemo knjigi eno za drugo, se nam mogoče prikaže, tako kot se je meni, duh tretje knjige, ki bi združila pripoved in analizo ter bi vzpostavila tesnejšo povezavo med krajevnimi dogodki in strukturalnimi spremembami v družbi.

Čas je že, da poskušamo najti pot, s katero bi se izognili prepiru med pripovednimi in analitičnimi zgodovinarji. Lahko bi začeli tako, da bi kritizirali oba tabora zaradi skupne in napačne predpostavke, da je zelo enostavno povleči črto med dogodki in strukturami. Mislim, da bi termin "dogodek" morali uporabljati bolj svobodno in se ne bi nanašal le na dogodke, ki trajajo nekaj ur, npr. bitka pri Waterlooju, ampak tudi za dogajanja, kot je francoska revolucija, proces, ki je trajal nekaj let. Mogoče bi morali uvesti termina "dogodek" in "struktura" za dve skrajnosti na celotnem spektru možnosti, vendar ne smemo pozabiti, da obstaja tudi sredina spektra. Razlogi za to, da so ukazi iz Madrida prispeli tako pozno, mogoče niso povezani le s strukturo povezav na Mediteranu ali

¹⁷ Ricoeur (1983) celo trdi, da je zgodovinska pripoved s "kvazizapletom" (od str. 298 dalje).

¹⁸ Sehama (1989), str. XV.

¹⁹ C. Hibbert, *The Great Mutiny* (London 1978), E. Stokes, *The Peasant and the Raj* (Cambridge, 1978).

z neodločnostjo Filipa II. v tej situaciji. Kralj je bil mogoče kronično neodločen in struktura vlade s svetom je mogoče še bolj upočasnila proces odločanja.

Ker so definicije tako nejasne, bi morali ravnati tako, kot je predlagal Mark Phillips in "razmisliti o različnih načinih pripovedništva in ne-pripovedništva, kot so obstajali skozi čas"²⁰. Prav tako pa ne smemo pozabiti vprašanja o odnosu med dogodki in strukturami. Če bomo delovali na tem osrednjem področju, bomo mogoče presegli obe nasprotujoči si strani in dosegli sintezo.

Tradicionalna pripoved proti moderni pripovedi

Mogoče bodo k sintezi veliko prispevala razmišljanja iz neke druge razprave. Začela se je v šestdesetih letih dvajsetega stoletja v ZDA in jo zgodovinarji z drugih koncev sveta še niso vzeli tako resno, kot si zasluži; mogoče zato, ker se zdi "samo" literarna. Ne ukvarja se namreč z vprašanjem, ali naj se pripoved piše ali ne, ampak se sprašuje, kakšna pripoved naj se piše. Zdi se, da je bil zgodovinar filma Siegfried Kraeuer prvi, ki je razmišljal, da moderna literatura, oz. "razpad časovne kontinuitete" pri Joycu, Proustu in Virginiji Woolf, ponuja pripovednim zgodovinarjem izziv in priložnost²¹. Še bolj jasn primer tega razpada je, verjetno bolj slučajno, roman *Slep v Gazi* (Eyeless in Gaza, 1936), ki ga je Aldous Huxley sestavil iz enot, ki jih je v kratkem obdobju od 1902 do 1934 vnesel v vrstnem redu, ki - kakršnakoli že je njegova logika - vsekakor ni kronološki.

Več pozornosti kot Kraeuer je vzbudil Hayden White, ko je zgodovinsko znanost obtožil, da zanemarija poznavanje literature svoje lastne dobe (ki je prinesla tudi čut za diskontinuiteto med dogodki zunanjega sveta in njihovo predstavitvijo v pripovedni obliki) ter še naprej živi v devetnajstem stoletju, veliki dobi literarnega "realizma"²². Podobno je ugotavljal Lionel Gossman, ki pravi, da "je danes težko ugotoviti, kdo je, kot pisatelj, Joyce ali Kafka moderne

historiografije"²³. Mogoče. Zdi se, da se je zgodovinar Golo Mann nekaj naučil iz pripovednih romanov svojega očeta. Ni tako zelo nenavadno, če primerjamo poročilo Golo Manna o razmišljanju starajočega se Wallensteina z znamenitim poglavjem v *Lotte v Weimarju*, ki ga je izzval Goethejev tok zavesti - očitno je bil to poskus, ki mu je šel bolje od rok kot Joycu. V svoji študiji, ki jo imenuje "vse preveč resničen roman", se Golo Mann drži pravil zgodovinskih dokazov in jasno pove, da nam predstavlja le hipotetično rekonstrukcijo. Mann ne trdi, tako kot večina romanopiscev, da svojemu junaku bere misli, ampak le njegova pisma²⁴.

V nasprotju z Whiteom in Gossmanom ne trdim, da bi se zgodovinarji morali ukvarjati z literarnimi eksperimenti samo zato, ker živijo v dvajsetem stoletju ali da morajo oponašati določene pisatelje zato, ker so njihovi načini pisanja revolucionarni. Smisel iskanja novih literarnih oblik je vsekakor zavedanje, da so stare oblike za nekatere namene neprimerne.

Nekaterim novostim so se zgodovinarji zelo dobro izogibali. V to skupino bi vključil iznajdbo toka zavesti, ki bi bil lahko prav koristen, iz istega razloga, kot so zgodovinarji zavračali znamenito klasično sredstvo - domišljjski govor. Drugi poskusi, ki so navdihnili veliko širši krog modernih pisateljev, kot smo jih omenili, lahko ponudijo rešitev problemov, s katerimi se zgodovinarji ubadajo že dolgo. Med njih spadajo še posebej naslednji trije problemi.

V prvi vrsti, državljanske vojne in druge konflikte bi lahko prikazali bolj razumljivo, če bi sledili vzoru romanopiscev, ki pripovedujejo svojo zgodbo z več stališč. Prav čudno je, da tega sredstva, ki so ga tako učinkovito uporabili Huxley, William Faulkner v romanu *Krik in bes* (The Sound and the Fury, 1931) in Lawrence Durrell v romanu *Aleksandrijski kvartet* (The Alexandria Quartet, 1957-60) - če sploh ne omenimo romanov v pismih osemnajstega stoletja - zgodovinarji niso vzeli bolj resno. Mogoče bi ga morali nekoliko prilagoditi, da bi se ukvarjalo tako s

²⁰ Phillips, *On Historiography* (1983-4), str. 157.

²¹ S. Kraeuer, *History: the Last Things before the Last* (New York, 1969), od str. 178 dalje.

²² H.V. White, *The Burden of History*, *History and Theory* 5 (1966), ponatisnjen v njegovem delu *Tropics of Discourse* (Baltimore, 1983), str. 27-50. Povezavo med pripovedjo in dogodki, ki se nanjo nanašajo, je filozofsko zagovarjal D. Carr v članku *Narrative and the Real World: an Argument for Continuity*, *History and Theory* 25 (1986), str. 117-31.

²³ L. Gossman, *History and Literature*, v: *The Writing of History*, ed. R.H. Canary and H. Kozicki (Madison, 1978), str. 3-39.

²⁴ G. Mann, Wallenstein (Frankfurt, 1971), str. 984 in naslednje strani; str. 993 in naslednje strani; T. Mann, *Lotte in Weimar* (1939), poglavje 7. Primerjaj G. Mann, "Plädoyer für die historische Erzählung" v *Kocka in Nipperdey* (1979), str. 40-56, še posebej Mannovo trditev, da zgodovinska pripoved ne izključuje zavedanja teorije.

kolektivnimi kot z individualnimi vidiki. Takšno sredstvo bi dovoljevalo interpretacijo konflikta glede na konflikt interpretacij. Če dopustimo, da ponovno slišimo "različne in nasprotujoče si glasove" mrtvih, mora zgodovinar, prav tako kot romanopisec, uporabiti heteroglosijo - VEČGLASNOST²⁵.

Prav ko je bila pričujoča razprava v tisku, se je pojavilo takšno zgodovinsko delo. Richard Price je svojo študijo Surinama v osemnajstem stoletju oblikoval kot pripoved s štirimi "glasovi" (predstavljajo jih štirje značilni predstavniki): glas črnih sužnjev (kot ga sporočajo njihovi potomci Saramaki), glas nizozemskih upraviteljev, glas moravskih misijonarjev in končno glas samega zgodovinarja²⁶. Cilj takšnega dela je, da prikaže in hkrati pojasni razlike v stališčih med preteklostjo in prihodnostjo, cerkvijo in državo, črnimi in belimi, nerazumevanji in prizadevanji, da bi vsilili določene definicije položaja. Težko bo posnemati takšno *tour de force* zgodovinske rekonstrukcije, vendar Price zasluži, da bi navdihnil celo vrsto študij.

Po drugi strani pa se vedno več zgodovinarjev zaveda, da njihovo delo ne predstavlja toliko tega, "kar se je resnično zgodilo", ampak problem z določenega stališča. Če želimo, da bi se tega zavcdali tudi tisti, ki zgodovino berejo, tradicionalne oblike pripovedi za to niso primerne. Zgodovinarji - pripovedniki morajo poiskati način, da bodo v svoji pripovedi vidni, ne zaradi prizanesljivosti do sebe, ampak zato, da bi bralce opozorili, da niso vsevedni ali nepristranski in da so poleg njihovih možne tudi druge razlage²⁷. Z izjemnim občutkom za samokritičnost je Golo Mann trdil, da si mora zgodovinar "prizadevati, da dela dve različni stvari istočasno", hkrati mora "plavati s tokom dogodkov" in "analizirati te dogodke s stališča kasnejšega, bolje obveščenega opazovalca". Oba načina mora povezati, "tako da nam

dajeta videz enovitosti, ne da bi pri tem pripoved razpadla"²⁸.

Priceova nova knjiga ponuja možno rešitev problema, tako da svoj lasten prispevek označi kot en sam "glas" med ostalimi. Oglejmo si še druge rešitve. V zadnjem času literarni teoretiki razpravljajo o literarnem sredstvu "nezanesljivega pripovedovalca v prvi osebi"²⁹. To sredstvo lahko mogoče uporabijo tudi zgodovinarji, če jasno pokažejo na nezanesljivost. Hayden White je predlagal, da bi se zgodovinske pripovedi ravnale po štirih osnovnih zapletih: komediji, tragediji, satiri in romanci. Ranke, na primer, se je odločil (zavestno ali podzavestno), da bo pisal zgodovino, ki bo "zasnovana kot komedija", ali z drugimi besedami, ki bo sledila "tridelnemu premikanju ... od stanja navideznega miru, preko razkritja konflikta, do razrešitve konflikta in vzpostavitve resnično mirnega družbenega reda"³⁰. Če način, kako se pripoved konča, pomaga določiti bralčevo interpretacijo, potem bi se mogoče lahko zgladovili po nekaterih romanopiscih, na primer Johnu Fowlesu, in pripoved zaključili različno. Pripovedna zgodovina prvc svetovne vojne, na primer, nam bo dala določen vtis, če se zgodba konča v Versailles leta 1919, spet drugega pa, če bomo zgodbo razširili do leta 1933 ali 1939. Lahko rečemo, da različni zaključki naredijo delo bolj "odprto", ker opogumljajo bralce, da pridejo do svojih lastnih zaključkov³¹.

Na tretjem mestu - in to je glavna tema naslednjega poglavja - pa bi se nova vrsta pripovedi mogoče bolj kosala z zahtevami strukturalnih zgodovinarjev kot stara. Nova vrsta pripovedi namreč daje boljši občutek za tek časa, kot ga na splošno dajo analize strukturalnih zgodovinarjev.

Poglabljene pripovedi

Pred nekaj leti je antropolog Clifford Geertz skoval termin "poglobljeni opis" (thick description) za

²⁵ Primerjaj G. Wilson, *Plots nad Motives in Japan's Meiji Restoration*, *Comparative Studies in Society and History* 25 (1983) str. 407-27, ki uporablja terminologijo Haydna Whitea, vendar se ukvarja z raznolikimi pogledi igralcev. N. Hampson, *The Life and Opinions of Maximillian Robespierre* (London, 1976) pa ponuja dialog med različnimi modernimi interpretacijami francoske revolucije.

²⁶ R. Price, *Alabi's World* (Baltimore, 1990).

²⁷ *Stem problemom sta se že ukvarjala Thierry in Michelet. Glej G. Pomata, Overt and Covert Narrators in Nineteenth-Century Historiography*, *History Workshop* 27 (1989), str. 1-17.

²⁸ Predgovor angleškega prevoda njegove knjige Wallenstein, ki ga je napisal C. Kessler. Mann priznava, da v njegovi lastni knjigi "prvi pristop prevladuje". Drug primer tega, za kar se zavzema Mann, najdemo v delu T.H. Breena, *Imagining the Past: East Hampton Histories* (Reading, Mass., 1989).

²⁹ W. Riggan, *Picaros, Madmen, Naifs and Clowns: the Unreliable First-Person Narrator* (Norman, 1981).

³⁰ H. White, *Metahistory* (Baltimore, 1973), od str. 176 dalje.

³¹ Primerjaj M. Torgovnick, *Closure in the Novel* (Princeton, 1981) in U. Eco, *The Poetics of the Open Work*, v: *The Role of the Reader* (London, 1981), 1. poglavje. Premik k bolj odprti zgodovinski pripovedi je napovedal Phillips, *On Historiography* (str. 153).

tehniko, ki tujo kulturo razlaga z natančnim in živim opisom določenih običajev ali dogodkov. V njegovem primeru je šlo za opis petelinjih bojov na Bali³². Prav tako kot opis lahko tudi pripoved označimo za bolj ali manj "globoko" ali "tanko". Na tanjšem koncu spektra imamo suhoparno opazko v zvezku analov, kot na primer v Anglosaški kroniki, ki pravi: "Tega leta je Ceolwulf izgubil svoje kraljestvo". Na drugem koncu pa lahko najdemo zgodbe (na žalost sicer redke), ki so namenoma sestavljene tako, da vključujejo veliko interpretacije.

Vprašanje, s katerim bi se tu rad ukvarjal je, kako naj pripoved naredimo dovolj globoko, da se ne bo ukvarjala le z zaporednostjo dogodkov in zavestnimi nameni oseb v teh dogodkih, ampak tudi s strukturami - institucijami, načini razmišljanja, itd. -, pa naj te strukture delujejo na dogodke kot zavora ali pospeševalce. Kakšna bi bila takšna pripoved?

Čeprav so takšna vprašanja povezana z retoriko, sama po sebi niso retorična. O njih lahko razpravljamo na osnovi besedil, pripovedi, ki so jih napisali romanopisci ali zgodovinarji. Prav nič težko ni najti zgodovinskih romanov, ki se spopadajo s temi vprašanji. Začnemo lahko z romanom *Vojna in mir*, kajti za Tolstoj bi lahko rekli, da je z Braudelom delil mnenje o plehkosti dogodkov, vendar se veliko znamenitih romanov ukvarja z glavnimi strukturalnimi spremembami v določeni družbi in jih opazuje s stališča njihovega vplivanja na življenje nekaj posameznikov. Znan primer izven zahodne kulture je delo Šimazakija Tosona *Pred zoro* (1932-6)³³. "Zora" v naslovu predstavlja modernizacijo (industrializacijo, pozahodnjenje) Japonske, knjiga pa se ukvarja z leti tik pred in po ponovni vzpostavitvi cesarske oblasti leta 1868, ko je bilo povsem nejasno, katero pot bo dežela ubrala. Roman z živopisnimi nadrobnostmi prikazuje, "kakšne učinke je imelo odprtje Japonske v svet na življenje posameznika"³⁴. Avtor je izbral posameznika Aoyamo Hanzo, ki je upravnik poštnega urada v vasi ob glavni cesti med Kiotom in Tokijom. Hanzo njegova služba nudi možnost, da je v stiku z

dogodki, vendar ni zgolj opazovalec. Hanza je namreč član Narodnega prosvetljaljskega gibanja, ki se zavzema za pristno japonsko rešitev japonskih problemov. Zasnova romana je v veliki meri zgodba o vplivu družbenih sprememb na posameznika in njegovo družino, ki jo le od časa do časa prekine Tosonova pripoved o glavnih dogodkih japonske zgodovine od 1853 do 1886.

Zgodovinarji se lahko veliko naučijo iz pripovednih tehnik romanopiscev, kot sta Tolstoj ali Šimazaki Toson, vendar ne dovolj, da bi rešili vsa svoja literarna vprašanja. Ker zgodovinarji niso tako svobodni, da bi si svoje junake ali celo njihove besede in misli izmislili, verjetno ne bodo mogli nikoli strniti problemov neke dobe v zgodbo o družini, tako kot to pogosto delajo romanopisci. Mogoče smo upali, da bo tako imenovani "neleposlovni roman" lahko kaj ponudil zgodovinarjem, od dela Trumana Capota *Hladnokrvno* (In Cold Blood, 1965) do dela Thomasa Keneallyja *Schindlerjevo pribežališče* (Schindler's Ark, 1982), ki trdi, "da uporablja zgradbo in sredstva romana, da piše resnično zgodbo". Vendar se ti avtorji ne spopadajo s problemi struktur. Zdi se, da bodo zgodovinarji za svoja "dela, zgrajena na dejstvih" morali razviti lastne "literarne tehnike"³⁵.

Na srečo so se avtorji nekaterih mlajših zgodovinskih del odzvali na takšne probleme in njihove študije kažejo obris odgovora, oziroma, če smo bolj natančni, več odgovorov, od katerih bi bilo koristno izločiti štiri. Prvi vzorec je na dobri poti, da bo postal moderen, medtem ko druge tri predstavlja le po ena knjiga.

Prvi odgovor bi lahko označili kot "mikro-pripoved" (podobno kot novi termin "mikrozgodovina") - pripovedovanje zgodbe navadnih ljudi v njihovem domačem okolju. Podobno tehniko so uporabljali pisci zgodovinskih romanov in so jo napadali vse od časa Scotta in Manzoni (njegovo delo *Zaročenca*, 1827, so napadali njegovi sodobniki podobno, kot so še pred kratkim napadali zgodovino

³² C. Geertz, *Thick Description: Towards an Interpretative Theory of Culture in Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight*, v: *The Interpretation of Cultures* (New York, 1973).
³³ Pojma *thick description* in *thin description* je prevajalka razprave Catherine Carmichael (Angleška gentilemena na potovanju po slovenskih krajih leta 1737, ZČ 45, 1991, št. 1, str. 41) Melka Čuk prevedla z "globlji opis" in "tanek opis". Zato v pričujočem prevodu uporabljamo omenjena pojma.
³⁴ Shimazaki Toson, *Before the Dawn* (Honolulu, 1987).
³⁵ *Ibid.*, str. 621.

³⁵ W.R. Siebenschuh, *Fictional Techniques and Factional Works* (1983), kjer avtor opisuje, kako so ta problem reševali v preteklosti (še posebej Boswellovo življenje Johnsona). Primerjaj R.W. Rader, *Literary Form in Factual Narrative: the Example of Boswell's Johnson*, v: *Essays in Eighteenth-Century Biography*, ed. P.B. Daghljan (Bloomington, 1968), str. 3-42.

od spodaj in mikrozgodovino), ker je za svojo temo izbrala "prezira vredno kroniko neke zakotne vasi"³⁶.

Vendar so zgodovinarji začeli uporabljati mikropripoved šele pred kratkim. Med najbolj znanimi primeri sta delo Carla Cipolle, ki pripoveduje zgodbo o vplivu kuge leta 1630 na toskansko mesto Prato, in pripoved Natalie Davis iz šestnajstega stoletja o izgubljenem sinu Martinu Guerri, ki se je vrnil na svoj dom na jugu Francije in ugotovil, da je njegovo mesto na kmetiji - pa tudi prostor v ženini postelji - prevzel vsiljivec, ki je trdil, da je on pravi Martin³⁷.

Sama redukeija na družbeni lestvici še ne obogati pripovedi. Družbeni zgodovinarji so se vrnili k pripovedi kot sredstvu zato, da bi pojasnili strukture - v primeru Carla Cipolle je bil to odnos do kuge in do institucij, ki so se z njo borile, v primeru Natalie Davis pa struktura kmečke družine z juga Francije, itd. Če smo še bolj natančni: Natalie Davis ni želela toliko opisati samih struktur, kakor "upe in občutke kmetov; na kakšen način so občutili odnos med možem in ženo, starši in otroki; na kakšen način so doživljali omejenosti in možnosti v življenju"³⁸. Knjigo lahko beremo le kot dobro zgodbo in živo obuditev nekaj posameznikov iz preteklosti, vendar avtorica namerno in večkrat opozori na družbene vrednote. Davisova se ukvarja na primer z vprašanjem, zakaj je Martinova žena Bertrande prepoznala vsiljivca za svojega moža in pri tem razloži status ženske v francoski kmečki družbi in njihov občutek za čast ter ob tem prikaže omejenosti, v okviru katerih so se gibale.

Po drugi strani pa so razlage avtorice namerno skromne. Nathalie Davis je to razložila takole: "Odločila sem se, da bom svoje trditve predstavila ... bolj z ureditvijo pripovedi, izbiri detajlov, literanim glasom in metaforo kot z analizo predmeta raziskovanja". Želela je "zgodbo prežeti z vrednotami, navadami in zakoni francoskega vaškega življenja v šestnajstem stoletju. Uporabila sem jih zato, da bi pomagali razumeti osnovne elemente zgodbe in zgodbo, ki je nato sama razlagala te vrednote in navade"³⁹. Zgodbo o Martinu lahko štejemo za

"družbeno dramo", v smislu, v katerem antropologi uporabljajo ta termin; kot dogodek, ki odkriva pritajene konflikte in tako pojasni družbene strukture⁴⁰.

Vedno več zgodovinarjev uporablja mikropripoved, torej se bo obdržala. Vendar mikropripovedi kot oblike ne bi smeli imeti za panacejo. Ne nudi nam namreč rešitve za vse probleme, ki smo jih orisali že prej; hkrati poraja nove, še posebej vprašanje, kako povezati mikro- in makrozgodovino, krajevne posebnosti in splošne trende. Ker se neposredno loteva prav tega glavnega vprašanja, menim, da je Spencejeva knjiga *Vrata nebeškega miru* tipično delo.

Jonathan Spence je zgodovinar, ki se ukvarja s Kitajsko in se že dolgo zanima za poskuse v literarni obliki. Ena od njegovih prvih knjig, je biografija oz. portret cesarja K'ang-Hsija - še bolje, nekakšen avtoportret. Spence je poskušal razkriti misli K'ang-Hsija, tako da je iz osebnih zaznamkov, ki jih je cesar pisal na uradne dokumente, sestavil nekakšen mozaik ali montažo in jih uredil pod naslovi, na primer "sinovi", "vladanje", "staranje". Dobil je nekakšne kitajske *Hadrijanove spomine*. Težko si zamislimo drugo študijo, ki bi bolj zaslužila ime "zgodovina od zgoraj", kot je takšen avtoportret cesarja, vendar je Spence spremljal zgodbo z ganljivo razpravo zgodovine od spodaj. *Smrt žene Wang* je mikro-zgodovinska študija v stilu Cipolle ali Davisove, kjer Spence pripoveduje štiri zgodbe ali opisuje štiri like ter nam tako odkriva okoliščine v pokrajini Šantung v nemirnih letih poznega sedemnajstega stoletja. V svojem novejšem delu *Spominska palača Mattea Ricca* je Spence poročilo o znanem jezuitskem misijonarju na Kitajskem uredil okoli nekaj nazornih likov, vendar na račun kronološkega zaporedja in tako povzročil učinek, ki spominja na Huxleyevo knjigo *Slep v Gazi*.

Po drugi strani pa knjiga *Vrata nebeškega miru* - poročilo o vzrokih in razvoju kitajske revolucije od 1895 do 1890 - spominja bolj na konvencionalno zgodovino⁴¹. Vendar pa se avtorjevo zanimanje za biografijo in zgodovinske posnetke ponovno vrti okoli majhnega števila posameznikov, na primer učenjaka

³⁶ Citirano po Litteratura Italiana, ed. A. Asor Rosa 5 (Torino, 1986), str. 224.

³⁷ C. Cipolla, Cristofano and the Plague (London, 1973); N.Z. Davis, The Return of Martin Guerre (Cambridge, Mass., 1973).

³⁸ Davis, Martin Guerre str. 1.

³⁹ N.Z. Davis, On the Lane, American Historical Review 93 (1988), str. 575, 573.

⁴⁰ Več o tem glej V. Turner, Dramas, Fields and Metaphors (Ithaca, 1974), 1. poglavje.

⁴¹ J. Spence, Emperor of China (London, 1974); The Death of Woman Wang (London, 1978); The Gate of Heavenly Peace (London, 1982); The Memory Palace of Matteo Ricci (London, 1985).

Kang Youweija, vojaka-učenjaka Shen Conwenga in okoli dveh pisateljev Lu Xuna in Din Linga. Ti posamezniki v dogodkih revolucije niso imeli vodilne vloge. S tega stališča jih lahko primerjamo z "drugo-razrednimi junaki" v romanih Walterja Scotta, kot jih je imenoval madžarski kritik Georg Lukács; povprečnost junaka omogoča braleu, da vidi življenje in družbene konflikte časa bolj jasno⁴². Spencee je svoje protagoniste izbral, ker so, kot pravi avtor sam, "svoje upe in bridkosti opisovali z določeno občutljivostjo", pa tudi zato, ker so njihove osebne izkušnje "pomagale osvetliti naravo dobe, v kateri so živeli". Zdi se nam bolj pasivni kot aktivni. Še več, avtor govori o "vdoru zunanjih dogodkov" v njihove osebnosti⁴³. Spencee se ukvarja z različnimi posamezniki in se tako zanima za različne poglede ali večglasnost, vendar - v nasprotju s Priceovo knjigo, ki smo jo obravnavali zgoraj - ta večglasnost ostaja pod površino zgodbe.

Takšno predstavljanje kitajske zgodovine poraja probleme. Če z zgodbo skačemo z enega posameznika na drugega lahko tako zmedemo bralea, kakor tudi, če se premikamo naprej in nazaj med tako imenovanim "javnim" časom, na primer dolgi pohod ali revolucija leta 1949, in "zasebnim" časom glavnih junakov. Po drugi strani pa nam Spencee na živ in pretresljiv način prikaže doživljanje življenja (oz. neživljenja) v teh nemirnih letih. Med njegovimi najboljšimi poglavji so: poročilo o pogledu otroka na revolucijo leta 1911, kot se je spominja Shen Conweng, reakeija Lu Xuna na pokol študentov v Pekingu leta 1926, in uradni napadi na Ding Linga leta 1957, po zatrtju gibanja "stotih rož".

Mogoče bi odnos med strukturo in dogodki lahko vzpostavili še bolj tesno, kot to ponavadi počno zgodovinarji. Pisali bi lahko zgodovino nazaj, kot je naredil B. H. Summer v delu *Pregled ruske zgodovine* (Survey of Russian History), ki je urejena po temah, ali Norman Davies v svoji zgodovini Poljske z naslovom *Srce Evrope* (1984), pripovedi, ki se osredotoča na "preteklost v poljski sedanjosti", kot je to poimenoval avtor⁴⁴. Daviesova knjiga se začne s poglavjem Zapuščina ponižanja: Poljska po drugi svetovni vojni ter se pomika nazaj s poglavji Zapuščina poraza, Zapuščina streznitve (1914-1939),

Zapuščina duhovne premoči (1795-1918) itd. Ob vsakem naslovu nam da avtor vedeti, da ne moremo razumeti dogodkov enega poglavja, če ne vemo, kaj se je zgodilo prej.

Takšna oblika ureditve pripovedi ima svoje pomanjkljivosti. Najbolj očitna je, da so poglavja urejena v obratnem vrstnem redu, vendar jih moramo brati naprej. Po drugi strani pa je njena velika prednost, da braleu dopustimo ali ga celo prisilimo, da začuti pritisk preteklosti na posameznike in skupine (pritisk struktur ali dogodkov, ki so se strdili, oz. kot bi dejal Ricoeur, ki so se "sedimentirali" na strukture). Vendar Davies ne izkoristi te prednosti tako, kot bi jo lahko. Prav nič se ne potrudi, da bi povezal poglavje s poglavjem, ki mu "sledi". Težko si predstavljamo, da bi njegov pristop hoje nazaj postal tako moden, kot je mikrozgodovina. Vsceno pa je to oblika pripovedi, ki jo moramo upoštevati.

Četrty način analize odnosa med strukturami in dogodki, ki bo sklenil krog in nas pripeljal nazaj k *Annalom*, lahko najdemo v delu ameriškega socialnega antropologa Marshalla Sahlinsa. Sahlins, ki se ukvarja s Havaji in Fidžijem, se zelo zanima za moderne francoske ideje (od Saussura do Braudela, od Bourdieuja do Lévi-Straussa), vendar daje dogodku veliko večji pomen, kakor katerikoli od teh mislecev⁴⁵. V svojih razpravah o srečanju kultur na Tihem oceanu, Sahlins poudarja dve različni, vendar dopolnjujoči se stališči.

Sahlins trdi, prvič, da dogodki (npr. Cookov prihod na Havaje leta 1778) "nosijo določene kulturne znake", da jih "določa kultura", in sicer v tem smislu, da pojmovanja in kategorije določene kulture oblikujejo načine, kako člani te kulture dojemajo in interpretirajo, kar se zgodi v njihovem času. Havajeji, na primer, so kapitana Cooka dojeli kot manifestacijo njihovega boga Lona, ker je bil očitno mogočen in je prispel v obdobju leta, ki ga povezujejo s pojavom boga. Torej lahko dogodek obravnavamo kot neke vrste lakmusov papir, ki nam razkriva strukture kulture (kot je predlagal Braudel).

Vendar pa Sahlins tudi trdi (nasprotno kot Braudel), da obstaja med dogodki in strukturami dialektičen odnos. Če kategorije uporabimo za

⁴² G. Lukács, The Historical Novel, v angleščino prevedla H. in S. Mitchell (London, 1962), od strani 30.

⁴³ Spence (1982), str. XIII.

⁴⁴ N. Davies, Heart of Europe: a Short History of Poland (Oxford, 1984).

⁴⁵ M. Sahlins, Historical Metaphors and Mythical Realities (*Ann Arbor*, 1981) in *Islands of History* (Chicago, 1985). Primerjaj P. Burke, *Les îles anthropologiques et le territoire de l'historien*, v: *Philosophie et histoire*, ed. C. Descamps (Pariz, 1987), str. 49-66.

interpretiranje spreminjajočega se sveta, jih vedno znova spravimo v nevarnost. V procesu mešanja dogodkov "se kultura preuredi". Propad sistema *tabujev*, na primer, je bil eden od strukturalnih posledic prihoda Britancev. Ali pa porast medelinske trgovine. Ne le dobesedno lahko trdimo, da Cook ni zapustil Havajev, potem ko jih je odkril. Sahlins je povedal zgodbo z naukom oziroma z dvema naukoma. Nauk za "strukturaliste je, da bi morali priznati moč dogodkov" in njihovo mesto v procesu "strukturalizacije". Po drugi strani pa bi pristaši pripovedi morali razmisliti o odnosu med dogodki in kulturo, v kateri so se le-ti zgodili. Sahlins je presegel znamenite Braudelove primerjave dogodkov in struktur. Dejansko je razrešil ali razdril dvojno protislovje med obema kategorijama.

Če povzamem. Skušal sem dokazati, da so se zgodovinarji, kot npr. Tawney, Namier, Febvre in Braudel, upravičeno uprli tradicionalni obliki zgodovinske pripovedi, ki ni bila primerna za strukturalno zgodovino, ki so jo šteli za pomembno. Zgodovinopisje je z razširitvijo svojega polja raziskovanja in z idealom "totalne" zgodovine veliko pridobilo. Vendar danes veliko znanstvenikov meni, da je bilo zgodovinopisje z opustitvijo pripovedi obubožano, zato so začeli iskati nove oblike pripovedi, ki bodo primernejše za nove zgodbe, ki bi jih zgodovinarji radi povedali. Med nove oblike spadajo: mikropripoved, pripoved nazaj in zgodbe, ki se premikajo naprej in nazaj med javnim in zasebnim svetom ali predstavljajo iste dogodke z različnih vidikov

Zgodovinarji, ki iščejo modele pripovedi, ki postavljajo drug poleg drugega strukture vsakdanjega življenja in pomembne dogodke, pogled od spodaj in pogled od zgoraj, bi se lahko zgledovali po umetnosti dvajsetega stoletja, tudi po sedmi umetnosti (npr. filmi Kurosawe, Pontecorve ali Janesója). Mogoče ni naključje, da je eno izmed najzanimivejših razprav o pripovedništvu v zgodovinopisju napisal zgodovinar filma (Kraeauer, ki smo ga že omenili). Osnovno sredstvo Kurosawinega filma *Rašamon* je pogled z različnih vidikov⁴⁶. Vpleteno je tudi v Janesójev film *Rdeči in beli* (The Red and the White), pripovedi o ruski državljanski vojni, v kateri isto vas enkrat zavzame ena, drugič druga stran.

Za Pontecorvo lahko rečemo, da je za snov svojih filmov raje vzel kar zgodovinski proces sam, kot da bi le pripovedoval zgodbo o posameznikih v zgodovinskih kostumih⁴⁷. Zanimivo je, da Jonathan Spence uporablja jezik "montaže" in da se je zgodba *Vrnitev Martina Guerre* pojavila skorajda istočasno kot zgodovinska knjiga in kot film, potem ko sta jo skupaj obdelala Natalie Davis in Daniel Vigne⁴⁸. Ponovna projekeja prizorov, prečni prerezi in menjava seen in zgodbe - vse to so filmske (pa tudi literarne) tehnike, ki jih lahko uporabljamo površno, da bolj zaslepijo kot pojasnijo, vendar lahko zgodovinarjem pomagajo v njihovi težavni nalogi razkrivanja odnosa med dogodki in strukturami ter predstavljanjem različnih pogledov. Če se bodo takšne razvojne smernice nadaljevale, ne bomo več pričali le "povratku" k pripovedi, kot je dejal Stone, ampak obliki preporoda.

Prevedla Katarina Kobilica

⁴⁶ Originalna zgodba, ki jo je napisal Akutagawa, ni uporabila tega sredstva.

⁴⁷ G. Pontecorvo, *La battaglia di Algeri* (1966); Queimada (1969).

⁴⁸ N.Z. Davis, J.-C. Carrière, D. Vigne, *Le retour de Martin Guerre* (Pariz, 1982).

Igor Grdina

BRIŽINSKI SPOMENIKI KOT DIALOŠKI TEKST

V knjigi *Blindness and Insight* Paul de Man razloži svoje pojmovanje intersubjektivnosti pri razumevanju teksta: gre za to, da dve subjektiviteti, avtorjeva in recipientova, sodelujeta pri pozabljanju svojih posebnih identitet¹. De Man v tej zvezi uporabi celo izjemno oster pojem uničevanja subjektivitet: obe strani da se stapljata v en subjekt, s čimer izgine prvotna razlika med avtorsko in recipientsko subjektiviteto². V takšno razumevanje je kajpada zajeto očitno nasprotovanje Bahtinovemu pojmovanju dialogizma, ki sloni na so-delovanju dveh subjektov, zapletenih v samorazjasnjevalni dialog: o uničevanju subjektivitet - vsaj kolikor so le-te navezane na lastne individualitete - tod ne more biti govora. Toda Bahtin pojem dialogizem, ki je ena njegovih najvzemirljivejših in vsekakor tudi ena njegovih osrednjih hermenevitično-poetiških zamisli, jasno omeji na pripovedno prozo, ki se tako loči od tropološke polisemije poezije, kar de Man v svojem izjemno prodornem eseju *Dialog in dialogizem* (iz knjige *The Resistance to Theory*) po vsej pravici razume kot monološko zastranitev velikega ruskega učenjaka z zelo daljnosežnimi posledicami³. Dejansko gre za napolnjevanje oz. zamenjevanje vsebine pojma dialogizem z vsebino pojma dialog, kar seveda ni ustrezno. Zato se de Man zavzame za jasno distinkcijo med obema pojmomoma. Če je za Bahtinovo razumevanje dialoški kot v bistvu dialoga najpomembnejše, da dvogovor pripelje *nekam* (do samorazjasnitve subjektov, ki sta/so vanj zapletena/i),

je za de Mana odločilno, da dialogizem *nekam vodi* (v izničevanje subjektivitet; tako se tekst v procesu oscilacij nikoli dokončljive dekonstruktivne dialoški med poetiškimi in hermenevitiškimi instancami, ki se more odvijati tudi onstran dialoga kot oblike besedila, osvobaja vsaj najradikalnejših oblik relativizma). V skrajni posledici zgolj predstavljuje končnosti tega procesa more dialogizem v smeri manovskega pojmovanja voditi k stanju individualitete, ki ga omenja Aristotel na najbolj skrivnostnem, a za razmisleke najpobudnejšem mestu svoje *Poetike*, se pravi tam, kjer govori o katarzi (če si seveda ta pojem antičnega sveta, ki verjetno korenini še v ontološkem pojmovanju mimesis, novoveški um sploh more prav interpretirati).

Te besede uvoda so mišljene kot opozorilo, da pojma dialogizem, ki ni le eden ključnih pojmov M. M. Bahtina, temveč sodobne literarne vede nasploh (pri čemer seveda ni nobenega dvoma, da ga ni produktivno zapirati zgolj v njene okvire), ne gre povezovati zgolj z dialogom. To je odločilno za njegovo uvedbo v razmisleke o besedilih, ki ne pripadajo žanrom pripovedne proze.

V Brižinskih spomenikih (dalje BS) vsekakor hitro najdemo posamezne poteze dialoga (vendar to za njihovo doživljanje kot dialoškega teksta nemara celo ni najpomembnejše). Drugi karantanski spovedni obrazec, izpričan v BS III, je pri celostnem razumevanju teksta, torej pri nekakšnem literarnovednem vzporedniku gestaltistične psihologije, mogoče razlagati kot repliko na govor oz. pouk o grehu in pokori, ki ga uvaja, tj. kot odgovor na BS II. BS III je namreč tekst vseh in vsakogar, medtem ko je BS II tekst posvečenca, ki se obrača na vse in vsakogar znotraj določenega civilizacijsko-kulturnega kroga (tistega, ki se je oblikoval na vplivnem območju rimske cerkve, se pravi tistega, ki se je doživljal kot vesoljen, katoliški). Podoben je tudi položaj v BS I: njegova prva vrstica je tekst, ki ga ne more izgovarjati vsakdo, temveč le posvečenci (oz. posvečenec, ki ima pravico do uporabe majestetične množine - recimo škof -: Glagolite po naz (!)), medtem ko je nadaljnje besedilo besedilo vsakogar, tako posvečenih v dogmatiko vere in skrivnosti pismenstva, ki jim je namenjeno izgovarjanje prve vrstice, kakor tudi njihovih poslušalec.

Ker je pričujoče razpravljanje pravzaprav bolj kakor kakšno dokončno sporočilo mišljeno kot prolegomena k raziskovanju BS kot dialoškega

¹ P. de Man, *Blindness and Insight*, Minneapolis 1983², str. 64.

² P. de Man, n. d., str. 10.

³ P. de Man, *Dijalog i dialogizam*, v: Bahtin i drugi, Zagreb 1992, str. 127-135, posebej 131-134.

besedila, se v nadaljevanju hočemo posvetiti zgolj nekaterim dialoškim razmerjem in njih izrazom v tekstu.

Če začnemo pri najvišji avtoriteti sveta BS, pri Bogu, moremo reči tole: v BS II je troedini Bog kristjanov navzoč zgolj preko opisa učinkov svoje moči in svoje pričujočnosti v svetu ljudi. Najprej je v skladu z razlagami pisma apostola Pavla Rimljanom (5, 12) prikazana posledica njegovega neusmiljenega sodništva prvemu človeku, preko katerega so si vsi ljudje po teološkem pojmovanju sorodniki (v času nastanka BS si tega bržčas ni bilo mogoče in tudi ne treba predstavljati povsem biološko: besede, ki označujejo sorodniške odnose, se npr. poudarjeno rabijo za ogovor sovereev - bratje, sinki: slednji izraz je očitno lahko rabil le posvečenec, ki pa se zaradi ideologije seksualnega pesimizma v zahodni cerkvi z biološkim očetovstvom ni mogel hvaliti, pa čeprav celibat še ni imel tiste vloge, ki jo je zadobil v reformskem katolicizmu 16. stoletja). Teološki prednik vseh ljudi, Adam, "ded naš", je v trenutku nespoštovanja jasnih Gospodovih bivanjskih vodil nasedel Neprijaznemu, se pravi Zlodju, ki je v BS II prav tako navzoč zgolj opisno, preko omembe svojih podvigov v svetu ljudi. Pomenljivo pa je, da je na enem mestu opremljen z atributom časovnosti: Zlodej je star, medtem ko je Bog seveda privzdignjen nad tovrstne določnice - njegovo cesarstvo je pač "na veke". Hudič torej pripada svetu časa: po v srednjeveškem krščanstvu razširjeni teoriji o šestih dobah, je bila tedanja sodobnost že čas starosti⁴.

A Bog, ki je nad časom, se v teku zgodbe BS II spreminja: iz ostrega Adamovega sodnika z začetka teksta se prelevi v odpuščujočo idealiteto tistih potomcev prvega človeka, ki so zaradi svojega "deda" sicer grešni, vendar

1. verujejo v njegovo postavo,
2. delajo dobra dela.

Takšna konstelacija dejstev občestvo verujočih posledično sili - pač zaradi katoliškega priseganja tako na evangelijsko sporočilo kot tudi na cerkveno tradicijo - k spovedovanju in očiščenju od grehov (se pravi od nevere in slabih del), kar bo odločilno v trenutkih poslednje sodbe, ko se bo moglo začeti "življenje po tem /življenju/" (kakor pravi BS I). Zato pa se Zlodej prav nič ne spreminja - razen tega, da se

očitno stara. Človek, ki z Zlodjem deli ujetost v čas, se za razliko od njega spreminja (nespreminjanje v času je, kakor se zdi, drugo ime za grešnost) ter je glede tega podoben Bogu, ki pa v svoji nadčasnosti odgovarja na poboljšanje človeškega rodu z morebitno podelitvijo milosti na sodni dan. Ljudje so sčasoma prešli od slabosti polnega edninskega pradedca do prave stanovitnosti množičnih mučeniških pričevaleev vere. Bog se potemtakem v BS II razvideva skozi najrazličnejša razmerja: do Adama, do njegovih "potomcev" in preko ravnanja človeškega rodu tudi do Zlodja. Hudič je torej v stiku z Bogom le preko učinkov svojega delovanja v svetu človeškega rodu oz. v svetu časa, pri čemer spremenljivost, ki je lastna ljudem, le-te odvrča od nespremenljivosti Neprijaznega. S tem se ustvari možnost vzpostavitve pozitivnega dialoškega razmerja med nadčasnim Bogom in časnimi ljudmi. Do tod gre zgodba posvečenca, ki je tudi zgodba o preteklosti - vendar s potencialno odprtostjo v sedanost in prihodnost. Zdaj se more začeti zgodba vseh in vsakogar, zgodba BS III, ki predstavlja udejanjanje možnosti, napovedanih ob koncu BS II. Soočeni smo z nekakšnim krščanskim vzporednikom hegeljanskega pojma "konea zgodovine": isto, kar so nekdanj dosegli mučenci s krvjo svoje vere, lahko sedaj vsakdo kar z besedami spovedi. Vse poti morejo voditi v nebo, kakor so v antiki vodile v Rim: vsako zgodovinsko obdobje - kot kaže - premore svoj prostor konea zgodovine!

V BS III je Bog navzoč kot eden izmed ogovorjencev, medtem ko je Zlodej še nadalje obsojen na posredno pričujočnost (dela in lepotije). Če se BS II začena z božjo akeijo etičnega čiščenja, katere objekt je prednik vseh ljudi, se BS III začena s podobnim dejanjem, le da je dogajanje iz preteklosti premeščeno v sedanost, človek pa je postal subjekt vsega dogajanja. Zato kakšne dokončnejše posledice, kakršne so opisane v BS II (grešnost preide na ves človeški rod), tu niso gotove, čeprav tudi ne izključene - vendar le na ravni posamičnikove duše, ki utegne biti odrešena. Sploh pa posledice dogajanj v BS III ne morejo biti vesoljne, kakršne so one v BS II. V tem se razlikuje moč besede, ki jo izgovarjajo vsi, od moči besede, ki jo izgovarja le posvečenec.

Če BS II prikazuje dviganje človeškega rodu od Adamove slabosti k vzornosti mučeniških pričevaleev vere v preteklosti ter v prihodnost posega z vso neusmiljenostjo in strogostjo, z napovedjo poslednje sodbe, se BS III ozira v čas sveta od izjemnosti mučencev nekdanjosti do vsakdanjosti vseh, ki se s

⁴ J. Le Goff, *Srednjevekovni imaginarij. Eseji*, Zagreb 1993, str. 132.

pomočjo božjega služabnika izpovedujejo. Herojska doba vere je torej že minila: ni več kvalitativnih premikov, kakršni so zaznavni na poti od Adama do mučencev, temveč gre zdaj za to, da se doseženo ohrani in razširi na vse in vsakogar. Pri tem so prvi, ki so v preteklosti dosegli stopnjo sedanjosti, mučenci, že postali priprošnjiki ljudem sodobnosti BS za dosego božje milosti. V prihodnosti pa se kaže možnost še nadaljnega povzdiga - v trenutku poslednje sodbe ob koneu časa. Sedanjost se v takšnem razumevanju kajpada začenja z učlovečenjem Sinu božjega oz. kakor pravi BS I: "*Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku za vuiz narod, da bi ni Zlodeiu otel.*" Odtlej je dana možnost za odrešitev, pri čemer so prvi, ki so bili deležni milosti te možnosti, morali trpeti, česar pa pozneje rojenim ni več treba, saj more beseda izraziti tisto, kar je nekdanj življenjski stil oz. življenjska usoda - pripadnost veri, ki jo je na svet prinesel Jezus Kristus. Karantanska spovedna obraza se skupaj z govorom, ki uvaja BS III, v dialoški perspektivi kažeta kot prikrita zgodba časa, uzrta skozi katoliško doživljanje stvarstva. To je zgodba Svetega pisma in življenja cerkve, seveda povedana skrajno zgoščeno. Če parafraziramo oznako Thomasa Manna za liriko, moremo reči, da gre za v orehovo lupino stisnjen svet časa. Ali tudi čas sveta. Pomembno pa je še nekaj: gre za zemeljsko sporočilo, ki se dviguje v razodetvene višave, medtem ko je Sveto pismo bilo iz njih poslano na zemljo. V globini BS se potemtakem skriva mnogo več, kakor morebiti izgleda na prvi pogled, in vsekakor je zelo točna misel Ivana Grafenauerja, ki je BS II doživljal ne le kot ozko pridižno, temveč kot najširše katehitično besedilo⁵. Konecept dekonstruktivističnega dialogizma nam omogoča tudi izven oblik pripovedne proze opaziti dialoška razmerja, ki tekst umeščajo v najrazličnejše kontekste, od zgodovinskih in filozofskih do intertekstualnih.

Toda poglobimo se še za nekaj hipov v zgodbo časa v BS oz. točneje v njen konec. Trenutek poslednje sodbe je v BS III napolnjen z upanjem na milost. Čas torej v sopostavitvi BS II in BS III nikakor ni nekaj samo po sebi negativnega ali grozečega, celo nasprotno, možnost za odrešitev se v njegovem teku povečuje - in zanj celo ni treba več trpeti, ker besede vere v spovedi zadobivajo isto pričevanjsko moč, kot so jo nekoč, v dneh prvih kristjanov, imele muke. Čas je nekaj problematičnega zgolj zato, ker se v njem

razodeva tudi moč Zlodja. Seveda: tu ne srečujemo zgodovinskega pojmovanja časa, pač pa njegovo eshatološko doživljanje. BS II in BS III se odvijata znotraj enovitega sistema eshatološkega časa, ki se začenja in končuje v neposredni božji komunikaciji z vsem človeškim rodom (izgon iz raja zadene preko prvega človeka vse ljudi; sodni dan, ki prav tako zadene vse). Vmes pa je Bog v razmerju do vseh ljudi nema sfinga. Najprej brez uganke, nato, od Jezusa Kristusa dalje, z uganko: odrešitev je mogoča, toda kdo jo bo deležen, ni jasno. Pri tem se zastavlja vprašanje: kako pravzaprav izgleda sodni dan v predstavah tistih, ki so izgovarjali tekst BS? Kaj zanje pomeni konec časa? Kakor pravi Philippe Ariès v svojih tenkočutnih esejih o smrti na Zahodu, prvi kristjani konec časa doživljajo preprosto kot Kristusovo vrnitev: Odrešenik človeškega rodu ima v rokah Knjigo življenja, ni pa kakšne dramatične sodbe in obsodbe. Mrtvi, ki so dotlej spali, se prebujajo v nebeškem Jeruzalemu, v raj: v takšni koncepciji ni prostora za individualno odgovornost - zli, tj. tisti, ki niso pripadali cerkvi, ne morejo preživeti svoje smrti in se ne morejo prebuditi; zapuščeni bodo v ne-bivanju. Celotna kvazibiološka populacija - svetniki - je povsem gotova, da bo zmagovito preživela⁶. Pozneje se položaj dramatično spremeni: pojavi se Kristus sodnik, ki ločuje pravične od prekletih, pri čemer sv. Mihael tehta duše. Ariès v ikonografiji francoskega prostora ugotavlja veliki premik od bleščečega Jezusa Apokalipse, ki se vrača, h Kristusu sodniku iz Matejevega evangelija v XII. oz. XIII. st. Zgodovinar mentalitet je ob izpostavljeni vlogi svetega Mihaela v BS vsekakor v velikih težavah, kakor razlagati stanje v Vzhodnih Alpah okoli leta 1000 - kajti besedilni, še posebej spovedni obrazi, so vendarle nekaj drugega kot podobe. Vendar ne gre pozabiti, da poznajo BS cele kvazibiološke populacije, ki so glede zveličanja povsem gotove; poleg svetnikov, ki jih v tej vlogi omenja Ariès v časih zgodnjega krščanstva, v BS za takšen položaj kandidirajo - kot spovedovalčevi priprošnjiki - tudi mučeniki in celo vsi verniki. To bi vsekakor bilo znamenje za to, da se kljub jasnemu omenjanju poslednje sodbe ob koneu časa v prvi vrsti pričakuje bleščeči Kristus iz Apokalipse. Kristus s Knjigo življenja. Kristus, ki obuja iz sna umrlosti. Vendar pa ob sebi že utegne imeti - za vsak slučaj - svetega Mihaela z usodno tehtnico... Poziv k bilanci življenja,

⁵ I. Grafenauer, *Literarnozgodovinski spisi*, Ljubljana 1980, str. 178 in dalje

⁶ Ph. Ariès, *Eseji o istoriji smrti na Zapadu*, Beograd 1989, str. 37, 38.

ki je v takšni perspektivi vsakomur potrebna, je v BS II povsem nedvoumen. Toda vendarle se zdi, kakor da je po razumevanju BS glede poveljivosti vse bistveno opravljeno že s samo spovedjo in da na sodni dan ni pričakovati prehude negotovosti: spoved je znamenje vzornosti v veri in verniki bodo ob koncu časa preprosto zbudjeni, prekleti pa prepuščeni nebivanju ("imeti mi je življenje po tem /življenju!").

Po vsem povedanem je na dlani sklep o tako stopnjevalnih kot kontrastivnih korespondiranjih med posameznimi deli BS II in BS III, ki zadevajo najrazličnejše kategorije, od razmerja ednina-množina (ded naš - mučenci - vsi kristjani) ter odnosa med Bogom, človekom in Zlodjem do položaja teksta v sistemu eshatološkega časa. Gre za mrežo dialoških razmerij različnih ravni, vsebin in pojmov. Prav doživljanje BS II in BS III v dialoškem kontekstu omogoča celovit pogled nanju, ki je tudi zgodovinsko utemeljen: iz podobe zapisa obeh spomenikov je mogoče sklepati, da je bil obrazec spovedi zapisan pred govorom, vendar je bil od vsega začetka doživljan kot (miselno pritrujuč, ne dramatično nasprotujoč) odgovor nanj, se pravi kot besedilo, ki ga mora uvajati drugo besedilo. Drugače ni mogoče zadovoljivo pojasniti dejstva, da se BS III ne nadaljuje na pergamentni strani, kjer se končuje BS II, in tudi ne izrezka v kvaterniju med sedanjima folijama 159 in 160 Clm 6426: zapisovalec spomenikov je očitno pustil za tekst, ki uvaja spoved, nekoliko preveč prostora in je zato ob poznejšem zapisu govora v kvinternij iz njega izrezal eno stran, tako da je konec poziva k spovedi oz. pouka o grehu in pokori prišel na list, na katerega verso strani je že bil zapisan začetek BS III. (To seveda tudi sproža najrazličnejše spekulacije o naravi predloge enega in drugega spomenika, ki pa nas na tem mestu ne morejo vznemirjati.) Če pa je bilo tako nujno, da tekst BS II tudi v zapisu pride pred tekst BS III, potem je očitno, da med njima vlada odvisnostno razmerje, ki ga moremo imeti za dialoškega.

Hkrati dialoški pristop k problematiki BS terja natančno analizo instane, ki se zapletajo v mrežo medsebojnih bolj ali manj nevarnih razmerij. Ta seveda niso vselej dvočlenska, temveč tudi tročlenska, s čimer se razbija možnost manihejskih razlag (Zlodej npr. vnaša nemir v odnos med Bogom in človekom, iz česar rase "dramatični" trikotnik).

Dialogizem onstran dialoga je najočitnejši v razmerju človek-Bog. Izgovarjalcu spovednega

obrazca vse do sodnega dne v nedoločljivi prihodnosti ne bo odgovorjeno. (Tako je izražena božja nadčasnost in človekova ujetost v čas.) Kljub temu pa v teku izrekanja spovedi človek izgublja svojo specifično identiteto, ki jo je s svojim grehom pridobil "ded naš" na začetku BS II. Spovedani postane eden izmed množice enakih, eden izmed vseh grehov očiščenih. Intersubjektivno razmerje med človekom in Bogom torej vsekakor vodi v stanje osvobojenosti od subjektivitete, ki ga opisuje de Man, ko govori o razmerju med avtorskim in recipientskim subjektom. Bog torej vsekakor je navzoč - preko posedie -, čeprav ostaja nem. Dialoški učinek razmerja človek-Bog, ki v spovednem obrazcu ni v službi literarnovedne interpretacije teksta, temveč ima verskofunkcionalen pomen, torej obstaja tudi onstran pripovedne proze in njene bahtinovske polifonije. Nekoliko esejsko, a globoko točno bi mogli to dialoško razmerje označiti kot odnos med poetiko božjega stvarstva in hermenevtiko človekove usode.

Dosedanje literarnovedne analize BS, izmed katerih je brez dvoma najvišji dosežek tista, ki jo je opravil Jože Pogačnik, so privedle do sklepa o posebno umetelni retorični oblikovanosti govora oz. pouka o grehu in pokori: ta tekst da povsem ustreza besedam Ernsta Roberta Curtiusa: "*Die Rhetorik wird hier Poesie - wie so oft in der römischen Liturgie*". Čeprav v celoti ni mogoče sprejeti njegovih razlag - menimo namreč, je Pogačnik pri preučevanju kompozicije in sedminske arhitektonike BS preveč sledil le tistemu načelu srednjeveške misli o lepem, ki ga pokriva oznaka *pulchrum* (lepo samo na in po sebi - npr. številka 7 s pripadajočo simboliko in alegoriko), ne pa tudi drugemu tedaj veljavnemu principu, tj. tistemu, ki ga zaobsega izraz *aptum* (nekaj, kar je lepo v funkciji oz. kot funkcija nečesa: tu se gibljemo znotraj pojmovnega sveta Izidorja Seviljskega iz *Sententiarum libri tres*)⁸: sodimo da je v BS III npr. treba kot poseben člen obravnavati odlomek Vere, ki je v zapisu zaradi svoje interpoliranosti v že poprej obstoječi karantanski spovedni obrazec (katerega podobo si moremo predstavljati na podlagi BS I)⁹

⁷ J. Pogačnik, *Starejše slovensko slovstvo*, Ljubljana 1990, str. 93; nasploh n. d., str. 70 in dalje; isti, *Kompositorische und stilistische Besonderheiten der Freisinger Denkmäler*, v: *Freisinger Denkmäler*, München 1968, str. 121-156.

⁸ Izidor Seviljski, *Sententiarum libri tres I*, 8, *Patrologia Latina* 83, stolpec 551; U. Eco, *Kunst und Schönheit im Mittelalter*, München - Wien 1991, str. 32, 33.

⁹ Zaradi interpolacij iz predlog poznejših nemških obrazcev, ki jih je mogoče opaziti v BS III, je ta spomenik nedvomno mlajša stopnja razvoja karantanskih spovednih formul. Prim.

ostal celo brez oblike pomožnika biti! -, se je s smerjo njegovih iskanj in generalno tudi s sklepi mogoče samo strinjati. Tu bi dodali samo opozorila na nekatere še ne dovolj poudarjene oz. opažene stvari.

BS II, kakor smo že razložili, ni sveti tekst, temveč le tekst o svetem, natančneje: posvečenčeva pripoved o možnosti svetega v svetu ljudi. Njegova stroga arhitektonska urejenost in premišljenost presegata kompozicijo obeh karantanskih spovednih obrazev (v BS I npr. Gerhard Giesemann odkriva šestdelno zgradbo in v nekem smislu popolnoma simetrijski kompozicijski princip¹⁰, kar je v opaznem nasprotju s Pogačnikovim sedminkim načelom: nedvomno pa je številka šest po srednjeveškem pojmovanju manj lepa kot sedmice), ki sta vendarle iz misli o svetem v sveto misel prehajajoča teksta (o čemer zelo transparentno pričuje že omenjani priklic obraza Credo v BS III, kar ustvarja eitatno, torej eksplicitno intertekstualno razmerje s to molitvijo). V tem, da je besedilo, ki je posvečeno zemeljski zgodbi, retorično močnejše urejeno od onega, ki to zgodbo preko pričakovanja milosti vsemogočnega bitja navezuje na božansko zgodbo, je na prvi pogled paradoks: tekst, ki nagovarja ljudi, je umetelnejši od onega, ki nagovarja absolutno idealiteto Boga! Ker posvečenec v BS I poziva poslušalec (laike), naj za njim ponavljajo besede spovedi, naslovljene na Boga, in je potemtakem tudi ta njegov tekst, je jasno, da razlike v retorični izdelanosti ni mogoče preprosto izvajati iz delne različnosti izgovarjaleev enega in drugega besedila (laik pač ne more nagovarjati sovareev s sinki!). Razlike v retoriki BS II nasproti oni v obeh karantanskih spovednih obrazech gre iskati v naravi teh tekstov samih. Pri tem se je treba zavedati, da so BS nastali v tistem obdobju srednjega veka, ki še ni poznalo vie kot splošno priznanega dejstva: te so v teološki misli evropskega Zahoda dokončno dobile domovinsko pravico (ne glede na pomembne miselne predhodnike in idejne utemeljitelje že poprej) šele med 1170. in 1274. letom, torej na prelomu XII.

stotelja v XIII.¹¹ (izraz tega je bržčas tudi sprememba v doživljanju konea časa in v odnosu do smrti, o kateri govori Philippe Ariès, torej premik od podobe bleščečega, pravične prebujajočega Kristusa Apokalipse h Kristusu sodniku, ki ga spremlja sv. Mihael s tehtnico duš), pred tem pa so vsi računi o zemeljskem hiševanju načeloma morali biti sklenjeni že za dni življenja. Na možnost pokore v času od posamezne sodbe po smrti do vesoljne sodbe na sodni dan še ni bilo mogoče zanesljivo računati: odločitev o človekovi poveličanosti ali prekletosti je torej bila povsem odvisna od njegovega zemeljskega bivanja (pri tem pa je v dobi nastanka BS že bila odpravljena dosmrtna pokora!). Zato je morala biti posvečenčeva beseda o zemeljskih rečeh izjemno stroga, izbrušena in prepričevalna. Morala je tekmovati z vsemi Zlodjevimi deli in lepotijami, ki so "sinove božje" mamila z enako zapeljivo močjo kakor "deda". Zato si ni težko razložiti evokacij mest iz svetih tekstov v ta tekst o svetem (npr. že omenjeno Pavlovo pismo Rimljanom). Da je potemtakem vse v BS II naravnost moralo biti v znamenju najrazličnejših božjih simbolov, je jasno: ker je bilo treba z nedvoumno besedo spregovoriti tudi o konkurenci na semnju sveta, torej o Zlodju, je tekst vseskozi mogel ostajati pod božjim pokroviteljstvom le s svojo obliko, s svojo retorično izdelanostjo, ki je bila izraz pripadnosti. Retorika je nedvomno imela svoj pomen. Prav tako forma. Obe sta izražali govorčevo stališče: pripadnost veri, poslušnost razlagam cerkve in zaupanje v Boga. Globinska mreža najrazličnejših ontoloških kontrapunktičnih in linearnih epistemoloških dialogizmov s tem dobiva tudi jasno izrazno površino, o katere sporočilnosti ne more biti dvoma. Obrazec spovedi je z besedami odrekanja Zlodju in njegovim delom, ki jih je izgovarjal vsak vernik, ter z evokacijo Credo tekst božjega znamenja že na prvi pogled. Seela. Beseda je bila tu dejanje - očiščenje od grehov. BS II pa je pripoved.

Seveda je tudi pri obeh karantanskih spovednih obrazech, ki sta izpričana z BS I in BS III, zaznati vsega upoštevanja vredno retorično veščino. Toda glavno besedo ima pri tem načelo *aptum*, medtem ko je *pulchrum* opazneje v ozadju kakor v BS II, kjer je med njima vsaj glede na interpretativni gestalt vtis doseženo ravnotežje (npr. sedminka arhitektonika, ujeta v harmonično simetrijo okoli stavka: "*Temi, temi ti ze deli Bogu briplisaze*," kakor je ugotovil Jože

Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja, Ljubljana 1992, str. 24, 25 Vsekakor je treba reči, da so v BS III različni "seznam" (seznam priprošnjikov, grehov, oseh, ki se jim človek izpoveduje, in seznam vsega, kar vernik svojega izroča Bogu), ki so ujeti med uvodno odpovedjo Zlodju in njej takoj sledečo izpovedjo vere ter med sklepno prošnjo mnogo manj organsko povezani v celoto kakor v BS I. Ta nedvomno kaže za spovedni obrazec izjemno veščino oblikovanja.

¹⁰ G. Giesemann, *Mensch- und Gottbezogenheit in ihrer biblischen Verankerung. Theologisch-literarische Relevanz von Strukturen im Freisinger Denkmal I. Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1989, str. 103 in dalje.

¹¹ J. Le Goff, n. d., str. 98 in dalje.

Pogačnik). Glede tega se brižinska spovedna obrazea opazno ločita od naslednje tovrstne v slovenščini izpričane formule, od več kot 400 let mlajšega Stiškega rokopisa. Tamkaj srečujemo pravzaprav le obsežen seznam vseh mogočih grehov in opustitve dobrih del, ki jih je bilo mogoče storiti pri življenjskem slogu 15. stoletja, uokvirjen z uvodno odpovedjo hudiču ter sklepno priporočanje Bogu in priprošnjikom za dosego milosti. Gre za retoriko lahko pregledne linearne naštevalnosti. Za zgodovino mentalitet pa je izjemnega pomena tudi dejstvo, da v Stiškem rokopisu človek za milost z Bogom zelo odkrito skuša trgovati in mu v zameno za posmrtno odrešitev na sodni dan ponuja kar svojo brezgrešno zemeljsko prihodnost (prihodnost za prihodnost torej: *"Inu je oblublo se naprid (!) pred grejhiči /grehu so minimizirani celo s pomanjševalnico!/ obarovati, kakur se bodem (!) naj bule mogl./"* - sploh pa naj bi bilo med Bogom in človekom tako, kot je med ljudmi!). Takšnega vdora duha in logike trga v spovedna opravila si v času nastanka BS ni mogoče predstavljati: človek v tekstih iz okolice leta 1000 stoji na zelo trdih tleh svoje realne pretekle grešnosti, ne pa v odprtih in prehodnih prostorih tako dejanske pretekle kot potencialne prihodnje slabosti. V globini čutimo velike duhovne spremembe: poslednja sodba je po pojmovanju visokega in poznega srednjega veka dramatično tehtanje duš in vsega njihovega zemeljskega bivanja, medtem ko je v času nastanka BS očitno zgolj priklievanje pravičnih (= čisto vernih) v nebeški Jeruzalem. Opaziti je tudi premik od eshatološkega časa k zgodovinskemu, ki je v poznem srednjem veku že postajal zaznaven vsakomur: ni bilo več zgolj avguštinske pretekle, sedanje in prihodnje sedanjosti¹², temveč so začele preteklost, sedanjost in prihodnost eksistirati kot kakovostno različne kategorije mišljenja (prihodnji grehi so le grehiči, medtem ko pretekli seveda ne!). Vmes je bil kajpada veliki miselni prevrat, ki se je izrazil v nastanku vie: nekatere račune, izhajajoče iz grešnosti, je poslej bilo mogoče poravnati ne le s spovedjo za časa življenja (in spoved prav v času dokončnega "rojstva vie" doživi velike spremembe: prim. odredbe 4. lateranskega koncila 1215), temveč tudi s kaznijo po smrti vse do vesoljne sodbe, ki pa je zato postala rigorozno tehtanje duš! Zemeljsko življenje je s tem izgubljalo velik del svoje eshatološke razsežnosti, ki je

bila poprej uokvirjena v doživljanje vsakdanjosti, in se premikalo v občutenje lastne zgodovinskosti.

BS tako vstopajo v pomenljiva dialoška razmerja s svojo prihodnostjo, pri čemer vseskozi ohranjajo izjemno mesto izhodiščne točke ter tudi prvega merila standarda civiliziranosti in kultiviranosti ne le znotraj konteksta slovenske kulture, temveč tudi znotraj konteksta slovanskih kultur. Ne zgolj literature oz. literatur. Poudariti skratka hočemo njihov pomen za zgodovino mentalitet. S tega stališča pa je nedvomno sila vzemirljivo dialoško razmerje med moškim in ženskim v njihovem okviru.

BS II je zagotovo izključno moški tekst, kar velja tudi za prvo vrstico BS I: k spovedi more na evropskem Zahodu v času nastanka naših spomenikov pozvati le posvečence, torej moški (ki ima morda celo pravico do uporabe majestetične množine). Obrazec spovedi pa je namenjen tako moški kot ženski polovici človeškega rodu, čeprav je - za čas nastanka BS povsem samoumevno - zapisan le v oblikah Adamovih sinov, ne pa tudi Evinih hčera. Pri tem je posebej zanimivo, da se govor o grehu in pokori s svojim pozivom k spovedi obrača zgolj na krepkejši spol, na sinke in na brate, ter se sploh ves odvija v doela moškem svetu, od pradedov vseh ljudi do mučeniških pričevalcev vere. Vse žensko je iz teksta posvečenega radikalno izgnano - prav kakor rahločutna dama iz takega angleškega kluba kadileev pipe v časih Sherlocka Holmesa.

Zato pa sta registra grehov v BS I in BS III takšna, da je pojav, ki je v razumevanjih največjega dela novoveških (morebiti pa ne tako samoumevno tudi srednjeveških) ljudi (srednji vek je bil v večji meri homoerotičen čas kakor sedanj) nujno zvezan z občevanjem med spoloma - tj. nečistovanje -, opazno naštet sredi drugih prestopkov. Je torej greh, ki je od vseh strani obdan z grehi¹³. Eden najimenitnejših medievalistov našega časa Jacques Le Goff pravi: *"Utelesitev je /za srednjeveškega človeka/ poniževanje Boga. Telo je zapor duše, je bolj kakor njegova običajna podoba njegova definicija. Gnus pred telesom kulminira v njegovih seksualnih vidikih. [...]"*

¹² A. Avgustin, *Izpovedi*, Celje 1984, str. 254, 259.

¹³ Posebno konotacijo ženske grešnosti bi utegnili imeti tudi "jezični" prestopki zoper vodila krščanskega življenja, saj v srednjem veku ni ostalo neopaženo, da v Svetem pismu na samem začetku ženska mnogo več govori kakor moški. Danie je v spisu *O večini govorenja v ljudskem jeziku celo zatrdil*, da je v človeškem svetu Biblije prva spregovorila ženska (IV. poglavje), kar ne drži. Seveda pa veliki pesnik pravi, da bi bilo razumneje verovati, kako je prvi človeški govorec kljub temu bil moški, ki se je s svojo besedo obračal k Bogu.

Vrhunec odpora proti telesu in spolnosti je v ženskem telesu. Od Eve do čarovnice s konca srednjega veka je žensko telo hudičevo izbrano mesto"¹⁴.

Odsotnost ženskega v svetu BS II moremo zato razložiti iz zemeljske narave zgodb, ki jih pripoveduje - od Adama do mučeniških pričevalcev Kristusove vere. Žensko bi v tekst utegnili priklicovati Zlodja, ki je v njegovih besedah že tako navzoč z opisom svojih podvigov. A tedaj, se pravi okoli preloma prvega krščanskega tisočletja v drugega, ni bil čas za tovrstne šale in norčije. Georges Duby v svoji imenitni študiji Čas katedral plastično opiše evropski Zahod tistih dni z besedami: *"Načičkan z orožjem, pod oklepom, je Zahod v 11. stoletju živel v strahu. Kako bi tudi ne - pred neznano in zahrbtno naravo. O valu strahu, ki ga je zalil leta 1000, ne najdemo nikakršne zanesljive sledi v tekstih. Nekaj jasneje se pripoveduje, da so nekateri kristjani z nemirom pričakovali tisočo obletnico Kristusovega trpljenja, 1033/."*¹⁵

Ni dvoma: seksualni pesimizem papeža Sirieija in velikih cerkvenih učiteljev, Hieronima in Gregorja Velikega, je okoli leta 1000 močno odmeval tudi v Vzhodnih Alpah (čeprav tod ni bilo časa katedral, temveč zgolj čas cerkvice!), na skrajnem robu tedanje zahodne civilizacije, kjer je poleg siceršnjih razlogov za tesnobo bilo mogoče najti še posebne, saj je minilo komaj nekaj desetletij od odločilne zmage Otona Velikega pri Augsburgu nad Evropo opustošujočimi Ogri, ki so se potem vse bolj omejevali na Panonsko nižavo.

Četudi posvečenece, osamljeni izgovarjalec BS II, ki je k spovedi pozival več ljudi - ti so res potem vsak zase izrekli obrazce, izpričan v BS III, toda v množini (kot skupnost verujočih) že niso bili več tako nemočni in neboljeni pred izzivi zla kot posamičnik, še posebej, ker so s fragmentom iz Creda naravnost priklicovali Boga v pripomoč svojim revam in težavam -, ni mogel tvegati evokacije ženskega, tega po tedanjem razumevanju stvarstva naravnega torišča in prizorišča dejavnosti peklenske pošasti, v svoj tekst, zakaj šibko ni le meso, marveč je tak vse prevečkrat tudi duh...

Pomenljiva je nadalje hierarhija priprošnjikov pri Bogu ob grešnikovi spovedi: ob kupu moških instane - tako posamičniških (učlovečeni Sin božji Jezus Kristus, sv. Mihael, sv. Peter, sv. Lovrene) kot kolektivnih (Philippe Ariès jim slikovito pravi:

kvazibiološke populacije - krilatei božji, sli oz. apostoli, mučeniki; nato tudi svečeniki in verniki) - se pojavlja le ena individualna ženska, Marija (za Sinom), in ena skupinska ženska, tj. deviece pravične oz. svete deviece (slednja za verniki božjimi v BS I oz. za svečeniki božjimi v BS III). V cesarstvu božje milosti zastopa ženske torej ena sama kvazibiološka populacija, ki pa opazno nima pravice do atributa božja, do katerega se lahko povzpno celo predmeti (relikvije). Mora se zadovoljiti z zemeljsko oznako svoje izjemne predanosti Bogu, s pravičnostjo oz. svetostjo. Ob pozornem prebiranju virov vsekakor tudi v zgodnj srednjeveških Vzhodnih Alpah najdevamo jasne odtise zahodnjaškega doživljanja narave sveta, kakršno je bleščeče opisano v Dubyjevih (o problemu medspolnih odnosov zlasti knjiga o vitezh, damah in svečenikih¹⁶), Le Goffovih in Arièsovih delih.

Na tej točki bi se mogla začeti čisto feministična kritika BS, ki bi pomenila zanimivo in pomenljivo novo dialoško razmerje med njimi ter recipientskim telesom, kar bi v obzorjih de Manovega načina mišljenja vodilo k doslej še nevideno popolnemu izničenju subjektivitet. Toda predpostavimo, da ta hip nočemo zapuščati mreže drugih dialogizmov, ki se na moško-ženska nevarna razmerja bolj ali manj tesno navezujejo. Denimo: v tej zvezi je mogoče opazovati tudi izmenjavo ednine in množine. Moški tekst BS II, ki seveda ima edninskega izgovarjalec, si prizadeva izraziti množinski pogled na svet, pogled za vse in vsakogar, ter zato uporablja množinske retorične formulacije (naš, mi). Drugače je s tako moškim kot ženskim, torej občim besedilom obeh karantanskih spovednih obrazcev: na ravni površinskega izraza si prizadevata za edninskost (jaz, moj), vendar je iz začetka BS in iz nagovora več ljudem v BS II kot pridižnem uvodu v BS III (glagolite; sinki, bratje) očitno, da smo soočeni z molitveno prošnjo za splošno odvezo v skupini. Nadalje je mogoče na temelju dialoške raziskovati razmerje med izražanjem JAZA z besedami svojilnosti in z izpovedovanjem subjektivitete lastne osebe, torej razmerje med imeti in biti. Moč je tudi vstopiti v intertekstualna razmerja med BS in vzporednimi teksti: tu se brž pokažejo zelo drugačni dialoški odnosi med našimi spomeniki in

¹⁴ J. Le Goff, n. d., str. 132

¹⁵ G. Duby, *Vreme katedrala*, Beograd 1989, str. 79.

¹⁶ G. Duby, *Vitez, žena i svečenik*, Split 1987, prim. 3e: U. Ranke Heinemann, *Katoliška cerkev in spolnost*, Ljubljana 1992 (to delo je sicer zelo polemično, toda na nekaterih mestih kljub temu predstavlja korekten povzetek teoloških in zgodovinskih dejstev, kar pa za njih tendenciozne razlage seveda ni mogoče trditi).

Poučenijem na pamjat6 apostola ili mučenika ter recipienti - slednji tekst se je moral obračati k mnogo manj ljudem kakor obrazec *Adhortatio ad poenitentiam* v BS II, ki je kot besedilo pouka o grehu in pokori naslovljen na vsakogar. Vsaj zato, ker Poučenije vsebuje dogmatsko napako, ki je zelo verjetno - kakor je pokazal Ivan Grafenauer - posledica interpolacije iz karantansko-panonske predloge BS II.¹⁷ Poučenije na pamjat6 apostola ili mučenika preprosto ni moglo služiti tako širokim in splošnim katehetskimi namenom kakor BS II. Za to kratko malo ni bilo primerno. Namesto pouka o veri je bilo pouk o pričevalih vere, ki so mogli zanimati ožje, morda le posvečene skupine verujočih. Itd. Vsekakor smo vsem velikim rezultatom v teku dosedanjih raziskav Brižinskih spomenikov navkljub šele na začetku vznemirljivega dialoškega popotovanja med njihovo poetiko in hermenevtiko. Vedno na začetku.

Zusammenfassung

Die Freisinger Denkmäler als dialogischer Text

In literaturwissenschaftlichen Untersuchungen über die Freisinger Denkmäler ist bislang vor allem die besonders kunstvolle Gestaltung der Ansprache über Sünde und Buße (FD II) und, in etwas geringerem Maße, auch der beiden Kärntner Beichtspiegel (FD I und FD III) nachgewiesen worden. Es scheint aber, daß nur das Prinzip der mittelalterlichen Idee vom Schönen, das Isidor von Sevilla in seiner Schrift *Sententiarum libri tres* mit dem Begriff *pulchrum* (das Schöne an sich) belegt, in den bisherigen Analysen Beachtung findet, während das Prinzip des *aptum* (das Schöne als Funktion bzw. als Funktion von etwas) dagegen ein wenig vernachlässigt zu werden scheint. Dies gilt insbesondere für das Gewicht, das Jože Pogačnik der siebenteiligen Architektur des Textes zumißt (so untergliederte er beispielsweise FD III auf sehr eigenwillige Art und Weise, um eine solche siebenfältige Textstruktur "nachweisen" zu können), obgleich seine Studien über die Komposition der Freisinger Denkmäler als die bedeutendsten Leistungen der rein literaturwissenschaftlichen Behandlung dieses Problems gewertet werden müssen (auch Gerhard Giesemanns Nachforschungen über Symmetrie im Aufbau der FD dürfen nicht übersehen werden). Die vorliegende Abhandlung, die von M. M. Bachtins Konzeption des dialogischen Prinzips (unter Berück-

sichtigung der kritischen Bemerkungen P. de Mans) ausgeht, versucht eine im Blick auf beide erwähnten Grundsätze ausgewogene Betrachtung der Freisinger Denkmäler, wobei auch an die Erkenntnisse der Mentalitätsgeschichte angeknüpft wird.

FD II und FD III bilden zusammen eine abgeschlossene Einheit: es handelt sich um eine vor der Beichte gehaltene einführende Ansprache über Sünde und Buße sowie einen Beichtspiegel, die untereinander auf verschiedenen Ebenen korrespondieren, zunächst in der Darstellung der "Geschichte" der Heiligen Schrift und der Kirche von Adams Sündenfall bis zur Zeit der Märtyrer (FD II) sowie von da an bis zu den Tagen derer, die den zweiten Kärntner Beichtspiegel bzw. FD III aussprechen. Eine solche Ergänzung ist die Folge des bestimmten katechetischen Charakters der Freisinger Denkmäler, den besonders Ivan Grafenauer betont hat. FD II ist eine eigenartige rhetorische Erzählung, während es sich bei FD III um einen Text handelt, der die Bedeutung einer Handlung hat (Reinigung von Sünden). Das Gewicht des Beichtakts wird noch durch die Tatsache verstärkt, daß die Freisinger Denkmäler zu einer Zeit entstanden, als das Fegefeuer im Westen Europas noch kein feststehender und genau bestimmter Begriff war (dazu wurde es erst am Übergang vom 12. bis zum 13. Jahrhundert), und noch vor den großen Wandlungen im Verständnis des Todes, das damit zusammenhängt (Ph. Ariès, G. Duby). In einem solchen Kontext ist die Beichte von außergewöhnlicher Bedeutung für die Erlösung, da der Mensch keine Möglichkeit hat, in der Zeit zwischen dem besonderen Gericht direkt nach dem Tod und dem allgemeinen Gericht am jüngsten Tag der göttlichen Gnade im Fegefeuer teilhaft zu werden.

Eine dialogische Deutung der Beziehungen zwischen FD II und FD III stützt allein schon die Art und Weise, wie beide Texte niedergeschrieben sind: FD III wird nicht auf der Seite des Pergaments fortgesetzt, auf der FD II endet, was damit erklärt werden kann, daß der Beichtspiegel in den Quaternen, in denen sich beide Fragmente befinden, vor der Ansprache niedergeschrieben wurde, für das letztere jedoch vorne Platz gelassen wurde, von dem etwas zuviel vorhanden war (in den Quinternen, in denen FD II und FD III niedergeschrieben sind, ist vor dem Folium, auf dem recto die Ansprache über Sünde und Buße endet und verso der Beichtspiegel beginnt, ein Blatt ausgerissen!). Das bedeutet, daß die Texte von FD II und FD III schon vor der Niederschrift in die Quinternen, die in den

¹⁷ I. Grafenauer, n. d., str. 184-185.

Codex Clm 6426 eingebunden waren, zueinander in einem abhängigen Dialogverhältnis gestanden waren.

FD II spielt sich als Ansprache eines Geistlichen über die irdischen Dinge und über die Anstrengungen des Menschen um den Bund mit Gott ganz in der Welt der Männer ab; sie sind es auch, die darin als einzige angesprochen werden. FD III beruft sich als Beichtspiegel, also als Text für Jedermann, auch auf die Instanz weiblicher Heiliger, versieht diese jedoch bemerkenswerterweise nicht mit dem Attribut der Göttlichkeit, wie dies bei Reliquien und männlichen Fürbittern zur Erlangung der göttlichen Gnade geschieht. Eine Erklärung dafür kann der bereits angesprochene Unterschied zwischen dem "Erzählcharakter" der Ansprache an die Gläubigen in FD II und FD III als ein Text sein, der mit dem Akt des Aussprechens die Reinigung selbst vollzieht und so eine Glaubenshandlung bedeutet. In einem solchen Zusammenhang funktioniert die stärkere rhetorische Ausgestaltung von FD II gegenüber FD III als Zeichen für die Zugehörigkeit desjenigen, der den Text ausspricht, zur Welt der göttlichen Schönheit und Gnade, die die Erzählung selbst allerdings weniger

explizit zum Ausdruck bringt als der Beichtspiegel, den auszusprechen, wie schon gesagt, ein Glaubensakt ist. Die Anrufung des Weiblichen, nach mittelalterlichen Vorstellungen der "natürliche" Tummelplatz teuflischer Umdriebe, kann im Beichtspiegel nicht so "verhängnisvoll" sein wie in der "Erzählung".

Diese Erörterung kann das Netz der vielen verschiedenen Beziehungen innerhalb der Freisinger Denkmäler natürlich nicht in ihrer Ganzheit analysieren und will daher lediglich auf einzelne Segmente bzw. Textebenen (Beziehungen zwischen Singularität und Pluralität, zwischen dem Ausdruck des menschlichen Ichs vermittels der Verben *sein* und *haben* etc.) aufmerksam machen. Aus diesem Grunde möchte sie nur eine neuerliche Ermunterung zur literaturwissenschaftlichen Erforschung der Freisinger Denkmäler sein: neuere Wissenschaftskonzepte können auch im Hinblick auf eine Vertiefung und Erweiterung des Wissens über die Freisinger Denkmäler zu bedeutenden neuen Erkenntnissen führen, derer sich bisher weder die traditionelle Geschichtsschreibung noch die traditionelle Literaturgeschichte (zumindest nicht in ausreichendem Maße) angenommen haben.

VELIKA VOJNA

Mario ISNENGHI, LA GRANDE GUERRA. Collana XX Secolo. Giunti Gruppo Editoriale, Firenze 1993, 157 strani

Collana XX Secolo predstavlja zbirko publikacij, katerih pozornost je osrediščena na dogodke sodobne svetovne zgodovine. V njej so italijanski in tuji strokovnjaki jedrnat naslikali *velike* dogodke politične, ekonomske, kulturne in socialne zgodovine 20. stoletja. Zbirko, ki predstavlja posrečeno stičišče med strokovno raziskavo in množičnim razširjanjem, odlikuje izborna ikonografsko gradivo, ki v večini doslej še ni bilo objavljeno.

Velik dogodek v življenju 20. stoletja je bila nedvomno prva svetovna vojna; avgusta 1914 se je začel *napad na svetovno prevlado*. Trajal je več kot štiri leta, v zavesti preživelih je zapustil večni pečat epohalnega preobrata, ki je imel *čarobno* moč preoblikovanja modernega spomina. Njegov simbol je postala človeška klavnica z vojakom pešakom, vojakom - maso, ki se vojskuje v jarkih Verduna ali na kraški goloti. Velika vojna je bila izraz uničevalske volje, kakršne dotlej svet še ni poznal. Skoraj 10 milijonov mrtvih in 6 milijonov pohabljenih - to je njen *izkupiček*. Toda to ni bila le vojna okrvavljenih alpskih ali albanskih gora, flandrijskih ali galicijskih poljan, morij Jutlanda in Falklandskih otokov, temveč, kot bomo spoznali (če je morda še vedno potrebno

pudarjati ali celo podučevati) boj na *notranji fronti*, ki ga je vsakodnevno moral biti tisti, ki ni bil poslan neposredno na fronto.

Prva svetovna vojna ima izjemno izpričevalno moč, zato je našla svoje mesto tudi v zbirki. Avtor *Velike vojne* je Mario Isnenghi, profesor sodobne zgodovine na beneški univerzi. V njegovi bogati knjižni beri moremo najti dela, ki se podrobno ukvarjajo s pojavom vojne, z dojemanjem njenih raznovrstnih vplivov. V središču pozornosti je venomer človek, najsibodi na fronti ali tisti, ki je ostal doma. V svojih delih sledi smerem sodobnega evropskega zgodovinopisja, za katerega prvi svetovni spopad ne predstavlja več le političnega in vojaškega problema, temveč zaradi svoje totalnosti zahteva osvetljevanje vseh raznolikih izkušenj.

Isnenghi je v *Veliki vojni* zbral mnogovrstno berilo, v katerem je glavni govorec SPOMIN, pisani in slikani, ki ga je avtor pospremil z jedrnatopripovedjo o najpomembnejših mejnikih svetovne vihre; vojaški in politični dogodki so v zgodbi o prvi svetovni vojni postali okvir, ki je opredeljeval, omejeval in sprcminjal vsakdanjik vojaka in civilista. Spomin, ki ga je Isnenghi *uporabil* zato, ker je najbolj neposreden pripovedovalec, predstavljajo odlomki iz časopisov, mnenja vojnih dopisnikov, pričevanja pisateljev in pesnikov, politikov, pa pisma. Toda tudi v pripovedovanju o vojaško-političnih dogodkih je avtor izviren, ko postavlja podatkovno zgodovino ob rob in se osredini na tiste vidike vojne, ki so rodili občutek pripadnosti neki skupnosti, ta pa je bila venomer izpostavljena grobim udarcem.

Prvo svetovno vojno je pisec opredelil kot spopad med *Dobrim* in *Zlim* - med militaristično in ekspanzionistično Nemčijo (skupaj z zaveznicavo Avstro-Ogrsko) in *miroljubnimi* državami, ki so stremele za mirnim cvetočim razvojem in napredkom. Toda to nasprotje med *Dobrim* in *Zlim*, to čustvo med vojevanjem *svete* obrambne vojne pred zunanjim sovražnikom, je bilo enako tistemu, ki so ga vodstva centralnih sil uporabila v prepričevanju svojih državljanov; *napad na svetovno prevlado* so namreč mnogi Nemci živeli kot častno vojno za obrambo mlade Nemčije, ki jo obkrožajo stare hegemonistične sile.

Sprehod po petih poglavjih priročne, skoraj žepne in tudi zato uporabne knjige, nas pelje od prvega leta med mirom in vojno, ko je Evropa nenadoma padla v vojno brezno, do zadnjega vojnega leta, leta v sedlu

med vojno in mirom. V prvem poglavju obravnava pretresljiv prehod iz miru v vojno, ko se je takoj pokazalo, da bo to več vojn v eni, da bo to totalna vojna, ko so bila nenadoma in naenkrat kršena pravila vojnega prava s poteptanjem belgijske nevtralnosti, kar je obcnem pomenilo opozorilo, da prihaja čas katastrofe človeških in miroljubnih vrednot. Nenadoma so postali tarča nezavarovani civilisti, ki jih je npr. na potovanju z ladjo Lusitanijo potopila nemška podmornica. V neponovljivem avgustu 1914 je Evropa *Belle Epoque* odkrila, da je vojna še vedno mogoča. Zrušila se je Internacionala in prišlo je do socialne anarhije, a obenem do reda v vojaških vrstah - neprestana nasprotja torej, ki so postala ena temeljnih značilnosti *velike vojne*. Nastajali so sezname politično sumljivih, "*pe-fau*" ali "*Carnet B*". Toda kdor je imel občutek za resničnost in ni več živel v oblakih ter v utopiji o miru in bratstvu med narodi, se je moral oborožiti, se upreti, napasti. Vojaki so sicer vedno tako mislili, prikimavali so jim tudi mnogi politiki. Toda sedaj se je *moralo* upreti tudi ljudstvo. Kot primer navaja avtor Francijo, do nedavnega razdeljeno na progresiste in militariste, na demokrate in antisemite, ki so se sedaj znašli na isti strani barikade; razum in občutek za "*Notre Patrie*" sta se srečala v pretresljivem in simboličnem spoznanju s smrtjo na Marni v prvih tednih vojne. V Parizu so tedaj Nemca - večnega zgodovinskega sovražnika, poimenovali *Gota*, barbara, ki bo brez predsodka ranil eno od zibelk civilizacije; tako nas je pisec že popeljal v mentalni, upodabljajoči svet (avtor nas pri tem opozori, da so bile takšne predstave obojestranske), v svet poenostavljanja vojne, polne prikazni in perversij.

V drugem poglavju spoznamo moderno vojno; industrija je morala povečati delovni ritem in proizvodnjo, kajti tehnološka vojna je postala vedno bolj zahteven kupec; vojaške oblasti in medicinska znanost so morali rešiti problem, kako programirati nov tip bojvnika, vojaka - množico, ki je bil nenadoma vržen iz civilnega življenja v grozote strelskih jarkov, bomb, plina. Evropski zgodovinski spomin pomni nekatere vojne tehnike, ki jih je proglasil za značilne v prvem svetovnem spopadu. To so pehota, mitraljez in strelski jarek. Avtor zagotavlja, saj tako govori obširna dokumentacija, da so to prevladujoči dejavniki, tako z vidika vojaških tehnik kot z vidika vplivanja na občutljivost in na način preživetja te krvave izkušnje. Stopnja opremljenosti posameznih vojsk je bila odvisna od razvitosti

industrije; manj razvite so *zaostanek* enostavno nadoknadile s človeškim potencialom. V spominskem svetu je ostala globoko vtisnjena podoba strelskega jarka, vojaške skupnosti, novega vojakovega doma. Strelski jarek je postal obenem delavnica raznolikih bolezni, telesnih in psihičnih, obsedenosti, norosti... Toda nenadoma je bilo otrplo čakanje, v katerem so prebivalci strelskih jarkov izgubili občutek za čas, prekinjeno s prihodom velike nevarnosti: trenutek resnice, ki pride prej ali slej za vsakogar, ko je tisočerim vojakom ukazán napad na sovražnikov strelski jarek. Kako je mogoče programirati milijone mož, ki živijo v zasenčeni vsakdanjosti pričakovanja, da bodo nenadoma združili vse moči v naskoku iz jarka, da bodo v trenutku negibljivost presegli z gibljivostjo, da bodo prešli iz obrambe v napad? To je eno temeljnih vprašanj, ki jih postavlja prva svetovna vojna, in obenem njena osnovna značilnost; stoletja vojaške discipline so izostrila pravila in tehnike ustroja, s katerim bodo oblikovali človeško bitje, ko mu bodo v roke potisnili orožje ter ga preoblekli v uniformo. Leto 1914 je izumilo nove prijeme, kajti v vseh vojskah je ogromno število neizurjenih in mladih vojakov obrnilo na glavo tradicionalne tehnike poveljevanja in discipline. Toda značaj prve svetovne vojne je zahteval veliko število bojvnikov, kajti vojna je požirala, izrabljala, onespasabljala ljudi in stroje z vrtoglavo naglico. Zato so nastajali laboratoriji (človeškega *materiala* je bilo žal dovolj), posamezni znanstveniki, celo sloviti Sigmund Freud, so se preizkušali v novih metodah; bolno je postalo nekaj povsem zdravega in normalnega.

Narava in daljnosežnost *velike vojne* sta oblikovala, bolj kot kdajkoli v preteklosti, globoke spremembe v življenju civilnega prebivalstva, tudi daleč od fronte. Spremenil se je obraz mest, oblika proizvodnje, sestava delovne sile; ženske so prevzele novo vlogo. Zatorej je fronta, ne glede na to, kje in kako daleč je bila, zarezala v civilno življenje. Spoznavanje navedenih vidikov vojne je postalo eno temeljnih raziskovalnih polj sodobnega evropskega zgodovinopisja. To seveda ne pomeni, da je zamrlo tradicionalno raziskovanje diplomatske, politične in vojaške zgodovine, kajti ta predstavlja okvir, v katerega je mogoče postaviti nove vidike. V razmerju Država - Družba se tehnika vedno bolj nagiba v slednji, k zgodovini prebivalstva, mentalitete, vsakdanjega življenja, k preprostemu vojaku, ki je bil v svoji nevednosti in preprostosti gluh za visoke politične cilje, vse do domoljubnih vrednot.

M. Isnenghi je zato posvetil obsežno poglavje ravno premiku težišča v raziskovanju zgodovine *velike vojne*.

Kako so se spremenila mesta? Spremenila se je sestava delovne sile, pa ne le v tovarnah; zanimanje so vzbujale voznice tramvajev, poštarke. Celotna mejna področja so postala križišča vojaščine, stičišča jezikov, dialektov, uniform, prevoznih sredstev, nastlana so bila s kasarnami, postajališči, železniškimi progami in vojaškimi cestami. Mesta z nekaj tisoč meščani so postala mesta z več deset tisoč prebivalci. Toda dnevno žuborenje, promet, neprestano gibanje, so v noči zamrli - zatemnitve, prepovedi gibanja so opozarjali, da nova vojna sredstva ne poznajo meja. Mesta so v strahu pričakovala prelete letal; postavljala so zračne straže, delavci, šolarji so se morali zakloniti v podzemlje, ko so zaslišali alarm ali zvonjenje cerkvenih zvonov. To je, kot poudarja avtor, le nekaj drobcev, ki nazorno pripovedujejo o tem, kako je vojna zmogla zмести civilno življenje; vojna generacija in tista, ki ji je sledila, je morala v naglici spoznati in se vživeti v nove uničevalne tehnike. Pomembna vez med vojaki in civilnim svetom je bil tisk. Toda časniki so obstajali v tem vihravem času zato, da so proizvajali novice, jih razširjali ali zanikali. Navkljub temu, da so bili kaj skopi z novicami o resničnem poteku vojne in so bili časniki le desna roka pretanjenega propagandnega stroja, pa smo priča paradoksalnemu fenomenu: manj kot so notice verjetne, večje je povpraševanje po njih, tako velika je želja po vedenju in upanje, da bo mogoče med vrsticami *uradnih novic* prebrati vsaj črko resnice. Potreba po spoznanju je med civilisti in vojaki sprožila dvojni in neizčrpan tok dopisovanja. Zaledje je spraševalo, fronta je odgovarjala, in obratno, kajti nič ni smelo utoniti v pozabo, vojak ali njegovi domači so morali ostati prisotni v svetu, ki so ga zapustili. Vojna in prisilna odsotnost, podobno kot se je zgodilo z izseljenci, sta vojsko polpismenih in nepismenih spremenila v pišoče, ki so z besedo na papirju skušali povedati, v mejah dovoljenega, kako jim je. Za raziskovalca, opozarja Isnenghi, ki v svojih delih s pridom uporablja ravno ljudsko govorico, pomenijo pisma neprecenljiv zaklad, kajti če je njihova vsebina na nek način predvidljiva, pa tega ne moremo reči za ostale prvine pisma. Govori o okolju, iz katerega pišoči izhaja, o dialektih, o značaju, o izkušnjskem svetu posameznika. Tako smo spoznali načine sporazumevanja med fronto in zaledjem; pomemben vidik odnosov med njima pa je gotovo

tudi vojak na dopustu. Ta je izgubil stik z *resničnim* svetom, ker je dotlej živel v nekem *novem* svetu, ki ga je sooblikovala povsod prežeeča smrt: toda v vojakovem notranjem svetu je ostala podoba nespremenjene domačije, kajti ni se zavedal, da ni nič več tako, kot je bilo. In to boleče spoznanje, s katerim se je srečal vojak na dopustu, spoznanje o nepoznavanju, o različnosti, je marsikdaj povzročilo krize in razočaranje. Zatorej je bil strelski jarek vendarle bolj dom od doma, kajti vojaki so doma spoznali, da so drugačni, da se je svet obrnil na glavo in niso več njegov del.

Nazoren dokaz daljnosežnosti procesov spreminjanja, ki jih je vsilila vojna in so vplivali na način življenja in mišljenja civilnega prebivalstva, je sprememba v organizaciji proizvodnje. Kje najti delovno silo, ko so možje istočasno potrebni na fronti in za stroji? Zatorej je bilo potrebno poseči po *novi* delovni sili; prišlo je do trojne spremembe - hčere, žene, matere so postale plačane delavke, kmetice so se spremenile v delavke, podeželjanke so se preoblekle v meščanke. Mnogim ženskam je to prineslo globoke premene, kajti novo delo, okolje in življenje so pomenili večjo samostojnost: ženske so spoznale nove probleme in odnose, izpostavljene so bile sindikalizaciji, politizaciji in modernizaciji. Ti procesi so povzročali pretrese tako pri moških kot pri ženskah; *moški - bojevniki* je namreč potreboval in se tolažil predvsem z *žensko - angelom varuhom* in mnogo manj verjel v dotlej neznan obraz *ženske - moškega*. Zatorej je morala biti podoba ženske, ki je zasedla moško mesto v družini in na delu začasna in naključna. Raziskovanje vloge ženske v vojni je po poznavanju pisca doživljalo marsikatero spremembo, najnovejše se kažejo v premiku od raziskovanja enakopravnosti k vrednotenju razlik med moškim in žensko; tako se je dogodilo, da so se raziskovalke (po mnenju Isnenghija so v prvi vrsti ženske, ki raziskujejo to tematiko) obrnile od moderne podobe ženske, ki bi naredila vse, da bi bila podobna moškemu, k tradicionalni upodobitvi *Mater dolorose*. Obenem je ta tematika povezana z zanimivim pojavom v *veliki vojni*, predvsem v tradicionalnih katoliških državah, namreč s povečano versko vdanostjo; evropske romarske poti so se napolnile s podobnicami, Cerkev je v nasprotju z vojaškim neodločenim stanjem postajala vedno bolj dejavna, *delila* je upanje; v svojem tretjem prikazovanju je Fatima napovedala mir in odrešenje. Tretje leto vojne je torej prineslo tako v življenje kot v njega

raziskovanje novosti, ki jih je evropsko zgodovinopisje že moglo spoznati in jih vrednotiti, medtem ko se slovensko še otepa z vprašanjem o (ne)pomembnosti *pojave* prve svetovne vojne (tudi) na slovenskih tleh

Odločilno leto, leto preobratov, ki so se dogajali tudi na *slovenski* fronti, je bilo leto 1917, ki ga je pisec Isnenghi poimenoval *strašno leto 1917*. Upanje na kratkotrajno vojno je dokončno izpuhtelo in utrujenost, naveličanost ter trpljenje so prevzeli zastavo. Med vojaki vseh vojsk se je širilo nezadovoljstvo: navkljub velikemu nasilju in ostrim ukrepom so se množili neposlušnost in upori vojakov. To pa je bilo obenem tudi leto novih upanj na mir, ki sta jih podžgala vstop ZDA v vojno ter ruska revolucija. Bilo je dramatično leto, v srečanju vojne se je na obzorje prikazalo stičišče *velike* politične zgodovine in zgodovine socialnih slojev z neštetimi *majhnimi* zgodbami posameznikov in njihovih družin. Isnenghija je ob tem vihravem letu prevzelo predvsem dejstvo, da je *mali* človek, vsaj za trenutek, postal ustvarjalec dogajanja, in niso bili več tradicionalni oblastni sloji tisti, ki so krojili usodo; ta *preobrat* je za mnoge pomenil dolgo pričakovano spremembo, drugim pa veliko katastrofo. Vtis in vpliv, ki ga je imela revolucija v oddaljeni in skrivnostni carski Rusiji, na mišljenje, domišljijo in na borbeni duh milijonov oboroženih mož, je težko opredeliti ali časovno razporediti; eno je gotovo, bil je tako velik, da je povzročal skrb vsem *pooblaščenim* za psihološko vojno in propagando, kajti v trenutku je postalo odločilno, kako usmeriti odzivanje in sanje množic na fronti in v zaledju. Propagandni stroj Antante je torej moral ponovno delovati s polno paro, kajti vojake je bilo potrebno prepričati v nadaljnje vojskovanje: za podaljševanje vojne je postala kriva zmedena Rusija, ki je vrgla puško v koruzo in tako izdala svoje zaveznike. Isnenghi zatorej ponuja sveže interpretacije, predvsem se pogloblja v učinke, vplive prelomnih dogodkov in nič več v gole zgodovinske dogodke. Tematika, ki je v neposredni povezavi z nemirnim letom 1917, sta že omenjena uporništvu in neposlušnost v vojski; pred petindvajsetimi leti je neusmiljeno delo vojaškega sodstva med I. svetovno vojno v Italiji razgalila knjiga E. Forelle in A. Monticoneja *Plotone d'esecuzione. I processi della prima guerra mondiale* (Bari 1968), ki je pretresla (predvsem) italijansko zgodovinopisje. Toda teror, ki so ga nad utrujenimi vojaki izvajali oficirji in vojaški sodniki, še vedno buri duhove, tudi v pričujoči knjigi,

le da M. Isnenghi, kot smo mogli spoznati skozi knjigo, še globlje vrta v globine človeškega (vojakovega) duha, kjer bi bilo mogoče najti še nepoznane klice upornosti in neposlušnosti, za katere je vojaško sodstvo smelo kaznovati tudi s smrtno obsodbo. V *Veliki vojni* je mesto našla soška fronta, ki ne more in ne sme biti zgolj geografsko opredeljena kot bojna črta med Avstro-Ogrsko in Italijo, temveč je njeno bobnenje vplivalo na življenjski tok v celotnem (slovenskem in furlanskem (italijanskem)) zalednem področju; zatorej moremo in moramo o njej neskromno pisati. Resda je oktobrski preboj pri Kobaridu vojaško in politično prizadel predvsem Italijo in črnožolti monarhiji vlil nekaj upanja, toda tudi za Slovence je pomenil preobrat, kajti fronta se je vendarle umaknila, italijanske zasedbene oblasti so zapustile slovenske dežele, kamor se je z begunci vračalo življenje in začela se je obnova porušenih domov. V knjigi je *Kobarid* razumljivo osvetljen z italijanskega, to je vojaško - političnega zornega kota, obenem pa moremo spoznati različna gledišča o razlogih kobarške *disfatte*, ki so se skozi 75-letno obdobje spreminjala in utirala pot neobremenjenim razlagam. Tretji *veliki* dogodek tega leta je bil ameriški vstop v vojno, ki ga Isnenghi obravnava tako s politično-vojaškega zornega kota kot s stališča *notranjega* ameriškega življenja, ki postaja pomemben del raziskovanja vojne. Gre namreč za vprašanje odziva Američanov - evropskih priseljencev, Nemcev, Italijanov, Ircev, Poljakov, ki so na evropskih frontah stali v nasprotnih jarkih. Kaj bodo ti vojaki občutili, ako bodo poslani na bojišče v dežele, iz katerih izvirajo? Vojna je v tem trenutku postala tudi neusmiljeno preizkušanje zvestobe novi domovini, velika preizkušnja duhovnega dvojnega državljanstva in obenem močan sunek k ameriški nacionalni enotnosti. Ob tem moramo ponovno poudariti, da je pisec tekst pospremil s povednim *dokaznim gradivom* - plakati, ki so pozivali k velikim vojnim preizkušnjam, fotografijami.

Letu 1918 je avtor navkljub nedvomni pomembnosti namenil najmanj prostora, kajti *začetek* miru je odprl popolnoma nova vprašanja, vsa sicer v tesni povezavi z vojno in njenim koncem; toda Isnenghi se je odločil postaviti ločnice v zaključek svetovnega spopada in je zatorej ob koncu le opozoril na vrsto problemov, ki so ali bodo morebiti postali tematika bodočih publikacij v *Zbirki XX. stoletje*. Predvsem je 1918. leto pokazatelj, kako se mora zgodovinopisje, in evropsko sledi *navodilom*, otestiti posplošenih razlag,

ki so bile značilne za prejšnja kulturna obdobja, kot imenuje avtor različne zgodovinske dobe, ki so bolj ali manj vplivale na razvoj zgodovinopisja; danes namreč obstajajo toliko raznoliki pristopi k obravnavi preteklosti, da je nemogoče govoriti o zgolj politični zgodovini. Razvoj raziskav je vojaški, diplomatski, gospodarski, kulturni, socialni in politični zgodovini, dodal še študij čustvovanj in mentalitete, tako v privatnem kot v javnem polju. Tako je avtor predlagal novo *veliko temo* v študiju zadnjega leta vojne, to je pričakovanje, potreba in sanje o miru. O miru so sanjarili lačni in utrujeni prebivalci Evrope, nič več niso odmevala domoljubna gesla, ki so pozivala k boju v vseh evropskih prestolnicah. Toda tudi oblasti, ki so še leta 1917 s silo zatirale vojaške upore in nezadovoljstvo naveličanega ljudstva, so izgubljale upanje; morale so se prepričati, da se je lažje pogovarjati z obljubami pravice, zavarovanj, pokojnin, dela in zaščito pri delu. Nenazadnje, obljubljeni, nič ne stane. Novembra 1918 so utihnile fronte, začele so se poveljne borbe; zmagovalci so zahtevali zadušljive mirovne pogoje, porajali so se notranji boji v razlagah vojnih ciljev, požar so netila revolucionarna in protirevolucionarna gibanja, prišlo je do družbenih preoblikovanj in uravnoteženja družbenih razmerij, in nenazadnje širile so se borbe v usmerjanju zgodovinskega spomina. V kratkih odlomkih je avtor zaobjel porajanje navedenih vprašanj v posameznih državah in ugotovil, da nasilne zahteve in spori niso nastajali samo vzdolž ločnice med vojaškimi zvezami, temveč tudi v njih samih. Toda skupne vsem v prvem poveljnem obdobju so bile težave pri preusmerjanju javnega duha/mnenja, proizvodnega stroja, vsakdanjega življenja. Evropo so *združevala* združenja bivših vojakov, invalidov, katerih generacija se je v vojni proslavila; *družila* jo je skupna preteklost, nepregledna vrsta križev in spomenikov padlim sodrugom.

Slovenci smo nedvomno del velike skupne evropske (svetovne) izkušnje, zaradi opominjajočih pomnikov krvave morije na soških bregovih, zaradi vojske slovenskih mož v različnih uniformah, zaradi *bogatih* in bolečih izkustev civilnega prebivalstva. Kdaj se bomo ovedli in stopili tudi na pot, ki jo riše evropsko zgodovinopisje, ki je že dolgo tega vpisalo prvo svetovno vonjo med VELIKE povesti svetovne preteklosti?

Petra Svoljšak

ABORTUS OD ANTIKE DO DANES

Geschichte der Abtreibung: von der Antike bis zur Gegenwart. Hrsg. von Robert Jütte. München 1993, 220 str.

Pravzaprav ni dosti antropoloških fenomenov, ki bi v zadnjem času tako v svetu kot pri nas tako burili duhove, razvneli javnost in bili sestavni del ideološko-političnih bojev, preprirov in razhajanj kot ravno abortus, eden največjih moralno-etičnih problemov človeštva. Problem, ki že zdavnaj ni več (če je kdaj sploh bil) samo zadeva neposredno vpletenih v vsako posamezno dejanje, temveč predstavlja skupno "breme", ki se tiče celotne družbe in vseh nas in ki povzroča nujno delitev oziroma polarizacijo na "za" ali "proti". Nema lokrat (spomnimo se le predvajanja filma Nemi krik pri nas, ali pa nedavnega obračuna z "morileem otrok" v ZDA) pripelje do absurda.

Sledi normalno vprašanje, kaj ima zgodovina s tem pojavom, ki vseeno bolj sodi v domeno psihologije, sociologije, medicine ali etike?

Ravno ta, že omenjena polarizacija - ki se najbolj očitno izraža v političnih pamfletih v zadevo vpletenih strani, ko dokazujejo svoje pravilnosti in resnice -, namreč neusmiljeno izkorišča zgodovino. Manipulacija, namerna ali iz neznanja, nepravilno navajanje zgodovinskih dejstev, mešanje preteklosti s sedanjostjo ipd. se je tako kot v druge dnevno-politične zadeve vrinilo tudi v debato o splavu.

Tudi zaradi takšnega neposrednega primera v Nemčiji, ko so ob zadnji polemiki okrog spreminjanja paragrafa 218 v kazenskem zakoniku, ki se tiče splava, tako nasprotniki kot zagovorniki močno izkrivljali zgodovino in z njo manipulirali, se je skupina sedmih nemških znanstvenikov (gre za zgodovinarje, pravnike in medicince različnih političnih nazorov in obeh spolov, ki se s problematiko, povezano s splavom, že dalj časa ukvarjajo) odločila pripraviti zgodovinski pregled fenomena splava vse od Antike pa do danes. Služil naj bi predvsem širšemu bralstvu. Vsem sedmim prispevkom je skupno vprašanje, kako so ljudje v različnih časih in pod različnimi pogoji reševali in opravičevali takšen moralno-etični problem, kot je abortus. Cilj dela ni bila izdelava nekega končnega

zaključka, temveč opozoriti bralea na določene probleme in njihovo stalno spreminjanje. Ravno skozi opis in osvetlitev različnih dejavnikov in zornih kotov tega pojava, kot so npr. vsakdanja praksa, javno mnenje, kazenska politika, vloga zdravnikov, babie, Cerkve ipd., se avtorji trudijo čimbolj olajšati bralčev pregled zgodovinskih epoh ter zgodovinska spoznanja povezati s sedanostjo. Povejmo drugače. Uvodničar in avtor prvega prispevka Robert Jütte je zapisal:¹ *"Samo zgodovinsko spoznanje, ki se ne omejuje neposredno na bližnjo preteklost, temveč posega daleč nazaj, je lahko porok, da resničnost, ki nastopa zoper nas s svojimi dozdevnimi stvarnimi silami in novimi možnostmi, ne sprejemamo kot neko danost, temveč jo moramo gledati iz ozadja kot trajne ali samo počasi spreminjajoče se strukture"*.

Seveda se na zgodovino abortusa ne da gledati ozko. Že zaradi središčne točke, ki jo zasedata glavna akterja, torej mati in pa zarodek, ki raste v njenem telesu. V družbenem okolju, ki se spreminja in katerega del sta, lahko na zgodovino splava gledamo tako z vidika zgodovine spolov, medicine in mentalitete, kot z vidika socialne, kulturne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja nasploh. Ravno zaradi takšnega pristopa avtorjev je besedilo zelo pestro in zanimivo, ilustrirano z različnimi konkretnimi zgodbami, čigar temeljne točke skušam na grobo povzeti in opisati.

Kdaj in kje so ljudje prvič uporabili sredstva za odstranitev plodu, bo za zgodovinarje najbrž ostala neznanka, čeprav na podlagi etnomedicinskih študij domnevajo, da so le-ta poznali že v "primitivnih" družbah. Pač pa s pojavom prvih pisanih virov vseskozi srečujemo zapise, v glavnem kazenske določbe v različnih zakonikih (Hetitski, Hamurabijev...), ki nam dokazujejo prisotnost tega fenomena.

Prvo obširno pojmovanje in vrednotenje zarodka in s tem tudi splava pa najdemo v zapisih starogrških avtorjev². Osrednja tema, s katero so se ukvarjali, je vprašanje duše oziroma naselitve duše v zarodek (nem: die Beseelung). Tudi zaradi popularnih mitoloških predstav je med ljudmi prevladovalo mnenje, da duša šele s prvim vdihom, torej ob rojstvu, vstopi v otroško telo. Podobne predstave je imela tudi večina grških filozofov, recimo Platon, za katerega

fetus sicer je živo bitje, ki se premika in prehranjuje, vendar se duša naseli v telo šele ob rojstvu. Še enostavnejše stališče so zastopali stoiki, za katere je zarodek le del materinega trebuha. Prav gotovo najpomembnejša teorija pa je Aristotelova o t. i. sukeesivnem vstopu duše v telo (nem: Sukzesivbeseelung), ki je vtisnila močan pečat nadaljnjemu obravnavanju splava. Na grobo povzeto, Aristotel razlikuje več faz v razvoju zarodka, t. i. "poživitev" (nem: die Belebung) zarodka pa datira s štiridesetim dnem nosečnosti za moški fetus in z vstopom v četrty mesec nosečnosti za ženski plod. Do tega časovnega prehoda je Aristotel splav dovoljeval in tej razlagi primerno je večina antičnih medicinskih avtorjev svetovala abortuse med drugim in tretjim meseecem nosečnosti.

Ne smemo tudi prezreti, da je tako za Platona kot tudi za Aristotela splav bil eden od idealnih instrumentov demografske politike, ki je morala ohranjati neko stalno število prebivaleev polisa. Prav zato oba misleca sicer čim zgodnejše splave celo priporočata. Če k temu dodamo še vrsto dobro poznanih abortivnih pripomočkov, sredstev in načinov, ki so jih stari Grki poznali (med njimi tudi Hipokrat), potem lahko brez skrbi zatrdimo, da v grškem polisu o pravici do življenja nerojenega otroka ni bilo govora in da stara Grčija prepovedi splava ni poznala.

Kljub strahu pred upadanjem števila "pravih" Rimljanov ter raznim privilegijem, ki so jih namenjali družinam z večjim številom otrok, je splav v starem Rimu bil povsem normalen, vsakdanji pojav. Zanj so se odločale tako ženske iz višjih slojev (iz udobnosti, skrbi za lepoto, ali pa za prikritje svojih izvenzakonskih grehov) kot še v večji meri preproste in revne (materialno-socialni razlogi). Da pri tem niso poznale moralnih zadržkov, jim je pomagalo tudi uradno mnenje, ki fetus ni štelo za živo bitje, saj je njegovo počlovečenje pogojevalo šele s prvim vdihom. Poleg tega so bili rimski filozofi blizu grškim stoikom, tako da nas ne presenečajo formulacije rimskih juristov, kot sta npr. Ulpian (Zarodek je del materinega drobovja) in Papinian (Nerojeni otrok ni pravi človek). V starem Rimu so poznali že okoli 200 različnih abortiv, tudi nasvetov o njihovi uporabi v medicinskih knjigah različnih avtorjev ni manjkalo, sam splav pa so izvajali praktično skozi ves čas nosečnosti. V času republike splav nikakor ni bil prepovedan, šele s cesarjem Septimijem Severjem pa so ga označili za zločin, vendar ne v smislu samega

¹ Robert Jütte: *Einleitung. Vom Umgang mit der Geschichte in der Abtreibungsdiskussion*, str. 9.

² Robert Jütte: *Griechenland und Rom. Bevölkerungspolitik, Hippokratischer Eid und antikes Recht*, str. 27-43.

delikta, temveč kot žensko kratenje posesti svojemu možu, če ta s splavom ni soglašal. V poznem eesarstvu je bila za splav zagrožena tudi smrtna kazen, vendar moramo v njej videti predvsem odziv na često povezovanje abortiv z magijo in pa kazen za kršitev "patria potestas", medtem ko je moralno-pravno ovrednotenje splava doživelo radikalno spremembo šele s postopno uveljavitvijo krščanskega nauka.

Medtem ko so bili odnosi med zakoneema po klasičnem rimskem pravu ekstremno patriarhalno organizirani (splav je bil kazniv, če mož zanj ni vedel ali ni soglašal z njim), pa pri plemenskem pravu germanskih, delno že pokristjanjenih plemenskih družb zgodnjega srednjega veka³, srečamo še dosti matriarhalnih reliktoev. Tudi tam je ostal splav ob soglasju obeh zakoncev nekazniv. V primeru, da je kdo poškodoval in s tem splavil zarodek, (nem: die Fremdbtreibung), pa je storilec moral plačati vnaprej predpisano globo. Telesne ali smrtne kazni so bile redke (vpliv Rima), najzanimivejša pri vsem pa je vendarle specifična germanska tradicija, ki ženski zarodek vrednoti dvakrat višje od moškega in po kateri je kazen za uboj ženske nekajkrat višja kot za smrt ostalih članov plemena (odvisno pač od njihove pozicije v plemenski hierarhiji). Kar se tiče namernega splava s strani matere same (nem: die Selbstabtreibung), so kazni ponekod že pod popolnim vplivom krščanstva (npr. na Septuaginto naslonjena Lex Baiwariorum, ki razlikuje med "poživljenim" in "nepoživljenim" zarodkom), ponekod pa takšnih kazni sploh ne poznajo (Leges Burgundionum, Lex Frisionum).

Do nekakšne absolutizacije prepovedi splava je v cerkvenih krogih sicer res prišlo, sama prepoved pa je zelo hitro našla svoje mesto v cerkvenih pravilnikih in moralnih kodeksih. Vendar pa bi o enotnem in jasnem stališču cerkvenih očetov do splava težko govorili. Krščanstvo odločilno vlogo, kakršna je bila značilna za rimsko-helenistični kulturni krog, očetu družine odvzame in pravico odločanja o življenju in smrti prenese na Boga. Kljub temu pa že staroantični cerkveni očetje splava ne enačijo z umorom, pa čeprav je v nasprotju z božjim redom. Posebno mesto pri tem zavzemata grški prevod Starega testamenta oz. t. i. Septuaginta, ki splav do določenega roka (40. dan) dovoljuje, oz. ga šteje za manjši prekršek, neenak umoru, in pa še v srednjeveški papčski cerkvi prisotna

že omenjena Aristotelova teorija, ki jo je v veliki meri prevzel tudi Tomaž Akvinski. Obstajali so pač različni pogledi na to, kdaj se duša naseli v telo (Tertulian: duša je že v semenu), zato so v nekaterih primerih splav dovoljevali oz. vsaj milejše kaznovali.

Tako so v 12. stoletju na raznih koncilih v cerkveno kanonsko pravo postopoma vnesli odločbo, da je zaščita pred nosečnostjo in pa splav "poduševljenega" zarodka po Septuaginti (torej po 40. dnevu nosečnosti) umor, splav "nepoduševljenega" zarodka pa milejši, blažji prekršek. Na začetek 13. stoletja pa spada novost oz. sprememba, ki se je pozneje močno uveljavila in ki prelomnico pri moškem zarodku postavlja na 40. dan, pri ženskem pa na 80. dan nosečnosti (skoraj identično z Aristotelom).

V zgodnjem novem veku⁴, torej v času velikih sprememb in odkritij ter pospešene sekularizacije, tudi problematika splava preide iz prej izključno cerkvenih rok v domeno posvetne oblasti in jurisdikcije. Najpomembnejše mesto v tem pravno-zgodovinskem preobratu zaseda Kazenski zakonski red cesarja Karla V. iz leta 1532 (Constitutio Criminalis Carolina). Ta se v členu 133 ukvarja s kaznovanjem abortusa. Kot v kanonskem pravu razlikuje med plodom z dušo in plodom brez duše, čeprav točnega roka ne določi (naslanja se na cerkveno pravo oz. na Aristotela), poleg tega pa vztraja na absurdnem kaznovanju kontracepcije s smrtjo. Točen datum vstopa duše v telo je za juriste, teologe in zdravnike ostal sporen vse do 18. st., čeprav obstajajo primeri teritorialnih posebnosti (uveljavile so se tudi na širšem prostoru), kot so npr. določila v Saških konstitucijah (1572), ki ta dogodek postavljajo na sredino nosečnosti, oziroma ga pogojujejo z očitnim premikanjem plodu. Treba pa je priznati, da zaradi omejenih zdravniških sposobnosti razlikovanja med spontanim in umetnim splavom in tudi iz drugih razlogov obsodbe in kazni na podlagi 133. člena Karlovega zakonika niso bile tako pogoste in ostre, kot bi pričakovali.

V smislu omejevanja abortusov so že proti koncu 15. st. izšli razni lekarnarski in babiški redi s strogo določenimi prepovedmi in zahtevami (pritiskali so tudi na razne zeliščarje in padarje), ki pa so v glavnem ostali omejeni na posamezna mesta, medtem ko jih na deželi skorajda nikjer niso upoštevali. V ta čas sodi tudi ponovno odkritje antičnih abortivnih sredstev (preko antičnih medicinskih del), o katerih so,

³ Günter Jerouschek: *Mittelalter Antikes Erbe, Weltliche Gesetzgebung und kanonisches Recht*, 44-67.

⁴ Larissa Leibrock-Plehn: *Frühe neuzeit Hebammen, Kräutermidizin und weltliche Justiz*, 68-90.

zahvaljujoč izdajam v ljudskem jeziku, sedaj praktično vse izvedeli tudi preprosti ljudje in ne le latinsko izšolani posamezniki. Med številnimi različnimi abortivi so ženske najraje posegale po koreninah teloha, jesenčku, beli čmeriki (različni načini uporabe) ter seveda smrdljivem brinu (imenovan tudi "drevo dekel" ali "otročka smrt"), najbolj razširjenem abortivnem sredstvu zgodnjega novega veka. Različna abortiva so se dala najti tudi v babiških knjigah, ki so jih v 16. st. začeli pisati akademsko izobraženi zdravniki, poleg tega pa srečujemo med ljudmi tudi razne magične nasvete, kot so, recimo, pitje ženskega mleka ali nošenje pasu iz kačje kože. V vsakem primeru so medicinska dela 16. in 17. st. omenjala preko 100 abortiv, od katerih jih je z vidika moderne farmakologije precej uvrščenih med nevarne toksične droge.

O obsegu splavov v času, ko je izvenzakonska spolnost veljala za izobčeno, abortus pa je bil tabuiziran, lahko ob pomanjkljivih virih in statistikah le ugibamo. Določen vpogled nam omogočajo kriminalni akti nemških mest, nekaj (vsaj, kar se tiče višjih slojev) pa izvemo tudi iz leposlovja, ki se je včasih kljub zadržkom pozabavalo s to "nevarno" temo (fr. pesnik Brantôme, pariški zdravnik Guy Patin...). Gotovo so zakonski pregon splavov izvajali v veliko manjši meri kot pregon detomorov, pa tudi kazni so bile dosti milejše, saj se smrtna kazen praviloma ni nalagala. Čeprav je bil splav neprimerljivo pogostejši pojav kot pa detomor, so bili procesi proti storilecem veliko bolj redki. V prid temu govori tudi dejstvo, da se je nosečnost v prvih mesecih dala brez problemov prikrivati, sredstva za abortiranje so ljudje dobro poznali, nenazadnje pa je tudi dokazljivost prekrška bila v primerjavi z detomorom veliko težja.

V času razsvetljenstva⁵ se v debatnih krogih splav pojavlja predvsem v povezavi in primerjavi z detomorom oz. ob razpravah o upravičenosti in smiselnosti smrtne kazni.

V skladu s sekularizacijo svetovnega nazora in pa težnjo absolutistične države za povečanjem števila prebivalstva kot osnove za gospodarsko in politično moč, pa splava niso več šteli za prekršek proti božjemu redu, temveč kot dejanje proti državi, ki je s tem oškodovana za bodočega državljana. Razsvetljenski krogi so se v primeru splava poleg

zavzemanja za zamenjavo smrtne kazni z delovno (država je dovolj oškodovana že z eno smrtjo) ukvarjali predvsem z mislijo, kako izkoreniniti vzroke in razloge za takšna dejanja nasploh. Država, katere temeljna zadeva je skrb za blagor svojih državljanov, naj v ta namen prvenstveno izboljša vzgojo in izobraževanje obeh spolov, še posebej pa deklet, urediti pa mora tudi zakonodajo in pa socialno politiko. Pri ureditvi zakonodaje je mišljena predvsem odprava cerkvenih pokor in civilnih kazni zaradi nemorale in nečistovanja, s katero naj bi izginil vzrok za splav. Na socialnem področju naj bi uredili razne porodnišnice in sirotišnice, država pa naj bi tudi dovoljevala in podpirala čim številnejše sklepanje zakonskih zvez. "Očetovska" država naj prevzame svoj delež odgovornosti namesto pravega očeta, ki ob emocionalni krizi ženske (ki praviloma vodi v splav) ni prisoten.

Izoblikoval se je tudi nekakšen "idealni tip" ženske, ki se zateče k splavu. Medtem ko zakonska mati za razsvetljence ni imela nobenega razloga za splav, naj bi bil ta pojav značilen predvsem za samska dekleta iz nižjih slojev, v glavnem razne deklet in služkinje (služenje je bilo takrat množičen pojav). Te so se k temu dejanju zatekle v emocionalni krizi, iz strahu pred sramoto, kaznijo in še večjo revščino.

Ta predstava razsvetljencev pa se ob sicer pravilni določitvi socialnega ozadja v marsičem razlikuje od življenjske prakse, kot jo lahko razberemo iz redkih, pred sodiščem obravnavanih primerov. Odločitev za splav skoraj nikoli ni bila prepuščena nosečnici sami; z zadevo je bilo seznanjenih in vanjo vpletenih kar nekaj ljudi. Pri tem je bil dosti večji motiv, kot je bila npr. revščina, predvsem strah pred nezakonskim otrokom, ki bi močno poslabšal možnosti za omožitev.

Ne glede na to pa gre razsvetljenceem zasluga, da se je v tem času začela spreminjati predstava o ženskah, odnosi med spoloma in nenazadnje tudi socialno-ekonomski položaj žensk. Tako se na žensko zmeraj manj gleda kot na cipo in vedno bolj kot na zapeljano žrtev. (Friderik Veliki prepove sramotenje in poniževanje nezakonskih mater). Vzporedno s tem je potekal tudi razvoj medicine in pa ginekologije, ki postane znanstvena disciplina pod moško dominacijo. Organizirajo se razne babiške šole in porodnišnice, kjer se bodoči medicinci spoznavajo s prakso, novi načini diagnosticiranja (Plaquequet) pa kljub nekaterim blago rečeno "čudnim" teorijam kot je denimo tista o

⁵ Karin Stukenbrock: *Das zeitalter der Aufklärung. Kindsmord, Fruchtabtreibung und medizinische Policey*, 91-119.

"zakrknjeni menstruaeiji", pomenijo v drugi polovici 18. st. temeljit preobrat k zanesljivemu določanju nosečnosti, ki je bilo prav v primeru splava glavno izhodišče za morebitno obtožbo in obsodbo oz. kazen.

Na uraden odnos do splava v 19. st.⁶ so vplivala nova znanstvena odkritja s konea 18. st. Na podlagi opazovanj so znanstveniki ugotovili, da so pri 40. dnevu nosečnosti človeku podobne oblike embria že očitne. Iz tega so potegnili zaključek, da je plod živ že od spočetja in da s tem stari datum vstopa duše v telo (40. dan ali pa še pozneje) ne more več držati. Tudi najpomembnejši moralni teolog svojega časa Alfons von Ligeri (1696-1787), katerega delo *Theologia Moralis* je zaznamovalo 18. in 19. st., vstop duše povezuje s spočetjem in razlikuje direktni in indirektni abortus. Vendar pa ti pogledi na vsakdanjo prakso in zavest ljudi niso imeli večjega vpliva. Nosečnice so plod vse do približno petega meseca štele za neživ. Med ljudmi je veljalo prepričanje, da zarodek "oživi" šele v drugi polovici nosečnosti, torej, ko se začuti njegovo premikanje v trebuhu.

Drugačno mnenje so seveda zastopali pravniki, zato je splav v večini zakonikov 19. st. označen kot prekršek proti življenju, po sedmem mesecu (od takrat naprej naj bi bil plod sposoben samostojnega življenja), pa kot uboj v materinem telesu. Različni zakoniki z vrsto skupnih potez so leta 1870 pripeljali do enotnega Kazenskega zakonika severnonemških mest pod vodstvom Prusije, ki je naslednje leto praktično nespremenjen stopil v veljavo kot Cesarski kazenski zakonik. Določbe o splavu so bile zajete pod paragrafom 218 v sklopu deliktov proti življenju. Splav so ne glede na čas dejanja (embrio je živ od spočetja) kaznovali z zaporno kaznijo od šestih mesecev do petih let, odvisno pač od olajševalnih okoliščin. Zdravniki so lahko dovolili splav le v primeru fizične (smrtna nevarnost za mater), nikakor pa ne socialne ogroženosti. Splav iz zdravstvenih razlogov za juriste ni bil protipraven, saj se življenje v pravnem smislu začne šele z rojstvom, medtem ko je splav uničenje pogojev za razvoj in se s tem razlikuje od uboja.

Kot vsi prejšnji, tudi ta zakon na vsakdanjo prakso ni dosti vplival. Med letoma 1892 in 1912 v Nemčiji na podlagi paragrafa 218 ne zasledimo niti 1000 obsodb letno (povprečje), kar je v primerjavi s stotisočimi nekaznovanimi splavi (ocenjuje se, da se je

v letih pred 1. svetovno vojno kar 20 % nosečnosti končalo z umetnim splavom) zanemarljivo. Tudi zaradi tega v zdravniških in praviških vrstah na prelomu stoletja ni bilo enotnega mnenja o splavu. (Več uglednih mož se je zavzemalo za popolno odpravo prepovedi do določenega roka).

Na problematiko splava v 1. polovici 20. st.⁷ je treba gledati v luči pospešene industrializacije in urbanizacije ter razvoja delavskega gibanja in političnega boja v nemškem prostoru. 1. svet. vojna je v marsikaterem oziru spremenila žensko vlogo. Po eni strani so moda, novi ženski poklici in predvsem volilna pravica položaj žensk zelo olajšali in posodobili, po drugi strani pa je v javnosti prevladovalo povečevanje tradicionalne vloge žensk - materinstva.

Že pred prvo vojno je bila kontracepcija za dve tretjini žensk nekaj samoumevnega. Vendar pa so bila zaščitna sredstva precej draga, zato je splav predvsem med delavkami veljal za alternativno kontracepcijo. Po vojni je število splavov nenehno naraščalo in doseglo svoj vrhunec z gospodarsko krizo v 30. letih, ko naj bi po nekaterih ocenah na vsako rojstvo prišel en splav. V 20. letih so v povezavi s socialdemokrati nastala številna društva za urejanje rojstev in seksualno reformo, ki so v pomoč nosečnicam odpirala razne svetovalnice, na drugi strani pa so nastajale razne zveze in društva za povečanje nemškega prebivalstva. Ta so v povezavi z mediji prispevala k ozračju, ki samoodločbi žensk ni bilo najbolj naklonjeno.

Diskusija za ali proti paragrafu 218 se je še bolj zaostila v začetku 30. let. Polarizacija je dobila čisto politično ozadje po desno-levi shemi. Med najodločnejše nasprotnike splava oz. sprememb paragrafa 218 so spadali Nemško zdravniško društvo, ki je sredi 20. let združevalo okoli 95 % vseh zdravnikov, Zveza nemških ženskih društev, meščanske stranke, politični center ter seveda obe Cerkvi (Papež Pij XI. v Eneikliki *Casti connubii* 1. 1930 za težak greh označi ne samo splav, temveč tudi kontracepcijo) in pa NSDAP. Na drugi strani so bila radikalna krila meščanskih ženskih gibanj, levo usmerjeni zdravniki, sindikalisti, anarhisti ter predvsem socialdemokrati in komunisti. Slednji so paragraf 218 označevali za razrednega, takega, ki

⁶ Eduard Seidler: *Das 19. Jahrhundert. Zur vorgeschichte des Paragraphen 218*, 120-139.

⁷ Christiane Dienel: *Das 20. Jahrhundert (I). Frauenbewegung, Klassenjustiz und das Recht auf selbstbestimmung der Frau*, 140-168.

najbolj udarja po revežih. S sloganom "Die Körper gehört dir" so poskušali ob konkretnem vprašanju ženske pridobiti za razredni boj. Agitacija za reformo je zajela veliko razsežnost in odmevala tudi na kulturno-umetniškem področju (Brecht, Breidel, Fallada, Wolf...), že od konca 1931 pa je začela zgubljati na moči predvsem zaradi nesoglasij in kompromisarstva navznoter. Dokončno je bila možnost nadaljnjih reform uničena s prihodom nacistov na oblast.

Medtem ko je v 3. rajhu⁸ splav postal ukazan način odprave tistega plodu, ki ni ustrezal rasnim predpisom ali ni posedoval demografsko-politično zaželenih kvalit, so umetni splav zarodka arijskih staršev kaznovali z zaporom, v primeru "nadaljnega zmanjševanja življenjske moči nemškega naroda" pa je bila predpisana smrtna kazen. Zaščito nerojenega otroka so na ta način zamenjali rasno-politični cilji.

Po vojni v Nemčiji sieer obstajajo različne ženske iniciative, vendar se leve stranke (SDP) zaradi volilne matematike v gibanje ne vključijo. Interesa za spremembo paragrafa 218 v večji meri ni bilo tudi zaradi tega, ker so zdravniki popolnoma nekaznovano pomagali splaviti mnogim ženskam, žrtvam predvsem ruskih posilstev. Nasploh so v povojnih kriznih letih pod krinko medicinsko indieiranega splava (določen l. 1927) opravljali tudi abortuse iz socialnih in evgeničnih razlogov.

V 50. letih, ko se življenjski pogoji bistveno izboljšajo, je splav prisoten v tolikšni meri kot prej, upadati pa začne šele s pojavom novih kontra-cepcijskih sredstev, predvsem tabletk, v sredini 60. let. V 70. letih se debata o splavu spet vrne v parlament. Različni pogledi, koncepti in predlogi, podkrepjeni z navadno pretiranimi številkami so leta 1976 pripeljali do kompromisa in spremembe paragrafa 218, vendar pa debata o splavu s tem ni bila končana. Tako kot v drugih državah prihaja vedno znova na dan tudi v devetdesetih. Ponujajo se različne rešitve in modeli, ne glede na to pa praksa po stari navadi hodi svojo pot.

Tone Kregar

V KRALJESTVU OKUSOV

Wolfgang Schivelbuseh, *Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genussmittel*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1990, 247 strani.

Wolfgang Schivelbuseh je bil rojen leta 1941 v Berlinu, študiral pa je v Frankfurtu in Berlinu. Po izobrazbi je filozof in sociolog, študiral pa je tudi književnost. Od leta 1973 Wolfgang Schivelbuseh živi in dela kot neodvisen pisec v New Yorku. Med njegovimi vidnejšimi deli z zgodovinsko tematiko lahko omenimo zgodovino potovanja z vlaki (njegova *Geschichte der Eisenbahnreise* je izšla leta 1978, zanj pa je dobil nemško nagrado za strokovno knjigo), leta 1983 pa je "trilogijo nenavadnih zgodovin" začasno zaključil z zgodovino razsvetljave), precej obsežnejša pa je njegova esejistična in literarnozgodovinska bibliografija.

V pričujoči knjigi (prva izdaja je izšla 1979) nas Schivelbuseh popelje na razburljivo pot po sledih človeških razvad od vsakdanjega vrčka do vsakdanje "šprice", ki jo je človeštvo prehodilo v tisočletju (meje so postavljene glede na zahodno kulturo), avtor pa nas s to evolucijo seznani na dobrih dvesto straneh, ne da bi (tako menim) kaj bistvenega izpustil ali "pozabil" - za marljivejše in ukaželjnejše pa je dodal še izčrpno tematsko bibliografijo.

Bralec se najprej malee presenetljivo sreča s srednjeveško slo po začimbah, ki je svojčas (odkritja!) lahko mobilizirala ogromne človeške potenciale in na vse načine iskala zadovoljitev. V tej "popromaniji" je svet šel celo tako daleč, da so tej začimbi namenili vlogo nekakšne vzporedne valute (ob zlatu). Šele ko preberemo (in se ponovno spomnimo) takih stvari, nam postane razumljivejši stavek, ki ga je Vaseo da Gama napisal v svoj dnevnik: "Iščemo kristjane in začimbe."

Resnici na ljubo velja omeniti, da Evropejci (Schivelbuseh seveda govori o Zahodnoevropejcih - nosilcih fevdalne družbe) kljub svoji kmetavzarski zarobljenosti (v primerjavi z Bizantinci, Arabci) niso stopili v magični svet okusov povsem brez izkušenj. Že od davnine jih je namreč spremljala sol, snov, ki so jo sprva uvrščali v sakralno sfero kot prisposodo zdravja (sal - salus) in jo žrtvovali bogovom, z njo pa

⁸ Michael Gante: *Das 20. Jahrhundert (II). Rechtspolitik und Rechtswirklichkeit 1927-1976*, 167-207.

so sprejemali tudi goste (kruh in sol). Bolj prozaično so sol uporabljali kot konzervans.

Kljub dejstvu, da so poper v evropskem prostoru uporabljali že Rimljani, pa je svojo renesanso doživel v "močno začinjenem" srednjem veku, ko je kvantiteta tudi pri začimbah igrala važnejšo vlogo od kvalitete. Poper je (skupaj s cimetom) postal kraljevsko darilo, valuta, nepogrešljiv pa je bil tudi na številnih dvorih, kjer so mogočneži svoj ugled in moč utrjevali tudi s pekočino v ustih in grlih podanikov. Jedem je bila na takih sprejemih in gostijah skupna edino "neopaznost". Prave jedi je bilo namreč pod goro začimb v najbolj čudnih mešanicah kaj težko prepoznati. Prava presenečenja so seveda tudi na tovrstnih pojedinah prinesli kot desert - lično aranžirane začimbe na posebnih ploščkih (seveda brez drugih "motečih" živil, ki uživanje v rajskih okusih itak samo pokvarijo). (Schivelbusch v poglavju o srednjem veku sicer nekoliko karajoče piše tudi o začinjanju vina, čemur se lahko slovenski raziskovalci kuhanega vinčka samo prizanesljivo nasmehnemo - ah, ti Evropejci...)

Resnično ozadje pretirane ljubezni do začimb, ki jo je gojil srednji vek, so si prizadevali odkriti številni raziskovalci - nekateri so videli v tej začimbni maniji zgolj samoobrambno reakcijo na dvomljive vonjave surovega mesa (koline jeseni so morale zadostovati do druge jeseni - čez vse poletje), kar je po avtorjevem mnenju nesmisel - mogočnežem, ki so usmerjali to modo, prav gotovo ni bilo treba jesti smrdljivega mesa, povrh pa so bile začimbe precej predrage za vlogo "razsmrajevalca". Verjetnejša je druga hipoteza, ki išče vzroke za to čudno ljubezen v globini človeške duševnosti. Mile, opojne dišave (cimet, ingver, klinčki), h katerim se je kasneje obrnila Evropa naj bi ljudem (ki so si jih lahko privoščili) predstavljale prispodobe raja, nebes ali pa vsaj daljnih prostranstev, ki so jih v srednjeveški (in tudi kasnejši) ujetosti v vsakdanjost tako zelo potrebovali.

Zasvojenost z začimbami lahko imamo za prvo evropsko zasvojenost, ki jo je kontroliral islamski svet (in z njo ni pretirano obogatel, kot tudi - razen redkih izjem ni obogatel z nafto, ki ostaja najhujša evropska in ameriška zasvojenost). Odločilne za vnovično porast porabe začimb v Evropi (po zatonu rimskega imperija) so bile križarske vojne, ki jih lahko imamo v precej večji meri za spopad načinov življenja kot pa za pristni in potrebni vojaški spopad. Cvet evropskega viteštva se je tedaj namreč srečal s standardom, ki ga

napol kmečki dvori Evrope niso mogli razumeti (poleg začasne osvoboditve Božjega groba je Evropa tedaj spoznala svilo, žamet, damast, posteljo z baldahinom in nenazadnje nove rajske dišave). Arabci so bili pri izviru teh nebeških sladkosti, ki so jih zgolj po kapljicah in astronomskih cenah (zanje so sprva poskrbeli zviti beneški in genovežanski grosisti) pošiljali v Evropo, ki je vsak tovor pričakovala kot puščava osvežujoč naliv.

Ležerno prepeljevanje opojnih tovorov preko Sredozemlja je za silo sicer zadostovalo (čeprav se je cena popru od Molukov do potrošnika na Zahodu povečala kar tridesetkrat), zapletlo pa se je tedaj, ko začimbe niso bile več le domena aristokracije. Proti koncu srednjega veka je po dragih začimbah začelo posegati tudi premožno meščanstvo, ki je najsijajnejše ume Evrope za dolga desetletja zaposlilo z iskanjem smotrne in zanesljive poti do dišečega paradiža. Te pustolovščine, ki so žalibog navrgle nekaj nepotrebnih odkritij (le komu je kaj do Amerike), so se končno zadovoljivo iztekle - evropska sla po dišavah je bila za silo potešena, naši predniki pa so dobili za povrh še novih skušnjav (čaj, kava, čokolada).

Žalostno je le to, da so začimbe s poglobljanjem vedenja o svetu in njegovi izmerljivosti (spet ta nepotrebna odkritja), izgubile tisti magični priokus, ki se je neznatnemu žlahtniču v mrzli in neprijazni ter prepisni sobani nekje na Frankovskem kot sladek srh razlival po hrbtu ob misli na nepredstavljiva prostranstva, ki so mu jih prinašale "zeli z Jutrovega".

Čar tako "vsakdanjih" začimb je bil dokončno mimo - njihovo mesto je poslej pripadlo kolonialnim "skušnjavam" (na neskončno olajšanje izmučenih in opečenih grl in želodcev).

V 16. stoletju je v zavest Evropejcev stopila kava - sprva kot obroben predmet potopisov, kasneje (ko je postala dosegljiva tudi evropskim pivcem) pa je dobila častno mesto v obsežnih znanstvenih delih. (Zlasti radi so o njej pisali zdravniki, saj so jo tudi Arabci še v 10. st. uporabljali predvsem kot zdravilo - Mohamed naj bi se z njo rešil spalne bolezni.) V času, ko so se s kavo srečali prvi Evropejci, je le-ta imela na Orientu svojo medicinsko fazo že krepko za sabo - muslimani so jo pili kot dobrodošel nadomestek za "konkretnjše" pijače, ki jih islam prepoveduje. Resnejši prodor v Evropo je kavi (hkrati s čajem in čokolado) uspel v 17. st., ko so jo preko Levanta, Benetk, Genove in Londona razširili po celini sprva kot zdravilo, okoli leta 1700 pa je kava že postala

pijača elite (razvoj porecelanskih kavnih servisov). Presenetljivo dobro so kavo sprejeli v protestantskih državah, kjer so hvalili njen poživljajoč in stregnjuoč učinek - treznost in živahnost kavopiveev so pogosto primerjali z lenobo in zanemarjenostjo pijancev. Poleg te družbeno-higienske funkcije so kavi pripisovali blažilen ali celo terapevtski učinek pri številnih tegobah (vodenika, neješčnost, slaba kri - za čiščenje). Boj proti alkoholu je bil do množičnejšega pitja kave pravzaprav boj brez upa zmage, saj zaskrbljeni abstinenti novopečenim treznežem niso imeli ponuditi nikakršne "nadomestne droge". Kavo je bilo treba popularizirati tudi v tem smislu - kar pa ni bilo pretirano težko, saj je črna tekočina vsebovala različne zdravilne snovi (ki so na eni strani krepile duha, na drugi pa pomagale posvečenim ohranjati njihovo svetost v mesenih zadevah).

Kako beden se je moral zdeti zapriseženim piveem alkohola ta črni - mlačni surogat v primerjavi s tisoč in enim načinom smotrne uporabe piva (od preprostega eukanja iz vrčkov do priprave "okusne" in poživljajoče "pirove župe" iz vročega piva, v katero so vmešali jajca ter nadrobili kruh in si z njo že jutraj polepšali dan)! Za povrh kavi ni bilo zaupati tudi zato, ker naj bi v telesu sušila sluz in slabo vplivala na razmerja telesnih sokov (povezava sokov z značaji). Pred škodljivimi učinki kave so svarili celo slavni učenjaki (Linne je odklanjal umetno poživitev, ki jo povzroči kava in škoduje običajnemu ritmu organizma), vseeno pa kava ostaja predvsem pijača prosvetljenstva in tuhtajočih ljudi.

S kavo je povezana tudi nova oblika družabnosti - zlasti na Otoku, kjer so kavarne nastale najprej. Kavarne kot oblike izključno moških salonov so v Angliji kasneje ohranile svojo ekskluzivnost v klubih, prave "kavarne" pa so tudi tam postale obema spoloma odprta shajališča za pogovore in prebiranje časopisov ter pripovedovanje novic. Svojčas najslavnejša angleška kavarna pa je itak postala čisto nekaj drugega. Leta 1687 ali 1688 je neki Edward Lloyd v Londonu odprl svojo kavarno, ki jo je namenil pomorščakom, ladjarjem in zavarovalniškimi agentom. V njej so pomorec in poslovneži dobivali sveže poslovne informacije in sklepali zavarovanja (agentje so v njej najemali mize v ta namen). Sčasoma je ta veja dejavnosti prevladala, Lloyd's je postal del londonske borze, za to, kar je danes, pa hvaležnost dolguje nekemu kavarnarju.

Javno "pitje kave" (to je bilo v kavarnah seveda le kulisa) je zamenjala domačnost "kofetarskih krožkov" (Kaffeekraehen), ki so bili sprva mišljeni kot žensko maščevanje za prepoved prihajanja v kavarne (to so poznali v Angliji), medtem ko Nemei (in z njimi mi) "zgodnjekavarniškega" obdobja sploh niso poznali in so prešli kar na pitje kave doma. Nasploh je Nemeem država pitje kave kar precej zagrenila - za razliko od kolonialnih držav so morale nemške dežele vsako unčo kave uvoziti, kar je bilo merkantilistom kot rdeča krpa, zato so "pravim domoljubom" priporočali cikorijo (nižja cena). Malomeščani pa si nedeljske prave kave vseeno niso pustili vzeti.

Angleži so si sprva na račun svojih kolonij privoščili marsikateri milijon skodelice te poživljajoče pijače, ob koncu 18. st. pa so nenadoma presedlali na čaj. Čaj je bil sicer dražji (za enako maso), za pripravo napitka pa ga je bilo treba manj, medtem ko je bil učinek (poživitev) isti (podobna alkaloida - tein in kofein).

Poleg eenenosti (ki je bila Otočanom že tedaj pomembna) je šlo v ozadju tudi za boj med zasebnim in državnim kapitalnim interesom. Kavopivee so zalagali zasebni trgovci in družbe, čaj pa je dobavljala Vzhodnoindijska družba, ki jo Schivelbuseh popolnoma upravičeno imenuje "država v državi".

Omenil sem, da je pitje kave predvsem propagirala protestantska moralna sfera - drugače je bilo z zadnjo toplo pijačo, ki jo je Evropa dobila z odkritjem Amerike - s čokolado. To sladko in okusno blaženost so vzeli pod svoje okrilje katoliški dvori Evrope (španski, italijanski, papeški). Pred oblikom samim pa še nekaj pojasnile: "čokolada" so v obravnavanem obdobju (od 16. - 18. stoletja) imenovali pijačo, ki so jo pripravili tako, da so koeko/ploščico iz kakava, sladkorja, cimeta in vanilije raztopili v vroči vodi ali mleku (pogosto so k temu dodali kanec vina). Katoliškim velikašem in duhovščini je bila vseč predvsem zaradi tega, ker se je dalo z njo nesramno lepo postiti (posta namreč s tekočino ne prekineš). Čokolada kot poživilo komajda učinkuje, je pa zelo hranljiva, tako da se ne gre čuditi aristokratom (in njihovim boljšim polovicam), ki so jo, ad maiorem Dei gloriam, nenasitno srebali med jutranjo toaleto.

Kot vsaki novotariji so tudi čokoladi pripisovali najrazličnejše dobre lastnosti (učinkovala naj bi celo kot afrodiziak), tako da je v naskoku osvojila plemenita evropska srea (oboževal jo je tudi Goethe), žal pa je bilo s koncem ancien regima, konec tudi

kraljevanja čokolade. Prej enotna oblika uživanja te skušnjave, je dobila nov izziv. Poti čokolade so se ločile - na eni strani sta se v začetku 19. st. začeli oddaljevati jedilna in mlečna čokolada (trda), na drugi strani pa je izprazen prostor "tradicionalne" čokolade izpolnil kakav (postopek pridobivanja je izpopolnil Nizozemec Van Houten). Čas pa je poskrbel za umiranje še enega mita - tako proizvodnjo najboljšega kakava, kot proizvodnjo najodličnejše čokolade usmerjata dve protestantski državi - Nizozemska in Švica.

Za mnoge najneprijetnejšo, za drugo pa nepogrešljivo nasladi je v Francijo (in s tem v celinsko Evropo) prinesel Jean Nicot - govorim seveda o tobaku, ki je ljudem odkril polcg običajne "mokre" še "suho" pijanost, kot so zasvojenost z dimom imenovali sodobniki. Tobak se od ostalih dotlej znanih nasladil razlikuje prevsem po obliki uživanja - vdihovanju dima, po neprijetnih stranskih učinkih na nevajen organizem (vrtočlavlca, slabost) pa ga lahko primerjamo z drugimi močnejšimi nasladi (alkohol). Tudi tobak so si, podobno kot kavo sprva prilastili moški. Kaditi so smeli sprva samo v posebnih "sobah za gospode" (kajenje v javnosti so preganjali), vendar so si kadilec znali izboriti svoj prostor pod sonecem in svojo razvado javno pokazati svetu (boj kadilec za javnost tega početja = boj za demokracijo). Tobak je postal (skupaj s kavo) zaščitni znak intelektualcev - zaposloval je njihove brezdelne roke in sproščal njihove misli (bil pa je dober tudi proti "razburljivim predstavam", ki so mislece rade motile med študijem). Ženske so svojo cnakopravnost končno utemeljile tudi z vtikanjem smrdečih palčk v usta - množičneje pa so se kadilstvu zapisale šele tedaj, ko sta se kaliber in dolžina teh palčk precej zmanjšala (prehod od eigar k cigaretam). Kadilski rekviziti so namreč skozi čas doživeli kar nekaj revolucionarnih sprememb. Pipe so zamenjale eigare, te pa končno eigarete - vse z enim samim namenom: skrajšati postopek priprave "užitka" in narediti ta užitek čim bolj dostopen. Schivelbusch omenja pri tobaku samo eno "deviacijo" uživanja, namreč njuhanje, ki je v 18. stoletju kot epidemija zajelo vse sloje (najpopolneje seveda aristokracijo) evropske družbe in postalo praktično način življenja, ki je vplival na literaturo, modo in celo umetnost. Njuhanje je imelo (po avtorju) vsaj dve prednosti - z njuhanjem "kadilec" (vonjalec) hitreje občuti "tisto pravo", učinek tobaka je trenutni, in končno - z otopelim vonjem, ki ga je povzročilo pretirano

njuhanje tobaka, je človek veliko udobneje preživel smrad higiensko neozaveščene družbe in (zakaj pa ne) tudi svoj lasten smrad. Sam bi skromno spomnil še na eno različico uživanja te žlahtne zeli - na žvečenje, vendar se seveda pridružujem nenapisanemu avtorjevemu mnenju, da sluzasti rjavi kupčki po tleh in stcnah precej manj sodijo v poljudno knjižico kot pa poslikane tobačnice in svileni robčki za usekovanje po krepčilnem njuhcu.

Schivelbusch na začetku svoje pripovedi o nasladilih, ki pomenijo življenje nekako z levo roko odpravi skušnjava vseh skušnjav - žen..., oprostite - alkohol. Pozorneje se mu posveti šele na repu celc vrste izbornejših mamil/poživil. Tudi alkoholne pijače so prehodile svojo razvojno pot od domačega piva in vina (ki bi ju res lahko imeli za hrano) do visokoprocentnih žganjic raznih vrst. Avtor ugotavlja, da je prehod žganja iz medicinske sfere v laično povzročila industrijska revolucija - sicer ne s kakšnim revolucionarnim izumom, pač pa s koncentracijo ogromnih množic obubožanega proletariata, ki so pozabo in odrešitev pred ubijajočim dclavnikom iskale v pijači. Precejšen pomen pri populariziranju žganja so imele tudi moderne armade - grajene na principu skupnega, enotnega bojčvanja, ki so vojake z deljenjem porcij žganja/ruma omamile (jih naredile sprejemljivejšc za manipulacijo), ne pa tudi upijatile. Za cehovske krokarije in sholarska popivanja sta še zadostovala pivo in vino (čeprav so imeli srednjeveški pivci visok tolerančni prag) - proletariatu pa sta bili tidvc naravni pijači za spodobno komatozno pijanost predragi. Hitreje jc šlo s kozarčkom "zvarjene" ognjene vode, ki jc s podceterjenim odstotkom naravnega alkohola tudi desetkrat prej omamila. Skupinsko popivanje in plavi'ponedeljki pa so lahko tudi nadalje ostali del delavske folklorc (in oblika kazanja pripadnosti razredu), čeprav so social-demokrati žganje preganjali, ker jc dclavccm slabilo odzivnost in jih odtegovalo od revolucionarnih akcij (popustljivejši so bili do vina).

Prav zaradi pionirskc vloge, ki jo je alkohol odigral v zgodovini človešk omame, se je na pitje alkoholnih pijač navezalo precej obrednih značilnosti, ki se jih današnji pivci podzavestno oklepamo, čctudi nam njihov prvotni namen ni znan. Še danes je plačevanje "rund" in nasploh popivanje v družbi precej razširjen pojav, da grc pri tem skupinskem omamljanju za ostanek pradaavnega strahu pred tekočino/pijačo, ki ji je bil lahko primešan strup, s tem pa me je seznanil šele Schivelbusch (kot tudi s

primerjavo med plačevanjem rund in med, pri primitivnih ljudstvih še danes prisotnim "potlačem" - hlastnim razdajanjem svojega imetja, ki naj okrepi ugled darovalca). Avtor se precej pomuja tudi pri napijanju in raznih oblikah pobratenja, ki so se spletale z omamnimi kupami v rokah.

Precej revnejša liturgija je povezana s kavo in čajem, ki sta postala orodje izumetničenih slojev, namenjeno "preizkušanju" primernosti povzpeticov za vstop v višji sloj (družbeni dvig je bil odvisen tudi od manir pri uživanju teh pijač, obvladovanju pribora), popolnoma brez dodatnih ceremonij pa poteka kajenje (od prehoda na cigarete dalje).

V zvezi z bolj ali manj razvitim vzporednim dogajanjem so urejene tudi "uživalnice" posameznih skušnjav. Krčme (gostilne, bifeji, bistroji...) so skomercializirane oblike prvinske gostoljubnosti, pri kateri je spočetka gost za plačilo postal začasni družinski član (gostu so ponujali pač trenutne "tržne viške" v hrani in pijači). Drugo stopnjo so predstavljale hiše, ki so imele stalno pripravljeno pijačo (nekateri tudi jed) za plačnike - ta gostišča so označevali z omelom, butaro ali drugim "šopkom", ki je krasil pročelje pred uporabo izveskov (Bog je torej v začetku res "roko ven molil"). Krčme so bile (in so še) eksteritorialni prostori v primerjavi z zunanjim svetom - komunikacija je živahnjejša in manj ponarejena, svobodnejša. Trgovanje - pri tem namreč gre zgolj za odnos blago za denar, je nekako v ozadju (popolnoma se ga zaveda le oštir). Gostilne so od prvotnega "kupljenega" gostoljubja prehodile dolgo razvojno pot. Sprva so se gostje in domačini stiskali v istem prostoru (kjer so na ognjišču tudi kuhali za vse hkrati), kasneje pa so kuhinjo umaknili v poseben prostor (z njo so se umaknili tudi domači), tako da je gostom ostal prostor zase (v njem so iz nostalgije še vedno ohranili ognjišče/kamin, nad njim pa zbirko posodja (sklede, krožniki, vrčki). V anglosaških deželah je ozračje prvinskega gostoljubja presekala deska - "bar", ki je kot zapornica ločila sfero domačnosti od tujcev. Bar je bil izraz novega načina pitja - pitja na hitro in stoje ("s' nogu" bi temu rekli v tujem jeziku), ki je bilo značilno za obdobje žganja v pivski zgodovini. Zanimivo je, da barsko pitje do nedavnega ni pustilo globljih sledi v celinski pivski kulturi (tudi Duško Radović se je v svoji knjigi "011" obregnil ob to) - prelom je nastal pri nas šele z "bifejsko kulturo" (ta je vezana na jutranje pitje pred začetkom vsakdanje gradnje socializma), v novejšem času pa jo nadaljuje poplava "kafičev", kjer bar

predstavlja stičišče in "skupno ozemlje" z novo generacijo natakaričev in natakarijev, ki so ponekod že prerasli "kaj boš" doktrino.

Precej drugače je s kavarnami - obiskovalci teh ustanov so v večini individualisti, "evropejci", ki naroče kavo, kapučino ali karkoli, da dobe možnost samoproduciranja in dostopa do informacij (kavarne so bile včasih založene s časopisi). Tako je zapisal Schivelbusch. Vsak videč Celjan pa seveda ve, da je kavarna vse kaj drugega. Je prostor, kjer se da zanimivo prebiti urico ali dve puščobnega pouka, je zatočišče kamor lahko povabiš "intelektualnega" prijatelja ali prijateljico in nenazadnje - je tudi dobrodošla čer na kateri lahko na deževen dan prevedriš/premalicaš depresiven delavnik. (Le zakaj bi tam rabil časopis, če imaš v sebi ali ob sebi enciklopedijo?)

Povsem brez obredja in (v večini evropskih dežel) brez posebnih lokalov so Evropo v zadnjih dveh stoletjih preplavila mamila. Mamila je kajpada premočan izraz - vsaj za mehke droge naravnega izvora (haš, marihuana), koko in opij. Ta nasladila, ki jih ljudje v njihovih domovinah rabijo povsem kontrolirano in brez pretiranih stranskih učinkov, je Zahod apriori stigmatiziral, ker jih ni razumel in jih ni bil sposoben obvladovati. Kljub temu nerazumevanje Evropejcev ni oviralo, da ne bi pogubno manipulirali z njimi. Angleška Vzhodnoindijska družba je preplavila Kitajsko z opijem s svojih plantaž. Z njim je "plačevala" kitajske izvozne predmete in popolnoma brez sramu je manipulirala z milijoni apatičnih ljudi (v letih 1767-1850 se je poraba opija na Kitajskem povečala za sedemdesetkrat). Do svojih sonarodnjakov so bili prizanesljivejši - pristali so celo na umetno zviševanje cen, da bi se narkomanija unesla. Kljub tej "človekoljubnosti" so milijoni predvsem v angleških industrijskih središčih redno uživali opij (iz podobnih nagibov kot alkohol), za "pomirjanje" pa so ga dajali celo otrokom (v Prekmurju recimo mak, ponekod pa žganje ali vino), da so v zrelost zakorakali že s svojo omamno izkušnjo. Najpomembnejše za narkomansko prosvetljevanje Evrope so bile vsekakor vojne, ki so z obilno rabo narkotikov v lazareti, rekrutirale na milijone novih odvisnikov, ki od začetka prejšnjega stoletja v "lekarni naslad" najdejo tudi številne nove artikule (1817 so izdelali morfij, 1874 pa heroin), ki kar tekmujejo v toksičnosti in udarnosti (do cracka in ekstaze). Mamila so Evropi prinesla precej težav, kot močan ustvarjalni impulz pa so se vsidrala tudi v

evropsko kulturo (Baudelaire, Poe) in subkulturo. Po drogah so posegali ljudje tudi iz družbenih razlogov - otroci cvetja so z njimi bežali iz potrošništva, X in Y iz Dramelj (Velenja, Maribora, Celja...) pa s "snifanjem" ali "špricanjem" kažeta svoj stud in upor proti alkoholiziranosti ali nevrotični pišmeuhovščini okolja.

Kaj se nam na področju nasladil obeta v prihodnosti?

Schivelbusch malce bogokletno napoveduje demonizacijo tobaka kot dokazano škodljive snovi in njegovo degradacijo iz "nasladila" v "mamilo". Obratno pot naj bi ubrale mehke droge, ki bodo v prihodnosti omrežile morda vsaj del tobačnih zasvojenecv (če bo njihovo uživanje legalizirano) - obetajo se nam torej še precej "cool" časi in vnovičen razcvet ljubiteljskega zeliščarstva ob Savinji.

Aleksander Žižek

MEŠČANSTVO V HABSBURŠKI MONARHIJI

II. del

Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hg.), BÜRGERTUM IN DER HABSBURGERMONARCHIE, II. knjiga, Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit, Böhlau Verlag Wien - Köln - Weimar, 1992, 393 str.

Drugi del obsežnega zbornika razprav o meščanstvu v habsburški monarhiji podrobneje označuje njegov podnaslov (Z delom, imetjem, znanjem in pravičnostjo), ki nas pouči, da so se avtorji v svojih razpravah dotikali predvsem problema regij, skupin in identitet.

Zlasti regije oziroma njihov odnos (konflikt centra in periferije) so trenutno v središču pozornosti "meščanoslovja", ki je preseglo preučevanje fenomena urbane družbe v ozkonacionalnem pogledu. Donavska monarhija s svojim izrazitim policentrizmom (v pomenu oblikovanja različnih meščanstev) predstavlja torej idealen laboratorij za izvajanje tovrstnih študij.

Ernst Bruckmüller začneja vrsto prispevkov z razpravo Dunajčani⁹, v kateri osvetljuje favoriziran položaj meščanstva prestolnice, razbija pa tudi stereotipe o "politično mrtvem predmarčnem meščanstvu". Iz njegovega prispevka izvemo marsikatero zanimivo podrobnost o bidermajerskih salonih in napol zasebnih družabnih kroških kot o zatočiščih pred vsepovsod prisotnimi policijskimi špiclji. Bruckmüller meščanstvo secira tudi po načinih preživljanja (izobraženci, uradniki, obrtniki), na koncu pa nas preseneti z dejstvom, da je imelo komaj 30 - 40% prebivalcev Dunaja dejansko priznано "meščanstvo". Iz članka je razvidno, da se je vse dogajanje odvijalo med zgornjimi tisoči (za prestižnost, gospodarski zagon, investicije in dobrodelnost ter mecenstvo so skrbeli tovarnarji ali lastniki nepremičnin, malo produkcijo in trgovino na drobno pa so imeli "v zakupu" tisoči trgovčičev in obrtnikov). Zanimiva je bila predvsem dunajska "zgodba o uspehu" - ta je slavila sposobnost in pogum uspešnežev, ki so uspeli z naslonitvijo na lastne sile, poanta pa je verjetno skrita v reku "pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal". Dunajčani, ki so še vedno ždeli v čakalnici uspeha (in takih je v vsaki družbi največ), so svoje neodkrite družabne talente radodarno odkrivali v številnih uradnih in neuradnih društvih in združenjih, svojo "moralno-higienično" poslanstvo pa so radi podkrepili z antisemitizmom (resnici na ljubo so bili Dunajčani temu precej manj naklonjeni kot njihovi rojaki iz manjših gnezdec) ali z drugimi oblikami stigmatiziranja drugačnosti.

Anna Millo je obdelala tržaško meščanstvo¹⁰, kot sta ga porodila prosvetljeni absolutizem in merkantilizem, ki sta spodbudila razvoj prej odrinjenega Trsta v najpomembnejše avstrijsko pristanišče. To je sprožilo val doselitev, iz doseljencev pa je nastal nov sloj meščanstva, kar razlikuje Trst od ostalih mest - bilo je "mesto na ukaz" (nastalo je z državno politiko).

Doseljevanje je Trst nedvomno obvarovalo pred provincialno ksenofobično dediščino in mu vdahnilo svetovljansko dušo, saj so številni švicarski, nemški, holandski, grški in turški priseljenci tudi v svojem novem mestu ohranili plodne gospodarske in kulturne stike s koreninami. Močan mobilizacijski faktor vidijo

⁹ Ernst Bruckmüller, *Wiener Bürger. Selbstverständnis und Kultur des Wiener Bürgertums vom Vormärz bis zum Fin de siècle*, strani 43 - 68.

¹⁰ Anna Millo, *Das Triestiner Bürgertum. Kollektives Verhalten, politische Beteiligung, kulturelle Identität*, strani 69 - 81.

raziskovalci v družinski in rojaški povezanosti priseljenec, kar je, denimo, Židom omogočilo kontroliranje veletrgovine in bančništva, Grkom pa nadzor nad trgovskimi stiki z vzhodnim Sredozemljem (Šviciarji, ki so se pričeli doseljevati kasneje, so prevzeli trgovske hiše). Verska pestrost je bila sama po sebi razumljiva, trgovci in drugi gospodarstveniki pa so še najbolj zaupali izkazanim moralnim kvalitetaim potencialnih partnerjev, ki so bile za sklepanje poslov bistveno važnejše od zahajanja v cerkev, džamijo ali sinagogo. Opazna razslojitev je označevala le družabno življenje Tržačanov, ki so prosti čas najraje preživljali v družbi s "sebi enakimi" (po nacionalni pripadnosti, statusu) - vsa raznovrstna prostočasna združenja pa so vendarle imela hvalevreden skupni imenovalec v skrbi za bližnjega v stiski. Idilika sožitja se v Trstu začne rušiti z razslojitvijo meščanstva na meščansko elito in malomeščane, ki svoj razlog obstoja najdejo v boju s sovražnim zaledjem - Slovenci, proti katerim najde skupen jezik tako nemško kot italijansko (malo)meščanstvo. Z vprašanjem o liberalizmu v provinci, natančneje v tržaškem zaledju (kar je širokosrčna oznaka za deželico okrog prestolnega mesteca ljubljanskega), se je ukvarjal Peter Vodopivec¹¹.

Razprava o "provincialnem liberalizmu" je vsekakor poučna, seznanja pa nas s posebno podvrsto slovenskega "idealističnega liberalizma", ki so ga krogi okrog časopisov Laibacher Tagblatt, Laibacher Zeitung in Marburger Zeitung videli predvsem kot nevmeščavanje države v proizvodni in splošnotržni proces ter laizacijo duševne plati družbe (ni torej naključje, da se je ta liberalistični tabor najbolj okrepil ravno v času sklenitve konkordata 1855). Idealizem teh krogov se kaže v poveličevanju pozitivnih strani liberalizma (in zamolčevanju slabosti) ter v kontrolno-korektorski vlogi Države, ki naj bi kot "deus ex machina" priskočila na pomoč vsepovsod, kjer bi se "idealističnim liberalcem" kaj zalomilo (sociala, šolstvo). Značilnost tovrstnih liberalnih modrovanj je bilo pomanjkanje strokovnosti (najmanj je bilo med liberalci ekonomistov) in pomanjkanje osnovnih znanj s področja gospodarstva. Slovenskemu liberalizmu ni uspelo navezati političnih stikov z nemškimi somišljeniki (kar se je recimo posrečilo klerikalcem), kot izrazito "liberalno" slovensko deželo pa lahko omenimo Štajersko - tu so bili mladoslovenci namreč

najvplivnejši, družbena klima pa je bila dovolj dovzetna za različne oblike delovanja od taborov do posojilnic. Leto 1873 postavlja avtor kot svojevrstno prelomnico v delovanju liberalnih struj na Slovenskem - odtlej pada prepričljivost slovenskega liberalizma in v zadnjem času dosega stadij klinične smrti (možganska je nastopila že s poskusom reanimacije liberalnih idej s komsomolskim elektrošokom).

Jiří Malir je v razpravi Meščanstvo na Moravskem med Prago in Dunajem¹² poskušal okvalificirati vlogo teh dveh centrov pri oblikovanju predvsem brnskega meščanstva. Za razliko od svojih "zahodnejših kolegov" je Malir s svojo raziskavo stopil na precej neraziskana tla.

Za Brno (bojda so mu pravili avstrijski Manchester) je predvsem značilna razdvojenost med meščanskim (ta se je delil še naprej na češki in nemški del) ter nemeščanskim slojem, ki pa je v primerjavi s potenciranim nacionalnim nabojem v ozadju. Na nacionalnem področju se odvija tudi konflikt velikih (Nemci) in malih producentov (Čehi). Hujše je prenašanje tega konflikta (in izkoriščanje gospodarske favoriziranosti) na politično področje, kar so Nemci po zaslugi cenzusnega in kurialnega sistema obilno izkoriščali (paralele s slovenskimi deželami). Češko meščanstvo se je torej prav "nemeščansko" navezovalo na ruralno češko okolico, kar je vodilo v urbanizacijo podeželja. Napisano velja tako za Češko kot za Moravsko, z dostavkom, da je tudi Praga (podobno kot Dunaj) videla v moravskih mestih zgolj provinco.

Tudi Elisabeth Ulsperger je za predmet svoje razprave Meščanstvo v Spodnjecavstrijski provinci - Eggenburg¹³ izbrala "neklasično" (provincialno) meščanstvo, pritegnila pa jo je predvsem geneza meščanstva z "dotokom sveže krvi" (doseljevanjem). Bolj kot samo meščanstvo pa avtorico zanima "zgodba nekega mesta" (v tem primeru Eggenburga), ki je kljub slabim "nastavkom" za razvoj v tipično mesto 19. stoletja, premagalo prometno, informacijsko in gospodarsko izolacijo ter do konca 19. stoletja ujelo svoje srečnejše tekmece z vsemi atributi "pravih mest" - izoblikovanim modernim meščanstvom, kulturo, gospodarstvom in društvu.

¹¹ Peter Vodopivec: *Liberalismus in der Provinz? Das Beispiel des Triester Hinterlandes*, strani 82 - 93.

¹² Jiří Malir: *Bürgertum in Mähren zwischen Prag und Wien*, strani 94 - 111.

¹³ Elisabeth Ulsperger, *Bürgertum in der niederösterreichischen Provinz - Die Kleinstadt Eggenburg*, strani 112 - 130.

Za razliko od teh avtorjev je Mariapia Bigaran v svoji razpravi Plemstvo in mestna uprava¹⁴ posvetila pozornost deležu plemiških dostojanstvenikov v mestnih upravah Lombardije, Benečije, predvsem pa Trentina in Zgornjega Poadižja ter prišla do skorajda pričakovanih izsledkov, saj so bili plemiči med imenovanimi (še bolj pa seveda med voljenimi predstavniki mestnih oblasti) v zanemarljivi manjšini.

Hans Heiss in Hubert Mock¹⁵ sta svoj prispevek umestila v kulturno sfero in skušala prikazati vlogo kulture kot kompenzacijskega faktorja v primeru gospodarske inferiornosti Tirolske.

Zanimivo primerjalno študijo med Cis- in Translajtano, oziroma med deležem starih in novih elit v procesu pomeščanja, je prispeval Andras Vari¹⁶. Iz članka je razvidna temeljna razlika med obema polovicama donavske monarhije, kjer na cislajtanski strani reforme prihajajo od zgoraj ("revolucionarji po božji milosti"), v ogrskem delu pa so na čelu modernizacije plemiške strukture, ki so se zavedale dejstva, da pomeni imeti primat v gospodarstvu in upravi tudi imeti glavno besedo v družbi nasploh.

Precej samosvoj pogled na genezo meščanstva na Madžarskem ima tudi Karoly Harmos¹⁷, ki na začetku izpostavi zahodnoevropsko razlago vzhodno-evropskega meščanstva, ki naj bi bilo po njihovem derivat malomeščanstva in obubožanega plemstva. Stvar se nam po branju Harmosevega članka niti ne zdi tako zelo čudna, saj je madžarsko (in še katero) meščanstvo sprva kanilo prevzeti ugodnejši položaj v družbi na "plemiški" način (sodelovanje v stanovskih organih, hlastanje po plemiških nazivih...).

Waltraud Heindl¹⁸ je pritegnila ista tema s to razliko, da glavno vlogo zaseda birokracija, ta "mikrokozmos tesno spojenih struktur", ki je vsaj ljudem iz avstrijskega vplivnega območja sinonim za "pravo" meščanstvo.

Članki čeških zgodovinarjev, kot je recimo Otto Urban¹⁹, utegnejo biti slovenskemu raziskovalcu še kako blizu, saj češko zgodovinopisje s podobnimi težavami zapuša okove prelomnic in se vrača h koreninam, kljub vsemu pa je sposobno vsaj enakopravno z drugimi utirati nove poti historiografije - v Urbanovem primeru preučevanje izobrazbenih temeljev nastanka meščanstva.

Jiří Kořalka²⁰ nadaljuje vrsto razprav, ki obravnavajo grupiranje različnih družbenih nastavkov meščanstva (tokrat na primeru Tabora) od domačega plemstva, birokracije do priseljencev z dežele, Jiří Pokorný²¹ pa bralca seznanja s trnovo potjo uveljavljanja češčine kot jezika nosilcev družbenega napredka in z modernizacijo čeških dežel nasploh (produkcija, družbeni odnosi).

Iskra Iveljić²² s svojo razpravo o vlogi veletrgovcev pri modernizaciji in nacionalnem gibanju v civilni Hrvaški zanimivo odstopa od sicer izbrane sheme preučevanja, ki pri mnogih zgodovinarjih postavlja v ospredje izključno nosilce proizvodnje (veleposestnike in tovarnarje), zanemarija pa vlogo "družbenega terciarja".

Že prej omenjeno netipično plat meščanstva (gl. razpravo K. Harmosa) je raziskal na slovenskem primeru tudi Sergij Vilfan²³. Seznanil nas je s pojmovnim svetom slovenskega povzpethnika, za katerega je bila zemlja še vedno kapital vseh kapitalov, za plemiški naziv, ki pa je itak sodil zraven, pa je bil tak "meščan" pripravljen omiliti svoje "meščansko razkolništvo".

Članek o predarlskih podjetnikih Ruperta Pichlerja²⁴ je zanimiv predvsem zaradi tceze, po kateri

¹⁴ Mariapia Bigaran, *Notabeln und Stadtregerung - Ämter, Zensus und Berufe in Trient gegen Ende des 19. Jahrhunderts*, strani 131 - 140.

¹⁵ Hans Heiss, Hubert Mock, *Kulturelle Orientierungen des Südtiroler Bürgertums 1890 bis 1930*, strani 141 - 159.

¹⁶ Andras Vari, *Alte und neue ländliche Eliten im Prozess der Bürokratisierung und Verbürgerlichung (1790 - 1848). Einige hypothetische Überlegungen*, strani 163 - 179.

¹⁷ Karoly Harmos, *Verbürgerlichung als Veredelung. Zivilisation in Ungarn - Grenzland und Peripherie*, strani 180 - 192.

¹⁸ Waltraud Heindl, *Bürokratisierung und Verbürgerlichung - Das Beispiel der Wiener Zentralbürokratie seit 1780*, strani 193 - 202.

¹⁹ Otto Urban, *Bürgerlichkeit und das tschechische Bildungsbürgertum am Ende des 19. Jahrhunderts*, strani 203 - 209.

²⁰ Jiří Kořalka, *Tschechische Bildungsbürger und Bildungsbürger um 1900 (am Beispiel der sudböhmisches Stadt Tabor)*, strani 210 - 221.

²¹ Jiří Pokorný, *Praktische Erziehung, Gewerbsgeist und Entstehung der tschechischen Unternehmerschaft*, strani 222 - 230.

²² Iskra Iveljić, *Die Rolle der Grosskaufleute in der Modernisierung und in der nationalen Bewegung Zivil-Kroatiens in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts*, strani 231 - 243.

²³ Sergij Vilfan, *Unternehmer und Gutsbesitzer. Ländliches Bürgertum in Slowenien im 19. Jahrhundert*, strani 244 - 253.

²⁴ Rupert Pichler, *Zum Sozialprofil der Vorarlberger Unternehmer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, strani 254 - 276.

pri novih podjetnikih ni šlo za popolnoma "nove" ljudi, temveč za sposobneže iz obstoječih elit, kar sicer ni posebno revolucionarna teza, je pa zanimivo, iz katerih plasti so ti novi podjetniki izhajali (veletrgovci, lastniki nepremičnin).

Marco Meriggi²⁵ je predstavil milansko meščanstvo glede na njegovo vključenost v posamezna društva (ob tem je kot zanimivost primerjal odstotek plemstva in meščanstva, ki sta se premosorazmerno z rastjo družbenega pomena posameznega sloja tudi zamenjala po zastopanosti v društvih). Društva so zanimala tudi Hansa Petra Hyea²⁶, le da se je ukvarjal z Dunajčani in njihovimi pristoječnimi dejavnostmi (članek obenem nudi dober pregled gibanja zanimanja za različna področja - od znanosti do ljubiteljskega prepevanja in dobrotelčnosti).

Pri različnih oblikah družabnega in javnega življenja so igrale vitalno vlogo tudi komunikacije, ki jih je obdelal v svojem članku Robert Hoffmann²⁷, njegovo misel o komunikacijah kot o faktorju, ki je krepil občutek nacionalne enotnosti pa lahko mirno potrdimo tudi Sloveni (spomnimo se taborov in potovanj "presvitlega cesarja").

Razpravi naslednjih dveh avtorjev Pietra M. Judsona²⁸ in Renate Flich²⁹ imata skupni imenovalce v opisovanju vloge žensk v družbenem življenju. Judson nam predstavi žensko kot "politično bitje", ki si je po dolgi in žolčnih nasprotovanjih "ohlačenih" kolegov končno priborilo mesto v političnih društvih (ponujen je primer šulferajna, kjer so v posameznih krajevnih skupinah zasedale celo vodstvena mesta) in strankah (ženske so forsirale v politiki predvsem liberalci - namenjali so jim karitativne resorje). Flichova s svojo razpravo v mnogočem nadgradi svojega kolega - vzroke za simbolično zastopanost žensk v družbenem življenju najde v patriarhalnosti družbe in posebno notranjedadružinskih odnosov, ponudi pa tudi sociološki prerez značilnosti "uspešnih/dejavnih" žensk.

Zadnji trije avtorji: Marlies Raffler³⁰, Hans Haas³¹ in Marie-Therese Schwanda - Arnbom³² zaključujejo zbornik z manj težavnimi pa vendar nič manj zanimivimi temami. Rafflerjeva se je posvetila graškim meščanskim salonom v predmarčni dobi (omejila se je na družabno življenje rodbine Paehler), Hans Haas pa nas popelje k izvirom "poletne svežine" ("Sommerfrische"), kot se je v začetku imenovala manija spreminjanja okolja čez poletje in preživljanja dopustov "drugje" (že tedaj lepo ločeno po stanu in debelini denarnice).

Marie-Therese Schwanda - Arnbom je v svojem prispevku uporabila korespondenco meščanskih družin in nam s pomočjo teh virov posredovala kratek pregled meščanskih vrednot in vzgoje iz prve tretjine 20. stoletja.

Obsežen pregled tega zbornika (prvi del je bil objavljen v prejšnji številki Zgodovine za vse) sem namenil predvsem raziskovalecem (zlasti študentom), ki se ob svojem seminarskem in drugem raziskovalnem delu srečujejo s temami iz "meščanoslovja". Informacija o tem zborniku naj potencialnega uporabnika zlasti opozori na razprave o posameznih segmentih meščanske družbe, ki so jih najvidnejši zgodovinarji že obdelali, s pametno uporabo pa lahko služijo tudi kot odlična (teoretična) osnova samostojnega dela.

Aleksander Žižek

KNEZI WINDISCH-GRAETZ V 19. IN 20. STOLETJU

Hannes Stekl, Marija Wakounig, Windisch-Graetz.
Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert, Böhlau
Verlag, Wien / Köln / Weimar 1992, 384 str.

²⁵Marco Meriggi, *Das Bürgertum Mailands im Spiegel des Vereinswesens*, strani 279 - 291.

²⁶Hans Peter Hye, *Wiener "Vereinsmeier" um 1850*, strani 292 - 316.

²⁷Robert Hoffmann, *Bürgerliche Kommunikationsstrategien zu Beginn der liberalen Ära. Das Beispiel Salzburg*, strani 317 - 336.

²⁸Pieter M. Judson, *Die unpolitische Bürgerin im politisierenden Verein. Zu einigen Paradoxa des bürgerlichen Weltbildes im 19. Jahrhundert*, strani 337 - 345.

²⁹Renate Flich, *Aufbruch aus der Fremdbestimmung - die Bürgerin auf der Suche nach ihrer Identität*, strani 346 - 352.

³⁰Marlies Raffler, *Grazer Salons im Vormärz - Das Haus Paehler*, strani 353 - 363.

³¹Hanns Haas, *Die Sommerfrische - Ort der Bürgerlichkeit*, strani 364 - 377.

³²Marie-Therese Schwanda-Arbom, *Bürgerlichkeit nach dem Ende des bürgerlichen Zeitalters. Eine Wiener Familienkonfiguration zwischen 1900 und 1930*, strani 378 - 389.

Med raznimi plemiškimi rodbinami, ki so imele svoje posesti na Slovenskem, so bili prav gotovo med najbolj znamenitimi Windisch-Graetzi (mimogrede naj omenim, da so sami dosledno zahtevali takšen način pisanja, ne pa Windischgrätz, kot je bolj v navadi). Windisch-Graetzi so imeli na Kranjskem (Haasberg) in Štajerskem (Rogatec) skoraj 15.000 ha posesti. Prikaz knezov Windisch-Graetsov na Kranjskem je z mladostno zagnanostjo pripravila Tanja Žigon v knjigi *Grad Haasberg* in knezi Windischgraetz leta 1992, ki pa se seveda ne more primerjati z delom profesorja dunajske univerze Hannesa Stekla, ki je znan kot raziskovalec meščanstva v habsburški monarhiji. Med njegovimi deli še zlasti izstopa monografija o avstrijski aristokraciji v predmarčni dobi, in pa asistentke inštituta za vzhodno- in jugovzhodnoevropsko zgodovino z dunajske univerze, koroške Slovenke Marije Wakounig, ki je leta 1993 v 6. zvezku monumentalne *Die Habsburgermonarchie 1848-1918* napisala obširno poglavje o odnosih med Avstrijo in Rusijo v času Franca Jožefa.

Monografija o Windisch-Graetzi obravnava, tudi po želji družine, čas od nekako 1848. do prve svetovne vojne, deloma pa posega tudi še v obdobje med obema vojnama. Avtorja sta močnejši poudarek namenila predvsem socialni in gospodarski zgodovini družine. S pričujočo knjigo je v grobem sklenjen tudi historični prikaz ene najpomembnejših in najmočnejših avstrijskih plemiških družin. Leta 1988 je namreč družino Windisch-Graetz v letih 1242 do 1630 v svoji disertaciji obdelala že Helga Schuller. Istega leta je o zgodovini te pomembne plemiške rodbine v 17. in 18. stoletju dokončal svojo disertacijo tudi Karl Voelka. Med našeta dela je treba prišteti še starejšo monografijo Paula Müllerja iz leta 1934 o feldmaršalu, knezu Alfredu I. Windisch-Graetzu. Pri monografiji Hannesa Stekla in Marije Wakounig je seveda treba poudariti, da je zaradi stanja arhivskih virov težišče obravnave posvečeno bolj starejši liniji Windisch-Graetsov, kajti arhiv mlajše linije, torej naslednikov kneza Weriana, brata že omenjenega feldmaršala Alfreda, ki so ga hranili na gradu Haasberg, je bil med drugo svetovno vojno skoraj povsem uničen.

V prikazu življenja družine sta avtorja skušala zaobjeti ves spekter življenja staroavstrijske rodbine, pri čemer sta posvetila posebno pozornost prehodu iz stanovske fevdalne strukture v družbene povezave, kakršne je pogojevalo prilagajanje modernemu

kapitalističnemu svetu. Na drugi strani pa sta s posameznimi mikroanalizami prikazala tudi način življenja te plemiške rodbine. Ob spremembi gospodarsko-socialnih struktur sta avtorja opisala oblike prilagajanja kapitalistični ekonomiji, spremembo vrednostnih predstav, družinskih posesti, pa tudi uspehe, napake ter zmote v tej prilagoditveni strukturi. Način življenja je prikazan v pripovedi o skušnjah in ravnanju pripadnikov družine kot individuov, ki jih spremljamo od njihovega otroštva, odraščanja, izobraževanja in vzgoje do poroke, ustvarjanja družine in končno do smrti. Prikaz seveda obsega tudi njihovo delovanje na različnih področjih družbenega uveljavljanja: v vojski, politiki, upravi, diplomaciji in gospodarstvu.

Na podlagi ohranjenih arhivskih virov, ki med drugim obsegajo tudi številne dnevnike raznih članov družine, so nekateri pripadniki rodbine seveda lahko bili predstavljeni bolj kompleksno in podrobno, toda že sami izbrani primeri so tako plastični in povedni, da lahko dobimo vpogled v način življenja, v navade in mišljenje družine kot zaokrožene celote. V dvanajstih poglavjih lahko torej sledimo družini Windisch-Graetz od rojstva posameznikov (nekatera podpoglavja so posvečena negi dojenčkov, guvernantam, odnosu matere do otrok, očetovi avtoriteti, odnosom med brati in sestrami in otroškim prijateljstvom). Med vsemi poglavji je še zlasti zanimivo tisto, ki se ukvarja z vzgojo in načinom izražanja, med drugim o družinskodinastični zavesti, veri, poteku izobraževanja, domačih učiteljih, posebni vzgoji za ženske člane družine, pošiljanju otrok v šole in internate, o študiju na univerzah, uvajanju v izborno družbo in o privzgajanju kavalirstva. Temu sledi poglavje o sklepanju zakonskih zvez, izbiri partnerjev, o vlogi denarja pri tem, o zarokah in porokah, pa tudi o ločitvah, pri čemer so opisane tudi kakšne pikantnosti in celo bizarnosti. Zelo obširno poglavje je posvečeno vodenju obsežnih posesti, ki so jih Windisch-Graetzi imeli v Avstriji in Sloveniji ter tudi v današnji Češki in na Madžarskem. Opisan je tudi njihov odnos do služinčadi, uvajanje modernih metod v kmetijstvu in gozdarstvu, opisane so njihove finančne zadeve in sploh bolj ali manj umno in uspešno gospodarjenje različnih družinskih članov.

V naslednjem poglavju lahko sledimo opisom vojaških karier, diplomatske dejavnosti in odnosov do politike, cesarja in domovine. Ti opisi nam prikažejo, da je bilo življenje Windisch-Graetsov tesno povezano z visokimi službami, obenem pa preko njih

spoznamo tudi njihovo zanimivo politično filozofijo. Posebej podrobno je opisana kariera kneza Alfreda III., ki je bil v letih 1893-95 ministrski predsednik; prineca Ludwiga, ki je bil dejaven v madžarski politiki po prvi svetovni vojni in pa kariera ter politični ideali maršala Alfreda Windiseh-Graetza. Samostojno poglavje govori še o smrtih v družini, zadnje pa se ukvarja z izgubljanjem moči in s poskusi uveljavljanja v razmerah, ki jih je prinesel čas po prvi svetovni vojni.

Vsekakor pa ne smemo prezreti tudi uvodnega poglavja, ki nas seznaja z bilanco dosedanjega obsega in načina obravnave avstrijskega plemstva v historiografiji in govori tudi o metodoloških predpostavkah ter o današnjem vzoreu pisanja zgodovine plemiških rodbin, kar je vse bogato bibliografsko dokumentirano.

Na koncu so na dvanajstih straneh dodane še kratke biografije devetnajstih Windiseh-Graetzov, z

navedbo njihovih družinskih članov, odlikovanj in karier, dodana pa sta še dva rodovnika. Rodovnikom sledi osem preglednih tabel o posestnem stanju, uporabnih zemljiščih, stroških in dohodkih družine v različnih časovnih obdobjih od leta 1862 do 1913. Pred osebnim in krajevnim registrom najdemo še petdeset gosto tiskanih strani opomb, ki tekst pogosto dopolnjujejo in obogatijo.

Ob koncu naj zapišem, da sta avtorja uspela pregnantno, strokovno neoporečno in hkrati tudi zelo zanimivo predstaviti skoraj sto let življenja in delovanja mogočne avstrijske plemiške družine. Napisala sta delo, ki na vsak način sledi sodobnim historiografskim stremljenjem, tako po izbiri teme, kot tudi z načinom obravnavanja, bogatstvom spoznanj in nenazadnje tudi zaradi berljivosti.

Franc Rozman

Nakupovalni center Celje (pri plinarnt)

ERA p.e. PRESKRBA CELJE

Bukovžlak 103 e,

tel.: 063/34-877

Trgovina z živilskim blagom

ERA p.e. FORMA CELJE

Gaj 1, tel.:

063/34-251

Salon keramike

ERA VINO d.o.o.

Bukovžlak 103 e,

tel.: 063/34-877

Grosist brezalkoholnih in alkoholnih pijač

ERA VINO d.o.o.,

p.e. GOZDNI HRAM

Partizanska 5,

tel.:063/25-600

TISKARNA, MARKETING IN TRGOVINA d.o.o.

SLO-63301 PETROVČE

TELEFON: (063) 70 81 94

TELEFAX: (063) 70 82 80

UDK 323.32 (497.12 Ljubljana) "1900/1914" : 343.57

CVIRN Janez, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Vsega je bil kriv Buffalo Bill

K zgodovini boemskega življenja v Ljubljani pred prvo svetovno vojno

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1994, št. 2, str. 1-10

V letih pred prvo svetovno vojno so nekateri slovenski umetniki (slikarja Hinko Smrekar in Fran Tratnik, pisatelj Vladimir Levstik) v Ljubljani živeli pravo boemsko življenje. Brez zavor so kršili ustaljene norme meščanske družbe in pogosto prihajali v konflikt z oblastmi. Tudi 16. maja 1906, ko je Ljubljano obiskal znameniti Buffalo Bill s svojim Wild West Showom, so se v družbi s študentom prava Vladimirjem Svetkom močno upijali in napravili eksees, zaradi katerega jih je ljubljanska policija aretirala ter kaznovala s petdnevnim zaporom. V pritožbi zoper "previsoko kazen" so krivdo za eksees in svojo pijanost zvalili na vzdušje, ki je zajelo Ljubljano v pričakovanju Codyjevega cirkusa, hkrati pa so se še močno ponorčevali iz ljubljanskih oblasti.

UDK 392.65 (497.12 Ljubljana) "1900/1914"

CVELFAR Bojan, študent zgodovine, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

"No, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menoj spolsko združi"

K zgodovini tajne prostitucije v Ljubljani na prelomu stoletja

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1994, št. 2, str. 11-29

V letih pred prvo svetovno vojno se je tudi Ljubljana otepala s problemom prostitucije. V mestu so problem "uredili" šele leta 1905, ko je občinski svet sprejel navodila, kako nadzorovati prostitucijo. Z njimi so mestne oblasti prevzele zdravstveni in policijski nadzor tako nad kasarnirano kot tudi individualno prostitucijo. Številni primeri iz vsakdanjika pa nas prepričajo, da pri tem niso bile preveč uspešne. Tajna prostitucija je bila namreč razširjena po vseh, praviloma malo bolj zakotnih delih mesta. Poleg Tivolija ter samotnih in temačnih ulic, so bila najbolj priljubljena shajališča ljubljanskih pocestnic razne šupe, barake in kozolci. Nekatere so "najstarejšo obrt" opravljale tudi v stanovanjih, po gostilnah in v hotelih. Seveda pa si prostitucije prav tako ne moremo predstavljati brez zvodništva.

UDK 396.1/9 (497.12) "1848/1900"

VODOPIVEC Peter, dr., redni univ. profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje

Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru 1848-1900

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1994, št. 2, str. 30-44

Slovenski zgodovinski pregledi skoraj ne omenjajo žensk, čeprav so ženske na Slovenskem - kot drugod v Evropi - v 19. stoletju številčno prevladoval nad moškimi in je "žensko vprašanje" v drugi polovici 19. stoletja že zaposlovalo slovenski tisk in politične veljake. Avtor sledi postopnemu vstopanju žena v javno življenje, posebej po letu 1861, ko se ženske vključijo v delo narodnih društev in aktivno sodelujejo pri narodnih prireditvah. Hkrati podrobneje predstavlja različna razmišljanja o "ženskem vprašanju", ženski izobrazbi in ženskem zaposlovanju, ki so jih objavljali slovenski časopisi.

UDC 323.32 (497.12 Ljubljana) "1900/1914" : 343.57

CVIRN Janez, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Blame It All on Buffalo Bill

On the History of Bohemian Life in Ljubljana before the First World War

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1944, No. 2, pp. 1-10

In the years before the First World War a number of Slovenian artists (the painters Hinko Smrekar and Fran Tratnik, and the writer Vladimir Levstik) led a truly bohemian life in Ljubljana. They brazenly disregarded the conventional norms of middle class society and therefore often came into conflict with the authorities. On May 16, 1906, when the famous Buffalo Bill and his Wild West Show visited Ljubljana, the artists, accompanied by a student of the law, Vladimir Svetek, got blind drunk and were subsequently arrested by the Ljubljana police for excessive behaviour and gaoled for five days. In their appeal against this "excessively harsh sentence", they laid the blame for their drunkenness and their behaviour on the general atmosphere that had enveloped Ljubljana in expectation of Cody's Wild West Show, and at the same time, made fun of the municipal authorities.

UDC 392.65 (497.12 Ljubljana) "1900/1914"

CVELFAR Bojan, History Student, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

"So, then, If You've Got Money, Give It to Me, and Let's Get This Slippery Union Over With"

On the History of Illegal Prostitution in Ljubljana at the Turn of the Century

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1994, No. 2, pp. 11-29

In the years before the First World War, the town of Ljubljana was struggling with the problem of prostitution. The problem was not taken care of until 1905, when the municipal council adopted regulations for controlling prostitution, by which the town's authorities introduced routine police and medical inspections in warehouses and of individual prostitution. Many examples from everyday life, however, demonstrate that these measures were not very successful. Illegal prostitution was, as a rule, widespread in all the more out-of-the-way parts of the town. In addition to the town's Tivoli park and secluded and dark streets, the most popular whereabouts of Ljubljana's streetwalkers were sheds, huts and haystacks. Some of them also carried out the oldest profession in apartments, inns and hotels. Naturally, prostitution was shadowed already in those days by pimps.

UDC 396.1/9 (497.12) "1848/1900"

VODOPIVEC Peter, Ph.D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

How Women in the Territory of Slovenia Entered into Public Life in the 19th Century

On the History of Women on the Territory of Slovenia from 1848 to 1900

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1994, No. 2, pp. 30-44

Slovenian historical works hardly ever mention women, although in the 19th century women in Slovenia, as elsewhere in Europe, formed a much larger portion of the population than men, and although the Slovenian press and political leaders were much concerned with "women's issues" in the second half of the 19th century. The author describes the gradual participation of women in public life, particularly after 1861, when women began to take part in the activities of national associations and became actively involved in national gatherings. The different attitudes to "women's issues", the education of women and their employment, which appeared in the Slovenian press, are presented in detail.

UDK 325.2 (=863) "18"

DRNOVŠEK Marjan, dr., strokovni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

"S cugom do Bremna in z barko do noviga Jorka"

Izseljenčevo doživljanje poti v Ameriko

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1994, št. 2, str. 45-57

Za spoznavanje in razumevanje doživljanja izseljencev na poti od doma do novih krajev bivanja, v našem primeru Združenih držav, so pomembna misijonarska in izseljenska pisma, ki so se v glavnem ohranila v tiskani obliki v časopisju in revijah. Zlasti so številna za drugo polovico 19. stoletja. Z njihovo pomočjo spoznamo nekaj spominskih opisov poti po kopnem do evropskih pristanišč Bremen, Le Havre, Rotterdam, Liverpool in nato z jadrnicami in parniki prek Atlantika do New Yorka v času do prve svetovne vojne.

UDK 323.31 (497.12 Štajerska) "13" : 347.66

323.31 (497.12 Kranjska) "13" : 347.66

KOS Dušan, dr., Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

Življenje kot ga piše dota

Vloga poročnih prejemkov v življenju kranjskega in slovenještajerskega plemstva v 14. stoletju

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1994, št. 2, str. 58-69

V razpravi se avtor ukvarja s problematiko materialnih prejemkov plemstva, ki sta jih dobila mož in žena ob poroki (dota, jutrna zaženilo, izboljšava). Obravnavano časovno obdobje sega od ok. 1280 do 1410, prostorski okvir pa zajema deželo Kranjsko in tisti del Štajerske, ki sodi danes v Slovenijo. Podrobneje so obdelana pravna določila, dejansko poslovanje s poročnimi prejemki, posebnosti, pravila. Podan je poskus statusnega rangiranja plemstva s pomočjo višine prejemkov. Temeljni vir so tipične poznosrednjeveške listine.

UDK 091 = 863 "09/10" : 265.6

265.6 = 863

GRDINA Igor, dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Brižinski spomeniki kot dialoški tekst

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1994, št. 2, str. 79-87

Raziskava mreže dialoških razmerij (koncept M. M. Bahtina s pripombami P. de Mana) odpira nov pogled na Brižinske spomenike. BS II kot uvodni govor k BS III kontrastira obema karantanskima spovednima obrazcema: je tekst posvečenca in kot tak izrazito "moški" ter pripovednega značaja, medtem ko sta drugi dve besedili besedili vsakogar, njuno izgovarjanje pa pomeni dejanje očiščenja od grehov. V razpravi so tudi upoštevana dognanja zgodovine mentalitet.

UDC 325.2 (=863) "18"

DRNOVŠEK Marjan, Ph.D., Consultant, Institute for Emigration Studies, Centre for Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

"To Bremen by Train and to New York by Ship"

Experiences of Emigrants on the Trip to America

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1944, No. 2, pp. 45-57

Letters written by missionaries and emigrants, preserved mainly in print (in newspapers and magazines), are some of the most important sources of information which give us insight into the experiences of emigrants during the journey from their homeland to the new country of their abode - in this case, the USA. These letters are particularly numerous from the second half of the 19th century. The letters contain descriptive accounts from the period before the First World War of journeys made by land to the European ports of Bremen, Le Havre, Rotterdam and Liverpool, and then onwards, by sailing ships and steamers, across the Atlantic Ocean to New York.

UDC 323.31 (497.12 Štajerska) "13" : 347.66

323.31 (497.12 Kranjska) "13" : 347.66

KOS Dušan, Ph.D., Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Institute of History, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

Life as Written by the Dowry

The Role of Wedding Gifts in the Lives of the Carniolan and Slovene Styrian Nobility in the 14th Century

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1994, No. 2, pp. 58-69

In his article, the author discusses the wedding gifts received by husbands and wives of the nobility (German: Mitgift, Morgengabe, Widerlage, Verbesserung). The article encompasses the land of Carniola as well as the part of Styria which is today a part of Slovenia, during the time from about 1280 to 1410. Provisions of the law, actual transactions involving wedding gifts, exceptions and rules, are discussed in detail. The author attempts to determine the rank and status of the nobility according to the value of the gifts received. The main historical sources are documents typical of the late Middle Ages.

UDC 091 = 863 "09/10" : 265.6

265.6 = 863

GRDINA Igor, Ph.D., University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

The Freising Monuments as a Dialogue-Like Text

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1994, No. 2, pp. 79-87

The research done on the network of relations between dialogues (the concept developed by M.M. Bakhtin and the comments of P. de Man) shows us the Freising Monuments from a new perspective. The Freising Monument II, as an introductory speech to the Freising Monument III, contrasts with both Carinthian confessional formulae. The Freising Monument II is the text of one who has been consecrated and as such, a typically "masculine" text with narrative characteristics, while the other two texts could be recited by anyone in order to purge themselves of their sins. The paper also takes account of findings from the field of the history of mentality.

CELJSKI ZBORNİK 1994

Sredi oktobra bo ponovno izšel **CELJSKI ZBORNİK**, lokalni zbornik z najstarejšo tradicijo na Slovenskem. **CELJSKI ZBORNİK 1994** bo obsegal več kot 250 strani, predstavil pa bo kar 17 kvalitetnih razprav uglednih slovenskih raziskovalcev, ki se na tak ali drugačen način ukvarjajo z zgodovino Celja in celjske regije, posegajo pa tudi v širši slovenski in evropski prostor.

CELJSKI ZBORNİK, ki se je v zadnjih letih preoblikoval v kvalitetno domoznansko publikacijo, je tudi v oblikovnem smislu sodobno urejen. Opremljen je z obsežnimi nemškimi povzetki ter s slovenskimi in angleškimi izvlečki.

CELJSKI ZBORNİK tudi letos ponuja zanimivo branje za vsakogar, ki ga zanimajo zgodovinska, družbena in kulturna vprašanja:

- *I. LAZAR: Steklene rebraste skodelice v Sloveniji*
- *V. KOLŠEK: Rimska plastika v oklepu*
- *D. KOS: Dediščine, dedno pravo in plemstvo na Kranjskem in slovenskem Štajerskem (posebej v 14. stoletju)*
- *A. ŽIŽEK: Izsek iz delovanja celjskega barvarskega ceha v letih 1760-1843*
- *I. ZAJC-CIZELJ: Socialna struktura šoloobveznih otrok na celjskih osnovnih in nedeljskih šolah 1796-1916*
- *J. HUDALES: Slovenska družina med vzhodom in zahodom (Družinska struktura v Velenju in okolici v 19. stletju)*
- *Ž. LAZAREVIČ: Celje - prvotno središče slovenskega združništva. Od zveze slovenskih posojilnic do Zadružne zveze v Celju (1883-1905)*
- *B. HIMMELREICH: Slovenci in pariška mirovna konferenca 1919-1920*
- *J. CVIRN: Ekološki problemi v Celju med obema vojnama*
- *I. ŠEBENIK: Problematika neurejenih odlagališč v Sloveniji (s poudarkom na primeru Celja in okolice)*
- *A. JANKO: Parzival in slovenska Štajerska*
- *I. GRDINA: Dve avtobiografski pričevanji v nemščini*
- *V. ŠLIBAR: Domača obrt in prehrana na Paškem Kozjaku*
- *A. KOLŠEK: Prenova zdraviliškega kompleksa v Laškem*
- *J. VODUŠEK-STARIČ: Politika in politično izrazoslovje ob koncu 2. svetovne vojne*
- *B. GOROPEVŠEK: Pogajanja za skupen nastop štajerskih Slovencev na volitvah v deželni zbor 1909 (V luči pisem dr. V. Kukovca dr. F. Jankoviču)*
- *J. ŠKORJANC: Oris razvoja Gimnazije Celje - Center (1948-1993)*

CELJSKI ZBORNİK lahko naročite preko telefona (063) 26-731 ali pa pisno na naslov: Osrednja knjižnica Celje, Muzejski trg 1a, 63000 Celje s pripisom za **CELJSKI ZBORNİK**. Naprodaj so tudi starejši letniki.

ÖSTERREICHISCHES
OST-UND SÜDOSTEUROPA-INSTITUT

ÖSTERREICHISCHE

OSTHEFTE

JAHRGANG 35/WIEN 1993
BÖHLAU VERLAG

HEFT

4

RADIO 40 CELJE

**RADIO CELJE JE PRIREDITELJ
5. FESTIVALA ZDRUŽENJA RADIJSKIH
POSTAJ SLOVENIJE
Celje, 26. do 28. 10. 1994**

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Branko Lesjak, Andrej
Studen, Anton Šepetavc, Branko Zver, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Elisabeth Seitz

Lektor: Anton Šepetavc

Tisk: Marginalija Petrovče

Naklada: 1000 izvodov

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina
za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

JANEZ CVIRN
BOJAN CVELFAR
PETER VODOPIVEC
MARJAN DRNOVŠEK
DUŠAN KOS
PETER BURKE
IGOR GRDINA

NT&RC